ВИДАВНИЦТВО
ТзОВ
АСТОН

Олеся Калинич, Світлана Дячок

Українська література

8

ЛІТЕРАТУРНІ НАПРЯМИ, ТЕЧІЇ, СТИЛІ

Бароко

Період	Ключові слова та поняття	Представники	Приклади творів
XVII – XVIII ст.	Ускладнена форма, пишність, алегорія	**Григорій Сковорода**	*«Бджола та Шершень»*
		Іван Величковський	*«Зегар з полузегарком»*

Класицизм

Період	Ключові слова та поняття	Представники	Приклади творів
XVIII ст. – початок XIX ст.	Античність, героїзм, високі та низькі стилі, виховна функція	**Григорій Квітка-Основ'яненко**	*«Сватання на Гончарівці»*

Романтизм

Період	Ключові слова та поняття	Представники	Приклади творів
Початок XIX ст.	Виняткові герої, почуття, фольклор, історія, місцевий колорит	**Євген Гребінка**	*«Українська мелодія»*
		Михайло Петренко	*«Дивлюсь я на небо»*
		Микола Гоголь	*«Сорочинський ярмарок»*

Реалізм

Період	Ключові слова та поняття	Представники	Приклади творів
середина – друга половина XIX ст.	Об'єктивна дійсність, типові герої, вплив суспільства на особистість	**Іван Нечуй-Левицький**	*«Микола Джеря»*

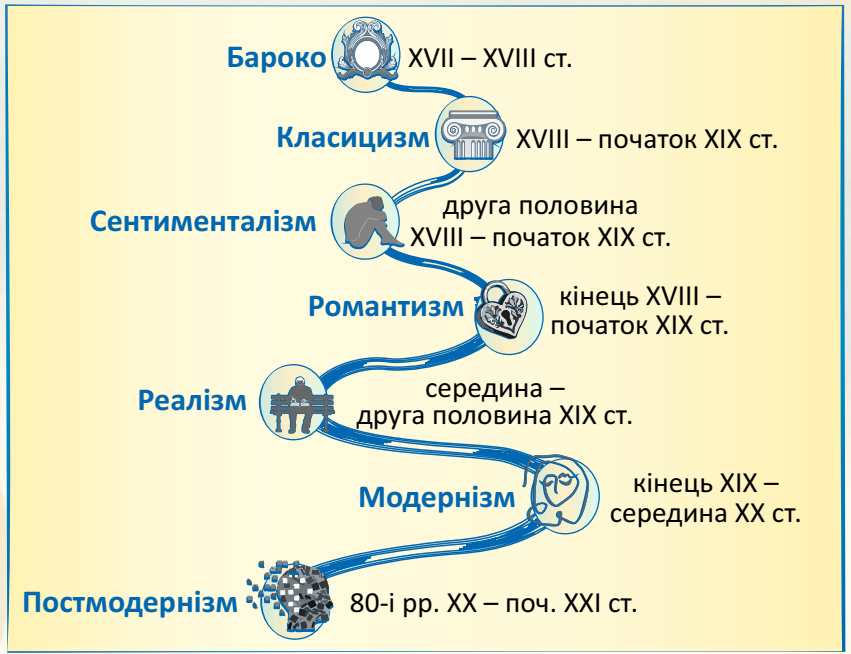
Модернізм

Період	Ключові слова та поняття
кінець XIX– середина XX ст.	підсвідомість, інтуїція

Постмодернізм

Період	Ключові слова та поняття
кінець XX– початок XXI ст.	змішування жанрів, іронічність

ОСНОВНІ ЛІТЕРАТУРНІ ЕПОХИ

РОДИ ТА ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ

Рід	*Жанр*
Лірика →	Народна пісня
Епос →	Переказ, легенда, народна казка
Ліро-епос →	Билина (старина), дума, історична пісня
Драма →	Народна гра, вертеп

РОДИ ТА ЖАНРИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Рід	*Жанр*
Лірика →	Ліричний вірш; патріотична, пейзажна, філософська, інтимна лірика
Епос →	Оповідання, повість, роман
Ліро-епос →	Байка, балада, поема
Драма →	Комедія, трагедія, драма

АНАЛІЗУЄМО ЛІРИЧНИЙ ТВІР

1. Назва твору *(тлумачення заголовку).*
2. Автор / авторка твору.
3. Історія написання та видання твору. Історичні обставини в період написання / видання твору.
4. Епіграф, його значення *(за наявності)*. Присвята *(за наявності)*.
5. Жанр твору.
6. Провідний мотив *(емоції, почуття та розвиток конфлікту переживань, настрій).*
7. Образ ліричного героя: який він, які його почуття, які причини та можливі наслідки емоцій; почуття, які викликає в читача тощо.
8. Засоби художньої виразності (тропи: епітет, метафора, порівняння, гіпербола, літота тощо) та поетичний синтаксис (риторичні запитання, звертання, повтори, антитези тощо).
9. Рими, віршовий розмір, їхня роль у творі.
10. Життя літературного твору в музиці (за потреби).
11. Актуальність твору, його інтерпретації.

АНАЛІЗУЄМО ДРАМАТИЧНИЙ ТВІР

1. Назва твору (тлумачення заголовку).
2. Автор / авторка твору.
3. Історія написання та видання твору. Історичні обставини в період написання / видання твору.
4. Епіграф, його значення *(за наявності)*. Присвята *(за наявності)*.
5. Жанр твору.
6. Тема та ідея твору.
7. Проблеми, порушені у творі.
8. Композиція твору. Головні й другорядні дійові особи.
9. Елементи сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка). Основний конфлікт і його зміст, тип конфлікту зовнішній, внутрішній, їхня взаємодія). Характер розв'язки: комічна, трагічна, драматична, трагікомічна.
10. Аналіз ключових дій, сцен, епізодів твору.
11. Характеристика головних персонажів:
    - пряма авторська характеристика, самохарактеристика,
    - характеристика іншими героями,
    - учинки героя,
    - мова героя,
    - авторські ремарки (за наявності).
12. Життя на сцені.
13. Актуальність твору, його інтерпретації.

АНАЛІЗУЄМО ЕПІЧНИЙ ТВІР

1. Назва твору (тлумачення заголовку).
2. Автор / авторка твору.
3. Історія написання та видання твору. Історичні обставини в період написання / видання твору.
4. Епіграф, його значення *(за наявності)*. Присвята *(за наявності)*.
5. Жанр твору.
6. Тема, ідея твору.
7. Проблеми, порушені у творі.
8. Композиція:
    - поділ на частини, розділи, їхнє значення;
    - пролог, епілог, їхня роль у творі (за наявності);
    - позасюжетні елементи, їхня роль у творі;
    - сюжет як складова композиції, його елементи (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка).
9. Актуальність твору, його інтерпретації.

КОМПОЗИЦІЯ (БУДОВА) ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

СЮЖЕТ

- **Експозиція** (знайомство з героями, місцем подій тощо)
- **Зав'язка** (початок події)
- **Розвиток дії**
- **Кульмінація** (найвище напруження)
- **Розв'язка** (кінцівка)

ПОЗАСЮЖЕТНІ ЕЛЕМЕНТИ

- **Пейзаж** (природа)
- **Портрет** (людина)
- **Інтер'єр** (приміщення всередині)
- **Екстер'єр** (будівля зовні)
- **Авторські відступи**
- **Екскурси в минуле**
- **Пролог** (перед подіями)
- **Епілог** (після подій)

Олеся Калинич, Світлана Дячок

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

За редакцією проф. Юрія Ковбасенка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Видавництво Астон
2025

УДК 811.161.2+821.161.2](079.1)
К17

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 № 347)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

У підручнику подано навчальний матеріал за модельною навчальною програмою «Українська література. 7–9 класи»
(авт.: Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук, І. А. Тригуб).

Калинич О. В., Дячок С. О.

К17 Українська література : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти / *Калинич О.В., Дячок С.О.* // За редакцією проф. *Ю. І. Ковбасенка.* Тернопіль : Астон, 2025. — 304 с. : іл.

ISBN 978-966-308-947-8

Підручник містить теоретичний матеріал, тексти творів і завдання різного рівня складності з української літератури, зорієнтовані на вікові особливості восьмикласників і восьмикласниць. Крім того, текст підручника супроводжують додаткові навчальні матеріали, які подані за відповідними покликаннями й QR-кодами, а також відео- та аудіосупровід до певних завдань і художніх творів.

Для учнів / учениць 8 класу, педагогів / педагогинь закладів загальної середньої освіти.

УДК 811.161.2+821.161.2](079.1)

Інтерактивний електронний додаток
можна переглянути за QR-кодом
або за покликанням https://cutt.ly/UrhppLpf

ISBN 978-966-308-947-8

© Калинич О. В, Дячок С. О, Ковбасенко Ю. І., 2025
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2025

ЗМІСТ

Від авторів 5

ВСТУП

Художній твір в історико-культурному контексті доби. 7

ПРАДАВНЯ УКРАЇНА В ДЗЕРКАЛІ ЛІТЕРАТУРИ

Культура й віра прадавніх українців 10
Іван Білик. Дарунки скіфів 12
Дмитро Кремінь. А де ж те скіфське золото? 21

РУСЬ, ЇЇ КУЛЬТУРА ТА ПИСЬМЕНСТВО

Русь, її культура та письменство 25
Усний народний епос. Старини (билини) 29
Старина «Про Іллю Муромця та Соловія» 32
Своєрідність давнього українського письменства 38
Володимир Мономах. Повчання дітям (скорочено) 40
Образ Русі в сучасній українській літературі 45
Раїса Іванченко. Ярославни 45

ЗАПОВІДЬ ЛЮБОВІ: БІБЛІЯ Й УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Біблія — одна зі священних книг людства 55
Євангеліє від Матвія. Заповіді 22: (34–40; 25:31–40) 57
Апостол Павло з Тарсу. Перше послання до коринтян (глава 13) 58
Євангеліє від Луки. Притча про блудного сина (глава 15: 11–24) 58
Біблія й українська література 60
Богдан-Ігор Антонич. Різдво 60
Ліна Костенко. Давидові псалми. Псалом 1 63
Ігор Жук. Пісня Йосипа 66
Гетсиманський сад. Відповідь Сина. 68
Дзвінка Матіяш. Мене звати Варвара (уривки). 70

ЛІТЕРАТУРА КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ

Література козацької України 98
Український народний героїчний ліро-епос. Народні думи. 101
Дума про Олексія Поповича ..... QR-код на с. 103
Дума про Марусю Богуславку 103
Народні історичні пісні 107
Та ой як крикнув же та козак Сірко 108
Пісня про Морозенка ..... QR-код на с. 108
Пісні про боротьбу українців з іноземними загарбниками в XVII–XVIII століттях 110
Чи не той то хміль… 110
Дарувала Катерина козакам лимани ..... QR-код на с. 108
Історичні пісні про визвольні змагання в XX столітті 112
Виряджала мати сина під Крути до бою 112
Нічка була темна ..... QR-код на с. 108
Ой у лісі, на полянці ..... QR-код на с. 108
Понад Хустом ворон кряче 113
Староукраїнське письменство. Барокова поезія 114
Семен Климовський. Їхав козак за Дунай 116
Іван Величковський. Зегар з полузегарком 118
Доба козацької України в сучасній літературі 121
Марія Морозенко. Іван Сірко — великий характерник (скорочено) 122

УКРАЇНЦІ ТА КРИМСЬКІ ТАТАРИ

Давня література киримли 142
Фонтан сліз у Бахчисарайському палаці (переказ) 143
Ашик Омер 145
Скажи-но, душе… (переспів Олега Гончаренка) 146
Кримські татари та українці в сучасній українській літературі 148
Володимир Рутківський 148
Пастух Рашит
(розділ із книги першої тетралогії «Джури козака Швайки») 150

ІЗ ПОЕЗІЇ XIX СТОЛІТТЯ: СТИЛІ ТА ЖАНРИ

Романтизм і реалізм як основні мистецькі напрями XIX століття.
Своєрідність нової української поезії. Із поезії XIX століття:
стилі та жанри 156
Євген Гребінка 161
Українська мелодія 162
Михайло Петренко 164
Дивлюсь я на небо 165
Жанр балади в літературі романтизму 167
Богдан Гура 170
Балада про мальви 170
Тарас Шевченко 172
Причинна 174
Петро Гулак-Артемовський 179
Дві пташки в клітці 180
Степан Руданський 181
Добре торгувалось 182
Не мої ноги 183
Реалістична поезія 183
Павло Грабовський 184
До матері 185
До Н. К. С. («Такої певної, святої…») 186

РОМАНТИЧНА Й РЕАЛІСТИЧНА ПРОЗА XIX СТОЛІТТЯ

Розвиток романтичної й реалістичної прози в українській літературі
XIX століття, її особливості 188
Микола Гоголь 189
Сорочинський ярмарок (скорочено) 191
Марко Вовчок 200
Маруся (скорочено) 202
Іван Нечуй-Левицький 220
Микола Джеря (скорочено) 222
Олександр Гаврош 241
Врятувати Тараса Шевченка (скорочено) 242

ДРАМАТУРГІЯ XIX СТОЛІТТЯ

Драматургія XIX століття 263
Григорій Квітка-Основ'яненко 265
Сватання на Гончарівці (скорочено) 267
Михайло Старицький 283
За двома зайцями (скорочено) 285

Додаток. Літературознавчий словник 300

Любий восьмикласнику!

Люба восьмикласнице!

Цей підручник — для вас.

У попередніх класах ви вже чимало дізналися про українську літературу. У цьому ж навчальному році з новою інформацією ознайомить вас підручник, сторінки якого гортаєте зараз.

Ми торкнемося історичної давнини, пізнаємо заповіді любові, дружби, миру, захисту Батьківщини... Але не тільки...

У художніх творах, біографіях письменників є розповіді й про світ зла: війну, переслідування, зради. Важливо навчитися їм протистояти, формувати критичне мислення — ставити уточнювальні запитання й осмислювати зміст прочитаного.

Опановуючи ці вміння, ви створюватимете різні проєкти та навчитеся правильно планувати час, допомагати рідним, заощаджувати енергоресурси, дбати про природу тощо.

Збагатити світогляд допоможе додаткова інформація, подана за QR-кодами (цікаві завдання, відповіді на загадки, ребуси, кросворди тощо).

У цьому підручнику вступні сторінки кожного розділу ілюструють колажі із зображенням сучасних керамічних виробів митця Радислава Швеця. Більше про українську кераміку, митців і художні вироби дізнаєтеся, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/fejAzIfV чи QR-кодом.

Дороговказом нашої літературної мандрівки буде підручник. Умовні ж позначення-аватарки героїв міфів і легенд у ньому створила художниця Мар'яна Дячинська.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Мавка
Поміркуйте і дайте відповідь.
Виконайте завдання

Сокіл-Род
Запам'ятайте! Пригадайте!
Теорія літератури

Світлячок
Цікава інформація.
QR-коди, інтернет-джерела

Домовик
Домашнє завдання

Тож успіхів вам і захопливого читання, міркування, дискусій та висновків!

З повагою — авторський колектив[1] *підручника*

[1] *Олеся Калинич, Світлана Дячок* — учительки й філологині, *Юрій Ковбасенко* — науковий редактор. Більше про них дізнаєтеся, перейшовши за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/UejAcEr4

Вступ

- Художній твір в історико-культурному контексті доби
- Літературно-мистецькі епохи
- Основні напрями, течії та стилі в українській культурі

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- Самостійно прочитані учнями / ученицями художні твори

«Погляд. Сувенір з майбутнього».
Сучасна кераміка митця Радислава Швеця[1]

ХУДОЖНІЙ ТВІР В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ДОБИ

Про ерудицію людини свідчать
не тільки ті книги, які вона прочитала,
а й ті, яких вона не читала.
Ірина Вільде

Художній твір живе й дихає епохою свого творця-письменника, уява якого відображає певну історичну добу, її о́брази, героїзм і біль, перемоги й поразки...

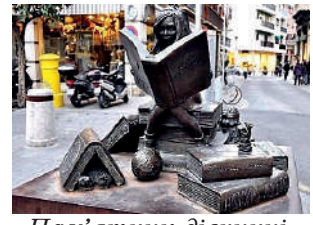
За часів *утворення держави Русь* були твори про княжі походи, язичників і християн, возведення храмів... *Козацької доби* складали літописи, думи, пісні, які змальовували сторінки історії.

Безперечно, кожна історична епоха народжує свої мистецькі твори, у яких ідеться про конкретний *історичний контекст* — обставини, умови, за яких відбуваються ті чи ті події. Отож кожна доба має свій стиль.

Один із здобутків мистецтва образного слова (літератури) — *художній твір*, який є результатом творчої праці письменника.

Художня література — сукупність художніх творів.

У літературі фахівці виділяють *напрями*, *течії*, *стилі*, *методи*, *школи* тощо.

Пам'ятник дівчинці, що читає, у Севільї (Іспанія). Скульптура Анни Йонссон

Поміркуйте, про який історичний контекст свідчить скульптура на світлині вище. Відповідь аргументуйте.

Чи будь-який твір можна назвати художнім? Чому?

Чи будь-якого автора можна назвати письменником? Чому?

Стиль (доби) (від грецьк. «stylos» — «паличка для письма, грифель») — це особливий підхід митців певного історичного періоду (доби) до художньої творчості. Стиль доби часто охоплює ключові елементи різних видів мистецтва: архітектури, живопису, скульптури, літератури та ін.

Кожна мистецька доба має свої риси, зумовлені культурними, політичними й суспільними інтересами та вподобаннями. Наприклад, доба бароко (XVII–XVIII ст.) відзначалася прагненням здивувати, вразити читача / глядача, а отже — певною «надлишковістю» художніх засобів.

У літературі це спонукало авторів до інтенсивного використання різкого контрасту й протиставлення, до створення «фігурних віршів» («зоропоезії»), які нагадували якісь предмети (чашу, годинник, меч тощо) чи істот (черепаху, орла і тому под.).

Барокова архітектура передбачала складні рослинно-тваринні орнаменти (наприклад, виноградна лоза на верхівці закінчувалася головою змії), пишні бані, стіни та колони храмів. У скульптурі імітували невпинний рух персонажів — неначе кінострічка, яка «завмерла в мармурових статуях» (наприклад, «Марія» Йогана Георга (Івана) Пінзеля).

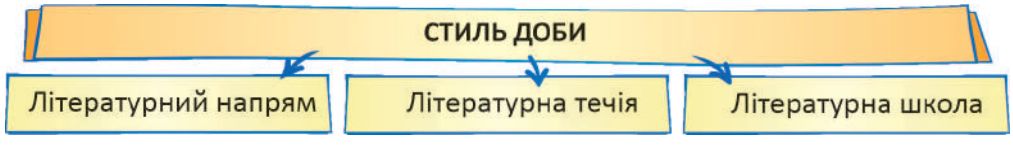
Напрям літературний — це творча єдність значної групи письменників певної історичної доби, близьких один одному за художньо-естетичними орієнтирами.

Явища меншого масштабу, які входять до *літературного напряму*, називають *літературними течіями*. Наприклад, романтизм — це літературний напрям, а в його межах вирізняють вальтерскоттівську течію (за ім'ям *батька історичного роману*, письменника Вальтера Скотта).

В історії літератури виокремлюють такі літературні напрями: *бароко*, *класицизм*, *сентименталізм*, *романтизм*, *реалізм* та ін.

Літературний напрям є своєрідним поєднанням художнього методу та індивідуального стилю письменника.

Індивідуальний стиль — це сукупність особливих ознак таланту письменника в окремому художньому творі чи у всій його творчості.

В історичній добі можуть співіснувати кілька літературних напрямів.

Розгалуження напрямів — це **течії** чи **школи**. Докладніше про це ви дізнаєтеся під час вивчення напряму *бароко* та *епохи Відродження*.

ОСНОВНІ МИСТЕЦЬКІ НАПРЯМИ ТА ЕПОХИ

Бароко	XVII – XVIII ст.
Класицизм	XVIII – початок XIX ст.
Сентименталізм	друга половина XVIII – початок XIX ст.
Романтизм	кінець XVIII – початок XIX ст.
Реалізм	середина – друга половина XIX ст.
Модернізм	кінець XIX – середина XX ст.
Постмодернізм	80-ті рр. XX – поч. XXI ст.

1. Що називають стилем доби? Чи можна ототожнювати поняття «стиль доби» й «історична епоха»? Чому?
2. Про що ви любите читати? Який історичний період цікавить найбільше? Чому?
3. Використовуючи поданий вище матеріал, створіть метафоричну карту «Літературно-мистецька епоха, її напрями, течії, стилі».
4. Виконайте завдання у формі інтерактивної гри за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/CeBj4rHV .

Прадавня Україна в дзеркалі літератури

- Культура й віра прадавніх українців
- **Іван Білик.** «Дарунки скіфів»
- **Дмитро Кремінь.** «А де ж те скіфське золото?»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- **Ліна Костенко.** «Скіфська одіссея»
- **Валентин Чемерис.** «Ольвія», «Сини змієногої богині»
- **Юрій Логвин.** «Останній камінь Гарпата»
- **Артем Папакін.** «Діти Таргітая»

«Відлуння минулих епох».
Кераміка. Твори митця художньої кераміки Радислава Швеця

КУЛЬТУРА Й ВІРА ПРАДАВНІХ УКРАЇНЦІВ

Культура й віра прадавніх українців сягає глибини тисячоліть. Погляди наших предків на світ і місце людини в ньому відображені у фольклорі та літературі. Українська міфологія не надто поступається багатій давньогрецькій чи давньоримській.

Лише уявіть: етнограф, фольклорист і мовознавець Володимир Гнатюк у «Нарисі української міфології» розповідає аж про 108 міфологічних істот дохристиянської доби!

Наші далекі предки були *язичниками,* вони вірили в сили природи. Головними богами в них були Сварог, Перун, Дажбог. Наприклад, літописи часів Русі–України найбільше згадують бога грому і блискавки Перуна.

Ушановували слов'яни й інших небожителів: бога вітру — Стрибога; бога сонця — Ярила; покровителя домашньої худоби — Велеса. Була в пошані й богиня Мокоша, яка втілювала матір-землю, опікувалася джерелами, колодязями, полями, жіночим рукоділлям.

Наші предки поклонялися також численним духам і демонам. Вважали, що вони населяють річки, озера, джерела, колодязі та гаї. Наприклад, слов'яни шанували велетня-Дніпра, Дунай-богатиря та ін.

Добрих духів називали оберегами та берегинями, а упирів, вурдалаків і бісів — демонами. Вони, за легендами, жили в болотах, глухих лісових хащах, шкодили людям, через що їх боялися.

Що таке міф?.

Які види міфів вам відомі?

Про яких іще давньоукраїнських богів та богинь вам відомо?

Пригадайте календарно-обрядові пісні. У яких із них оспівано русалок?

А в яких творах згадано лісовика?

Що вам відомо про вірування давніх українців у міфічних птахів та інших надприродних істот?

Образи слов'янської міфології в уявленні художника Віктора Крижанівського

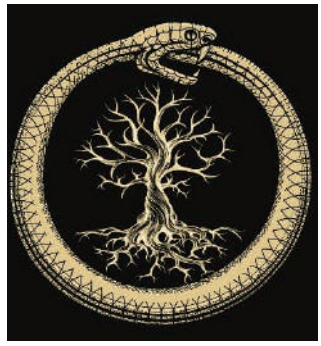
Сварог — бог неба і вогню

Велес — бог-покровитель худоби торгівлі, мистецтва

Дажбог — бог сонця і благополуччя

Народні уявлення про міфічний цвіт папороті

Магічний змій — сакральний образ у міфології

Трикутні чоловічки та богині на давній кераміці

Отож на основі язичницьких вірувань та релігійних уявлень творилися прадавні українські міфи. Елементи вірувань, ритуалів збереглись у фольклорі (казках, легендах, календарно-обрядових піснях, баладах). Наприклад, якщо навесні садили городину, то огірки, буряки в «чоловічі дні»: понеділок, вівторок, четвер, а моркву, картоплю у «жіночі»: середу, п'ятницю, суботу. У неділю працювати не було прийнято. У ритуальних танцях були такі символи: рука вгору — образ неба, знак життя; вниз — підземелля, смерть; рух по колу — хід небесних світил тощо.

На основі давньої української міфології виникло безліч повір'їв. Такими є повір'я про цвіт папороті (Перунів цвіт), який з'являється раз на рік у Купальську ніч і приносить щастя людині, яка його знайде. Також майже на всій території України збереглися повір'я про змій чи вужів, що стережуть закопані скарби.

Коли повір'я втрачають оповідну форму, вони побутують у вигляді забобонів. Забобони — це численні вірування й уявлення, пов'язані з пересторогами, обмеженнями, заборонами, первісна міфологічна мотивація яких частково або цілком утрачена.

Наприклад, давні українці мали багато пересторог щодо того, у які дні можна починати чи виконувати певну роботу, а в які — ні. Якщо людина надовго покидала домівку, за нею виливали глек чистої води, щоб чистим був шлях назад. Також перед далекою дорогою потрібно було сісти на поріг, щоб задобрити домового духа. Багато таких пересторог збереглося аж до сьогодні.

Розгалужена система вірувань прадавніх українців свідчить про багату уяву, інтелект, які спонукали наших предків пояснювати незрозумілі для них на той час явища природи, світоустрій і світобудову.

1. Назвіть факти, що свідчать про високий рівень розвитку культури прадавніх українців.

2. Виконайте завдання на вибір.

А. Укладіть словник назв міфічних істот, богів чи богинь (не менше десяти).

Б. Поцікавтеся, чи є повір'я у вашому краї. Якщо так, запишіть кілька в зошит.

ІВАН БІЛИК (1930 – 2012)

Іван Білик спробував
відкрити нам світ доруської доби,
коли на дніпровських берегах
жили і греки, і гуни, і готи,
і скіфи, й інші давні народи.
Віталій Абліцов

[1] *Летаргі́я* — хворобливий стан, якому властиві уповільнені реакції, відчуття втоми, апатії, зниження мотивації.

Літературна відзнака «Золоті письменники України»

Цією відзнакою нагороджують письменників-романістів, які видали твори українською мовою або в перекладі нею сукупним накладом понад сто тисяч примірників за період від 2000 р. до поточного року.

Іван Білик — відомий письменник, журналіст, перекладач, лауреат Шевченківської премії.

Іван Білик народився на Полтавщині. Його зоряний час припав на добу масового пробудження свідомості українців від *історичної летаргії*[1].

За висловом літературознавця Анатолія Шпиталя, Іван Білик довгі роки «писав книжку, яку змушують писати ті, кого вже давно немає серед живих».

Ось вони. *Дід Яків*, двічі засланий на Соловки як «політичний», бо замолоду був «народником», учасником таємної організації «Чорний переділ». Заарештований утретє в 1930-ті роки, додому вже не повернувся.

Бабуся Оксана Котляревська, з роду іконописців, далека родичка автора «Енеїди» Івана Котляревського. Саме вона виховувала малого Івасика, врятувала його від голоду 1933-го.

Батько Іван Вакуленко закінчив учительську семінарію, працював у школі, а потім став священником. Згодом його заарештували у справі «Спілки визволення України», обвинувативши у зраді й назвавши «ворогом народу».

Після засудження Івана Вакуленка його дружина Ніна Яківна змінила прізвище на дівоче — Білик. Потрібно було захистити себе та дитину —малого Івасика — від тавра «син ворога народу».

Щоб залишитися на волі, жінці довелося переховуватися, заробляючи на життя шиттям.

Дитинство Івана Білика, як ви вже зрозуміли, було нелегким. У дорослому житті він теж постійно боровся з труднощами. Радянська влада пильно стежила, щоб нащадкам української інтелігенції було складно вступити до закладів вищої освіти.

Чи не тому Іван Білик, учителюючи в сільській школі, безуспішно намагався вступити на архітектурний та історичний факультети університету, до театрального інституту...

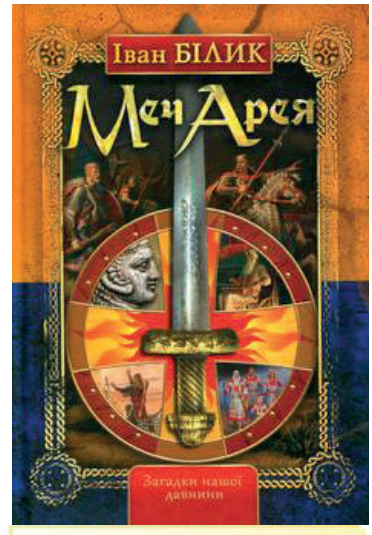
Проте згодом майбутній письменник, попри всі перешкоди, закінчить факультет журналістики Київського університету й працюватиме в редакціях різних газет.

Його історичні романи «Меч Арея[2]» та «Похорон богів» про події на теренах Давньої Русі в далеких V, IX–X ст. стали бестселерами.

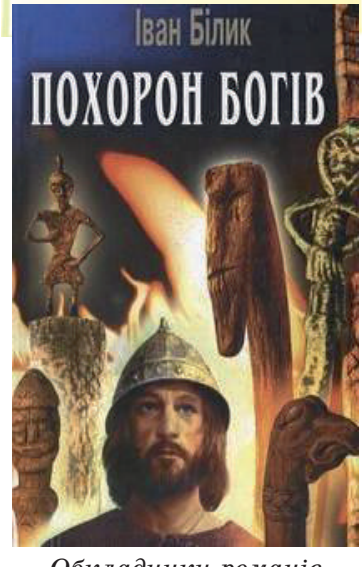
Утім, «Меч Арея» свого часу влада заборонила. Частину накладу читачі встигли розкупити, а решту книжок було вилучено з бібліотек і книгарень та знищено.

У цьому творі головний герой діє під іменем Богдан Гатило, прообразом якого був цар гунів Аттіла. Гуни вважали Аттілу надприродною особою, володарем меча бога війни, що дарує непереможність...

Отже, саме через роман «Меч Арея» Івана Білика примусили звільнитися з роботи, позбавили права друкуватися, піддали цькуванню. Але книжка жила своїм життям, її поширювали потай — «із рук у руки». Згодом роман надрукували за кордоном — у Канаді, США, Великій Британії та інших країнах.

[2] *Аре́й* (А́рес) — бог війни в давньогрецькій міфології.

Обкладинки романів Івана Білика

Іван Білик — лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка, відзнаки «Золоті письменники України» та інших.

1. Чому твори Івана Білика були заборонені в СРСР[1]? Яка, на вашу думку, причина дій радянської влади?

2. Відшукайте три цікаві факти про митця та запишіть їх.

[1] Союз Радянських Соціалістичних Республік, інакше — Радянський Союз.

ДАРУНКИ СКІФІВ

(скорочено)

Боспо́р (Босфо́р) — протока завдовжки 30 км, що з'єднує Чорне та Мармурове моря, відокремлюючи азійську частину Туреччини від її європейської частини — Фракії.

Цар Да́р'явауш — Дарій I Великий, перський цар, один із видатних правителів в історії Стародавнього Сходу.

Скіфо-перська війна — вторгнення армії Дарія I Великого в Скіфію в 514 р. до н. е. з метою її загарбання.

[3] *Комо́нний* — те саме, що вершник.

[4] *Лідія* — стародавня держава на заході Малої Азії зі столицею в місті Сарди.

[5] *Крез* — цар Лідії, правив у 560–546 рр. до н. е., у період найбільшої могутності держави.

[6] *Межири́ччя* — одна з великих цивілізацій Стародавнього світу, що існувала на Близькому Сході, у долині річок Тигр і Євфрат.

Від Боспору Фракійського до Дунаю-ріки, яку греки називали Істром, безперервним потоком пливла широка жива ріка — величезне військо Царя царів Дар'явауша. Одні говорили, ніби воно налічує вісімсот тисяч, другі — що тисячу тисяч, а треті казали ще найвірогідніше — як зірок на небі в безмісячну ясну ніч.

Коли голова раті сягнула Дунаю, то хвіст був у кам'янистій півпустелі по той бік Боспору Фракійського, тобто в Азії.

Першим ступив на дунайські береги полк «безсмертних» — 10 000 добірних комонних[3] мужів, яких і після найзапеклішої січі лишалося рівно десять тисяч, бо на місце кожного загиблого негайно ставав живий перс.

Із берега, де починався дерев'яний міст, зачулися сурми. То був знак, що рать Царя царів переправляється через Дунай, де вже починалася Скіфія.

«Нарешті Скіфія!..» — подумав Цар царів Дар'явауш. Ця країна багато років не давала йому спати, і він, їдучи за першою тисячею «безсмертних», що вже переправлялася на той бік, з пекучим відчуттям цікавості вдивлявся в протилежний берег...

За півсотні кроків по царській колісниці рухалася друга тисяча полку «безсмертних», майже наступаючи на п'яти сотні драбантів — особистих охоронців царя. Драбанти їхали по четверо в ряд, усі до єдиного на однакових білих конях. Полк «безсмертних» також вишикувався по четверо, але весь лівий ряд був з білих коней, другий ряд із сірих, третій із гнідих, як у Дар'явауша, а четвертий із вороних. Здалеку складалось враження, ніби рівнобіжно плинули чотири різнобарвні потоки. Отак добирати полк «безсмертних» Дар'явауш навчився у вавилонців, так вишикувана кіннота завжди наганяла на ворога жах...

Кілька причин змусили перського царя до походу на цю країну. То була остання з відомих персам вільна земля, і колишній цар Лідії[4] Крез[5] при нагоді й без нагоди підбурював Дар'явауша до походу проти Скіфії, мов найвідданіший Дар'яваушів раб. Другою причиною чи приводом

було те, що Скіфія десь років сто з гаком тому захопила була Межиріччя[6] разом з усією Малою Азією й панувала там двадцять вісім років. На цій причині дуже наголошував Дар'явауш: мовляв, Азія мусить помститися Європі за ту ганьбу.

І тільки про одну причину Дар'явауш волів мовчати...

Коли по смерті Курушевого сина Камбіса[7] він став царем і придушив повстання в усіх бунтівних перських володіннях, то під час відвідин храму бога Птаха[8] в столиці підкореного Єгипту Дар'явауш захоплено розглядав дві колосальні статуї з червоного граніту, кожна по тридцять ліктів[9] заввишки. Статуї зображали фараона Сесостріса та його дружину. Чотири двадцятиліктьові статуї були присвячені Сесострісовим синам.

Перський цар зажадав поставити поряд такі самі статуї його та його родини.

Головний жрець бога Птаха заперечив Цареві всіх на світі царів...

— Ти, безперечно, великий цар, — не змигнувши оком відповів жрець. — Ти підкорив усі ті країни, якими володів той наш богорівний фараон. Але він переміг колись царя скіфів, а ти ще ніколи не схрещував з ним навіть меча. Коли переможеш скіфів, тоді й тобі поставимо такі статуї... Це й було головною причиною, що змусила царя персів і всіх інших народів піти походом за Дунай.

Цар дивився на міст, над яким висіла чорна хмара. Страх і вагання заполонили цареве серце — володаря всіх, крім скіфів, племен і народів. Почалася війна зі скіфами.

Коли через два тижні все перське військо нарешті переправилося на лівий берег Дунаю, мілетський тиран Гістією[10], який збудував міст і тепер лишався тут стерегти його на чолі всього підвладного персам грецького іонійського[11] флоту, спитав у царя, *як довго стерегти міст. Дар'явауш зав'язав на батозі рівно шістдесят вузлів.*

— Розв'язуватимеш щодня по вузликові, — сказав він Гістієєві й простяг йому батіг. — Якщо я не повернуся, поки ти порозв'язуєш усі вузли, — значить, мені сподобалося в цій країні і я вирішив тут перезимувати. Тоді маєте право зруйнувати цей міст...

Дар'явауш просувався вглиб Скіфії і радів: села спалені, а отже, скіфи відступають. Він хотів наздогнати їх на річці Бористен[12].

[7] *Камбі́с* — перський цар і давньоєгипетський фараон з династії Ахеменідів.

[8] *Бог Птах* — єгипетський бог-творець. Утіленням душі Птаха вважали священного бика Апіса. Птах був покровителем ремесел, мистецтва, майстерності та істини.

[9] *Лікоть* — міра довжини у 38–46 см; відстань від кінця витягнутого середнього пальця руки або кулака до ліктьового згину.

[10] *Гістіей* — тиран (правитель) давньогрецького міста Мілет у 520 – 513 рр. до н. е.

[11] *Іо́нія* — область на західному узбережжі Малої Азії; іонійці тут жили в VI–IX ст. до н. е.

[12] *Бористе́н* — так давні греки називали річку Дніпро; однойменний скіфський річковий бог.

Тим часом перси натрапляли на окремі полки скіфів, які давали їм відсіч. Полк «безсмертних» втрачав свою велич, людей і коней.

Переправивши своє велетенське військо на лівий берег Бористену, Дар'явауш розпорядився — послати гінця до царя скіфів *і запропонував випробувати сили в битві.*

Скіфський цар дуже розсердився й звелів переказати перському цареві:

— Не я прийшов у твою землю, а ти в мою. Коли схочу, тоді й поміряюся з тобою силою...

У персів уже закінчилися харчі та корм, перси мусили відходити далеко праворуч і ліворуч від свого напрямку, а скіфи нападали на цих шукачів їжі та сіна й винищували їх...

Так минув якийсь час, і Дар'яваушеві стискалося серце, коли він згадував про батіг із шістдесятьма вузликами, якого дав підлеглим грекам — охоронцям мосту через Дунай.

На тому батозі лишилося менш як двадцять вузликів. Через неповних три тижні Гістіей та його іоняни зруйнують міст і попливуть назад, вирішивши, що він, Дар'явауш, уже підкорив Скіфію й надумав зазимувати там.

Сидячи за ровами та валами, Цар царів Дар'явауш розіслав в усі боки гінців на найкращих іще вцілілих конях. Скіфське військо розшукав лише один гонець.

— Нерозумний скіфе! — переказав він ворожому цареві слова свого царя. — Хто тебе навчив так по-дурному воювати? Я вже тобі казав: якщо відчуваєш у серці мужність — спинися й поміряємося силою. Мене ще ніхто у світі не перемагав! Якщо ж не маєш сили й зваги в серці — пришли мені, своєму володареві, звичні в такому разі дари: воду в срібному глекові й землю на золотій мисі. І я допущу тебе до себе й дозволю, на знак верховної ласки до тебе, поцілувати носак мого черленого[13] царського чобота. Я був і буду твоїм господарем, а ти був і лишишся моїм вірним рабом!

Скіфський цар вельми розлютився й хотів був убити зухвалого перса, тоді лише махнув рукою й звелів йому відвезти перському цареві скіфські дарунки.

Гонець щасливо повернувся до перського стану й передав ті дарунки своєму цареві: шуліку в клітці великій, мишу в клітці маленькій, жабу в череп'яному глечику, а також кілька гострих, добре оперених стріл.

Що, на вашу думку, могли символізувати дари, яких вимагав від скіфів Дар'явауш? Прокоментуйте свою думку.

Яким могло бути значення символічних дарів скіфів? Чому?

Пригадайте вивчені твори, де також ідеться про дарунки.

Назвіть три спільні риси таких творів.

[13] *Черле́ний* — червоний (кольору крові); темно-червоний.

Дар'явауш зрадів таким дарам скіфів: миша жила в землі й уособлювала скіфську землю, разом із жабою скіфи мовби підносили персам свою воду, навіть своє небо — дім птахів, ну, а що означали стріли, було зрозуміло й так — скіфська зброя схилялася перед перською зброєю.

З таким тлумаченням згоджувалися всі радники перського царя. Тільки царський родич і списоносець, очільник полку «безсмертних» Гаубарува зважився не розділити з царем його радість.

— Треба б розпитати в того гінця, чи не мають скіфські дарунки якогось іншого значення… — сказав він.

— Я вимагав од скіфського царя прислати мені землю й воду, — стояв на своєму Дар'явауш. — Він і склав мені до ніг свою землю та воду, а окрім них, ще й небо та свою ратну силу! — Тоді знехотя згодився: — Ну, давай послухаємо гінця…

Чи погоджуєтеся ви з таким тлумаченням царем персів Дар'явауш дарів скіфів? Чому?

З якою метою Гаубарува не погоджується з Царем царів? Це добрі помисли чи лихі? Чому?

Як ви оцінюєте вчинок гінця? Чи міг він змовчати?

Чому решта погодилися із царем?

Які риси характеру виявив Дар'явауш, убивши воїна? Думку прокоментуйте.

Коли привели того перса, Дар'явауш запитав у нього:

— Що велів тобі переказати словами скіфський цар?

— Він велів переказати: «Якщо ви, перси, не шугнете в небо шуліками, або не сховаєтеся в мишачі нори, або не зникнете в болоті, мов погані жаби, то кожен отримає в горлянку по такій стрілі!»

Дар'явауш убив цього гінця.

Коли задушеного воя винесли, Дар'явауш запитав у свого списоносця, чільника полку «безсмертних» і близького родича:

— Цей твій гонець іще щось розповідав про скіфів та їхнього царя?

— Половина скіфів на конях, коні й люди нагодовані, і їх день у день більшає, — сміливо відповів Гаубарува…

Цар царів звелів покинути укріплення й шукати скіфів десь на заході…

Серед персів почався голод.

Останні тижні скіфи також переживали неабияку скруту.

Справдилися надії скіфського царя — він одержав перемогу; і все-таки персам уночі після січі пощастило втекти…

Отже, Дар'явауш зробив розпачливу спробу добігти до Дунаю, перш ніж іонійські греки Гістіея встигнуть розібрати міст, хоча на ремінці в того лишилося вісім чи дев'ять вузликів.

Скіфський цар не міг так просто відпустити персів, які сплюндрували його землю й хотіли поневолити народ. Цар послав навпростець до Дунаю свого князя Пугача з добрим комонним військом.

Пугач розповів грекам про поразку персів у битві зі скіфами.

— Дарій та перси — наші спільні з вами супостати! — сказав Гістієві та іншим іонійським тиранам схожий на бика-тура в плечах князь Пугач. — Допоможіть нам наздогнати персів. А ми звільнимо вас навіки з-під їхнього ярма.

— Що ми мусимо для цього зробити? – з радістю відгукнувся Гістій.

— Розберіть оцей ваш міст і пустіть його за водою, щоб перси не змогли втекти через Дунай, — відповів йому князь Пугач.

Греки врочисто й по-південному запально поклялись допомогти скіфам остаточно добити перське військо, ще в присутності Пугача почали розбирати міст, та коли комонники скіфського князя зникли за верболозами, мілетський[14] тиран Гістій скликав усіх зверхників та корабельних начальників-навтілархів[15] і сказав до них так:

— Усі ми — тирани у своїх містах завдяки персам, бо перси ненавидять народовладдя. Якщо ми й надалі хочемо вдержати владу над співвітчизниками у своїх руках, то мусимо триматись перського царя, а не скіфського.

Гістієві заперечив тиран Херсонеса Геллеспонтського[16] Мільтіад:

— Якщо Дарій виведе бодай розбите військо зі Скіфії, то наступною жертвою персів буде європейська Еллада: Афіни, Дельфи, Спарта… Еллада припинить існувати!

Гістій вирішив **кувати залізо, доки гаряче**, тож запропонував усім зверхникам іонійських кораблів:

— Розберімо міст на три стадії від берега. Так скіфи думатимуть, що ми дотримуємо даного їм слова, а якщо все зрозуміють і вирішать нас приструнити, то їхні стріли не долітатимуть до нас. А якщо персам раптом пощастить випередити скіфів і добігти сюди раніше від них, бо немає прудкішого від страху смерті, то ми враз приточимо розібрану частину й дамо їм змогу врятуватися від погоні… Присягаю Зевсом. — Гістій урочисто підняв угору правицю. — Дарій по-царському віддячить кожному з вас!

Після обіду греки почали розбирати міст…

Перси почали підходити до напіврозбраного мосту в кінці сьомого дня… Тепер перси були майже всі, крім великих чільників, обідрані, закіптюжені сажею та попелом і худі, мов жива смерть.

Греки ще цілий наступний день доточували до мосту відірвані раніше плоти й закріплювали їх навскіс проти течії невгородженими в дно сосновими палями.

Царська колісниця прогуркотіла мостом аж на третій день після появи тут перших перських воїв. Дар'явауш навіть не глянув у бік Гістія,

[14] *Міле́т* — давньогрецьке місто-держава на заході Анатолії.

[15] *Навтілархи* — чільник бойових суден.

[16] *Херсонес Геллеспонтський* — давня назва міста Галліполі, або Херсонес Фракійський.

але прислав Гаубаруву сказати, що найясніший ніколи не забуває про відданих йому людей.

Мілетський тиран пишався такою оцінкою свого подвигу, але йому було дуже незатишно під зневажливими поглядами своїх земляків, які бридилися й ним, і нужденним виглядом «володарів світу».

Скіфи й цього разу з'явилися зненацька — на другий вечір після втечі перського царя.

При появі передових скіфських тисяч перси ще дикішим скопом кинулися до мосту, який і так ледве витримував стількох людей...

А на березі творилося дедалі страшніше.

Скіфи вбивали персів.

Греки теж не чекали, поки скіфи захоплять їхні кораблі, а посадовили веслярів за весла й швидко перепливли на ще недосяжний для скіфів правий берег. Для скіфів перси були просто вороги, зате греки — зрадники, а зрадників чекала найганебніша смерть.

Побачивши грецький корабель, який поводився досить підозріло, неперевершені у світі скіфські стрільці нап'яли тятиви й заходилися розстрілювати веслярів, яких видно було крізь отвори для весел. Майже кожна стріла влучала в ціль, весла дієри[17] швидко збилися з ладу й почали заважати одне одному; тоді на кормі з'явився чоловік у блискучому бронзовому гривастому шоломі й підняв угору обидві руки, благаючи не стріляти.

— Є тут князь Пугач? — крикнув він грецькою мовою до скіфів.

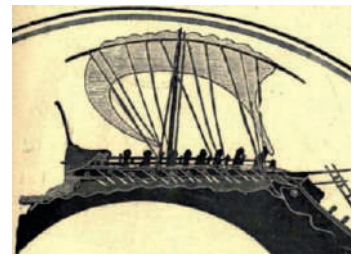
Хтось один перетлумачив, скіфи перестали стріляти й дали пораненому кораблеві змогу пристати. Грека в шоломі пустили на берег і повели кудись поміж кущами рокити, звідки вже майже не було чути бойового лементу коней та людей.

Князь-богатир Пугач сидів на стосі перських щитів, а інший скіф перев'язував йому руку під ліктем полотняною шматиною.

— Я — Мільтіад із Херсонеса, що на Геллеспонті! — сказав, струснувши чорною гривою, підведений до князя Пугача грек.

— А чи живий той ваш головний воєвода... як його... що присягав мені своїми богами? — спитав, змірявши грека важким поглядом, князь Пугач; рука в нього була туго обмотана полотниною.

— Живий... — потупив очі Мільтіад. — Краще б Кера наклала на цього руку. Перський цар Дарій утік...

Дієра

[17] *Дієра* — бойовий корабель античності з двома рядами весел, найпростіший та найменший з багаторядних кораблів.

Як ви вважаєте, чи варто прощати зрадників? Чому?

Хто, на вашу думку небезпечніший: ворог чи зрадник? Чому?

Мільтіад попросив Пугача лишитися в нього на службу. На це князь Пугач відповів, що візьме його хіба за вівчаря.

3. Пригадайте, який твір називають оповіданням. Які ознаки оповідання?

«Дарунки скіфів» — художня розповідь про похід Дар'явауша у Скіфію. Твір має історичне підґрунтя.

Історичне оповідання — оповідання, побудоване на історичному сюжеті, що відтворює в художній формі якусь епоху, певний період історії.

4. Якими були взаємини персів і скіфів? Чому вони воювали?

5. Назвіть причини, які змусили Дар'явауша вирушити підкорювати Скіфію. Відповідь підтвердьте цитатами.

6. Накресліть схему в зошиті, заповнивши клітинки сюжетного ланцюжка.

7. Доберіть дві цитати, які б ілюстрували велич і занепад перського війська.

8. Виокремте три епізоди, у яких яскраво змальовано кмітливість, сміливість і винахідливість скіфів.

9. Поміркуйте, кого може символізувати Дар'явауш у наші дні? Відповідь обґрунтуйте.

10. Пригадайте особливості будови твору — його композицію. Заповніть у зошиті таблицю.

Елемент композиції	*Приклад із твору*
Експозиція	
Зав'язка	
Розвиток дії	
Кульмінація	
Розв'язка	

11. Визначте проблеми, порушені у творі.

12. Сформулюйте тему та ідею твору.

13. Які слова називають *історизмами*? Випишіть із тексту не менше десяти історизмів і поясніть їхнє значення.

14. Робота в групах. Завдання на вибір.

А. Напишіть сценарій до епізоду, коли цар персів вимагає в скіфів дари. Розіграйте виставу в класі.

Б. Від імені князя Пугача напишіть лист Дар'явашу, якому вдалося врятуватися від скіфів.

15. Складіть і запишіть п'ять тестових завдань за змістом твору для однокласників.

16. Створіть мапу-схему походу Дар'явауша в Скіфію, зазначаючи сюжетні події.

17. Виконайте завдання у формі інтерактивної гри за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/KeBj7paA.

Світлина Дмитра Ласкіна

ДМИТРО КРЕМІНЬ

(1953 — 2019)

Я прописаний в тому краю,
де бували і скіфи, і греки...
Дмитро Кремінь

Дмитро Кремінь — поет, есеїст, перекладач. Народився 1953 року на Закарпатті. Випускник Ужгородського державного університету.

З 1975 р. жив і працював на Миколаївщині — у селищі Казанка та в Миколаєві. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка, усеукраїнських літературних премій імені Василя Чумака, Володимира Свідзінського, Володимира Сосюри та інших.

Автор багатьох поетичних книжок, виданих у Києві, Одесі, Миколаєві й Ужгороді. Його перу належить велика кількість творчих портретів діячів культури, науки, техніки.

Відомий сучасний письменник Олександр Гаврош пише у спогадах про Дмитра Кременя так: «Протягом усього життя Дмитро Кремінь протистояв "мовному тероризму" російської імперії. Він вистояв у цій борні. І не просто вистояв, а й подарував українському Півдню щось принципово нове: власний літературний міф — прозирання в глибінь століть...

Він запропонував українцям античний подих Ольвії та Херсонесу.

Завдяки потужному інтелекту й таланту письменник умів оживляти й актуалізувати нашу прадавнину, вписувати в новий контекст, викликаючи її дух і візію в несподіваному образі чи й між рядками».

Дмитро Кремінь з дружиною Ольгою та сином Тарасом. Світлина Дмитра Ласкіна. Світлина з родинного архіву

Син поета — Тарас Кремінь — згадує: «1998 рік. Батькові — 45. Пам'ятаю і зараз, крізь роки, ті сходи біля редакції обласної газети, у якій тато працював заступником головреда...»

1. Пригадайте, що вам відомо про творчість Дмитра Кременя.
2. Відшукайте три цікаві факти з біографії митця.

А ДЕ Ж ТЕ СКІФСЬКЕ ЗОЛОТО[1]?..

А де ж те скіфське золото?
В землі
справдешня золота ріка розлита,
чи відвезли у безвість кораблі,
грузькі трієри[2] ольвіополіта[3],
просяяні пластини золоті
та пекторалі сонячну осяяність? тавтологія
Чи їх забрали шторми на путі,
що мореплавцям дарував Гіпаніс[4]?
А де ж ті скіфи-вої? архаїзм
Де вони?..
А де золотоносні ковалі?
В ярмі століть мої душа і вия архаїзм.
Непам'ять і розор моїй землі
від Дарія до туменів[5] Батия.
Розорений, розораний курган...
По пекторалі прийшов сюди ізнов я,
чи захопив столітній ураган
безпам'ятства, безіменства, безмов'я?
риторичне питання, авторські неологізми

Подарували нам залізну кліть,
Не золоту — під вічним зодіаком.
І вся моя історія стоїть
одним суцільним запитальним знаком.
Де Скіфія?
А кажуть, що була?
Де золото?
В космічній потерусі
Дзвенить під серцем золота стріла, анафора
Дзвенить сережка золота у вусі...

[1] *Скіфське золото* — це велика колекція артефактів, знайдених археологами на теренах України.

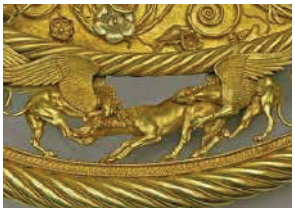
Серед 584 експонатів (понад 2000 предметів) є артефакти часів скіфів, сарматів, а також гунів, готів і греків. Більшість скарбів — віком приблизно дві тисячі років.

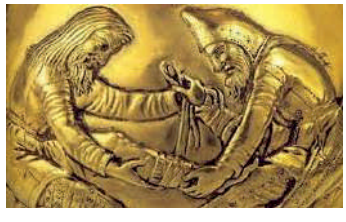
[2] *Трієра* — бойовий корабель античності, на якому веслярі розміщені в три яруси з обох бортів.

[3] *Ольвіополіт* — мешканець Ольвії, найважливішої грецької колонії (у III ст. до н. е. її площа сягала 50 га).

[4] *Гіпаніс* — давня назва річки Південний Буг.

[5] *Тумен* — частина війська хана Батия, очільника Золотої Орди.

Скіфське золото: фрагменти артефактів

Історична тема у творчості Дмитра Кременя загалом посідає важливе місце. Зокрема, проблема історичної пам'яті, її актуальність порушена у творі «А де ж те скіфське золото?..» Тут центральним є образ давньої Скіфії та її культурної спадщини. Зауважмо, що для стилю письменника характерні посилання на античну міфологію, біблійні образи, а також простота й глибока увага до історії.

Цікаво, що доля скіфського золота майже детективна. Колекцію «Крим. Золотий острів у Чорному морі» виставили в амстердамському музеї Алларда Пірсона в лютому 2014 р., ще до окупації російськими зайдами Криму. Експонувалися колекції українських музеїв — київських і кримських. Серед понад 560 експонатів — артефакти зі скіфського золота, церемоніальний шолом, коштовне каміння й античні мечі. Вартість колекції — приблизно 10 млн євро.

Після закриття виставки росіяни хотіли загарбати українські скарби... Розпочався тривалий судовий процес. Урешті-решт Верховний суд Нідерландів постановив, що скіфське золото має бути повернуте Україні.

Рито́ричне запита́ння, риторичне питання — риторична фігура, яка полягає у використанні запитання, яке містить в собі очевидну відповідь. Риторичне запитання ставлять не для отримання відповіді, а для афористичного узагальнення загальновідомої або очевидної думки.

3. Яку думку висловлює ліричний герой вірша Дмитра Кременя «А де ж те скіфське золото?»? Відповідь обґрунтуйте.
4. Напишіть есе за одним із риторичних питань.
5. Пригадайте, які слова називають *авторськими неологізмами*. Як ви розумієте значення слів *«безпам'ятства, безіменства, безмов'я»*? Чи актуальні вони сьогодні? Чому?
6. Які образи є символом свободи, а які — неволі? Назвіть їх.
7. Чому ліричний герой асоціює нашу історію із «суцільним запитальним знаком»? Про які події історії згадано? Це славетні чи трагічні події? Чому?
8. Як ви розумієте метафору «подарували нам залізну кліть»?
9. Із чим / ким асоціюється у вас образ золотої сережки у вусі? Чому?
10. Які кольори переважають у творі? Що вони підкреслюють? Чи можна виокремити контрастні кольори? Якщо так, то які? Намалюйте асоціативний ряд образів твору.
11. Пригадайте, які слова називають історизмами, а які — архаїзмами. Якого забарвлення вони надають тексту? Випишіть із тексту прочитаного твору архаїзми та історизми (частково вони виокремлені) та коротко поясніть їх.
12. Накресліть порівняльну таблицю в зошит за зразком, заповніть її. Проаналізуйте інформацію і напишіть висновок.

Спільні та три відмінні риси творів

Елементи характеристики	*Іван Білик «Дарунки скіфів»*	*Дмитро Кремінь «А де ж те скіфське золото...»*
Історична доба, яку відображено у творі		
Центральний образ твору		
Рід і жанр твору		
Проблеми, порушені у творі		

13. Напишіть есе на тему «Свободу виборюють — її не отримують як дар».
14. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/7e6F8fd5 чи QR-кодом і виконайте завдання: розгадайте ребус і попрацюйте з паспортом твору.

Русь, її культура та письменство

- Усний народний епос. Старини (билини)
- Старина «Про Іллю Муромця та Соловія»
- Своєрідність давнього українського письменства
- **Володимир Мономах.** «Повчання дітям» *(скорочено)*
- Образ Русі в сучасній українській літературі
- **Раїса Іванченко.** «Ярославни»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- **Наталя Забіла.** «Троянові діти»
- **Борис Комар.** «Векша»
- **Володимир Малик.** «Князь Кий»
- **Юрій Хорунжий.** «Мелодії кам'яної гори»
- **Володимир Рутківський.** «Сторожова застава»

«На свято. Сувенір з минулого».
Твори митця художньої кераміки Радислава Швеця

РУСЬ, ЇЇ КУЛЬТУРА ТА ПИСЬМЕНСТВО

Виблискують на сонці куполи собору Святої Софії, чути мелодію величних дзвонів... Біля палацу князя Володимира гомонять гості, які прибули в Київ із різних куточків Русі. А ще поспішають продати крам купці. Вулиці наповнюються людом... І десь чути пісню про перемогу княжої дружини над ворогами.

Ще понад одинадцять століть тому східні слов'яни створили свою першу державу. Літописи та інші пам'ятки давньоруської літератури називають її Руссю, або Руською землею. Вона належала до найбільших, найкультурніших, найрозвиненіших економічно й політично держав Середньовіччя.

Зауважмо, що науковці-історики використовують у дослідженнях назви *Київська Русь*, *Україна–Русь*, або *Русь–Україна* та ін. Ці назви окреслюють українські (руські, русинські) землі, адже українці до XX століття називали себе «русами», «руськими людьми», «русинами» (у жодному разі не плутати із сусідами-агресорами!).

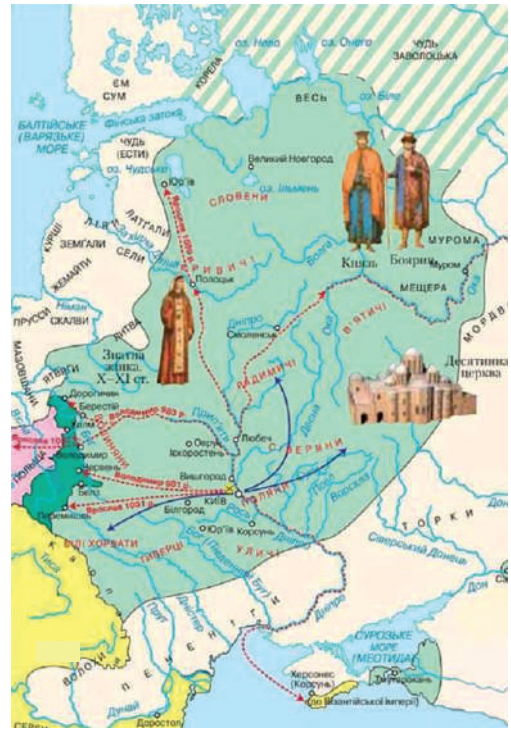
На величезному обширі від Чорного до Білого морів жили русини, які вирощували хліб і розводили худобу, займалися ремеслами й промислами, торгівлею.

Тайни тисячоліття — в Софії струнній
Що поблідла, але ще ясніше, ще вище
Вироста, як молитва, в блакить.

Євген Маланюк

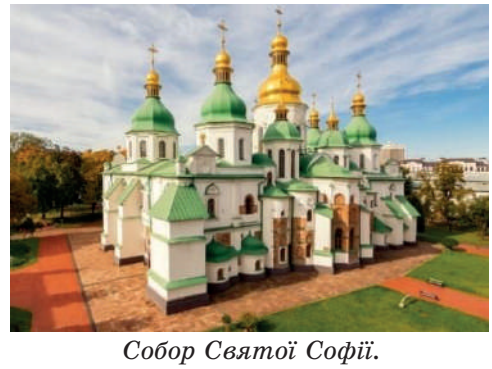
Доки є в України Софія,
доти буде наш рід нездоланним.

Юрій Чернецький

Руські землі

Розгляньте карту й скажіть, які народи жили на теренах Русі.

Собор Святої Софії.
Автор світлини — Rbrechko

Розвивалася не лише економіка, а й культура Русі. Її народ зводив величні кам'яні храми й оштатні дерев'яні житла, створював могутні фортифікаційні споруди своїх великих і малих міст, будував на тисячі верст захисні вали проти кочовиків.

У Києві, а далі в Новгороді та інших містах Русі складали літописи, у яких ішлося про славне минуле та тогочасні історичні події.

Пригадайте, які перекази, літописи, легенди ви читали.
Про що в них розповідається?

Поміркуйте, чи не є «роль щита» нашої країни актуальною?

Чого, на вашу думку, не вистачає в політичному плані Україні сьогодні?

Русь була могутньою державою середньовічної Європи, яка відігравала велику роль як в історії східнослов'янських народів, так і в світовій історії.

Русь активно формувалася в суспільно-економічному, політичному та культурному планах. Завдяки економічній і військовій могутності та активним виступам на міжнародній арені вона стала однією з провідних країн середньовічного світу.

Успішно відбиваючи напади степових кочовиків, Русь була щитом, який прикрив західноєвропейську цивілізацію зі сходу.

Давня Русь мала великий авторитет і вплив на міжнародній арені, її втручання в той чи той конфлікт було достатньо, щоб стримати його.

За князювання Володимира Великого (960/963–1015) у Києві була школа для дітей з оточення князя.

Створювали бібліотеки при монастирях і церквах. Згодом Ярослав Мудрий заснував книгозбірню Софії Київської, його син Святослав створив власну княжу бібліотеку. Князь Микола Святоша витратив на книжки свою казну і подарував їх Печерському монастирю.

Софійський собор збудували у 20–30-х рр. XI ст. Він став культурним центром країни. Тут зібрали першу на Русі бібліотеку, відкрили школу, майстерню для переписування і перекладу книг.

За часів князювання Ярослава завершилось будівництво Давньоруської держави, усталися державна територія й кордони, удосконалився державний апарат.

Князі Давньої Русі

Володимир Великий, князь Київський

Ярослав Мудрий, князь Київський

Микола Святоша, князь Чернігівський

Приблизно в 1037 р. князь виступив ініціатором проведення кодифікаційних[1] робіт у Києві, завдяки чому з'явився перший писемний збірник норм давньоруського права «Руська правда».

У роки правління Ярослава інтенсивно розвивалися землеробство і скотарство, ремесла і промисли, значно пожвавилася внутрішня й міжнародна торгівля.

З ім'ям Ярослава пов'язаний і розквіт давньоруської культури, насамперед книжності. У давньоруських школах навчалося багато видатних літописців, богословів, філософів, публіцистів. Навколо Ярослава об'єдналися представники давньоруської інтелектуальної еліти.

Із давніх часів люди намагалися зберегти історію своєї землі, уславити її героїв. Так з'явилися твори героїчного епосу[2], що розповідали про славетні перемоги над загарбниками, хоча й були оповиті казковістю та фантастикою. Епічні пісні, які виконували під акомпанемент музичних інструментів, передавали з уст в уста та збагачували новими художніми подробицями.

Формування давньоруської народності належить до IX–X ст. Воно відбувалося в процесі асиміляції[3] слов'ян з фіно-уграми і балтами. До тих часів відносять поняття «Русь». Так називали всі землі східних слов'ян, що були підвладні Києву. У вузькому значенні (географічному) Русь — це територія, що лежить на південь від Києва, між річками Рось, Росава, Дніпро.

У Русі закріпилася давньоруська писемність, що її започаткували Кирило та Мефодій. Водночас із її розвитком виник інтерес до естетики, категоріями якої є краса, образ, символ, канон.

Кирилицею написані всі відомі твори XI ст. (і наступних століть): Остромирове євангеліє, «Слово про Закон та Благодать», «Повість минулих літ» та ін. Ці твори — пам'ятки, на підставі яких можна скласти уявлення про характер і рівень поширення писемності в державі.

[1] *Кодифікація — тут:* засіб систематизації певних правил. Це перероблення та зведення різних норм, що є в багатьох документах, в один логічно систематизований.

[2] *Героїчний епос* — це сукупність творів про бойову, лицарську звитягу, оспівана народними співцями, яка зображає події минувшини.
Такі твори називають ще й *епічними піснями* (докладніше про це — згодом).

[3] *Асиміляція* — це прийняття певним народом культури і звичаїв іншого народу.

Реймське Євангеліє, яке Анна Ярославна повезла до Франції

Цю книгу датують сороковими роками XI ст. І хоч назва книги пов'язана з французьким містом, виготовили її у Києві спеціально для княжої родини.

Бібліотека Ярослава Мудрого. Худ. Гальчинська Ольга

З інформацією про «Повість минулих літ» ви вже ознайомлювалися в попередніх класах на уроках української літератури й історії. Відомо, що це літопис, укладений у Києві в XI – на початку XII ст. Нестором та іншими літописцями. Пам'ятка ввібрала весь досвід історичної писемності минулих періодів. Її автори, створюючи тексти, зважали і на відомості європейських учених, мандрівників, і на традиції візантійського літописання.

У вступі до цього твору Нестор подав картину світової історії, висвітлив місце слов'ян і Русі в сучасному йому світі, ствердив ідею взаємозв'язку і взаємозумовленості історії всіх народів, засудив міжусобиці.

Хто такий Нестор Літописець? Який його внесок у розвиток культурного та духовного життя слов'ян?

Коли ми вшановуємо пам'ять про Нестора Літописця? Із якими подіями це пов'язано?

Пригадайте характерні особливості колядок.

Що вам відомо про віршовий розмір?

Дослідіть віршовий розмір колядок і билин.

[4] *Філарет Колесса* — український етнограф, фольклорист, композитор, музикознавець і літературознавець.

Нестор був ерудованою особистістю: він звертався до Біблії як найвищого авторитету історичних знань Середньовіччя, а також — до численних візантійських хронік. Цікавими були і **старини**, або **билини** київського та новгородського циклів.

Оскільки церковна та світська влада переслідувала професійних співців, билини поширилися в селах, де стали жанром пісенного фольклору. У процесі тривалого побутування билини втратили прив'язаність до історичних подій або персонажів.

Філарет Колесса[4] вважав, що билини мають віршовий розмір колядок. Тому в них дохристиянське коріння, доповнене впливом західноєвропейської лицарської поезії й скандинавських лицарських переказів XI–XII ст.

Джерелами відтворення історії Русі–України є писемні й речові (археологічні) пам'ятки. До наших днів дійшло небагато пам'яток літературних творів, але й з тих, що збереглися, можна зробити висновок про високий рівень розвитку літератури тих часів.

Головними писемними джерелами є літописи: «Повість минулих літ», Київський, Галицько-Волинський тощо. Чимало цінного додають й інші писемні пам'ятки:

- ✓ твір митрополита Іларіона «Слово про Закон та Благодать»;
- ✓ твори Нестора Літописця про життя святих, монахів, аскетів;
- ✓ «Повчання...» Володимира Мономаха;
- ✓ «Слово про похід Ігорів» та ін.

Джерелами писемної літератури, яка сформувалася в давньоруській державі на початку XI ст., є усна народна творчість і християнська традиція, що прийшла із сусідніх держав, насамперед із Візантії.

1. Намалюйте в зошиті лінію літочислення, зазначивши «до нашої ери» і «наша ера». Позначте відрізок, що охоплює період князювання Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха.

2. Поясніть, як ви розумієте різницю між поняттями *Русь* і *Русь–Україна*.

3. Зазначте внесок князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха у розвиток культурного й духовного життя українського народу.

4. Доповніть речення «*Підґрунтям літератури була усна народна творчість, а саме: епічні й ліричні пісні, перекази…».* На основі речення створіть ментальну карту.

5. Із якими давньоруськими писемними пам'ятками ви ознайомилися? Що в них повчального для вас?

6. Напишіть есе на тему «Пам'ятки Давньоруської держави — охоронці величі й могутності сучасної України».

7. Дослідіть, чи є у місцевості, де ви проживаєте (або поблизу неї), пам'ятки Княжої доби? Напишіть коротку історію однієї із цих пам'яток.

УСНИЙ НАРОДНИЙ ЕПОС. СТАРИ́НИ (БИЛИ́НИ). СТАРИНА «ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ»

Ніжну-ніжну, як подих билини,
Я хотів би вам пісню сплести…
Олександр Олесь

1. Прочитайте визначення старини (билини) і пісні. Поясніть епіграф до уроку.

Билини («старини») — це жанр героїчного епосу, епічні пісні, які в Княжу добу виконували переважно речитативом, зазвичай у супроводі музичних інструментів.

Пісня — невеликий словесно-музичний твір, призначений для співу.

2. Складіть у зошиті порівняльну таблицю чи схему билини та пісні. Доповнюйте її впродовж вивчення теми відповідним матеріалом (обсяг, тематика, наявність сюжету тощо).

Фрагмент рукописної знахідки про життя Іллі-богатиря

Рукопис зберігається у відділі рукописів Державної бібліотеки. Віднайшов і прокоментував знахідку історик, доктор наук Тарас Чухліб.

Пригадайте твір, у якому йдеться про події в княжій Русі, де сила пісні мала повернути бранцеві спогади про рідний край. Назвіть автора твору.

Велич духу народу ми можемо осягнути, послухавши його пісень. А щоб зрозуміти міць і силу духу нації, варто придивитися до героїв цих пісень. Адже фольклор, що виник задовго до писемності й літописів, є найважливішим оберегом і носієм історичної та духовної пам'яті народу.

Героїчний епос — один із родів літератури, до якого належать сказання, поеми, пісні, у яких відображені важливі для народу історичні події.

Героїчні пісні часто об'єднували в тематичні цикли, де поставала своя особлива історія, про яку не прочитаєш у жодному літописі. Із давньоруських героїчних пісень ми дізнаємося, якими були наші пращури, герої-захисники Русі Княжої доби, що вони цінували, а чого не могли вибачити навіть найріднішим людям.

В Україні такі пісні здавна називали *стари́нами* або *стари́нками*, бо йшлося в них про старовину. Але в XIX ст. вони отримали назву *билини* (від вислову «те, що колись було, бувальщина»).

Усім нам з дитинства знайомі билинні персонажі — богатирі[1]. Герої народного епосу стали уособленням хоробрих захисників рідної землі від набігів кочовиків.

Безсумнівно, центральною фігурою богатирського епосу є Ілля Муромець. Про нього побутує найбільша кількість билин. Близько тринадцяти сюжетів про Іллю є в класичному билинному епосі. Крім того, про нього є і казки та козацькі пісні.

Менш відомо, що билинного богатиря Іллю Муромця ушановує православна церква як святого. Останки богатиря й сьогодні покояться в одній із печер Києво-Печерської лаври, у скляній гробниці.

Наші предки не мали сумніву, що Ілля Муромець — реальна особа, воїн, який потім подався в ченці й якого після смерті було канонізовано[2] православною церквою.

Сьогодні важко з'ясувати, наскільки достовірна постать преподобного Іллі. Офіційно Іллю Муромця було канонізовано лише в 1643 р. разом із 69 угодниками Києво-Печерської лаври. Перше зображення святого Іллі Муромця, що дійшло до нас, — гравюра з Києво-Печерського патерика середини XVII ст.

Можливо, ідеться про зовсім іншу людину на ім'я Ілля, з яким його згодом ототожнили. Однак припустима і ймовірність того, що в давній лаврській печері справді похований прототип героя билинного епосу.

[1] *Богатир* — слово тюркського походження. Для визначення поняття, яким сьогодні є слово «богатир», у давньоруській мові аж до XIII ст. вживали слово «хоробр», яке згодом перетворилося на епітет «хоробрий». Отже, *словосполучення «хоробрий богатир» — тавтологія.*

[2] *Канонізований* — той, хто офіційно визнаний і проголошений вищою церковною владою святим / святою і внесений до переліку святих із призначенням певного дня святкування його / її пам'яті, найчастіше дня його / її смерті.

Людина, яка змінила меч на хрест — преподобний Ілля-богатир

Традиційна російська історична наука трактує Іллю Муромця як втілення духу російського народу. Це не поодинокий випадок, коли сусідній народ привласнює собі те, що йому не належало. Історичний Ілля

Муромець, який став прототипом билинного героя, насправді не був муромцем (мешканцем російського міста Мурома).

Називатися батьківщиною Іллі Муромця претендує не одне місто.

Так, наприклад, літопис XI ст. згадує місто Муровійськ у Чернігівському князівстві (нині це Морівськ у Козелецькому районі на Чернігівщині). Тож, можливо, що рідним містом Іллі був Муровійськ, і від нього до Києва вершник міг потрапити за денний перехід.

3. Визначте, використовуючи google-карти, який час міг витрачати Ілля Муромець, долаючи верхи відстань між Муровійськом і Києвом. Чи є гіперболи у наведеній версії походження Іллі Муромця?

4. Перейдіть за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/6ejAcaJh і дізнайтеся більше про Іллю Муромця, зокрема про версії місця народження.

Муровійськ (за текстом билини — Муровль) був розташований на теренах Чернігівського князівства. Отже, перед тим як вирушити на службу до київського князя, Ілля мав спершу послужити Чернігову.

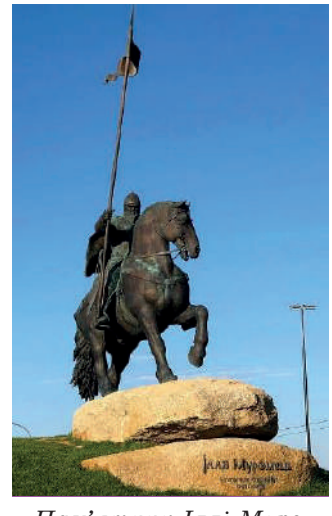
Вказівку на це бачимо і в тексті билини. Так, батько й мати, відпускаючи Іллю на його прохання до Києва, радили їхати через Чернігів.

За іншим варіантом билини, Ілля сам просив у батька благословення їхати до Чернігова і вже звідти вирушив до Володимира в Київ. Так і сталося: Ілля виїхав зі свого рідного міста до стольного Київ-града через Чернігів. В околицях Карачева він воював із Солов'єм-розбійником. Полонивши душогуба, Ілля поїхав до великого київського князя Володимира.

Ілля Муромець, перемагаючи Солов'я-розбійника, очищав «прямоїжджі шляхи» (Дніпром — до Чорного моря, а Волгою — до Каспійського), які були зазвичай перехопленими: у X–XIII ст. — хазарами, печенігами, половцями, а пізніше волзькими чи кримськими татарами.

Соловій-розбійник — це образ богатиря, представника племені, з яким київським князям доводилося вести боротьбу.

Варто зауважити, що у найдавніших версіях билин прізвисько Іллі звучить як Муровець (уродженець міста Морова). Тому є підстави вважати, що найдавнішою формою імені Іллі було не Муромець, а Моровлін, Муравленін, Муровець. Ця інформація спонукала науковців дослідити назви різних міст і місцевостей Давньоруської держави. Результатом був факт наявності цілої низки назв, дуже близьких до давнього прізвиська Іллі.

Пам'ятник Іллі Муромцю (м. Київ). Скульптор — Володимир Журавель

Пам'ятник височіє на території лісопарку «Муромець», що на *острові Муромець*.

Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на с. 31, і дізнайтеся, із якими містами / селами пов'язано прізвисько Іллі Муромця.

Чому є кілька версій старини про Іллю Муромця? Із чим це пов'язано?

[3] *Літóта* — троп, різновид метонімії (протилежний за значенням гіперболі), у якому міститься художнє зменшування величини, сили, значення зображуваного предмета чи явища.

Ілля Муромець, перемагаючи Солов'я-розбійника, очищає «прямоїжджі шляхи» (Дніпром — до Чорного моря, а Волгою — до Каспійського), які були зазвичай перехопленими: у X–XIII ст. — хазарами, печенігами, половцями, а пізніше, у XIII–XVI ст., — волзькими чи кримськими татарами.

Очищення їх від «солов'їв-розбійників», які чинили розбій на дорогах, було рівнозначне подвигу і тому оспіване в билинах. Отже, очевидно, в основі билини лежать реальні події — київська чи чернігівська експедиція (або експедиції), які відряджала княжа влада проти розбійників.

Мова билини збагачена постійними епітетами («сонце краснеє», «поле чисто», «добрий молодець», «вітри буйні»), повторами окремих слів і зворотів. Однією з характерних ознак билини є використання гіперболи.

Гіпербола — художній прийом, що ґрунтується на перебільшенні певних властивостей зображуваного героя, предмета чи явища. Також у старині наявна літота[3].

СТАРИНА «ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ»[1]

Гей, у славному та у городі у Муромлі[2],
Та у тому селі та Карачаєві,
Гей, то не **старий** дуб к землі нагинається, — постійний епітет
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:
«Благослови, батьку та матер рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимиру служити,
Віри християнської та боронити!»
Сам на доброго коня сідав,
У чисте поле виїжджав,
Озера-річки перепливав,
Ліс ламав, — гіпербола
Під город, під Чернігів під'їжджав.
Під городом, під Черніговом,
Не **ворон чорний** небо укриває, — постійний епітет

[1] Билина з репертуару кобзаря Зіновія Штокалка. Більше про цього митця можете дізнатися за QR-кодом чи покликанням, що на с. 31.
[2] У давній українській традиції Іллю Муромця звали Муровлянином.

Не туман налягає,
Стоїть сила-силенная,
Днем від куряви **сонця красного,** постійний епітет
Ніччю місяця ясного постійний епітет
Не видати.
Стоять три царевичі,
Мурзи погані, татарове,
З коршем[4] сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви Божії скидом пускати.
Тоді ж то старий козак
Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів[5]-татарів наїжджати:
Куди їде —
Туди вулиця,
Куди верне —
Туди провулок. гіпербола
Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Не один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.
Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, царевиці та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства,
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».
Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця
Словами промовляють:
«Живи-то у нашому городі
Чернігові воєводою[6],
Суди суди всі по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».
Старий козак такеє промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу

Який український звичай описано в заспіві старини?

Яке смислове наповнення словосполучення «щасливої дороги»?

Чи використовуєте ви його? Якщо так, то в яких життєвих випадках?

Як сучасні звичаї благословіння на щасливу життєву дорогу перегукуються з описаними подіями в старині про благословіння на щасливу дорогу Іллі?

[4] *Корш (коршак)* — військовий загін. Військо у сорок тисяч на той час було непомірно велике.

Який казковий елемент наявний у виділеному уривку? Чим це можна пояснити?

[5] *Мурза* — аристократичний титул в тюркських державах.

[6] *Воєвода* — Чернігів був князівським містом. Воєводою називали тоді князівського правителя, його намісника. Володимир Великий і справді замінив по містах князів своїми намісниками та князями.

У славний стольний Київ-город».
Тоді ж то чернігівці словами промовляють:
«Ой тото пряма дорога у славен город Київ
Заросла лісами Бринськими,
Уже тридцять літ простою дорогою
В Київ не їжджено.
Сидить Соловій-розбійник
На семи дубах[7],
На миль тридцять
Ні кінному, ні пішому
Пропуску немає.
Як засвистить Соловій по-солов'їному,
Як закричить він по-звіриному,
Як зашипить по-зміїному,
Так усі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсипаються,
А хто близько з людей,
Так всі мертві лежать.
Простою дорогою — п'ятсот верств[8],
А дальшою дорогою — ціла тисяча».
Поклонивсь їм Ілля Муромець
Та поїхав лісами Бринськими,
Простою дорогою в славний город Київ.
Їдною рукою коня тримав,
Другою рукою дуба рве. гіпербола
Дуби рве самі коренистії
Та мости мостить,
Шлях укладає та все прямоїжджий.
Як під'їхав він до річки
До Самородний,
Як побачив його Соловій-розбійник,
Як засвище він по-солов'їному,
Як закричить по-звіриному,
Як зашипить по-зміїному —
Всі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсипаються. гіпербола
Там під муром тим Ілля Муромець зітхає,
До коня мовляє:
«Невже ж ти, коню мій богатирський,
По темних лісах зо мною не з'їжджав,
Пташиного посвисту не чував?»
Бере ярий лук[9],
Бере стрілу калену,
Натягнув тятиву шовкову,
Сам до стріли словами промовляє:
«Лети, моя стріло калена,

Які казкові елементи наявні в старині про Іллю Муромця?

[7] *На семи дубах* — на Чернігівщині є село Семидуб'я. Можливо, саме там і влаштовував свої засідки Соловій-розбійник.

[8] *Верства* — старовинна міра довжини (первісне значення слова — «відстань між двома поворотами плуга»).

[9] *Ярий лук* — бойовий лук.

Вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
Та попади, стріло,
Соловію в праве око!»
Як вилетіла стріла вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
А попала Соловію в праве око,
А вилетіла стріла лівим вухом.
Упав Соловій зо семи дубів,
Та Ілля Муромець того придбав,
Соловія стрімко в кайдани кував,
А до булатного стременя в'язав,
Сам простою дорогою
У город Київ вирушав.
Говорить тут князь Володимир стольнокиївський:
«А якою, **добрий молодче**, дорогою ти їхав звертання, постійний епітет
В стольний город Київ,
Прямоїжджою чи окружною?»
Промовить Ілля Муромець такії слова:
«Сьогодні рано з рідним батьком і ненькою прощавсь,
На полудник хотілось мені у тебе правувати
А прилучилось мені три причини:
Що перша причина — Чернігів-город від облоги виручати,
Що друга причина: на п'ятнадцять верст
Мости через річку Самородину мостити,
А що вже третя причина — Соловія-розбійника
З сімох дубів збивати,
У город Київ проводжати,
Тобі, **князю**, гостинця дарувати. звертання
Так уже прямою дорогою
Приїхав я із города [Муромля]
У славний город Київ, князю».
Так тут князь Володимир стольнокиївський
Зі своїми князями та боярами;
Виходили вони на широкий двір
Подивитися на Соловія-розбійника.
Говорить Володимир-князь:
«Ой ти, Соловію-розбійнику,
Засвищи ти по-солов'їному,
Закричи ти по-звіриному,
Засичи ти по-зміїному».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Ой князю Володимир стольнокиївський,
Не твій я слуга,
Не у тебе і хліб їв
Та зелен-вино пив,
А Іллі мені розказувать».

Як пояснити звертання Іллі Муромця до стріли?

Яке значення для воїна мають обладунки та зброя?

Чому так важливо дбайливо ставитися до цих предметів?

Так тут промовив Ілля Муромець:
«Засвищи, Соловію, напівсвисту,
Закричи ти та напівкрику,
[Зашипи ти та напівшипу]!» літота
Говорить Соловій-розбійник:
«Запечатались мої **кровавi рани,** постійний епітет
Налийте мені чару вина зеленого!»
Так тут налили чару зелен-вина
На півтора відра,
Випив Соловій чару зелен-вина —
Як засвище Соловій на цілий свист,
Як закричить він на повен крик,
Як зашипить він на повен шип,
Всі трави-мурави зов'яли,
Листя з дерев посипалось,
А в князя з теремів високих криші зривало,
Всі хрустальнії скельця повипадали,
Всі гості на княжому дворі,
Всі бояри та воєводи
На землі, як снопи, лежать.
Сам князь Володимир стольнокиївський
По двору кругом біжить,
Куньовою[9] шубою вкривається.
Каже Ілля Муромець:
«Чого ж ти, Соловію-розбійнику,
Мого наказу не послухав,
Я ж велів тобі свистіти напівсвисту
І кричати напівкрику,
Шипіти напівшипу».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Уже, либонь, прочував я свій кінець
І тому посвиснув на повний свист,
Крикнув на повний крик
Та зашипів на повний шип».
Тут старий козак Ілля Муромець
Брав Соловія за білі руки,
Повів його на поле Куликове[10]
Та відрубав йому
Буйну голову.
Так з тої пори не стало
Соловія-розбійника на святій Русі.
Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
Славу співають
По всім землям
Однині і довіка,
А вам на многі літа!

Чи можна визначити, який період описано в старині, якщо хрещення Русі відбулося у 988 році Володимиром Великим?

Поміркуйте, чому процес прийняття християнства був таким важливим?

Зачитайте звертання, наявні на цій сторінці, й поясніть уживання розділових знаків біля цих слів / словосполучень.

Доведіть, що в старині наявні казкові елементи.

Випишіть не менше восьми прикладів гіпербол.

[9] *Куньовий* — куничий; зі шкурок куниці.

Зачитайте рядки, у яких ужито анафору.

Яка її роль у поєднанні з гіперболою?

[10] *Куликове поле* — у билинах місце для страти.

Дослідження билинної традиції українськими науковцями були значними. Однак через гоніння на українську культуру та через Емський указ 1876 року цей процес призупинився.

Натомість російські фольклористи утвердили думку про билинний епос як винятково великоросійський.

Така думка культивувалась і в радянській фольклористиці. До сьогодні найвизначнішим в українській фольклористиці залишається дослідження билинного епосу Михайлом Грушевським, що увійшли до четвертого тому його «Історії української літератури».

Михайло Грушевський. Пам'ятна монета. Реверс. Худ.: Володимир Таран, Олександр Харук, Сергій Харук. Скульптор Володимир Атаманчук

1. Який зв'язок між старинами та билинами? Чи можна їх віднести до епічних героїчних пісень? Відповідь аргументуйте. Яку роль у житті нації відіграють епічні героїчні пісні?

2. Елементи яких жанрів усної народної творчості наявні в старинах?

3. Що є історичними джерелами билин?

4. Які чесноти народного героя втілено в образі Іллі Муромця? Проілюструйте відповідь цитатами.

5. Що / кого уособлює образ Соловія-розбійника?

6. За допомогою яких засобів художньої виразності передано особливості характеру та поведінки того чи того героя старини?

7. У старині «Про Іллю Муромця і Соловія» визначте зачин (заспів) і кінцівку. Розкрийте їхню роль у творі.

8. Випишіть у зошит постійні епітети, літоту (художнє применшення). Яка їхня роль у творі?

9. Які традиції та звичаї Давньоруської держави відображені в старині «Про Іллю Муромця і Соловія»? Які дійшли до наших днів?

10. Чи можна билини вважати художньою історією народу?

11. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на с. 31, і прочитайте билину про Іллю Муромця і Соловія-Розбійника в прозі.

12. Виконайте дослідницьку роботу, порівнявши віршований текст, представлений у підручнику, і прозовий, який розміщений за покликанням. У роботі зазначте рід, форму написання, тему, ідею, засоби художньої виразності. Зробіть висновок: що ж спільне, а що відмінне в цих текстах.

13. Створіть імпровізовану виставу на основі історій про Іллю Муромця.

14. Що спільне, а що відмінне між давніми богатирями й сучасними воїнами ЗСУ? Думку прокоментуйте. На підтвердження своїх слів доберіть ілюстрації з доступних джерел.

15. Виконайте завдання у формі інтерактивної гри за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/BeBj78mu.

СВОЄРІДНІСТЬ ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Сторінки Остромирового євангелія

Станьте учасником / учасницею віртуальної мандрівки в часи, коли Русь тільки-но утворилася. Для цього перейдіть за покликанням https://cutt.ly/JejAxYGL *або відскануйте QR-код.*

Чим вразив вас цей історичний період?

Опрацюйте статті у вікіпедії про монументальний та орнаментальний стилі в літературі.

Випишіть основні ознаки стилів у зошит.

Дослідіть їх на прикладах прочитаних авторів.

Відлік літературного часу починається з XI ст., оскільки найстаріший рукопис Остромирового євангелія датований 1056–1057 рр.

Давня українська література постійно розвивалася і змінювалася. Вироблялась своя жанрова система, нерозривно пов'язана з історією, релігією, філософією. Більшість творів була анонімною і побутувала в рукописній формі.

Періодизаційних моментів розвитку давньої української літератури є кілька. Наприклад, Дмитро Чижевський запропонував таку періодизацію:

I період XI–XII ст.	II період XIII – середина XV ст.	III період XV– кінець XVI ст.	IV період кінець XVI – XVIII ст.
Доба монументального стилю	Доба орнаментального стилю	Український ренесанс	Українське бароко
Виникнення рукописних творів: літописи, повчання, житіє	Удосконалення літописання, повчань, життєписів. Збереження рукописних збірників	Поява перших друкованих книжок; культурна переорієнтація України на Європу	Культурний спалах, зокрема: шкільна драма, україномовні вірші
• «Повість минулих літ» Нестора Літописця; • «Повчання дітям» Володимира Мономаха	**Літописи:** • Галицько-Волинський; • Західно-Руський; • Київський; • Києво-Печерський патерик	**Творчість:** • Юрія Дрогобича; • Станіслава Оріховського; • Павла Русина; • Петра Скарги	**Творчість:** • Григорія Сковороди; • Івана Величковського; • Лазаря Барановича; • Семена Климовського; • Івана Вишенського.

Дмитро Чижевський — відомий український науковець-енциклопедист; культуролог-славіст, філософ, релігієзнавець, літературознавець, лінгвіст, дослідник української і слов'янської літератур, історії культури, філософії, релігійної думки і слов'янської духовності.

Давню українську літературу поділяють на такі дві групи:

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

твори, написані певною мовою, а відтак перекладені іншими мовами.

Перші українські рукописні книги — **перекладні**. Насамперед це Книга книг — ***Біблія***. Згодом перекладати стали й художні тексти

ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

незапозичені тексти — результат літературної творчості наших предків часів Княжої доби.

Першими українськими **оригінальними** творами були літописи, зокрема «Повість минулих літ», «Повчання дітям Володимира Мономаха», «Слово про Ігорів похід»

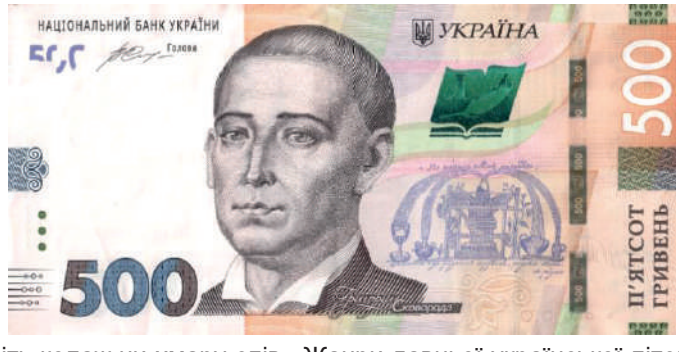

1. Розгляньте назви творів і прізвища авторів у таблиці періодизації давньої української літератури. Які з них вам:
а) добре відомі;
б) про які ви лише побіжно чули (цікаво, від кого?)
в) невідомі?

2. Пригадайте, які твори Григорія Сковороди ви читали. Чим уславився митець?

3. Розгляньте банкноту номіналом 500 грн і скажіть, які елементи на ній вказують на відображення періоду давньої української літератури. Підказка — за покликанням чи QR-кодом, що на с. 38.

4. Створіть колаж чи хмару слів «Жанри давньої української літератури», використовуючи такі терміни: *апокриф, житія, літопис, повчання, містерія, трактат, слово, ходіння, міракль, мораліте, інтермедія.* Які з них вам відомі? Які ви читали? Відшукайте трактування невідомих жанрів і запишіть їх у зошит.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ (1053–1125)

Аж стає нарешті князем
Володимир Мономах,
Простий, сміливий, ласкавий
І бувалий у боях.

«Княжа Україна».
Олександр Олесь

До наших часів дійшла лише частина давньої творчості. Багато рукописів утрачено в часи монгольського лихоліття, у добу першої Руїни.

Прикладом оригінальної творчої праці є «Повчання дітям» Володимира Мономаха. На схилі літ князь написав твір, у якому підсумував життєвий шлях і дав синам поради, яких варто дотримуватися в житті.

Поштова марка «Володимир Мономах» (Укрпошта, 2013). Зображення із вікіпедії

Розгляньте поштову марку. Чи відповідає вона інформації, яку ви дізналися про Володимира Мономаха? Чому?

Князь був не лише мудрим політиком, а й талановитим учителем. На княжий престол він зійшов у 60 років і відразу скасував рабство за борги, обмежив свавілля знаті, примусив удільних князів визнати владу київського князя, запровадив нові закони. Рада знаті підтвердила новий «Устав» — збірник правових норм.

«Повчання дітям» — це не лише батьківський заповіт, який адресовано рідним, а й настанови всім нащадкам князівсько-боярського стану, як-от: *«Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамотицю, не посмійтеся з неї, а прийміть її до свого серця, і не лінуйтеся, а щиро трудіться»*.

Князь Володимир Мономах на київському престолі панував від 1113 р. до 1125 р. Він — онук Ярослава Мудрого. Від батька Володимир перейняв любов до книжок і до освіти. Його матір'ю була грецька царівна, донька цісаря Костянтина IX Мономаха.

По собі Володимир Мономах залишив світлу пам'ять як розумний правитель і вмілий організатор.

Повчання, заповіти різного змісту, які залишали правителі для своїх нащадків, були надзвичайно популярні в часи Середньовіччя серед тодішніх європейців. Наприклад, у норвезькій літературі найбільш популярною пам'яткою стало «Королівське дзеркало».

У Скандинавії відомий також шведський варіант «дзеркала» — твір «Про врядування королів та гьовдингів». Зразком такого жанру в нашій літературі є «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

«Повчання дітям» Володимира Мономаха — визначна пам'ятка педагогічної літератури. Великий князь радить своїм дітям любити Батьківщину, захищати її від ворогів, бути хоробрим, трудитися, бути гуманним, чуйним до людей, жаліти дітей, сиріт, поважати жінок і літніх людей.

Торкаючись питань морального виховання дітей, князь Володимир у «Повчанні дітям» значну увагу приділяє нормам і правилам поведінки людини. Він дійшов висновку, що особиста поведінка дорослих у межах цих норм є критерієм вихованості... Своєю чергою, етикет, манера, тон поведінки залежать від моральних вправ. *«...Куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного. Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною».*

Головна ідея «Повчання...» Володимира Мономаха — заклик піклуватися про свою землю та підданих. На першому плані у цьому творі — загальнодержавні завдання. Священний обов'язок князя — турбота про благо своєї держави, її єдність, суворе дотримання клятви й угод.

Повчання («поученіє») — це жанр середньовічної української літератури, твір, написаний у формі звернення людини з великим життєвим досвідом до своїх дітей та нащадків (наприклад, «Повчання дітям» Володимира Мономаха). Крім світських, були й релігійні повчання.

Шапка Мономаха

З ім'ям князя Володимира Мономаха пов'язують так звану шапку Мономаха, яку він нібито отримав у подарунок від візантійського імператора. Насправді — це вигадка, тобто — фейк ☺.

Ця своєрідна корона була виготовлена в XIII–XIV ст. азійськими майстрами і не могла належати князеві.

Цікаво, що і «Повчання дітям» Володимира Мономаха, і «Повість минулих літ» разом із іншими європейськими пам'ятками стали основою для роману «Королівське дзеркало» норвезької письменниці Вери Генріксен.

У цьому творі — захоплива розповідь про доньку Ярослава Мудрого Єлизавету (Елісів) та її чоловіка — норвезького короля Гаральда, а також — про життя європейців у середньовічні часи. (Про згадані історичні постаті ви прочитаєте у творі Раїси Іванченко «Ярославни»).

Худ. Георгій Якутович

Кілька років Віктор Близнець перекладав «Повість минулих літ», зокрема й «Повчанням дітям» Володимира Мономаха, яке є складовою літопису.

Книгу надрукували в 1980 році, а передмову до неї написав Павло Загребельний. У ній він зазначив:

«…Віктор Близнець відомий надзвичайно дбайливим і уважним ставленням до мови, його власна проза відзначається стилем майже бездоганним, тому цілком закономірним і виправданим видається його намір донести до сучасного читача глибину змісту, а подекуди й красу вислову давньоукраїнської мови літопису».

ПОВЧАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ДІТЯМ

(у переказі Віктора Близнеця)

Я недостойний, дідом своїм Ярославом Мудрим і батьком своїм, і матір'ю своєю зроду Мономахів був наречений руським іменем Володимир. Сидячи на санях, тобто збираючись уже помирати, звертаюсь до вас із цим словом. Слухаючи мою грамотицю, не посмійтесь над нею, а приймiть її до свого серця, і не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Що таке людина, як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може осягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як все мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена, Господи, завдяки волі Твоїй! А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні та багатоликі людські обличчя; якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуємося, як птиці небесні із раю-вирію летять[1]. І перш за все до нашого дому, але не поселяються в одній країні, а сильні й слабі розлітаються по всіх землях, щоб наповнилися щебетом ліси і поля. Все це дано людям на користь, на їжу і на радість їм. І знову скажемо: великі блага послані нам, грішним людям. Ті ж птиці небесні: коли їм звелено, то заспівають і звеселяють людей, а коли ні — то, маючи і мову свою, оніміють. Прочитавши отсі слова, діти мої, похваліть Творця всього земного і небесного, а все, що далі, то мого слабого розуму повчання.

Не забувайте убогих, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати його; не губіть християнської душі.

Присягнувши, не переступайте клятви, бо загубите душу свою.

Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів.

---

[1] За слов'янськими повір'ями, птахи на зиму відлітають у вирій. *Ірій* — казкова країна, де немає зими і куди ховається жива природа. Його ототожнюють з раєм.

Пам'ятайте, як учив мудрий Василь[1], зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а що-найбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

У домі не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі, не покладайтесь на тиуна або на отрока[2], щоб не посміялися люди ні над домом, ні над обідом. Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло.

Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного.

Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

Хворого навідайте. Покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте. Жінку свою любіть, та не давайте їй влади над собою.

Якщо забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені не буде соромно, і вам буде добре.

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь, — як батько мій, дома сидячи, знав п'ять мов, через те і честь йому була в інших країнах[3]. Лінощі — це мати всьому дурному, хто що й знав, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтесь ні на що хороше, і хай не застане вас сонце в постелі. Так робив мій батько покійний і всі добрі мужі. На світанні, побачивши сонце, з радістю прославте день новий і скажіть: Господи, додай мені літа до літа, щоб я честю й добром виправдав життя своє.

А тепер повідаю вам, як трудився в походах з тринадцяти років. Спершу на Волгу пішов, лісами крізь землю в'ятичів; послав батько туди, до Ростова-Суздальського. І знову ходив я до Смоленська. А звідти ходив до Володимира на Волині. Зимою послали мене брати в Берестя[4] і на пожарище, що поляки попалили, і там я правив містом утихомиреним...

Потім послав мене Святослав у Польщу, ходив я до Чеського лісу, і ходив у тих землях чотири місяці. Коли Святослав помер[5], знов я ходив у Смоленськ. А із Смоленська повернувшись, пройшов крізь половецькі війська з боєм до Переяслава і застав там батька, який повернувся з походу.

А потім того ж літа ходили ми з батьком до Чернігова битися з Борисом і Олегом і перемогли їх[6]. Ганялися за половцями, гнали їх за Хорол, і обоз їхній взяли. А на весну посадив мене батько в Переяславі вище братів. І билися ми з половцями, і ходили до Дніпра за річку Супій.

---

[1] Тоді була популярна книга «Повчань» Василія Кесарійського, перекладена з грецької.

[2] Тиун — економ, господарчий розпорядник при дворі; отрок — тут: слуга.

[3] Син Ярослава Мудрого, Всеволод, батько Мономаха, належав до найосвіченіших людей Європи.

[4] Берестя — зараз Брест, місто на річці Західний Буг.

[5] Святослав — київський князь, дядько Володимира Мономаха, помер у 1076 році.

[6] Тут згадується битва на Нежатиній ниві поблизу Чернігова 1078 року.

І на шляху зустріли нас половецькі князі, з вісьмома тисячами воїнів. І ми хотіли битися, та наша зброя була відправлена вперед на возах, і ми вступили в місто Прилуки. А наступного дня пішли ми до Білої Вежі: перебили дев'ятсот половців і двох князів їхніх узяли, Осеня і Сакзя, і тільки два воїни їхні втекли.

І знову, по смерті батька, на Стугні билися з половцями до вечора, бились біля Халепа, села над Дніпром, відтак мир уклали з князями.

А потім Олег пішов на мене з усією половецькою землею до Чернігова, і билась дружина моя з ними вісім днів за Малий Вал і не дала їм увійти в місто. Пожалів я християнські душі, села палаючі та монастирі і сказав: — Хай не похваляються своєю силою погані! І віддав Олегові стіл його батька в Чернігові, а сам пішов на стіл свого батька в Переяслав.

І вийшли ми з Чернігова і їхали крізь полки половецькі, близько ста чоловік нас було, з дітьми та жінками. І облизувалися на нас половці, немовби вовки, стоячи біля перевозу і на горах[1] та не далися ми їм на поживу, а живі та здорові прибули до Переяслава.

Сидів я в Переяславі три літа і три зими з дружиною своєю, і багато лиха та біди випало нам від війни і голоду. і ще не раз ми ходили на половців, ганялися за Боняком, били їхніх князів, а деяких брали в полон.

З Чернігова ж і до Києва я разів сто їздив до батька на коні, верстаючи всю дорогу за один день до вечірні.

А всього походів було вісімдесят три великих, а решту і не згадаю менших. Укладав я мирів з половецькими князями без одного двадцять, при батькові і без батька, і роздаровував багато худоби і своєї одежі.

Не осудіть мене, діти або хто інший, хто прочитає моє слово: не хвалю ні себе, ні своєї сміливості, а хвалю силу творця і прославляю милість його, що він мене, грішного і слабого, стільки років охороняв од небезпеки і не лінивим мене створив, а на всякі людські діла достойним.

Прочитавши цю грамотицю, робіть добрі діла, смерті, діти, не бійтесь ні на війні, ні од звіра, труд виконуйте мужський, як вам те подобає.

1. Дослідіть рід Володимира Мономаха. Створіть його родинне дерево.
2. Поміркуйте, чому так важливо знати мови, бути допитливим і освіченим.
3. Від чого Володимир Мономах найбільше застерігає своїх дітей?
4. Визначте, як у творі втілені моральні принципи і традиції Княжої доби.
5. Напишіть сенкан на тему «Людина».

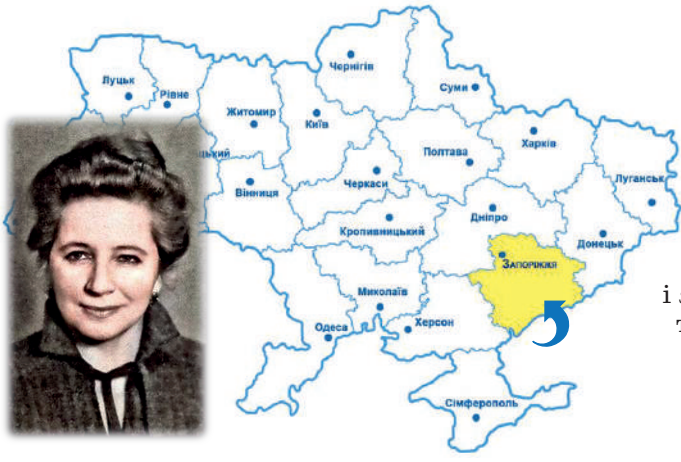
6. Як ви вважаєте, чи актуальне «Повчання…» в наш час?
7. Укладіть порадник від Володимира Мономаха, виписавши і креативно оформивши цитати з його «Повчання дітям».
8. Напишіть есе на тему «Духовний заповіт київського князя нащадкам».

9. Якщо цікаво, перейдіть за покликанням https://cutt.ly/uejAlVbe чи QR-кодом і опрацюйте «Повчання…» в повному обсязі (версія за «Літописом руським»). Ознайомтеся з додатковими відомостями про Володимира Мономаха, а також дізнайтеся, хто такий Леонід Махновець і який його внесок у дослідження давньої української літератури та історії.

[1] Перевіз через річку Десну, а гори — Болдині під Черніговом.

ОБРАЗ РУСІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

РАЇСА ІВАНЧЕНКО

(народилася у 1934 р.)

Історія —
це Великий Учитель,
і якщо її не подавати людям,
то вони будуть повторювати
свої помилки
із покоління в покоління.
Раїса Іванченко

«Я народилась у Гуляйполі — / Серед степів і полинів, / Де загубилась козацька воля, / Яка гриміла тут з віків...». Так поетично описує свою малу батьківщину українська письменниця Раїса Іванченко.

Історична тематика цікавила Раїсу Петрівну ще зі шкільних років. Тож не дивно, що майбутня письменниця навчалася на історичному факультеті Київського університету (зараз — Київський національний університет імені Тараса Шевченка), у якому згодом і викладала.

Дисертація Раїси Іванченко була пов'язана з ім'ям дядька відомої письменниці Лесі Українки — Михайлом Драгомановим. Саме цій історичній постаті Раїса Іванченко присвятила повість «Передчуття весни» і роман «Клятва».

Захоплення історичними подіями Раїса Іванченко пов'язує з малюванням.

Окремою сторінкою захоплень письменниці стала Русь та її міжнародні зв'язки. У романах постають образи державотворців Діра й Аскольда, Олега, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Данила Галицького, мислителів Нестора Літописця, Іларіона, Кирила й Мефодія та ін.

Погугліть і пригадайте, що вам відомо про історика Михайла Драгоманова.

Чим уславилися відомі державотворці та мислителі, про яких пише в романах Раїса Іванченко?

Перегляньте відео за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/pekBsoCy

Що цікавого ви дізналися про утворення Русі та про її перших правителів?

Завдяки талановитим письменникам історичні постаті мандрують з документальних джерел у художню літературу. Зокрема, про знакову й суперечливу постать української історії — Ярослава Мудрого та його доньок-королев розповідає Раїса Іванченко у творі «Ярославни».

Читачі спостерігають за долями доньок Ярослава, адже одруження кожної з іноземними обранцями було політичною стратегією. Доньки Ярослава Мудрого славилися розумом, кмітливістю і талантами. Саме це ще більше посилювало авторитет могутньої держави Русь.

ЯРОСЛАВНИ

Човни наближались до берега. Гребці правували повільніше. Інгварові ж не терпілось. Він пильно вдивлявся в той бік, де на крутому березі Дніпра-Славути купчились густо-зелені шапки незайманих лісів.

Над верховіттями, помітив ще здаля, здіймалися золоті бані храмів. Ніби шоломи небачених раніше могутніх руських богатирів. Він чув про них ще в своїй рідній землі. Чи не Ілля Муромець постав ото на горі на сторожі? Загородив пращем і списом дорогу недругам? А може, Микула Селянинович одягнув рицарські доспіхи і вийшов зустрічати їх — посланців далеких варягів?

Що вам відомо про Іллю Муромця та Микулу Селяниновича? Відшукайте інформацію в доступних джерелах.

Як ви розумієте виділені слова? Як можна схарактеризувати русинів? Хто такий Інгвар?

Інгвар озирається: навколо буяє земний рай. Навіщо шукати ще його на тому світі? Тож і приходили сюди його прародичі з бойовими дружинами, щоб завоювати ці простори.

Багата земля родить відважних і сильних. Русини відбили усіх, хто хотів зломити їх. Вони утвердили свою державу і силою меча, і силою розуму, і багатством. Скільки бачив усього, доки їхав до стольного града Києва!

На крутих берегах річок та озер, від самого Новгорода Великого, біліють палаци й церкви, височать вежі укріплених градів, городищ. На луках — всюди — густі череди худоби: коні, бики, вівці, дикі тури, корови...

Його рідний край не має таких просторів. Кам'янисті береги, холодні тяжкі хвилі розбиваються об валуни й скелі на бризки... Колючі вітри вистуджують землю, навіть в затишних долинах...

А тут — багатий і безконечно великий край. Недарма шведський король Олаф породичався з господарем цієї землі — віддав за князя Ярослава Володимировича свою доньку — Інгігерду. І недаремно тепер його володар, відважний вікінг королевич Гаральд, посилає сюди своїх гінців з такою делікатною справою... Горда князівна Єлизавета припала Гаральду до серця, ще коли він служив у дружині князя Ярослава. Сватався до неї Гаральд, старостів засилав — відмовляла йому князівна. Помандрував тоді Гаральд зі своїми воями до Італії й Сицилії. Слави шукати. А його, Інгвара, попросив знову їхати до князівського дому, сватати за нього Єлизавету. Делікатне доручення! Складне!

Інгвар замислився і не помітив, як їхні човни нарешті стукнули носом об піщаний берег.

Їх уже стрічали рибалки і княжі люди.

— Хто будете і звідки? — суворо супив сиві брови вусатий русин, ніби це не його послав сюди князь з шаною до варязьких гостей. Але звичай є звичаєм — його ламати не слід.

— Від землі варязької люди! — відповідає тлумач зі свити Інгвара. Той Івор бував тут не раз і знав руські звичаї. Дотепний у нього тлумач! — Вітання князеві й князівні привезли і дарунки від королевича Гаральда!

— Кому дарунки? — лагіднішає княжий гридь й окидає зором навантажені вщерть човни.

— Князеві Ярославові і його доньці Єлизаветі! — весело вигукує Івор, гордовито оглядаючи княжих людей.

Інгвар киває головою: так, так… їм…

— Тоді з Богом! Гей, ви, люди! — гукає страж до своїх челядників.— А допоможіть-но далеким гостям вибратися з човнів і в князівський двір дарунки віднести: це вже від варягів!

— Хіба хтось іще просить собі в королеви найпрекраснішу вашу Ярославну? — тихо запитує Івор в гридя.

— Уже посли польські прибули сюди…

— Он як! — сплескує руками тлумач. — Невже ми запізнились?

— Честь нашій землі з усіх усюд іде, — гуде басовито й поважно голос гридя.— В усіх кінцях землі слава лине про нас, — веде свою мову далі й ховає посмішку у сивих вусах.

Принцеса шведська, Велика княгиня київська Інгігерда та її чоловік — Великий князь київський Ярослав Мудрий. Худ. Артур Орльонов

Великою вервечкою розтяглися слуги Інгварові і княжі челядники. Крутим Боричевим узвозом піднімались до князевих палаців на горі. Хоч і не звикати їм долати нерівні й скелясті дороги, але тяжкі шкіряні мішки з дарунками стримували ходу.

Треба перепочити. Інгвар втягує на повні груди п'янке повітря, здивовано спиняється. Прямо перед ним, біля підніжжя горба, розтяглася низка білостінних хат-ліплянок…

Княжна Єлизавета та Гарольд Суворий. Реконструкція Дениса Василенка

Інгвар здогадався: це Поділ. Той самий Поділ, про який він чував від своїх торгових людей.

Вгорі, над головою, на тих високих горбах, починався княжий град. Звідти лунає мелодійний дзвін, що стелиться понад усім містом, над луками, рікою й зеленими заріччями.

Дзвонять на горі.

Інгвар підходить до тлумача:

— Іворе, нехай наші люди йдуть на княжий двір. А ми до храму. Там, певно, свято!

Пройшли через розчинені ворота. І перше, що впало у вічі, — білостінна багато-глава будова. Стрімко врізались в небо округлі бані мурованого храму, увінчаного вгорі золотим хрестом.

— То дітище князя Володимира — Десятинна церква,— пояснює Івор.

Він усе тут знає, цей Івор.

Переступають поріг — і потрапляють у прохолодно-мармурову врочистість. У храмі — повно людей, від їх дихання задушно й парко. Барвами веселки переливається мозаїка Богородиці, — блакитно-синя хустка і великі сумовито-карі очі божої матері дивляться на гостей стривожено:

Десятинна церква — фрагмент діорами «Місто Володимира» в Археологічному музеї Києва. Фото з вікіпедії, автор Voevoda

Мозаїка підлоги Десятинної церкви. Фото з вікіпедії, автор Rasal Hague

Як у літературі називають опис внутрішнього приміщення?

Які засоби художньої виразності використовує авторка, щоб передати красу Десятинної церкви?

Перегляньте відео за QR-кодом або покликанням, що на с. 45.

Що цікавого ви дізналися? Чи є перегуки із твором Раїси Іванченко?

Про які заслуги князів Володимира і Ярослава згадано у творі?

Яке це мало значення для культурного життя Русі?

Чому так важливо бути письменним?

із чим прийшли люди? Ноги ковзають по дзеркальній поверхні підлоги з сірого й білого мармуру. Мармурові колони гінко піднесли на плечах склепіння центральної бані. Там відлунюють кришталеві голоси хору хлопчиків. Ніби янголи співають у піднебессі.

Чув ще вдома Інгвар, князь Володимир після хрещення Русі у заможних і знатних русинів забирав дітей і віддавав до книжної науки. Відтоді тут були школи при церквах і монастирях. З бідніших вони готували простих священників і дяків. Боярських же дітей навчали за всіма правилами візантійської освіти і книжності. Недаремно київський княжий двір славився освіченими людьми — в усіх землях, при всіх дворах. Тож і прозвали тепер князя Ярослава Мудрим. Інгвар нетерпляче шепоче у вухо своєму тлумачеві:

— А що, Іворе, русини швидко навчаються книжного письма?

— Швидко, господарю мій, — так само пошепки відмовляв Івор. — Вони здавна до тої науки вдатні. Бо ще до хрещення Русі були у них свої вчені люди і грамота своя — черти і ризі. Римським і грецьким письмом також писали свою слов'янську мову. Про це ще згадував чорноризець Храбр.

— Ти щось плутаєш, Іворе. Адже слов'янам письмена дали болгарські просвітителі Кирило і Мефодій. У русинів те ж письмо, що й у болгар.

— Це правда, мій добрий повелителю. Але освіта на Русі була й раніше. І великий Кирило, якого тепер усі слов'яни мають за святого, коли був у хозар у 860 літі народження Христа, бачив у Херсонесі Євангеліє і Псалтир, писані руськими письменами.

— А як гадаєш, Іворе, чи згодиться нарешті князівна Єлизавета покинути свій дім, і цей град пишний, і ці сади райські?

— Не знаю… Адже у нас немає ні таких палаців, ні храмів, ні книгозбірень. Он поряд — Софійський собор. Князь Ярослав його будує. Зараз багато писців переписують книги візантійські за наказом князя. Він хоче заклaсти бібліотеку при тому храмі, як при візантійському дворі. Ярославові дочки допомагають у тій справі.

— І Єлизавета?

— Напевне.

— Бідний Гаральд, адже він неписьменний! Щоправда, на всі землі прославив хоробрістю своє ім'я. Його подвиги знають інші країни. Він — майбутній король Норвегії. Невже князівна не покине дім заради нього?

— Хтозна. Адже двічі князівна відмовила королевичу…

Їхній шепіт заважав людям — на них обурливо озираються…

Інгвар зітхнув. Так… Двічі горда красуня в золотій гривні відмовила великому вікінгу. Їй було мало його любові. Знала, що вона — дочка славного і мудрого князя, воліла мати своїм чоловіком не тільки відважного й сміливого воїна, а й з вишуканим розумом і освітою.

Бідний Гаральд!.. Він знайшов славу сміливця на чужих полях. Але не здобув серця київської князівни…

Варязькі посли не встигли отямитись, як уся святкова процесія рушила з Десятинної на подвір'я. На чолі її князь Ярослав Мудрий, зі спокійними, лагідними очима, з пишною, довгою, уже сивіючою бородою. Поряд з ним розповніла кругловида княгиня Ірина, та, яку Інгвар пам'ятав ще шведською королівною Інгігердою.

Слідом м'яко ступають в розшитих золотистими узорами чедигах їхні сини й дочки. В білих заморських атласах, оздоблених сріблястою заполоччю, в дорогих хутряних накидках. На грудях у князівен — важкі золоті гривни; на високих шапках молодих княжичів — соболі й куниці; довгі сорочки з широкими рукавами внизу також розшиті узорами. Так уже віддавна велося в землі Руській — чи ти князь, чи смерд, а одяг був розшитий узорами квітів, трав і звірів. Вірили пращури, що ті символи допомагали їм у житті.

Тісним кільцем оточили бояри княжу сім'ю, як тільки вона вийшла з Десятинної. Всі прямують до святої Софії, натовп оточує врочисту процесію — смерди, пастухи, здателі-будівничі, пічники, кожум'яки, гончарі, рибарі. Чорний люд київський несміло здіймає очі, втягує голови в плечі й хреститься. Мабуть, і справді Бог возлюбив багатих за їхні діла, а їм, простолюдинам, уготовив за якісь гріхи довічну бідність і працю!..

— Помилуй нас, господи!..

У Софійському храмі ще пахне глиною й свіжою фарбою. Подекуди стіни ще не прикрашені розписами. Але вівтар сліпить очі золотом.

З-під високого склепіння центральної бані насторожено й суворо дивляться на молільників блискучі, мінливі, немов живі, очі Богоматері. У вишині іскриться блакитно-білий одяг Христа, що, здавалося, тільки-но зійшов з небесного трону й повис у бездонній сині неба…

Падають ниць смерди й простолюдини. Хилять голови бояри і дружинники. Схиляють свої шапки і заморські гості. Лише князь сміливо дивиться Богові ув очі. Бо він — великий князь Руської держави, обранець Бога на землі. І тому цей храм і ці диво-фрески, яких немає ніде в навколишніх землях, задумав і збудував він, Ярослав Мудрий.

Чи вірите ви, що є символи-обереги?

А які візерунки-символи є на вашому вбранні? Що вони означають?

Чи можна назвати описані почуття «сльозами радості»? Чому ви так вважаєте? Відповідь обґрунтуйте.

Чи з'являлись у вас сльози радості? Розкажіть про ці моменти, якщо бажаєте.

Ознайомтеся з думкою психолога.
Чи зрозуміла вона вам?
***Щасливі сльози, або плач від щастя** — це нормальний і природний спосіб для нашого тіла висловити радість. Коли ми почуваємося настільки щасливими, що серця переповнюються любов'ю, вдячністю і здивуванням, сльози радості дають фізичне звільнення. Мозок запускає вивільнення гормонів, таких як дофамін, окситоцин та ендорфіни, що може спричинити сльози. Отже, плакати — це нормально.*

Уважно прочитайте пісню Гаральда. Які почуття в ній передано? Відповідь підтвердьте цитатами.

Гаральд Суворий загинув у війні з Англією в 1066 році. Відтак Єлизавета Ярославна стала дружиною короля Данії Свена Естрідсена...

І це йому, повелителю землі Руської, співає хор ангелів і виголошує з амвона своє слово проповідник.

— Чуєте? Проповідник говорить про цей собор. Каже, що Софія — церква дивна і славна всім окружним сторонам і такої другої не знайдеться в усім північнім краю — від сходу до заходу! — знову схиляється тлумач до вуха свого властелина.

— А що, і не знайдеться! — захоплено посміхається варязький посол.— І таких чарівних князівен теж нам не знайти. Хто з них Єлизавета? — очима вказує Інгвар до княжої сім'ї.

— Ото біля княгині, вища,— то Анна. Вона ще не засватана. А за нею — наша… Ота, що коса — як корона… А третя — Анастасія. До неї угорський король сватів прислав! — Івор знав достеменно таємниці княжого дому.

Принишкли гості. А в храмі лунає осанна Богові за його велику милість до Русі...

...Знає князь: не тільки дарунки й свою повагу привезли сюди купці. Ні! Дочкам його судилося стати королевами. Що ж, велика честь його княжому дому. Знатні родичі. Адже він не тільки батько, але й господар держави Русь, — отож мусить думати про спокій і славу її. Для того й одружив сина Всеволода з візантійською царівною, донькою імператора Костянтина Мономаха. Другого сина — Ізяслава — одружив на сестрі польського князя Казимира Відновителя. А за Казимира віддав свою сестру Добронегу.

На очах у князя сльози. Сльози й на очах у князівен. Вони пишаються рідним домом, родичами, честю, що йде до них звідусіль. Вони слухають дивний спів, що дзвенить під склепінням храму, вдивляються в ці сяючі розписи, в сумні очі Божої Матері і владні очі Богового сина...

Та Інгвар мало дослухався до проповідника. Він зрозумів, як важливо для їхньої країни закріпити дружбу з Руссю… Справа Гаральда — справа їхньої будучини. Золотокоса дівчина з золотою гривною на грудях — це чарівна, добра фея, яка мусить принести їхньому краю спокій і мир. Адже коли маєш за плечима могутнього сусіда — хто наважиться тебе образити?

...О, бідний Гаральд! Нерозділене кохання зробило його відважним вікінгом; і поетом. Пісня Гаральда... То стогін серця... Якщо у князівни Єлизавети б'ється живе серце в грудях, а не камінь, воно відгукнеться на той поклик... Бо ж чи є в людини така сила, що може вистояти проти вогню великого і самовідданого кохання? Воно билося в тій Гаральдовій пісні:

Ми, браття, літали по хвилях й морях,
Від рідного краю літали далеко!
На суші й на морі ми бились жорстоко,
І води, і тверді підкорені нам!

...Місія Інгвара завершилась успіхом. Влітку 1045 р. Єлизавета виїхала до Норвегії — до скелястих берегів, що омивали хвилі холодного моря. Далекий шлях не лякав її: князівна знала, що чекає на неї теплий прийом людей, палка любов Гаральда і корона королеви...

Доля судила їй за двадцять років овдовіти...

...Ніколи раніше кияни не бачили таких видовиськ, як того весняного дня. Двиготіла од веселощів княжа гора. Рікою лилися вино й меди, не згасали вогнища, де смажились баранці й телята. Не змовкали музики.

Князівна Анна покидала отчий дім і виїздила до нареченого. Уже були готові вози з багатими скринями — золото, срібло, персидські килими, грецькі шовки, хутрові кожухи і Аннине вишивання — червоно-чорним і соняшно-зеленим. То на згадку про теплу й привітну батьківську землю бере Анна. То барви рідного краю.

Стоїть Анна, зіпершись на одвірок. Окидає очима далекі луки задніпровські. Чи є там, на далекій Сені, отакі зелені й квітучі кручі? Чи ж так само плеще хвиля об берег піщаний? Чи ж співають таких веснянок?

...Князівна нишком витерла долонею сльозину з щоки, підбігла до різьбленої полиці, зняла книжку в золотому, плетеному окладі. Візьме із собою це Євангеліє і візьме ще багато книжок. Адже це вона захотіла переписати для себе ці книжки, і їх переписав кращий писець. А майстер-чудотворець виготовив ці дивні узори окладу із золота... Вона читатиме там ці книжки, і їй буде здаватися, що вона вдома. Анна научить і дітей своїх читати книги і любити їх...

Гуде княжий двір веселощами. Та Анна тікає від гамору, біжить на поляну, де дівчата співають їй своїх прощальних пісень.

Уже розпалили вогнище, і подолянки схилили голови під іскрами, вклоняються Богові Сварожичу, кидають в полум'я коровай і зарізаних курей. Моляться і Сварогові, і Перунові, і Родові, і Рожаницям, аби помогли Анні вистояти в життєвій бурі, аби дали багатство й силу, багато дітей...

Єпископ Готьє Савояр задоволено поглядав на своїх сподвижників, з якими він нарешті завершив так блискуче свою державну місію.

Що ж, недаремно вони пробули тут від самої зими. Нарешті умовили князя Ярослава поріднитись з королівським домом Капетінгів. Чи ж оцінить належно король Генріх і їхній подвиг? Адже це було не так просто — умовити Ярослава погодитись на шлюб своєї другої доньки Анни з уже немолодим французьким королем. Та й те сказати — князь, певно, добре знає про стан справ їхнього Генріха, хоча вони, присягаються Богом, ані словечком не обмовились про його скруту...

Чи можна вважати, що українська вишивка зародилася ще в часи середньовічної Русі? Відповідь обґрунтуйте.

Християнство в середньовічній Русі стало державною релігією в 988 році. Чому ж під час прощання Анни з рідним домом гості звертаються до язичницьких обрядів? Чим це можна пояснити?

До якого циклу належать веснянки? Які календарно-обрядові пісні вам відомі?

Які давньоукраїнські звичаї і традиції дійшли до наших днів?

Сьогодні вони знову йдуть до Софії. Князь хоче на прощання влаштувати їм врочисту церемонію... Французькі посли, що прибули до київського двору навесні 1049 року, оглядали натовп у соборі. Князь Ярослав не поспішав з'являтися на врочисту службу. Чи затримувався у справах, а чи змушував відчути свою вищість довгим очікуванням.

Чаділи лампади. Мерехтіло золото багатого іконостаса і чудотворних мозаїк святої Софії. Єпископ Готьє побожно склав руки на грудях — як добре кінчається їхня подорож! Звів очі догори — і раптом... Серце його спинилося! Він раптом зустрівся — очі в очі — з Богоматір'ю. Насторожено, суворо вона ніби запитувала його: чи ж добре діло зробив, єпископе? Так, так, він присягається усіма святими, що кращого в житті не робив для своєї вітчизни, адже союз його короля з могутньою Руссю надасть сили і ваги його королівству!..

Рокоче оксамитовий бас отця Іларіона. Здригаються і відлунюють стіни, мерехтить золото й срібло вівтаря, ніби прагне увібрати в себе й заховати для нащадків цю гордість і цю величаву осанну, що живим птахом б'ється в кожному слові проповіді.

Проте єпископу було не просто втямити, що говорив священник і чому так впевнено дивиться на похилені голови князь Ярослав. Готьє щоразу звертається до свого тлумача. Той пояснює:

— Проповідник — надто мистецький оратор. Його стиль надто піднесений і пишний, я теж не в усьому достойний пізнати його. Він славить добу великого Ярослава і його діяння.

...Сірими журавлиними ключами спливали роки. Сумовито хлюпала хвиля холодної Сени. Нагадувала про бистроплинний шумливий Славутич і про зелені прибережні кручі, на яких п'ялися до неба стрімкі бані храмів. Не було для Анни вороття на ту землю. 4 серпня 1049 року вона вінчалася з французьким королем Генріхом I у Ромейському храмі.

Того дня Анна подарувала єпископу цього храму своє Євангеліє. Воно було переписане глаголицею — давнішнім руським письмом. І донині зберігається там цей унікальний витвір давньоруської писемності...

Ні, Анна не мала сили вернутись на рідну землю. Але мала Анна-Агнія владу — вона могла сюди, на галльську землю, перенести куточок тієї рідної краси. І королева Франції будує кілька церков, подібних до київських. Фрески і мозаїки їх нагадували київські. Одна з тих будов, споруджена в 1060 році в місті Санлісі, дожила до наших днів.

Через одинадцять років Анна овдовіла. Знать оголосила її регентшею малолітнього спадкоємця трону Філіппа I. Анна-Агнія стала правителькою країни: утверджувала державні закони, підписувала кирилицею державні

акти. Кирилицею ж пороблені й написи на стіні церкви Вінсана… То Аннина туга вписала спогад у муровані стіни храму. То дочка Ярослава Мудрого залишила слід освіченості і культури, що жила в її роді…

Життя Анни Ярославни було нелегким. Хроніки пов'язують її ім'я з іменем графа Рауля III Крепі-і-Валуа. Після смерті Генріха I Анна офіційно вийшла заміж за Рауля, хоч папа Микола II заборонив цей шлюб. У 1075 році вона востаннє підписала разом із сином державний документ…

Століття прошуміли над землею. Усі люди підвладні часові. Вітри й дощі, війни й лихоліття безжально поруйнували храми. Неспинна тлінь перетворила у порох давні письмена, поховала у невідомість доблесні подвиги, відвагу й хоробрість. Лише сліди людської мудрості, щедрості душі — нетлінні; як і незгасна пам'ять про творців духовних скарбів…

У далекому французькому місті Вільєрі, на закинутому кладовищі є загадкова могила із зображенням на кам'яній плиті жінки в короні. Напис повідомляє, що там упокоїлась Агнес. Легенди доповнюють це надто скупе повідомлення: то могила достопам'ятної дочки Ярослава Мудрого — Анни, королеви Франції. Вона принесла на галльську землю книжки, любов до науки, вона будувала храми й палаци… Вона допомагала чоловікові — королю Франції — зміцнювати владу в боротьбі з васалами…

У літописах угорських ідеться ще про одну дочку князя Ярослава — про Анастасію-Асмунду. Вона принесла на береги Дунаю не лише любов до чоловіка — короля Андрія I, але й любов до науки і знань… У мелодійних норвезьких сагах збереглася пам'ять про горду русокосу дівчину, яка зробила норвезького короля Гаральда Сміливого поетом, а на сувору землю північної країни принесла спокій, добро і мудрість книжну…

Справді-бо, найбільше багатство людей — їхній духовний скарб…

1. Чому твір названо «Ярославни»? Чи можливі інші варіанти заголовка? Які саме?

2. Хто такий Ярослав Мудрий? Створіть «хмару слів» на тему «Ярослав Мудрий». Потрактуйте кожне зі слів-асоціацій.

3. Схарактеризуйте доньок Ярослава Мудрого:
а) одним словом; б) двома словами; в) словосполученням; г) реченням.

4. Доведіть, що твір актуальний і нині.

5. Розкажіть про Русь часів Ярослава Мудрого від імені: а) історика; б) дипломата; в) посла України; г) артиста; ґ) аніматора (на вибір).

6. Дослідіть родинні зв'язки князя Ярослава Мудрого та його доньок і презентуйте їх у вигляді інфографіки.

7. Письмово поясніть останнє речення твору «Ярославни».

8. Про які пам'ятки архітектури згадано у творі «Ярославни»?

9. Виконайте проєктну роботу, дослідивши особливості однієї з архітектурних пам'яток за таким планом: а) назва пам'ятки; б) ім'я князя, за правління якого її було споруджено; в) стиль архітектури; г) особливості побудови; ґ) історичні процеси, із якими пов'язана пам'ятка архітектури; д) цитата-опис пам'ятки архітектури із твору «Ярославни» Раїси Іванченко.

10. Виконайте завдання у формі інтерактивної гри за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/FeBj5vYT .

Заповідь любові: Біблія й українська література

- Біблія — одна зі священних книг людства
- Євангеліє від Матвія. (Заповіді 22: 34–40; 25:31–40)
- Апостол Павло з Тарсу. Перше послання до коринтян *(глава 13)*
- Євангеліє від Луки. Притча про блудного сина *(глава 15: 11–24)*
- Біблія й українська література
- **Богдан-Ігор Антонич.** Різдво
- **Ліна Костенко.** Давидові псалми. *Псалом 1*
- **Ігор Жук.** Пісня Йосипа. Гетсиманський сад. Відповідь Сина
- **Дзвінка Матіяш.** Мене звати Варвара *(уривки)*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- Притча про неслухняного сина та справедливого й люблячого батька.
- Притча про милосердя й про ближнього
- **Тарас Шевченко.** «Давидові псалми»
- **Георгій Коваленко.** «Біблійні історії для дітей»
- **Костянтина Малицька.** «Малі герої»
- **Галина Кирпа.** «Мій ангел такий маленький»
- **Іван Малкович.** «Із янголом на плечі»
- **Зірка Мензатюк.** «Ангел Золоте Волосся»
- **Дзвінка Матіяш.** «Марта з вулиці святого Миколая»

«Краплини вічної любові».

Твори митця художньої кераміки Радислава Швеця

БІБЛІЯ — ОДНА ЗІ СВЯЩЕННИХ КНИГ ЛЮДСТВА

Біблія абсолютно очевидно є чимось «більшим», ніж просто літературний твір…
Нортроп Фрай

Релігія відіграла важливу роль у збагаченні культури. Майже в кожної релігії є своя священна книга[1].

У ведизмі та індуїзмі це Веди[2]. У релігії євреїв, юдаїзмі — Танах. У буддизмі це Трипітака, в ісламі — Коран, а в християнстві — Біблія[3]. Віряни використовують їх для відправлення культів, для духовного самовдосконалення.

Близько VII ст. до н. е. єврейський народ створив Біблію. Ця назва походить від назви міста Бібл, жителі якого навчилися виготовляти папір першими в Передній Азії.

Біблія складається зі Старого та Нового Заповітів.

[1] *Священна книга* — твір, що містить релігійні закони і який послідовники релігії вважають натхненним Богом.
[2] *Ве́ди* — найдавніші пам'ятки арійської релігійної літератури. Через назву цих текстів цивілізацію аріїв називають *ведійською*.
[3] *Біблія* — священна книга християн і юдеїв.
[4] *Псалми́* — це релігійні пісні, що були написані для свят, обрядів, трагічних подій.

БІБЛІЯ — священна книга християн та юдеїв

СТАРИЙ ЗАПОВІТ
(39 книг)
XIV–II ст. до н. е.
1. Закон (Тора), або П'ятикнижжя Мойсея
2. Пророки
3. Писання

НОВИЙ ЗАПОВІТ
(27 книг)
друга пол. I ст. – початок II ст.
1. Євангелія (від святого Матвія, від святого Марка, від святого Луки, від святого Іоанна)
2. Діяння.
3. Послання
4. Апокаліпсис

У Старому Заповіті йдеться про створення світу, про перших людей, усесвітній потоп, переселення євреїв, вавилонський полон тощо.

Про своє лихо євреї склали багато зворушливих пісень (псалмів[4]), які потім увійшли до Біблії. Один із них починається так: «Над ріками вавилонськими сиділи ми і плакали, згадуючи про Сіон…».

Цей псалом — яскрава стисла історична новела. Щоб зрозуміти зміст цього співу, доведеться повернутися подумки на 27 століть назад — у VI ст. до н. е.

Саме Старий Заповіт (написаний давньоєврейською мовою — івритом) — це святе письмо юдеїв і християн.

А Новий Заповіт написано давньогрецькою мовою. Це — святе письмо лише для християн.
Новий Заповіт розпочинається подіями народження Ісуса Христа.

Ріки Вавилонські.
Худ. Лі Портер

Цегляна таблиця, на якій (аккадійською мовою) є згадки про всесвітній потоп. Світлина з вікіпедії

Чи можна, на вашу думку, провести паралелі між поверненням євреїв з полону та деокупацією українських земель? Чому?

Єрусалим разом із *Юдейським царством* упав під тиском *Вавилону* і його правителя *Навуходоносора*. Храм, збудований ще царем Соломоном, руйнувався. Людей десятками тисяч депортували на чужину. Вони втратили все: майно, статус, свободу. Тепер вони рівні у своєму рабстві. Довелося підкоритися та розчинитися в потужній ворожій державі. У євреїв не лишилося нічого, крім спогадів про минуле і віри в бога...

Але сталося диво. Усього через п'ятдесят років могутній Вавилон несподівано схилився перед Персією. Новий володар Кир відпустив євреїв із полону. Вони, пережившиши національну трагедію, повертались додому, усвідомлюючи цінність свого коріння, своєї землі, своїх звичаїв.

Тривалий час панувала думка, що Біблія — це просто зібрання релігійних правил і оповідок. Але науковці знайшли підтвердження окремих фактів, згадуваних у Біблії.

У нижній течії Тигру та Євфрату археологи натрапили на наукові свідчення про повінь-катастрофу; навіть сьогодні там можна спостерігати бурхливі розливи, які жахають своєю могутністю. Такі повені могли породити перекази про всесвітній потоп.

Окрім цього, у Старому Заповіті є цінні відомості про стародавню Палестину, про єврейський народ, його відносини із державами-сусідами — Вавилоном, Ассирією і Римом. Це дає змогу припустити, що царі Ізраїлю (Саул, Давид, Соломон) та події, пов'язані з ними, також були в давнину реальністю.

Тексти священних книг будь-якої релігії мають велике значення для всього людства, без них неможливо уявити світову історію. Завдяки їм нам відомо про основні події в історії цивілізацій, про уявлення давніх народів щодо виникнення Всесвіту та людини, про їхні традиції, вірування, ритуали, мистецтво, про етичні норми, якими ці народи керувалися в повсякденному житті.

Священні книги є джерелом багатьох філософських учень, а також сюжетів для творів мистецтва: полотен художників, робіт скульпторів, творів музикантів та письменників.

До Русі Біблія потрапила з Візантії. З її перекладом пов'язаний розвиток східнослов'янської писемності. Остромирове Євангеліє (твори, що оповідають про земне життя Ісуса Христа) переписав у Києві в 1056–1057 рр. диякон Григорій на замовлення новгородського посадника Остромира.

З повними версіями текстів біблійних оповідей можна ознайомитися за QR-кодом або покликанням
https://cutt.ly/pekBaZGW
Там само є й інші цікаві факти про священні книги, зокрема й про нумерацію розділів і рядків біблійних творів.

В Україні одним із перших видань Святого Письма була Острозька Біблія, яку надрукував у 1581 році Іван Федоров (Федорович).

До пізніших перекладів Біблії українською мовою долучалися Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Іван Огієнко, Іван Пулюй та ін.

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ 22: 34–40

34 Фарисеї ж, почувши, що Він уста
замкнув саддукеям, зібралися разом.
35 І спитався один із них, учитель
Закону, Його випробовуючи й кажучи:
36 Учителю, котра заповідь найбільша в Законі?
37 Він же промовив йому: Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою.
38 Це найбільша й найперша заповідь.
39 А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе.
40 На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять.

1. Які Заповіді Божі відомі вам? Поміркуйте, чому так важливо їх дотримувати.

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ 25: 31–40

31 Коли ж прийде Син Людський у славі Своїй, і всі Анголи з Ним, тоді Він засяде на престолі слави Своєї.
32 І перед Ним усі народи зберуться, і Він відділить одного від одного їх, як відділяє вівчар овець від козлів.
33 І поставить Він вівці праворуч Себе, а козлята ліворуч.
34 Тоді скаже Цар тим, хто праворуч Його: Прийдіть, благословенні Мого Отця, посядьте Царство, уготоване вам від закладин світу.
35 Бо Я голодував був і ви нагодували Мене, прагнув і ви напоїли Мене, мандрівником Я був і Мене прийняли ви.
36 Був нагий і Мене зодягли ви, слабував і Мене ви відвідали, у в'язниці Я був і прийшли ви до Мене.
37 Тоді відповідять Йому праведні й скажуть: Господи, коли то Тебе ми голодного бачили і нагодували, або спрагненого і напоїли?
38 Коли то Тебе мандрівником ми бачили і прийняли, чи нагим і зодягли?
39 Коли то Тебе ми недужого бачили, чи в в'язниці і до Тебе прийшли?
40 Цар відповість і промовить до них: Поправді кажу вам: що тільки вчинили ви одному з найменших братів Моїх цих, те Мені ви вчинили.

2. Чого вчить Євангеліє від Матвія 25: 31-40?

АПОСТОЛ ПАВЛО З ТАРСУ ПЕРШЕ ПОСЛАННЯ ДО КОРИНТЯН (ГЛАВА 13) ПЕРЕВАГА ЛЮБОВІ

[1] Якби я говорив мовами людськими й ангельськими,
але не мав любови, я був би немов мідь бреняча або
кимвал звучний.
[2] Якби я мав дар пророцтва і відав усі тайни й усе
знання, і якби я мав усю віру, щоб і гори перестав-
ляти, але не мав любови, я був би — ніщо.
[3] І якби я роздав бідним усе, що маю, та якби віддав моє тіло на спалення,
але не мав любови, то я не мав би жадної користи.
[4] Любов — довготерпелива, любов — лагідна, вона не заздрить, любов
не чваниться, не надимається,
[5] не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла;
[6] не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою;
[7] все зносить, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить.
[8] Любов ніколи не переминає. Пророцтва зникнуть, мови замовкнуть,
знання зникне.
[9] Бо знаємо частинно й частинно пророкуємо.
[10] Коли настане досконале, недосконале зникне.
[11] Коли я був дитиною, говорив як дитина, думав як дитина, міркував
як дитина. Коли ж я став мужем, покинув те, що дитяче.
[12] Тепер ми бачимо, як у дзеркалі, неясно; тоді ж — обличчям в обличчя.
Тепер я спізнаю недосконало, а тоді спізнаю так, як і я спізнаний.
[13] Тепер же зостаються: віра, надія, любов — цих троє; але найбільша з
них — любов.

3. Що таке любов, на вашу думку?
4. Поясніть, чому поряд із любов'ю виділяють такі чесноти, як віра і надія.

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ЛУКИ. ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА (ГЛАВА 15: 11–24)

[11] І сказав Ісус: «У одного чоловіка було двоє синів».
[12] Молодший син якось попросив: «Батьку, віддай мені мою частку
майна». І батько розділив своє добро між синами.
[13] А незабаром молодший син продав майно, забрав усі гроші й вирушив
у далекі краї. Жив він там безладно й розтринькав усі гроші.
[14] І коли він витратив останнє, напав на ту країну, де він мешкав, жор-
стокий голод, та син впав у нужду.
[15] Тоді він пішов і найнявся до одного з мешканців тієї країни. Той пос-
лав його в свій маєток годувати свиней.
[16] Годуючи свиней, він ладен був набити живіт хоча б лушпинням, що
їли свині, але й того йому не давали.
[17] Опам'ятавшись, він сказав собі: «Наймані робітники в мого батька
мають їжі вволю, а я тут з голоду гину!»
[18–19] Відразу вирушу до свого батька і скажу йому: «Батьку, я грішний
перед Богом і перед тобою; я не гідний більше називатися твоїм си-
ном. Дозволь мені бути одним із твоїх наймитів».

[20] І підвівшись, він подався до свого батька. Батько здалеку побачив
його і сповнився милосердя. Побіг до сина, обняв його й поцілував.
[21] Син промовив до нього: «Батьку, я грішний перед небом і перед тобою.
Я більше не гідний називатися твоїм сином».
[22] Але батько наказав слугам: «Мерщій принесіть найкраще вбрання і
вдягніть його. Надіньте перстень на руку йому й сандалі на його ноги.
[23] І приведіть вгодоване теля. Заріжте його й приготуйте обід — ми
будемо святкувати!
[24] Бо цей мій син, який помер, а тепер повернувся до життя; загубився,
а тепер знайшовся!» І вони почали святкувати.

5. Яке значення мають тексти священних книг для розвитку історичних знань і літературної освіти?

6. Назвіть найпоширеніші світові релігії та священні книги кожної з них.

7. Розгляньте Біблію. Розкажіть про структуру цієї книги. Що, на вашу думку, можуть означати цифри на початку речень у Біблії?

8. Які біблійні оповіді вам відомі? Запишіть стислий зміст однієї з них. Зобразіть їх у вигляді малюнків-асоціацій.

9. Випишіть із біблійних текстів незрозумілі для вас слова та дізнайтеся їхнє значення (з доступних вам додаткових джерел).

10. Які Божі заповіді найважливіші і є підґрунтям Закону та діянь Пророків?

11. Яка з біблійних притч розповідає, як відбуватиметься останній суд, коли прийде Син Людський? Хто і за що отримає спасіння під час майбутнього суду? Зачитайте цитату, яка підтверджує вашу відповідь.

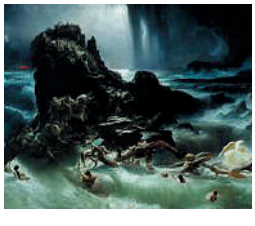

12. Про які людські чесноти йдеться в текстах Святого Письма, які ви прочитали?

13. Увідповідніть тексти Біблії з темами.

1	Апостол Павло. Перше послання до коринтян	А	Милосердя
2	Євангеліє від Матвія. Заповіді 25:31–40	Б	Основа Закону
3	Євангеліє від Луки. Притча про блудного сина	В	Доброта
4	Євангеліє від Матвія. Заповідь 22: 34–40	Г	Любов
		Ґ	Дружба

14. Розгляньте репродукції полотен, створених за біблійними сюжетами. Розгадайте головоломки, використавши знання абетки. Дізнайтеся, які фразеологізми пов'язані із цими сюжетами. Пригадайте їхнє значення.

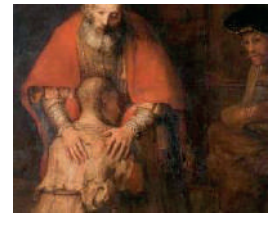
24, 22, 7, 22, 3, 12, 23, 18, 12, 14
20, 19, 23, 19, 20
Худ. Френсіс Денбі

3, 1, 3, 11, 16, 19, 18, 22, 31, 15, 7
22, 23, 19, 3, 20, 19, 23, 3, 19,
21, 7, 18, 18, 33
Худ. Лукас ван Фалькенборх

20, 19, 27, 12, 16, 24, 18, 19, 15
32, 6, 11
Худ. Джотто ді Бондоне

20, 19, 3, 7, 21, 18, 7, 18, 18, 33
2, 16, 24, 6, 18, 19, 4, 19
22, 11, 18, 1
Худ. Рембрандт ван Рейн

15. Дослідіть, які фразеологізми походять з Біблії. Укладіть з однокласниками та однокласницями короткий словничок таких фразеологізмів.

16. Виконайте завдання у формі інтерактивної гри за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/EeBj5XBY.

БОГДАН-ІГОР АНТОНИЧ (1909 – 1937)

Антонич був хрущем
і жив колись на вишнях,
на вишнях тих,
що їх оспівував Шевченко.
Богдан-Ігор Антонич

1. Пригадайте поезію Тараса Шевченка, яка перегукується з рядками епіграфа. Наведіть два–три аргументи, які свідчать що Богдан-Ігор Антонич — продовжувач ідей і настанов Кобзаря. Для цього опрацюйте статтю в підручнику та додатковий матеріал за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/HejAcZo5.

Один із заголовків статті, на яку натрапляємо, коли шукаємо інформацію в Google про Богдана-Ігоря Антонича, звучить так: «Невідомо, чи був Богдан-Ігор Антонич хрущем, але котом точно був».

Чому саме такі перевтілення (метаморфози), на думку поета, є доречними?

Худ. Олександр Гуцало

Який стосунок до поета Антонича, на вашу думку, мають хрущ і кіт? Пофантазуйте.

Народився Богдан-Ігор Антонич 5 жовтня 1909 р. в селі Новиця (історична Лемківщина, нині у складі **Польщі**), у родині священника Василя Антонича.

Справжнє прізвище батька було Кіт, яке родина перед народженням сина змінила. Початкову освіту майбутній поет здобував з допомогою приватної вчительки. Богдан-Ігор Антонич любив малювати, грати на скрипці і компонувати музику. Мріяв стати композитором. Ці галузі мистецтва, особливо малярство, дуже сильно вплинули на його лірику.

Під час навчання в університеті Антонич пристрасно долучився до літературного та громадського життя Львова, був членом гуртка студентів-українців при Науковій секції Товариства прихильників освіти, наполегливо досліджував українську мову. Активно співпрацював із львівськими журналами.

Богдан-Ігор Антонич був невисокого зросту, худорлявий, волосся зачісував назад, дуже охайний, любив одягатися в чорний костюм, носив овальні окуляри і великий портфель — таким згадували його сучасники.

Часто, щойно прокинувшись, письменник одразу писав вірші.

Цікаво, що в 1932 році, за п'ять років до смерті, поет за десять днів написав понад тридцять віршів. Наречена поета Ольга Олійник описала творчий стан Антонича так: «Він ходив по кімнаті з паличкою у руках, наспівуючи мелодію. Так народжувалась у нього поезія, яка дуже мелодійна».

Про народження нової поетичної зірки сповістила перша збірка «Привітання життя».

Джерелом написання поезії «Різдво» є біблійна легенда про народження Христа. Цей вірш був надрукований у збірці «Три перстені» в 1934 році.

Худ. Ольга Кваша

2. Прослухайте вірш у виконанні різних читців, перейшовши за QR-кодом або покликанням, що на с. 60. Відтак прочитайте вірш, записуючи його на диктофон, і порівняйте з прослуханими раніше версіями. Яка з них вам до вподоби найбільше? Чому?

РІЗДВО

Народився бог на санях
в лемківському[1] містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях[2]
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
У долоні у Марії місяць —
золотий горіх.

3. Про яку біблійну подію згадано у вірші?

4. Придумайте свою назву цій поезії.

5. Що б ви зобразили на малюнку до цього вірша? Які символи використали б? Як їх можна пояснити?

6. У творі є згадка про лемків. Та й автор народився на Лемківщині. Перегляньте відео «Лемківщина. Мотоподорож втраченою батьківщиною» за покликанням або QR-кодом, що на с. 60, і виконайте дослідження на тему «Хто такі лемки?»

7. Прослухайте у виконанні Тараса Чубая пісню на слова Богдана-Ігоря Антонича. Для цього перейдіть за покликанням або QR-кодом, що на с. 60.
Яку ще поезію Антонича вплетено в композицію?
Як ви вважаєте, чи доречні такі поєднання й переплетіння? Чому?

[1] *Ле́мки* — етнографічна група українців, що походить із Лемківщини, розташованої в карпатських горах на території сучасних України, Польщі та Словаччини. Більшість лемків ідентифікує себе українцями. На сході Словаччини частина лемків називає себе русинами, частина лемків Польщі вважає себе окремим етносом.

Чому у творі згадано саме лемків?

[2] *Крисáня* — капелюх гуцулів.

Символіка образів

Кожен образ у поезії є своєрідним символом:
– сани (український символ-аналог ясел, де народився Христос);
– лемки (символ-аналог волхвів);
– золотий горіх (символ-аналог Христа-дитинчати, нового життя);
– місяць (символ батьківщини).

8. Послухайте цю саму колядку у виконанні інших артистів (Христини Соловій, Оксани Мухи, KRUTЬ) за покликанням або QR-кодом, що на с. 60 Яке виконання сподобалося вам найбільше? Чому?
Опишіть відповідь трьома прикметниками.

9. Пригадайте, що таке коляда. Які колядки вам відомі?

10. Напишіть есе «Різдво моєї Батьківщини».

11. Заповніть анкету до вірша «Різдво» Богдана-Ігора Антонича.
а) Якого кольору поезія?
б) Який смак має вірш?
в) Чим пахне?
г) Опишіть настрій та емоції, що викликає у вас ця поезія.
ґ) Намалюйте абстракцію до поезії.
д) Знайдіть в інтернеті кілька різдвяних картин українських митців, які найвлучніше характеризують зміст поезії.
е) Зазначте, які символи трапляються і в мистецьких творах, і в поезії автора.

12. Створіть різдвяну листівку в будь-якій техніці, використавши образи поезії.

Худ. Ольга Кваша

Рисунки із серії «Традиції на Лемківщині».
Худ. Марія Янко

ЛІНА КОСТЕНКО (народилася в 1930 році)

Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.
Тарас Шевченко
«Давидові псалми»

Що вам уже відомо про твори Ліни Костенко?

У якому вивченому вами творі письменниця порушує проблему буденності й неординарності?

Ліна Костенко — найпомітніша постать на поетичному олімпі української літератури другої половини XX – початку XXI століття. Її називають «жінкою-легендою», «голосом народу», «казкою казок», «пілігримом вічності». А ще про неї кажуть, що вона «блакитна троянда поетичного саду України», «честь і совість нашої епохи», «магніт, що тримає український світ».

Народилася Ліна Костенко 19 березня 1930 р. в містечку Ржищів, що на Київщині, у родині вчителів. Усе життя прикладом для Ліни був батько — поліглот-самоук Василь Костенко, адже він знав дванадцять мов і був педагогом від Бога. Коли Ліні Костенко виповнилося шість років, сім'я перебралася до Києва.

Одного страшного дня батька арештували та забрали від сім'ї на цілих десять років, а маленька Ліна стала дочкою «ворога народу». Із початком війни для Ліни та її матері настали жахливі й «сумні біженські мандри», про які вона пізніше напише в поезіях «Мій перший вірш написаний в окопі», «У Корчуватому, під Києвом».

Українську поезію сьогодні важко уявити без Ліни Костенко. Її поетичному стилю притаманні філософічність, історизм мислення, традиційність, інтелектуалізм і публіцистичність. У дивовижному за красою і силою поетичному голосі Ліни Костенко гармонійно поєдналися ніжність жінки й твердість духу справжнього борця, філософська заглибленість у проблеми буття й пристрасна емоційність.

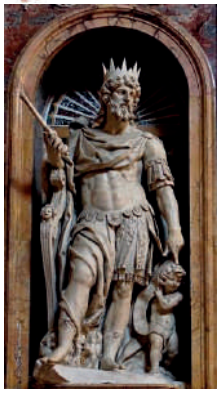
1. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/UejAbWWW або QR-кодом і ознайомтеся з відгуками про Ліну Костенко сучасних українських митців — Юрія Андруховича, Павла Вольвача, Івана Малковича, Бориса Олійника, Ігоря Пасічника, Оксани Пахльовської, Дмитра Стуса, Володимира Яворівського та Сергія Якутовича.
Що вам відомо про цих українців: хто вони і чим уславилися?

Ліна Василівна з когорти тих митців, які не можуть дозволити собі писати будь-що, збиваючись на штампи, повторюючи кимось уже

сказане. Сама поетеса вважає, що в геніальних строфах завжди звучить не тільки голос автора, а й голос Бога. Цей голос повчально відчутний у «Давидових псалмах[1]» Ліни Костенко.

Переспівували Давидові псалми, які були створені ще тисячу років до Різдва Христового, і Тарас Шевченко, і Іван Франко. Досить близькою до першоджерела в розгортанні біблійних мотивів є поезія нашої відомої сучасниці Ліни Костенко.

2. Як ви розумієте рядки Кобзаря, узяті за епіграф на попередній сторінці? Із матеріалами якої відомої людству книги вони перегукуються?

Скульптура царя Давида в каплиці Борґезе базиліки Санта Марія Маджоре роботи Ніколя Кордьє. Світлина з вікіпедії

Давид — другий цар Ізраїлю, який очолив державу близько 1000 років до Різдва Христового і правив приблизно 40 років. Він створив могутню імперію, заклав столицю Єрусалим.

Давид був духовно багатим, талановитим, мудрим. За переказами, він зібрав обдарованих людей, що володіли мистецтвом музики і слова, й доручив їм виконувати релігійні пісні-гімни під час богослужіння. Псалми, пісні релігійного змісту, що були написані на честь свят, обрядів поклоніння або на відзначення трагічних подій, створені Давидом, християни та юдеї і досі вважають взірцями віри та молитви.

Цікаво, що багато науковців розглядали образ Давида як прообраз майбутнього месії Ісуса Христа.

3. Що про царя Давида відомо вам?

4. Накресліть таблицю в зошит і заповніть дві перші її частини, давши відповідь на запитання: «Що я знаю і що хотів / хотіла б дізнатися про Ліну Костенко та її творчість?». Третю заповніть після опрацювання «Давидових псалмів», написаних Ліною Василівною.

Знаю	Хотів / хотіла б дізнатися	Дізнався / дізналася
.....	.....	.....

[1] *Псалми́* — пісні релігійного змісту, що були написані на честь свят, обрядів поклоніння або на відзначення трагічних подій.

[2] Слово «*блаженний*» наголошує на важливості дотримання Божих законів для духовного життя християнина, а також на потребі постійного пошуку шляхів самовдосконалення.

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ. ПСАЛОМ 1

Блажен[2] той муж, воістину блажен,
котрий не був ні блазнем, ні вужем.

Котрий вовік ні в празники, ні в будні
не піде на збіговиська облудні.

І не схибнеться на дорогу зради,
і у лукавих не спита поради.

І не зміняє совість на харчі, —
душа його у Бога на плечі.

І хоч про нього скажуть: навіжений,
то не біда, — він все одно блаженний.

І між людей не буде одиноким,
стоятиме, *як древо над потоком*. порівняння

Крилаті з нього вродяться плоди.
і з тих плодів посіються сади.

І вже йому ні слава, ні хула
не зможе вік надборкати крила.

А хто від правди ступить на пів метра,—
душа у нього *сіра й напівмертва*. епітети

Не буде в ній ні сили, ні мети,
лиш без'язикі корчі німоти.

І хто всіляким ідолам і владам
ладен кадити херувимський ладан.

той хоч умре з набитим гаманцем, —
душа у нього *буде горобцем*. літота

Куди б не йшов він, на землі і далі,
дощі розмиють слід його сандалій.

Бо так воно у Господа ведеться —
дорога ниць *в землю западеться*! гіпербола

Цар Давид грає на арфі. Худ. Герріт ван Гонтгорст, 1622

5. Як ви розумієте слова «блажен», «блаженство»? Оформте їх у вигляді асоціацій (наприклад, «хмари слів»).

6. Які перешкоди трапляються людині в житті на шляху до блаженства? Наведіть цитати з вірша Ліни Костенко.

7. Які риси характеризують справжню людину — «блаженного мужа»? Наведіть цитати з вірша.

8. Із чим чи ким у вірші авторка порівнює ницу людину? Чи вдале таке порівняння? Що, на думку ліричного героя, чекає ниць, підступних, грішних людей?

9. Пригадайте Заповіді Божі. Які рядки вірша відповідають тій чи тій із десяти заповідей? Свою відповідь обґрунтуйте.

10. Чи зрозумілими є слова «древо», «празник», «воістину»? Яка їхня роль у творі?

11. Виконайте поетичний аналіз вірша Ліни Костенко за алгоритмом, що на форзаці підручника. Які художні засоби додають твору виразності?

12. Перейдіть за QR-кодом або покликанням, що на с. 63, прочитайте й послухайте вірші Ліни Костенко. Запишіть на диктофон власне читання цього твору. Послухайте пісні на слова Ліни Костенко.

Велика українська енциклопедія (URL: https://cutt.ly/crzDUVhT) подає такі відомості:

Дави́д — дати народження і смерті невідомі, ймовірно, кінець XI — перша половина X ст. до н. е.

У священній історії євреїв — це другий цар Ізраїлю (після Саула). За однією з версій — автор більшості біблійних псалмів. Взірець ідеального правителя, поета і музиканта, символ досконалої віри в Бога. Ім'я *Давид* — давньоєврейського походження, у перекладі з івриту означає «улюблений», «улюбленець», «коханий». Зменшувально-пестливі форми імені: *Дава, Дави, Додя, Дев* та ін. В інших мовах: *Девід (англ.), Дайві, Деві, Дауд (араб.).*

ІГОР ЖУК (народився в 1951 році)

Так влаштовано світ:
Вічний захист від темної сили,
Вічний напад на світлу —
Ще Авель в тій битві поліг…
Ігор Жук. «Каїн–XXII»

1. Про якого біблійного героя згадує Ігор Жук у рядках, винесених в епіграф? Чи відома вам історія про Каїна й Авеля? Із якими сучасними подіями вона перегукується?

Ігор Жук народився 7 грудня 1951 року в селі Руда-Сілецька на Львівщині. Він відомий бард[1], поет-пісняр, драматург, а ще фізик, дизайнер. Літературні смаки Ігоря Жука формувала поезія Ліни Костенко.

До виходу на бардівську сцену Ігор Жук був уже відомий серед київської інтелігенції як художник, організатор низки мистецьких виставок на базі Інституту теоретичної фізики. Мав кілька власних експозицій. Навчався у майстерні київських художників — Галини Зубченко та Григорія Пришедька. Любов до музики прищепив батько, заохочуючи грати на різноманітних інструментах.

Ігор Жук — фізик-теоретик. І це не дивно. Адже в історії творчих людей часто натрапляємо на такі поєднання. Наприклад, відомий український фізик Іван Пулюй, із ім'ям якого пов'язане відкриття Х-променів, переклав Біблію українською мовою.

Якось в інтерв'ю Ігор Жук зізнався: «Я дуже хотів стати космонавтом». І, якщо вдуматися, то його мрія здійснилася! Адже космос — у піснях і малюнках митця.

Ігор Жук — автор книги «Вавилон». Вона побачила світ різними мовами: українською, польською, німецькою та ін. В основі цього видання — біблійний цикл пісень.

Більше про митця можна дізнатися за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/SejAvmQL.

[1] *Бард* — співець-поет у стародавніх кельтів; загалом поет, що оспівує героїв та їхні подвиги.

«Нас єднає незламність»: Ірен Роздобудько й Ігор Жук

Подружжя Ігор Жук й Ірен Роздобудько (письменниця) — активні волонтери під час російсько-української війни. Вони допомагають не лише матеріально, а й морально.

2. Прочитайте вірш. Чи всі власні імена вам знайомі? Чи зрозумілий сюжет? Якщо ні, то з'ясуйте в додаткових джерелах, в учителів, рідних, друзів.

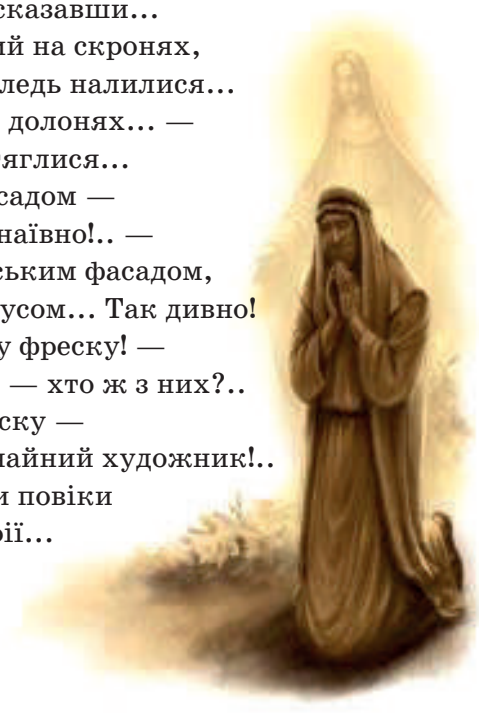
ПІСНЯ ЙОСИПА[1]

Ти знаєш, Маріє — наш Син мені нині приснився
Так гарно, що я й не прокинувся посеред ночі…
Він був біля Бога, а Бог мені в очі дивився —
І були у Бога, Маріє, Ісусові очі.
Ми довго мовчали — я просто не знав, що сказати,
А Син підійшов, і обняв мене міцно, як завше…
І час зупинився — я міг все життя так стояти, —
І Бог відійшов, так ні слова мені й не сказавши…
Ти знаєш, Маріє, Він вже трішки сивий на скронях,
Так само худий — правда, щоки ледь-ледь налилися…
Я брав Його руки — там були ті діри в долонях… —
Ще, каже, ночами болять, але вже затяглися…
А далі пішли ми таким несподіваним садом —
Я знав, що то рай, та його уявляв так наївно!.. —
Стояла там церква з якимсь наче римським фасадом,
І в ній — твій портрет із маленьким Ісусом… Так дивно!
Шкода, що не бачила ти неймовірну ту фреску! —
Я знаю, є добрі майстри, та подумати — хто ж з них?..
Я тесля, Маріє. Я вмію тримати стамеску —
Та пензель в тій церкві тримав не звичайний художник!..
Вже й сон закінчився, а я, затиснувши повіки
Усе намагався спинити хоч тінь тої мрії…

Сірілось… Ти спала.

Я був ще твоїм чоловіком —
Та вже потихеньку
Тобі помолився,
Маріє…

[1] *Марія та Йосип* — земні батьки Ісуса Христа.

3. Чи відповідає заголовок змісту твору? Відповідь обґрунтуйте. Чи можливі інші варіанти заголовка? Які саме?
4. Образним переспівом якої біблійної історії є поезія Ігоря Жука?
5. Про події якої частини Біблії згадано у вірші «Пісня Йосипа»?
6. Які саме події із життя Ісуса Христа описані? Проілюструйте їх словесно або за допомогою інших засобів.
7. Хто ліричний герой цього вірша? Чому ви так вважаєте?
8. Про яку фреску згадано у творі?
9. Чи доречним є мотив сну в цій поезії? Відповідь обґрунтуйте.
10. Пригадайте правило, за яким слова *Син, Бог, Його, Тобі* усередині речення пишемо з великої літери.
11. До кого у вірші звертається ліричний герой? Чи єдиний це співрозмовник? Чому?

Звертання в поетичному творі *називають риторичним*.
Риторичне звертання — це фігура поетичної мови, звертання, адресоване не для встановлення контакту з якоюсь особою, а для сильнішого емоційного забарвлення тексту.

Так, у поезіях Ігоря Жука риторичним звертанням підкреслено значущість образу Ісуса Христа і Його місії на цій землі, а також — морального вибору будь-якої людини.

12. Прочитайте вірш «Гетсиманський сад[2]. Відповідь Сина». Яка проблематика цієї поезії?

ГЕТСИМАНСЬКИЙ САД. ВІДПОВІДЬ СИНА

[2] Гетсима́нський сад — оливковий гай, розташований біля Оливкової гори в Єрусалимі. Це було місце останньої молитви Ісуса Христа перед його арештом і стратою. Там дотепер є вісім оливкових дерев, вік яких сягає двох тисяч років. Це місце обов'язково відвідують паломники.

Розгляньте картину «Прощання». Чи можна говорити про актуальність цієї картини? Відповідь обґрунтуйте.

Як зображене перегукується з епіграфом на с. 66?

«Прощання». 2023 р.

Мамо моя, Маріє,
Тільки Тобі одній
Горе приніс месія —
Син неслухняний Твій.
Міг врятуватись, мамо,
Міг натворити див —
І гендлярем до храму
Сам би тоді ходив…
Міг відректись від неба,
Жив би собі, як всі.
Скільки людині треба —
Хліб, і до хліба — сіль…
Я б теслював, чи сіяв,
Чи лікував людей;
Що їм якийсь месія —
Схиблений іудей!..
Мамо, жарино болю
В попелі душ людських!
Поки Ти світиш — доля
Ще не покине їх.
Я ще повернусь, мамо! —
Прийде судити час
Тих, що стоять між нами, —
Тих, що з'єднали нас.
Мамо, плакуча вербо,
Кожну сльозу Твою
На діамант оберну,
Перетворю в зорю,
Серцем торкну — зігрію,
Зніму вустами з вій…
Мамо моя, Маріє,
Бог я чи Син, я — Твій!

Ісус Христос, за Євангелієм, після останньої зустрічі з учнями під час Таємної вечері пішов у Гетсиманський сад, щоб на самоті помолитися Богові. Він просив Бога, щоб Його минула мученицька смерть на хресті: «Отче мій, коли можна, нехай мимо йде від мене чаша ця. Але хай буде не так, як я хочу, а як Ти хочеш» (Матв., 26, 39).

13. Які образи-символи ви зауважили в тексті вірша?
14. Які художні особливості вірша Ігоря Жука?
15. Хто ліричний герой поезії «Гетсиманський сад. Відповідь Сина»? До кого він звертається?
16. Наведіть цитати, у яких висловлено каяття ліричного героя.
17. У чому виявляється непослух Ісуса Христа перед Матір'ю Дівою Марією? Чим його можна виправдати? Як це пояснюють на глобальному рівні?
18. Поясніть порівняння, ужите в рядках: «Мамо, жарино болю / В попелі душ людських!» та «Мамо, плакуча вербо». Чи доречні вони?
19. Розгляньте репродукцію картини Ель Греко «Гетсиманський сад». Чи можна говорити про перегук із віршем Ігоря Жука «Гетсиманський сад. Відповідь Сина»? Чому?

Христос у Гетсиманському саду. Моління про чашу. Худ. Ель Греко

20. Чи можна життєвий і творчий шлях Ігоря Жука схарактеризувати цитатою відомого польського математика Хуго Штейнхауса: «Я фізик і маю право на збереження енергії»? Відповідь аргументуйте.
21. Із якою енергією можна порівняти надбання письменника-барда?
22. Напишіть есе на тему «Моральний вибір людини — це складно, але надзвичайно важливо», опираючись на біблійні історії.
23. Виконайте творчу роботу. Намалюйте ілюстрацію до поезії «Гетсиманський сад. Відповідь Сина» або створіть колаж (для цього відскануйте з художніх альбомів або роздрукуйте на принтері зображення картин відомих художників). Не забудьте вказати авторство складових колажу.
24. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на с. 66, і прослухайте інтерв'ю з Ігорем Жуком «Бог нас вчив: "не убий"...»., яке містить співану поезію. Яке враження справило на вас інтерв'ю і пісні, що є в ньому?

Про художника Ель Гре́ко:
народився 1541 р. на о. Крит, (Венеційська Республіка); помер у 1614 р. в Іспанії.
Отже, Ель Греко — іспанський художник, грек за походженням.

Драматичний стиль Ель Греко викликав збентеження сучасників, проте у XX столітті отримав визнання.

Сучасні дослідники творчості Ель Греко характеризують його як унікального художника, який не належить до жодної з традиційних шкіл.

Він відомий своєю фантасмагоричною палітрою фарб і подовженими фігурами на картинах, що об'єднують візантійські традиції і західну школу живопису.

ДЗВІНКА МАТІЯШ
(народилася 1978 року)

Так буває з книжками,
які змінюють життя:
розкриваєш їх і вже
не можеш відірватися.
Читаєш — і наче скидаєш
із себе стару шкіру.
Дзвінка Матіяш

Як ви вважаєте, від якого слова утворилося жіноче ім'я Дзвінка? Поясніть свої міркування.

Чи цікаво вам дізнатися, що означає ваше ім'я? Де про це можна знайти інформацію?

Дзвінка... Дзвенислава... Саме так дзвінко назвали батьки одну із трьох доньок.

Молодша сестра Дзвінки — також відома письменниця — Богдана Матіяш. Її історії про Єву і квітку лілії ви читали в попередніх класах. Справа старшої сестри Дзвінки — Софії (Ради) — перекладацька діяльність.

Дзвінка Матіяш навчалася в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», а в 2002–2006 рр. — в аспірантурі Європейського колегіуму польських та українських університетів (Люблін, Польща).

Дзвінка Матіяш — письменниця, перекладачка, редакторка. Авторка дитячих казок, повістей для підлітків «Марта з вулиці святого Миколая», «День Сніговика», «Мене звати Варвара», а також творів для дорослих.

Дзвінка перекладає з польської, білоруської та англійської мов.

Юних читачів приваблюють твори із серії «Абетка казок», зокрема це «Автобус бажань», «Білий Кіт», «Велике Вухо», «Глечики» та багато інших.

Кредо письменниці — писати твори, сповнені добра й радості. Вона пояснює його так: «Я відчула, що в обставинах, у яких ми живемо, в тому, що діється навколо, дуже просто написати сумну книжку. А таку книжку, у якій би була радість — набагато важче. І тому мені тепер хочеться писати радісні книги. Не скажу, що там зовсім не буде печалі, буде — так, як і в житті, але хочеться, щоб життя було радісне, світле, а ще — дуже творче».

Дзвінка Матіяш з чоловіком Євгеном під час подорожі дорогою святого Якова. Пліч-о-пліч вони пройшли через усю Іспанію приблизно 900 км. Враження від подорожі Дзвінка виклала в книзі «Дорога святого Якова»

МЕНЕ ЗВАТИ ВАРВАРА

Пригадайте, чим відрізняється щоденник від інших книг.

Чи можна вважати епізод, згаданий у третьому абзаці, зав'язкою? Відповідь обґрунтуйте.

Чи ведете щоденники ви? Що в них фіксуєте?

Бувають у житті такі події, після яких життя змінюється. Раз і назавжди. Так, ніби вас розвернули на сто вісімдесят градусів — і ввечері все вже зовсім інакше, ніж було зранку.

Ніколи й не думала, що таке може статися зі мною. Наче я героїня фільму чи книги. Але саме такі змінювальні події відбулися зі мною двадцять першого листопада 20… року...

Того листопадового вечора, точніше листопадової ночі, я почала вести щоденник: вирішила записувати нові думки, відчуття, емоції й здогади, щоб їх не забути. А ще — щоб упорядкувати і зберегти для самої себе. Можливо, я перечитаю ці записи, коли мені буде багато років — наприклад, сорок. Який жах. Невже мені колись буде сорок? Добре, що до цього ще ціла вічність. Сподіваюся, що в сорок я не стану занудою.

Ніколи раніше не думала, що стану людиною, яка веде щоденник. Бо досі не відчувала такого бажання й потреби. У мене занять і так більше ніж досить: школа, басейн двічі на тиждень, спортивні танці — раз або два на тиждень, залежно від настрою...

Головна героїня разом із подругою Маргаритою любить гуляти вулицями Києва.

Вечорами мені тим паче аж ніяк не до щоденника. Я роблю уроки, а потім читаю все, що написав сер Конан Дойл про Шерлока Голмса. І самотужки опановую дедуктивний метод. А на це потрібно, хочу вам сказати, чимало часу.

* * *

Між іншим, забула представитися. Мене звати Варвара, я живу в Києві і вчуся у школі номер… Зрештою, навіщо вам номер? Та ні, я не боюся, що ви вирішите відвідати нашу школу. І дізнаєтеся щось про мене, чого вам знати не треба. Зрештою, ви мене не впізнаєте, якщо випадково побачите у шкільному коридорі. Бо моя зовнішність середньостатистична — нещодавно я дійшла такого висновку. Це ні добре, ні погано. Просто факт.

А школа у нас непогана. Наша класна керівничка Ольга Миколаївна теж дуже навіть нічого. Вона трохи строга, але дозволяє нам те, про що в паралельних класах можуть лише мріяти...

* * *

Наша класна керівничка Ольга Миколаївна викладає українську мову і літературу. Вона фанатка диктантів (ми їх пишемо, здається, вже на кожному уроці). А ще вона любить, щоб ми розвивали творче мислення і пізнавали нове.

... час від часу дає нам завдання на різні творчі теми — треба підготувати виступ хвилин на десять і розповідати так, щоб аудиторії, тобто решті однокласників, було цікаво.

Які цікаві форми роботи пропонують вам учителі?

Чи знаєте ви свій тип темпераменту?

Перейдіть за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/eejAbFcs, *і за допомогою тесту визначте тип свого темпераменту.*

У вересні ми вже традиційно обговорюємо подорожі, бо після літніх канікул усім хочеться розповісти, хто де був...

У жовтні в нас була тема «Темперамент»: ми мали довідатися, які типи темпераменту бувають, які їхні основні ознаки, а тоді визначити свій, відповідно це обґрунтувавши. Однокласники могли згоджуватися або не згоджуватися. Часом це було доволі смішно. Я сангвохолеричка — так я себе визначила і дуже цим пишаюся. Мені здається, це чудовий тип темпераменту. Я жвава, допитлива, енергійна. Якщо мене роздратувати, я стаю драконом. Але швидко заспокоююся.

А от Маргарита вважає, що у неї сангвінічний тип темпераменту. І зовсім не помічає свого флегматизму. Причому переконати її нікому не вдалося. Впертості й настирності у неї не відбереш. Але що взяти з флегматички? Флегматики — найвпертіші люди на планеті.

А в листопаді була тема імен. Треба було дізнатися значення свого імені й придумати, як цікаво про це розповісти. Можна було розповідати про себе, а можна — про видатних людей, що носили це ім'я і на яких хочеться бути трішечки схожими. Одним словом, варіантів багато.

Але — ви собі можете таке уявити! — я взагалі забула про це завдання. Навіть цікаво, як може щось отак вилетіти з голови? Адже власне ім'я — це дуже цікава тема. Я хотіла дізнатися щось важливе про ім'я Варвара, це точно. І зовсім про це забула. Ну, от як таке може статися?

* * *

Уявіть тільки: за п'ять хвилин до дзвоника я таки дізналася (точніше, мені допомогли згадати), що у нас сьогодні творчі заняття, присвячені іменам...

Узагалі, тато любить мене мотивувати. І що цікаво, у нього це чудово виходить. Це непогана риса — уміти мотивувати своїх дітей. У деяких наших учителів, щоправда, з цим складніше.

* * *

...Отож сиджу я поруч із Маргаритою, яка явно все підготувала про своє ім'я, і швиденько шукаю в ґуґлі потрібну мені інформацію.

Начебто знайшла, але ніякої історії, яка би мені сподобалася, зі знайденого не можу склеїти. Ну от прочитала, що Варвара — ім'я грецького походження і означає чи то чужоземка, чи то щось пов'язане із ва́рварами. А варвари — самі розумієте, не мій орієнтир. Бо це люди, скажімо так, не дуже інтелектуально просунуті, вони мало знають, не читають книжок, не дружать з інтернетом взагалі. Ну, принаймні це таке моє суб'єктивне уявлення про варварів. Швидше за все, варвари незнайомі з дедуктивним методом та іронією. До речі, іронія — це також слово грецького походження, якщо ви не в курсі.

Хто чи що мотивує вас?

Якими мотиваційними елементами можете поділитися?

Чи шукали ви колинебудь інформацію про своє ім'я в Google? Чи дізналися, що означає ваше ім'я?

Чи зручна ця пошукова система?

Як ще можна отримати інформацію?

Із видатних жінок, яких звали так само, як мене, першою на очі мені потрапила свята Варвара. Я поспіхом проглянула статтю. Все читати не було часу, тож, може, я щось неправильно зрозуміла.

Бо історія цієї жінки доволі дивна і не надто мені сподобалася. Ну гаразд, Варвара жила у третьому столітті, тоді взагалі життя було зовсім не схоже на наше, але те, що я прочитала, — то вже якось занадто.

Батько у Варвари був справжній деспот і садист. Він заборонив Варварі робити те, що їй подобається, і змусив рідну дочку жити взаперті у спеціально збудованій вежі. Начебто для того щоб уберегти її від поганого товариства. Хоча він не врахував, що в неї може початися від сидіння у вежі депресія чи невроз, а це, як на мене, нічим не краще за погану компанію. До того ж без прогулянок на свіжому повітрі й сонці... Це не корисно для шкіри передовсім.

Чи, може, Варвару випускали на прогулянку під конвоєм? У статті про це не згадувалося. Було тільки сказано, що Варварин батько дуже хотів видати дочку заміж за достойного, на його думку, кандидата. Але тоді він мав би дбати про її гарне самопочуття та настрій, бо краса залежить і від них. А сидіння у вежі сприяє — як на мене — хіба появі синців під очима. А ще атрофії м'язів.

Однак батько не зважав на те, що цікавило Варвару. Вона зовсім не хотіла заміж, тому що таємно стала християнкою. А місцеві хлопці християнством не цікавилися. Тож розмовляти з ними їй особливо не було про що. Я цілком із нею солідарна, бо одружуватися треба з людиною, яка поділяє твої цінності й нормально ставиться до твоїх зацікавлень і хобі.

...До того ж я вважаю, що це нормально, коли у людей різні погляди. Особливо якщо йдеться про батьків і дітей.

От, наприклад, ми з татом багато що сприймаємо цілком по-різному. І це чудово. Мій тато, звісно, в шоці від болотяно-зеленого лаку для нігтів

Чи експериментуєте ви зі своєю зовнішністю? Чому?

Які у вас стосунки з батьками, рідними? Як вони ставляться до питань вашої зовнішності?

на лівій руці і від яскраво-салатового на правій, але йому би й на думку не спало мене за це сварити. Так само як і за погляди. Хоча поки що з поглядами у нас усе більш-менш одностайно.

А Варварі в ті далекі часи було дуже важко. Вона любила читати, а не цікавилася модами, коштовностями та всілякими дівчачими штучками. Проте її батько вважав, що дівчата мають цікавитися тільки цим. Дивний він був чоловік, дуже дивний. І за типом темпераменту — дуже неврівноважений холерик із садистичними нахилами. Він мені ну зовсім не сподобався.

Закінчилася історія Варвари погано: її кинули у в'язницю, катували, і, здається, батько сам її вбив. Якщо я правильно зрозуміла. Тому що все це настільки жорстоко, що мені аж запаморочилося в голові.

* * *

І от уявіть: сиджу я в стані повного шоку, навіть не чую дзвоника на урок. І чомусь вчителька викликає першою саме мене. Хоча переважно вона нікого не викликає, а питає, хто хоче розпочати. Усе добровільно.

Звісно ж, я розраховувала на звичний сценарій: хтось зголоситься виступати, і я зможу знайти ще якусь історію про когось із відомих жінок на ім'я Варвара. Не таку трагічну. Бо зі святою Варварою явно не склалося. Мені її історія не подобається.

А тут ні з того ні з сього: «Послухаймо Варвару, бачу з її очей, що вона розповість нам щось дуже цікаве». Не факт. Хоча щось я розповім. Чи буде воно цікаве — це вже інше питання. А ще в Ольги Миколаївни немає телепатичних здібностей. Адже якби вона вміла читати думки, навряд чи вирішила б викликати саме мене…

У голові хаос. Я так і не зрозуміла, чому Варвару вважають покровителькою артилеристів, саперів[1], металургів, гірників і не тільки. І чому багато країн обрали її за свою покровительку. Ось, наприклад, у Великій Британії вона покровителька королівської артилерії. Цікаво, чи знав про це сер Конан Дойл?

Між іншим, сапер — це професія, яка ніколи не змогла б потрапити у мій список улюблених професій. Бо це страшно і небезпечно. Зрештою, як і війна взагалі.

Ага, ще до святої Варвари з великою пошаною ставляться в Україні, і її останки зберігалися колись у Михайлівському соборі, а тепер — у Володимирському, теж у нас у Києві.

Проте цього всього не достатньо для історії, яка б сподобалася мені самій і яку цікаво розповідати однокласникам і класній керівничці.

[1] *Сапе́р* — це військовий фахівець, що виконує різні завдання з установки та знешкодження бойових снарядів, прокладання маршрутів на мінно-вибухових полях, а також бере участь у різних бойових операціях.

Чи актуальна професія сапера сьогодні? Чому?

Дослідіть, скориставшись інтернетом, чи справді інформація про останки святої Варвари правдива.

* * *

Ольга Миколаївна піднімає брови:

— Дивного? А що саме тебе так здивувало, Варваро?

Мабуть, вона ніколи не читала життєпису святої Варвари. І це зрозуміло. Вона ж Ольга, а не Варвара.

— Знаєте, — кажу, — от я поки що так і не збагнула, що означає Варвара — чи чужоземка, чи дикунка, чи та, що належить до варварів. Узагалі, в грецькій мові слова дуже багатозначні. І от зараз мені видається, що я чогось не вловлюю. Але, звісно, чужоземка мені подобається найбільше. Якщо вибирати доводиться саме з цих трьох варіантів. А ще мені незрозуміло таке: як могло стати власним іменем слово «дикунка»? Хоча якщо воно значить «чужоземка», то ситуація трохи краща. Але все одно не ясно, як в античному місті батьки можуть назвати свою дочку «Варварою» — себто чужоземкою або дикункою? Адже якщо грецька для них рідна, то погодьтеся, це справді дивно.

Роблю великі очі й дивлюся драматично на Ольгу Миколаївну. Цікаво, чи вловила вона іронію у моєму виступі й чи зауважила те, що я вивчаю дедуктивний метод?

— Чесно кажучи, ніколи про це не думала, — відповідає збентежено Ольга Миколаївна. — Ось так відразу навіть не знаю, що й сказати. Може, греки не називали так власних дітей? Але я не впевнена.

Ольга Миколаївна явно не чекала від мене такого підступного запитання. Що ж, часом учителям також доводиться замислюватися про те, про що раніше ніколи не замислювалися. От як мені зараз.

— Бачите, ви, напевно, ніколи не читали про життя святої Варвари. Не знаю, чи ви про неї щось чули.

Поблажливий тон — це, мабуть, не дуже чемно щодо класної керівнички. Але я зараз у шоці, а ще чомусь починаю дратуватися.

— Звісно, чула. Це дуже шанована в Україні свята. Але про неї таки не читала.

Ольга Миколаївна завжди чесна, мені це в ній подобається...

— Одним словом, життя святої Варвари дуже й дуже сумне й трагічне. І мені незрозуміло, чому її так шанують у цілому світі. І чому прийнято вважати, що вона — покровителька саперів та артилеристів. Явно ж не тому, що вона ховалася від переслідувань свого батька в печері.

Після цих слів сідаю. Мені більше нічого сказати. Усі хлопці регочуть. Хай почитають

А як ви можете відповісти на запитання героїні?

Чи подобається вам ставити вчителям неординарні запитання? Якщо так, як вони реагують?

Чи часто ви імпровізуєте або вигадуєте, коли невпевнені у відповіді (не підготовлені до уроку)?
Як ви вважаєте, це добре чи погано?

Поміркуйте, хто такі покровителі.
Чи знаєте ви таких?
Де вони найбільше шановані? Чому?

Якою ви уявляєте ікону святої Варвари?
Чи актуальна тема покровительства в наші дні?

Як ви розумієте виділені слова? Чи можна вважати Варвару — головну героїню — сміливою, наполегливою, цілеспрямованою дівчинкою? Відповідь підтвердьте цитатами із твору.

Запишіть у зошиті всі можливі форми звертання до вас і когось із ваших рідних. Чому цих форм так багато?

Яку пісню, пов'язану зі своїм ім'ям, ви знаєте?

краще біографію святої Варвари. Хоча деяким хлопцям часто подобаються сцени тортур. Дивні вони все-таки створіння.

Кирило, наш математичний геній, коментує з останньої парти в середньому ряду, що варвари — страшні люди. І що ім'я батьки дали мені суворе. Та я не зважаю.

Хоча щодо батьків — то, звісно, неприємно таке почути. Шкода, що через Шерлока Голмса (чи у зв'язку із Шерлоком) я забула про все на світі. Бо могла б спитати батьків, чому вони мене так назвали.

І мій виступ був би цілком інакший. Та зараз уже пізно думати, що би було, якби... Ну, нічого. ***Програвати також треба вміти. І на помилках вчаться.***

В одному я зараз певна на тисячу відсотків: мої батьки — явно не прихильники варварів. І якщо вони мене назвали Варварою, це має глибокий сенс. І це щось дуже гарне. Інакше просто бути не може. І вже сьогодні я в них про все розпитаю.

Наразі — маленьке фіаско. Тимчасове, ясна річ.

* * *

Однокласник Варвари розповідає про походження свого імені, яке пов'язане із Кирилом Розумовським.

* * *

На наступному уроці теж було цікаво: виявилося, що три Наталки скооперувалися і підготували спільну розповідь. Наталка Рудь розповідала про значення імені: воно походить з латинської (не з грецької — уже якась різноманітність) і означає *рідна* чи *благословенна*. І ще ім'я Наталя має зв'язок із Різдвом, бо фраза *Dies Natalis Domini* означає *Господнє Різдво*.

* * *

...Цікаво, чи є люди, яким не подобається їхнє ім'я або дратує? Мені моє ім'я насправді дуже подобається. А ось асоціації з варварами злять. Тобто йдеться не про самих варварів, хай собі живуть. Але якщо мене зараховують до них, я категорично проти.

* * *

Увечері спитала маму, чому мене назвали Варварою. Мама відповіла, що з цим питанням до тата. Бо це він має розповісти мені всю історію. Гм, цікаво. Вся історія — значить, вона є і вона довга.

Я ще тільки уточнила, чи котрусь із моїх прабабусь не звали часом Варварою. Бо як звали бабусь, я, на щастя, знаю. Виявилося, що у нашому роду взагалі не було Варвар. Нічиїх дітей і сестер теж. Принаймні з відомих нам предків. А це ще цікавіше. Невже я належу до

першопроходців? Невже я — єдина Варвара нашого роду? Не стану приховувати, що мені це приємно. Бути унікальною — у цьому щось є.

Коли я спитала, чому мене так назвали, тато радісно сказав:

— Я давно чекав, коли ж ти спитаєш, Варваро. І ось нарешті цей день настав. Тож сьогодні в нас історична подія.

Ого, навіть так.

— А чому ж сам не розповів раніше?

— Кажу ж: чекав, коли ти спитаєш. Бо це означає, що ти справді готова почути історію, яка змінить твоє життя.

Гм. Сьогодні день загадок, тільки не в дусі Шерлока Голмса. Якихось інших. Історія, що змінить моє життя. Нічого собі. Що це за історія, що раптом має змінювати моє життя? Зрештою, мене у моєму житті все влаштовує і без всяких глобальних змін.

Але мені тепер не просто цікаво, а страшенно цікаво про все дізнатися.

— Тату, розповідай, будь ласка.

— А чому ти саме сьогодні спитала, можна довідатися? Бо ж є ще якась причина, крім звичайної цікавості?

— Ти, як завжди, все знаєш, тату. Звісно, причина є.

Розповідаю татові про сьогоднішню дискусію замість уроку мови й літератури. І про ва́рварів, ясна річ, теж. І про батька святої Варвари — неадекватного садиста — не можу не згадати.

— Усе-таки не трактуй слово «варвар» як невіглас, Варваро. Доречніше трактувати його як «чужоземець». А чужоземці — завжди незрозумілі й незнайомі. Люди мають схильність боятися незрозумілого й незнайомого — ану ж воно небезпечне? А батько святої Варвари… Тут треба зважати на контекст, на специфіку раннього християнства й особливості літератури про святих, яка зазвичай будувалася за типовою схемою. І багато що не слід розуміти буквально. Варвара обрала цілком новий на той час світогляд, незрозумілий для її батька. Тож була для нього і незнайомкою, і чужинкою. Цілком може бути, що насправді цю дівчину взагалі звали по-іншому. І все було не так. Або не зовсім так. І Варвара — це певна метафора. Але твоя історія не про це.

— Не про святу Варвару?

— Вона про тебе. Але про святу Варвару також. І про чудову німецьку традицію, пов'язану з нею. Про *Barbarazweig*.

— Барбарацвайґ? Це що означає? Дві Варвари?

Ми у школі вчимо англійську і французьку, тому німецької, на відміну від тата, я не знаю. Ото й тільки що «айн, цвай, драй, ґутен таґ, іх лібе діх».

Тато сміється:

— Ну, якщо свята Варвара — це одна особа, а ти — друга, то разом дві. Але *Barbarazweig* означає щось зовсім інше.

— Тату, ну розповідай нарешті, — лащуся до тата. А він, хитрий, зумисне не поспішає нічого розповідати.

— Зараз, моя принцесо Варваро, усе тобі розповім.

Тато цілує мене у кінчик носа, так як завжди — скільки себе

пам'ятаю. А я відчуваю невимовну ніжність. У мене найкращий тато у світі. І ще люблю, коли тато мене називає принцесою — як у чотири роки, у три і, мабуть, ще раніше.

— Цю історію без кави розповідати не можу.

Для мого тата кава ввечері й уночі — це цілком нормально. Після неї він спокійно спить. Бувають же такі унікуми, як він...

— Знаєш, Варусю, я завжди хотів мати доньку, — починає тато, відсьорбнувши ковток кави і відламавши шматок пекучого чорного шоколаду. — Хоча здебільшого чоловіки мріють про сина. Хлопці — це добре. Але вони такі шалапути. А от дівчинка... Принцеса. Мені бракувало в домі маленької принцеси. Бо твоя мама — велика принцеса. А дві принцеси — завжди краще, ніж одна. Тож, хоч у нас було двоє синів, а багато хто зупиняється на двох дітях, мені хотілося, щоб у нас із твоєю мамою була третя дитина — дівчинка...

— Я дуже зрадів, коли народилися хлопці. Двоє синів за один раз — таке не часто буває. Я був дуже щасливий тато. Але все одно чекав дівчинку. Я знав, що у мене ще має бути принцеса. Точніше, у нас із мамою.

Здається, тато сьогодні побив усі рекорди, називаючи мене принцесою у кожному реченні. Раніше такого наче не було. Звісно, я знала, що я — його принцеса, але сприймала це трохи як жарт, пригадуючи мультфільми, де дівчата в пишних сукнях сидять у замках і чекають принців на білих конях. До речі, свята Варвара також сиділа у вежі. Правда, ніякого принца вона не чекала. І ніщо в її біографії не було схоже на життя принцес. Усе було з точністю до навпаки.

— Я дуже чекав, коли ти народишся, Варусь. І коли хлопці пішли до школи, почав сумувати ще сильніше. За рік подумав, що ти маєш ось-ось з'явитися на світ — адже вдома стало тихіше, бо твої брати вчили табличку множення. І дуже бракувало пхинькання маленької дівчинки.

Навіть не уявляла, що таке могло бути. Мої брати вчать табличку множення! І сидять тихо. Коли вони приходять до нас у гості, то постійно підстрибують, активно жестикулюють і регочуть так, що аж склянки на столі танцюють. Тиша й мої брати — це щось непоєднуване...

А взагалі, цікаво, як тато міг за мною сумувати, якщо мене ще не було на світі? Як можна сумувати за дитиною, яка ще не народилася? Бо ж я могла не народитися взагалі. А міг народитися ще один хлопчик. Або інша дівчинка. Не я. Не Варвара. Хоча те, що зрештою народилася все-таки я, дуже добре.

Як звертаються до вас батьки?
Як би ви хотіли, щоб вас називали рідні / близькі?

Заваріть свій улюблений чай і розпитайте рідних / близьких про те, як вам чи їм обирали ім'я.

За якими критеріями обирали б ім'я ви?

Незрозуміло, як батьки розпізнали, що я — це саме я. І яке ім'я треба мені дати. І що саме це ім'я призначене для мене. Адже імен сотні. Спробуй вибери.

— А як ти міг за мною сумувати, тату? Мене ж не було.

— Не було в нашому домі. Але я знав, що ти будеш. І що нас скільки всього гарного чекає.

— Ну, добре. Може, й так. Але чому ти назвав мене Варварою? А не Маргаритою?

Усе-таки тема прекрасних Афродіт для дівчат важлива. Наче не думаєш про це, а все одно хочеться трішки побути красунею, нехай і не народженою з морської піни.

— А ось я нарешті до цього наближаюся. Бо ти мала бути Варварою. І ніким іншим. Це ім'я призначене для тебе — якщо можна так пафосно висловитися. А чудова історія нашого знайомства з тобою почалася у Відні. Одного вересневого вечора ми з мамою вирішили залишити твоїх непосидючих братів дідусеві й бабусі й махнути на тиждень у маленьку відпустку до Відня. Нам захотілося віденської кави, віденського шоколаду, віденської опери, віденських музеїв та погоди. І ще багато чого, що можна знайти у Відні. Адже завжди можна знайти те, чого не шукаєш. І в чужих містах це трапляється особливо часто.

А привід поїхати до Відня був — нас давно запрошували мої друзі, які туди перебралися на постійно. Коли ми зателефонували, вони сказали, що чекають нас на Різдво. Бо ж немає кращого часу, щоб побачити Відень, ніж кінець грудня. Адже якщо ми приїдемо числа двадцятого, то встигнемо насолодитися *Weihnachtsmärkte,* тобто різдвяними ярмарками, й останніми передріздвяними днями, які звуться Адвент (що з латини означає «прихід»), та іншими дивами, що передують Різдву. А потім і самим Різдвом.

А повернувшись, відсвяткуємо Різдво і за нашим календарем. Два Різдва за два тижні, та у різних країнах — таке не щороку буває.

Отож ми з мамою отримали запрошення від друзів, оформили австрійську візу, бо ж безвізового режиму для України тоді ще не було. Купили квитки до Варшави, а звідти — до Відня, і вже двадцять першого грудня, у найкоротший день року, з самого ранку гуляли в центрі столиці Австрії. Слухали мелодії її вулиць і кам'яниць, *насолоджувалися* сецесією[1].

На фасадах будинків, зведених у цьому стилі, можна побачити кольорову плитку та вигадливі ковані огорожі, а в інтер'єрах — розписи на стелях і вітражі.

А різдвяного ранку, коли ми снідали за святково прикрашеним столом, наша гостинна господиня Ілона поставила посеред столу склянку з розквітлою гілочкою черешні й сказала, що розцвіла *Barbarazweig* і що це віщує нам щасливий наступний рік.

«Що таке *Barbarazweig?* — спитав я, бо ж ніколи не чув такого. Гілочка Варвари? Чи я щось не те зрозумів?»

Станція метрополітену Карлсплац у Відні

Чи хотіли б ви побувати у Відні?

Які традиції святкування Різдва у вашій родині? У ці дні ви подорожуєте чи зустрічаєтесь із рідними в затишній домівці?

[1] *Сецéсія* — це архітектурний стиль, який у різних країнах Європи називають по-різному: *ар нуво, югендстиль, модерн* та інші.

«Ти все правильно, зрозумів, Олексію. *Barbarazweig* справді означає *гілочка Варвари*. Але це не звичайна гілочка».

Ілона розповіла нам, що в Австрії, а також у Німеччині, подекуди ще збереглася давня традиція у день святої Варвари (його тут відзначають четвертого грудня, за три тижні до Різдва) ставити у воду гілочку черешні. Можна яблуневу, вишневу, абрикосову або навіть гілочки форзиції — тоді на Різдво можна милуватись золотим букетом. Але черешнева Ілоні подобалась найбільше. І якщо ця гілочка розцвіте на Різдво, то це дуже добра прикмета: наступний рік буде вдалий і щасливий, всі плани будуть реалізовані, а мрії — здійснені.

Дослідницька робота

Спробуйте і ви поставити в посудину з водою гілочку.

Поспостерігайте, за скільки часу вона розквітне, й опишіть свої відчуття в цей момент...

Придумайте історію, як оживала гілочка.

І ти знаєш, Варусю, квіти на тій черешневій гілочці так пахли — наче навколо була весна. Тільки за нашим столом. А за вікном — зима, Різдво... Зима й весна водночас. Щось мені це нагадувало, тільки я не міг зрозуміти що...

— Гілочка святої Варвари — запах весни посеред зими. Цвітіння серед снігу і голих дерев. Квіти, схожі на сніжинки. Зима, що передвіщає весну.

Щось у цьому відчутті було таке сильне і ніжне водночас. І дивовижне. А ще це відчуття чомусь було пов'язано з нашою донечкою, за якою я так довго сумував. Дивлячись на цю різдвяну гілочку, я вже знав, що сумував недаремно. Що нас невдовзі чекає поповнення. І навіть не сумнівався: моя донечка-принцеса зватиметься Варварою.

До того ж я знав, що це буде особлива дівчинка — зимово-весняна. Сильна і ніжна, тендітна й допитлива, як черешнева гілочка, якій цікаво, як це — розцвісти наприкінці грудня, коли всі дерева сплять, і подивитися на зимовий світ, щоб дізнатися, який він. А ще я знав, що дівчинка Варвара — це диво. Зрештою, народження нової людини — це завжди диво. Всі батьки вважають, що їхні діти — особливі. І це правильно.

Тато відламує шматок шоколаду з сіллю і знову дивиться у вікно крізь мене.

— А що було потім? — питаю.

— А потім було багато різного. Я навіть думав, що ти з'явишся швидко, що ми приїдемо до Києва з Відня уже втрьох. Але ти не поспішала.

— Повернемося втрьох? — перепитую.

— Авжеж. Я, мама і ти у неї всередині — троє.

— А, ну так. Але ж я не люблю поспішати, тату.

— Це я помітив дуже давно, — підморгує мені тато і веде далі: — Нам із мамою трохи довелося почекати. Але за рік, четвертого грудня у день святої Варвари за західним календарем, ми з мамою поставили у склянку з водою черешневу гілочку. І знали, що до зустрічі з нашою принцесою Варварою нам чекати ще чотири місяці. І знаєш, ми навіть не сумнівалися, що двадцять п'ятого грудня наша *Barbarazweig*

зацвіте. І часто дивилися на нашу гілочку вдвох. Точніше, втрьох. І я тримав руку на маминому животі, де жила ти.

— І що, гілочка справді зацвіла?

— Звісно. А ти хіба не пам'ятаєш? Ми ж тобі про це сказали. І ця гілочка цвіла аж до сьомого січня. Невже ти все забула?

— Уперше про це чую.

Тато сміється.

— Ну, забула — то й забула. Так навіть цікавіше. І слухай: у Києві п'ятого квітня, у день твого народження, вже цвіли абрикоси — того року була рання весна. Черешні, звісно, не цвіли, бо вони зацвітають пізніше. Але нам із твоєю мамою здавалося, що то черешні цвітуть, ніякі не абрикоси. І для нас усе місто пахло того дня черешневим цвітом. А я, вітаючи твою маму з народженням нашої дівчинки, подарував їй букет черешневих гілочок. Бо це був найкращий букет, який тільки можна було подарувати. Тобі цікаво, де я його роздобув? То моя велика таємниця.

— ... ми знали: настане день, коли я розповім тобі цю історію, яка почалася колись давно у різдвяному Відні. Й, можливо, ти захочеш сама поставити гілочку святої Варвари. Адже ти Варвара. А що може бути кращого за гілочку святої Варвари від Варвари?

Оце так. Можливо, і захочу. Напевно захочу. Як цього можна не захотіти? Коли там у нас четверте грудня? Відкриваю календар у мобільнику. Рівно за два тижні. Ого, як довго. І де у нас найближчі черешні? Чи є вони у нас у дворі? У дідуся на дачі точно є. Тільки ж туди ще треба добратися.

— Поїдемо до дідуся. Бо його черешня найкраща, — тато наче читає мої думки. Чому наче? Дійсно читає.

Знову дивлюся у календар.

— Четвертого грудня? Це ж робочий день! А як же школа?

— Якщо відпросишся з останніх уроків, то ми встигнемо завидна повернутися. Або не відпрошуйся. Може, школа й взагалі скасується, якщо у вас там не буде ніяких суперважливих контрольних. Побачимо. Ще є час.

Часу ще дуже багато. Ми з татом мовчимо. Він заварює друге горнятко кави і ставить чайника.

А я раптом згадую, що коли я була ще зовсім мала, мені дуже подобалося бувати навесні на дідусевій дачі — тоді, коли цвіли дерева. І я любила назбирати із землі повні пригорщі вишневих і черешневих пелюсток, що вже осипалися, й підкидати їх високо вгору. Так, наче то був пелюстковий сніг. А ще висипала їх собі на голову і кружляла в танці. Тоді я ставала водночас принцесою, феєю та чарівницею. І все знала про світ — хто ми, звідки прийшли, куди йдемо і навіщо.

...Якщо це правда, у закапелках моєї підсвідомості зберігається пам'ять про те четверте грудня, коли мої батьки поставили у воду черешневу гілочку, очікуючи близької зустрічі зі мною. Я знала, що вони мене чекають. І також чекала. Мені хотілося побачити мамине обличчя, погойдатися на татових руках.

Тому гілочка святої Варвари — про очікування, про радість зустрічі і про щось іще. *Barbarazweig*.

— Знову будеш білий чай? — питає тато.

— А черешневого у нас немає?

— Чомусь немає. Є тропічне манго, літні ягоди, чорний із нагідками, мохіто.

— Літні ягоди. Може, там є шматочки черешень.

— Тоді я теж його з тобою вип'ю.

— Разом із кавою?

— А чому би й ні? Тим паче зараз.

Справді. Зараз можна абсолютно все.

* * *

...Ось так двадцять першого листопада, за десять дванадцята ночі розпочався мій щоденник. Я відвела для нього товстий зошит, на якому була зображена сова. Звісно, було би краще, якби на ньому була черешнева гілочка. Але такого зошита у мене не було.

Знаєте, після історії про *Barbarazweig* думаю собі: як же добре зробили батьки, що назвали мене Варварою. Це найкраще у світі ім'я.

А ще мені дуже подобається слово *Barbarazweig*. Гілочка святої Варвари, черешневий цвіт для мами у день мого народження. Точніше, для нас трьох.

Мені зовсім не хочеться тепер, щоб мене звали Маргаритою. Це, звісно, гарне ім'я. Але... хто там бачив ту Афродіту, народжену у морській піні?

А от черешнева гілочка святої Варвари реальна. А те, що вона розцвітає у грудні, серед зими... Мені, звісно, важко повірити, що таке можливо. Але я хочу провести експеримент і подивитися, що з нього вийде.

...От наприклад, я сформувала список завдань, які на мене чекають. І все, як ви вже здогадуєтесь, записала у щоденник.

Можливо, не всі з них вийде втілити в життя швидко. Але... Насправді я нікуди не поспішаю.

Пункт номер один — хочу свою черешню. Спершу мені взагалі хотілося її посадити на балконі у велетенському вазоні й бажано вже. Є ж карликові черешні, які може вирощувати в себе міський мешканець? Однак усе, що я вивчила в інтернеті, виявилося невтішним. Карликові черешні є — але й ті понад два метри. І на балконі їм буде тісно. Не кажучи вже про вазон — для кореневої системи дерева це буде не дуже приємно. Тому варіант черешні на балконі, на жаль, відпав. Але...

Прочитайте уважно виділений абзац.

Яких людей потрібно для виконання будь-якої проєктної роботи?

Після багатьох нарад із батьками й дідусем вихід таки було знайдено. Моя черешня ростиме у дідуся на дачі. І посадимо ми її навесні. В ідеалі — на мій день народження, а може, й пізніше, якщо того дня буде холодно. Керувати проєктом буде дідусь, бо він добре знає, коли можна садити дерева, щоб їм не зашкодили ймовірні заморозки. Тож зараз у мене є кілька місяців, щоб обрати найкращий сорт

черешні. Знаю, що ягоди мають бути великі, дуже солодкі і майже чорні. І їх на моїй черешні завжди родитиме багато — ну, але це я забігаю наперед. Першого урожаю доведеться почекати кілька років.

— Уявляєш, Варусю, можливо, твоя черешня вперше вродить на твоє повноліття, — каже дідусь.

Звісно, я поки що нічого не уявляю аж настільки. До мого повноліття ще дуже далеко. Невже першого черешневого урожаю так довго чекати?

До речі, я назву свою черешню Черешня святої Варвари. Хіба могли бути інші варіанти? І я навіть не пояснюю у щоденнику чому. Бо ж не люблю гаяти час на пояснення очевидного.

Пункт номер два — я активно вивчаю все, що можу знайти, про святу Варвару. Вона мене заінтригувала...

Ще я довідалася, що в Україні також був звичай ставити у воду вишневу гілочку у Варварин день (у нас його відзначають за старим стилем, тобто на два тижні пізніше, ніж у Європі — сімнадцятого грудня). Але робили це тільки дівчата. І чия гілочка на Різдво розквітне — та дівчина вийде заміж наступного року. Все-таки це явно дохристиянський звичай. І, мабуть, пов'язаний із сонцестоянням. Але чомусь наш звичай мені значно менше сподобався, ніж віденська *Barbarazweig*, яка розцвітала для всіх і несла щастя всім: дорослим і дітям, чоловікам і жінкам, тим, хто уже вийшов заміж, і тим, хто не збирався одружуватися. От я заміж у найближчі десять–дванадцять років не збираюся. Принаймні зараз так мені здається.

А ще я знайшла колядку про святу Варвару, яка збудувала церкву, і прослухала її багато разів. Щось у ній мене притягувало, незважаючи на просту мелодію і нелогічний текст, бо приспів був про сонце, місяць і зірки...

Мама покликала мене вечеряти, тому я відклала щоденника і вийшла з інтернету. Дивина: стільки часу просиділа, а до біографії моєї Варвари Терещенко так і не добралася. А мені ще ж хочеться дізнатися більше про її батька. Цікаво, що мені так подобається думати про батька й дочку Терещенків. Такі незвичайні люди. Я відчуваю до них симпатію, так ніби це близькі друзі нашої родини.

— Мамо, а ти знаєш, де в Україні почали вирощувати картоплю?

— Ні, навіть не здогадуюся, — мама ставить мою тарілку в мікрохвильовку.

— У Глухові. Ти там була коли-небудь?

— Ні, ми з татом багато де бували в Україні, а от до Глухова не до-бралися.

— Може, ще доберемося. І дітей візьмемо. Або дитину. Хлопці навряд чи захочуть кудись їхати з нами, ретроградами. А звідки таке зацікавлення Глуховом, Варусю? — питає тато. — Готуєш реферат з історії?

— Ні. З історії ми вчимо «Руську трійцю». І реферату не треба.

Перейдіть за QR-кодом або покликанням, що на с. 72, і послухайте колядку про святу Варвару.

Із якою біблійною подією пов'язане ім'я Варвара?

— Просто стало цікаво?

— Не зовсім так, тату. Тобто не просто цікаво… Це все через святу Варвару. І через Відень та гілочку черешні.

— Знову пахне черешнями, — пожвавився тато.

— А чому через святу Варвару? — перепитує мама.

— Ну, бо я почала дізнаватися про неї і про всяких відомих жінок, які мали ім'я Варвара, і прочитала про музей Ханенків. І про Варвару Ханенко, яка народилась у Глухові. І довідалася, що її батько — теж дуже відома людина. Його звали Микола Терещенко. Він був дуже багатий, а ще був меценатом. Тобто у Варвари Ханенко в дитинстві було прізвище Терещенко. Просто мені дуже хотілося знайти якусь відому Варвару — щоб знати, що була людина з моїм іменем, яка зробила щось гарне і важливе. І несподівано знайшлася Варвара Терещенко. Тільки я ще не прочитала про неї все, що хотіла. Але це ще попереду.

— Як усе цікаво, — замислено каже мама. Вона дивиться на мене з ніжністю і любов'ю. — Наша черешнева гілочка, наша Варуся розквітає. Усе так і сталося, як мало статися. Після того як ти розповів віденську історію.

Тато бурмоче щось незрозуміле. Очі у нього підозріло блищать. І він також дивиться на маму з невимовною ніжністю. А я нічого не розумію.

— Що сталося, як і мало статися? Тато розповів мені про черешневу гілочку святої Варвари, але що сталося?

— Історія твого народження і твого імені дуже особлива. Але ти мала сама зацікавитися цими історіями й запитати про них. І їх мав розповісти тобі тато, а не я, бо це він за багато років до твоєї появи на світ тебе терпляче чекав і відчував, що ти неодмінно з'явишся у нашій родині, — пояснює мама. — Ці історії ти мала почути тоді, коли будеш до них готова. І вони мали тебе змінити. Цікаво змінити. Подарувати тобі щось нове й особливе. А може, відкрити те, що вже давно в тобі було. Просто чекало, поки ти звернеш на це увагу. І бачу, що так воно й стається. Ти довідалася свою історію, і навколишня історія починає для тебе оживати. Історія тих людей, що жили століття тому і давніше — у Києві й не тільки. Ти розквітаєш, Варочко, і ти зараз дуже гарна. Ти стала неймовірно вродливою за цей тиждень.

— Так, я також це підтверджую, — додає тато. — Моя дочка — справжня красуня!

— Як Афродіта? — ставлю я безглузде і ревниве запитання, бо згадую шовковисте Маргаритине волосся й кремовий відтінок її шкіри.

— Набагато вродливіша, — каже мама.

— Афродіті до тебе далеко, — тато, здається, вирішив засипати мене компліментами.

Нехай про мене й Афродіту — то не зовсім правда, але ж приємно. Я наче ніколи не була особливою красунею, ну але… але про всяк випадок треба роздивитися себе в дзеркалі уважніше.

— Але в мене не така шкіра, як у Маргарити… — знову кажу ревниво.

— Краще не порівнюй себе ні з ким, доню. Це марна справа. І шкідлива. У тебе горять очі — зараз ти вся аж світишся. Куди там тим фотомоделям! І шкіра в тебе дуже гарна. А про якусь там Маргариту я нічого не знаю, — каже тато.

— Ну як це не знаєш! Маргарита — моя найкраща подруга. Вона у нас тисячу разів була. У нашому класі вона перша красуня.

— А, це ота бліда довгов'яза дівчина? Не назвав би її першою красунею, хоча вона, звісно, дуже симпатична.

— У нас усі хлопці інакше думають...

— Ваші хлопці... — починає тато, але мама його перебиває.

— Олексо, дай дитині поїсти! Бо картопля знову буде холодна, не хочу її ще раз розігрівати.

— Добре, добре, Катрусю, мовчу. Значить, у Глухові картоплю почали вирощувати? А ця часом не з Глухова? — Тато підморгує мені, а я йому. Мабуть, картопля тепер ще довго асоціюватиметься мені з Глуховом. Зрештою, а чому би й ні?

У список міст, де я маю побувати, Глухів також внесено — можете навіть не сумніватися: як пункт номер п'ять. Тому що пункт номер чотири — музей Ханенків. Хоча я там, звісно, була з батьками. І з класом ми ходили туди, навіть двічі. Але то було раніше. І зовсім по-іншому.

Відвідайте реально чи віртуально музей Ханенків.

Щоправда, не знаю, коли виберуся до музею. Бо треба готуватися до тесту з французької і до самостійної з алгебри. І ще я пообіцяла Маргариті, що підемо на ковзанку, яку вже відкрили на Контрактовій. А ще ж ми маємо їхати до дідуся по черешневу гілочку. І басейн пропускати не хочеться. Щось я і справді шалено зайнята. Настільки, що зовсім занехаяла спілкування з Шерлоком Голмсом. Але сподіваюся, вони мені — як справжні джентльмени — вибачать. Невдовзі я повернуся до них. Обіцяю.

1. Продовжте речення. *Щоденник — це...*

2. Як би ви оформили свій щоденник? Що чи кого зобразили б на форзаці? Як би поділили сторінки?

3. Яку легенду відшукала Варвара про своє ім'я? Як ця інформація підштовхнула дівчинку дізнатися більше про своє ім'я?

4. На прикладі якої історії представлена біблійна тема у творі? Із ким вона пов'язана? Відповідь обґрунтуйте.

5. Що означає ім'я Варвара? Чому Варвара погоджується не з усією отриманою інформацією про своє ім'я?

6. Чи можна вважати історію про вибір імені головної героїні, почуту від батька дівчинки, різдвяною. Чому?

7. Чи знаєте ви, як отримали ім'я? Що означає ваше ім'я? Намалюйте його.

8. Доведіть, що Варвара — інтелектуально розвинена дівчинка.

9. Чому головна героїня розпочинає пошуки інформації про Варвару Ханенко? Хто ця жінка?

10. Об'єднайтеся в групи і виконайте проєктну роботу на одну з тем: «Мій тип темпераменту», «Моє ім'я», «Я і мої відомі тезки».

* * *

Знаєш, дорогий щоденнику, я трохи розчарована, що так мало збереглося фотографій Варвари Ханенко. Бо ті знімки, що є, зроблені на основі портретів. А портрет — це все-таки не фотографія, тому на всіх тих зображеннях Варвара виглядає по-різному. Скажу лише, що вона ну зовсім не схожа на Афродіту. І це плюс, а не мінус. Може, через це вона мені ще більше подобається. У неї гарний погляд. З нею було б цікаво порозмовляти. Наприклад, про її подорожі Європою.

До речі, моя Варвара бувала у Відні на художніх виставках! Вона взагалі дуже багато мандрувала Європою, але Відень — це головне місто. Для мене, ясна річ. Мені приємно, що вона там бувала. Для Варвари не знаю, яке місто було найбільшим відкриттям. Яке було улюбленим, також не знаю.

Здається, Варвара Ханенко завжди мандрувала разом зі своїм чоловіком Богданом. Вона вийшла заміж у двадцять із хвостиком років, тобто коли вирішила одружитись, їй було приблизно стільки, як зараз моїм братам-шалапутам.

Поки що все це здається мені таким далеким — одруження, зустріч із людиною, з якою захочеш жити разом. Як зрозуміти, що це саме та людина? Як її розпізнати? Як узагалі комусь це вдається? Але ж моїм батькам якось вдалося…

Та про одруження зараз думати нецікаво. Значно цікавіше уявляти, що коли поїду до Відня, то ходитиму тими ж вулицями, що й моя Варвара.

Можете собі таке уявити (і це для мене ще одна суперважлива знахідка): у Лондоні Варвара також бувала — і навіть відкрила там свою крамницю, де продавалися вироби наших народних умільців. Уявляєте? У метро, вона, мабуть, не їздила — це все-таки був не дуже аристократичний вид транспорту на той час. Зате могла перетнутися з Шерлоком Голмсом. Ой, тобто ні. Постійно забуваю, що Шерлок Голмс — вигаданий персонаж. Зате сера Артура Конан Дойла вона могла зустріти. Просто не знала, що це Конан Дойл.

Ще мені цікаво, чи вела Варвара щоденник? Побачила в неті фото її листа до сестри — ох, який в неї нерозбірливий почерк! Я взагалі нічого не змогла прочитати.

Про щоденник ніде нічого не згадано. А саме у щоденниках люди пишуть всіляке дуже важливе. Може, Варварі Ханенко теж було цікаво, чому її назвали Варварою, і як жили інші Варвари, і як вони житимуть, коли вже її не буде?

* * *

… На жаль, вивчати життєпис мецената і власника цукрових заводів Миколи Терещенка — це не любовна справа. Хоча, звісно, я у певному сенсі закохуюся в літературних героїв чи в історичних осіб, якими захоплена. Але це все-таки зовсім інше.

Не можу сказати, що Шерлок Голмс чи Микола Терещенко розбили мені серце і я через них страждаю. Зовсім ні. Радше навпаки — вони надихають мене і завдяки їм мене стає більше. Чи я більшаю зсередини —

складно знайти слова, щоб це пояснити, але відчуття саме таке. Дуже особливе і приємне. Мені подобається дізнаватися всяку всячину про батька моєї Варвари. Не менш цікаво записувати те, що мене найбільше вразило, у щоденнику.

Звісно, нікому цих записів я не показуватиму. Якщо вас зацікавить Микола Терещенко, власник цукрових заводів, меценат і колекціонер, ви самі про нього прочитаєте. І у вас будуть свої важливі знахідки.

Скажу тільки, що мені дуже сподобався портрет Варвариного батька у вікіпедії — здається, про таких людей кажуть, що з них можна писати ікони і що вони «благообразні». Я не розуміла раніше, що це означає, а тепер трохи розумію. Бо в Миколи Терещенка дуже ясне виразне обличчя. А ще мені сподобалося, що Варварин батько в юності був чумаком — возив із Глухова на південь України зерно, а звідти — сіль та рибу.

Цікаво було б перенестися на трохи в минуле, щоб поспілкуватись зі справжнім чумаком. Адже тепер ніяких чумаків немає. Чомусь я собі уявила, як лежу на возі, якого повільно тягнуть воли. Живих волів я, звісно, ніколи не бачила — тільки на малюнках, але все одно. Наді мною гойдається темне зоряне небо, видно Чумацький Шлях. Це так цікаво — *чумацький шлях* на небі й на землі. Цікаво, чи знав Микола Терещенко, що Чумацький Шлях — це галактика? Офіційно її називають Молочний Шлях. Дуже красива назва. І Чумацький Шлях — теж красиво.

А ще цікаво, чи винайдуть коли-небудь машину часу? Оце було б супер!

* * *

Дорогою до басейну Варвара розмірковує про мецената Миколу Терещенка та його можливості.

* * *

Мого запитання про мільйон доларів мама не очікувала. Вона, здається, навіть розгубилася й замислилася всерйоз і надовго. Врешті сказала, що частину віддала би мені, щоб я здобула найкращу освіту, мандрувала світом і збудувала дім моєї мрії. А частину отримали би мої брати…

Усе з нею ясно.

— Ну, мамо. Це неправильно. От уяви, що у мене вже є мільйон доларів. І в тата є. І у хлопців теж є. Що би ти зробила зі своїм мільйоном?

Ніколи не думала, що фантазувати про мільйон доларів може бути так складно. Мама каже, що не має жодних ідей. А потім додає, що коли думаєш про свої потреби — це одне, а коли думаєш про чиїсь потреби, зокрема власних дітей, — це зовсім інше. Вона теж дивується, скільки всього зробив Микола Терещенко. Звідки в однієї людини стільки енергії?

Чи знали ви, що вікіпедію може редагувати будь-хто? Потрібно лише зареєструватися і вивчити правила, за якими створюють статті.

Корисні відеоматеріали, що стосуються вікіпедії, є за покликанням або QR-кодом, що на с. 72.

Тож можна створити статтю про відому особистість або відредагувати вже написану, наприклад, про Варвару Ханенко https://cutt.ly/1rzDO7d7

Дізнайтесь і ви більше про Миколу Терещенка.

Чи є у вашому житті люди, які надихають?

А от тато не дивується. А ще каже, що фантазувати про мільйон доларів, звісно, можна, але ці фантазії далеко не заведуть. І пропонує нам подивитися фільм «Національний оксамит» з юною Елізабет Тейлор.

Мама каже, що назву фільму не зовсім вдало переклали — зрештою, гру слів часом передати не виходить. Але річ не в цьому. А в тому, що важливо мріяти і здійснювати свої мрії. Бо і героїня фільму, і її мама здійснили свою найбільшу мрію. Я би, мабуть, не хотіла брати участі в кінних перегонах чи — тим паче — перепливати Ла-Манш. Але… є в цих мріях щось дуже потужне і зворушливе. Ну і про гроші в тому фільмі теж ідеться. Бо без грошей головній героїні фільму, Вельвет, не вдалося б узяти участі в кінних перегонах і її мрія так би й не здійснилась.

— Мені здається, краще, коли в тебе багато грошей, ніж коли їх мало або взагалі немає, — міркую вголос.

— Я теж свого часу дійшов такого висновку, — сміється тато.

— Чому тоді гроші є не у всіх? Або чому багато людей каже, що їм бракує грошей?

І на це питання я довго шукав відповідь.

— І, мабуть, не знайшов? Бо ж завжди були бідні й багаті.

— Авжеж. Але якби не було дуже багатих людей, то не було би меценатів і фундаторів, які можуть не лише задовольняти свої потреби і дбати про родину, а й виділяти великі суми на розбудову власного міста, на благодійність, як Микола Терещенко, про якого ти зараз фанатично читаєш.

— Ага. Він такий класний!

— Мені він теж подобається.

Тато замислюється, а трохи згодом продовжує:

— А знаєш, доню, бути меценатом треба вміти. Бо далеко не кожен може займатися благодійністю, навіть коли має значні прибутки. Особливо тоді, якщо це данина моді, самореклама або коли на це є якісь причини, в основі яких — тільки власна вигода. А от меценатство за покликом серця — то зовсім інше. Тоді можна віддавати вісімдесят відсотків від прибутків на благодійність, як Микола Терещенко, бо так заповідав йому батько Артемій. А це дуже багато. Декому складно і десять відсотків на щось пожертвувати. Або взагалі не хочеться нічого нікому жертвувати. І зрештою, люди мають право цього не хотіти. Витрачати гроші лише на власні потреби й потреби своєї родини — це теж цілком нормально. Розумієш?

На що б ви витратили мільйон доларів? Пропишіть ці витрати в зошиті, вказуючи відповідні суми.

Чи мріяли ви колись зняти фільм?

Які б кадри були у фільмі про Варвару, героїню твору, який ви читаєте?

Чи погоджуєтеся ви з думками батька Варвари щодо пожертв, меценатства тощо?

Звісно, розумію. Не всім хочеться витрачати гроші на інших, якщо можна їх витратити на себе. І в принципі, чому би й ні. От я недавно

бачила у фейсбуку фотографії з одного готелю в Африці, у Кенії. Туристи навмисне приїжджають туди, щоб зблизька подивитися на жирафів і погодувати їх з рук.

Деякі фотки там були ну просто неймовірні. Туристка сидить за столиком, допиває свою каву, а жирафа доїдає її булочку прямо зі столика. Або жирафа просовує голову у вікно і чекає, щоб її погодували. Це просто щось! Я би хотіла таке побачити. Тому внесла у список своїх планів на далеке майбутнє сніданок із жирафами. Мабуть, поїздка до Кенії коштує чимало. Треба назбирати грошей на квитки, на оплату номера в готелі й на харчування — і для себе, і для жирафів.

—***…це так добре, коли людина насолоджується життям — і при цьому щедро допомагає іншим. І на все їй вистачає.*** Ось це мені дуже подобається — ділитися з іншими зі стану повноти, а не з нестачі. Розумієш?

Ой, здається, я щось пропустила. Я так задумалася про жирафів, що прослухала те, що казав тато. Тому запитую, мабуть, невпопад:

— Ну, це ж ніби добре — ділитися з іншими? І жертвувати кошти? На притулки для сиріт, для бідних. Ми ж от постійно відвозимо непотрібні нам речі й одяг.

— А чому ми це робимо? — питає тато.

— Як чому? Ну, бо нам цей одяг уже не треба. А його ще можна носити, він у доброму стані.

— Правильно. У нас є новий гарний одяг. Тому старим можемо поділитися з іншими — з тими, у кого немає змоги собі купити щось нове. Хоча ти можеш віддати свої нові джинси, оті з дірками — якщо захочеш.

— Ну-у-у-у, тату. Не захочу. Ми ж їх тільки у вересні купили. Вони мені дуже подобаються — це раз! І я про них довго мріяла — це два! І нарешті знайшла саме такі, які хотіла, — це три!

— Отож. Ти віддаєш одяг, який *можеш* і *хочеш* віддати. А те, що тобі дуже подобається, носитимеш сама. І це дуже правильно. Спершу навчаєшся віддавати собі, а потім зможеш віддавати іншим із почуття повноти. Звісно, ти можеш віддати нові джинси, якщо я тебе переконаю, що якась дівчинка буде дуже щаслива їх отримати. І що це буде великодушний вчинок із твого боку. Але така самопожертва навряд чи принесе тобі радість. І вона не має особливого сенсу. Ти ніби й зробила добру справу, а всередині щось не так. Тож не варто ділитися, якщо це не додає тобі щастя. Ясно?

Мабуть… Принаймні про джинси ясно. Свої улюблені віддавати ніколи не буду.

— Ну, годі на сьогодні складних тем, — каже тато. — Хіба що ти хочеш розповісти, на що витратиш свій перший мільйон доларів?

Як ви ставитеся до одягу? У вас багато речей чи ні? Як часто вам купують речі? Ви цінуєте їх? Для вас одяг — предмет розкоші чи просто побутові речі?

За різними даними, виготовлення одягу призводить до екологічної кризи.
За підрахунками, щороку виробляють від 80 до 150 мільярдів одиниць одягу! Тому надважливо давати речам друге життя.

Щось я не готова над цим міркувати далі. Тато також вважає, що поспішати з такими питаннями не варто. А мама взагалі була ошелешена нашою розмовою. І сказала, що їй пора спати. І може, їй присниться, як грамотно розпорядитися мільйоном доларів. Тоді вона нам усе розповість.

Я також більше не буду про це думати. Хоча одне знаю напевно: хочу багато подорожувати й побувати на всіх континентах. Тож, коли стану дорослою, мені буде потрібно багато грошей. Але чи на подорожі всіма континентами потрібен цілий мільйон? З цією думкою я й засинаю.

* * *

Нарешті настало довгоочікуване четверте грудня. Спершу мені здавалося, що цей день ніколи не настане. А потім — навпаки — було відчуття, що ці два тижні промайнули швидко. І я ще не встигла дізнатися чогось найважливішого. І ось уже день святої Варвари за західним календарем, а я наче зовсім не готова до зустрічі зі своєю *Barbarazweig*.

Дорогою до дідуся Варвара роздумує про тезку.

Ми вирішили поїхати до дідуся з самого ранку...

До речі, я не дізналася, скільки мов знала Варвара Терещенко. Ясно, що якщо вона мандрувала Європою, то знала іноземні мови. Цікаво, чи німецька серед них була? І яка іноземна мова їй подобалась найбільше?

Мені також цікаво, який колір був її улюблений. Ось у мене зараз синій. Усі відтінки синього — від блакитного до індиго. Куртка у мене темно-синя, джинси — сині, довгий, майже до колін, светр — блакитний, довжелезний шалик — лазуровий, рукавички теж — бо це один комплект. Їду по *Barbarazweig* вся у синьому.

Якими мовами володієте ви?

Чи погоджуєтесь із думкою Йоганна Вольфганга фон Ґете, німецького письменника: «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина». Відповідь обґрунтуйте.

Які ваші улюблені кольори?

Із яким кольором асоціюється ваше ім'я?

Придумайте передбачення, яке б ви написали в чеку супермаркету.

00011 Каса Андієва С.О. 01
ЧЕК N 11/725/335
ТоматКгРозалія
0,488 X 144,00 78,27 А
ПакетМайк26х48Кольор 0,10 А
ПЕРЕДБАЧЕННЯ: У КОЖНОГО #
Є ПРИХОВАНІ ТАЛАНТИ. #

Люблю синій колір і синє небо — але взимку воно рідко буває синє. Вчора воно було молочно-сіре, як туман. У такі дні світло доводиться вмикати вдень і хочеться одягати щось яскраве. Бо надворі дуже мало барв. Тож учора я носила довгий м'який теракотовий джемпер і поклала у себе на столі кілька помаранч — вони були схожі на маленькі сонця.

Батьки також вирішили влаштувати собі сьогодні вихідний. Точніше, романтичне свято. Тож ми їдемо до дідуся втрьох: мама з татом і я. До речі, я — це подарунок батькам і світові від святої Варвари. Так вважає мій тато. Але сказав він мені про це тільки вчора. Чому саме вчора? Чергова загадка до моєї колекції загадок, таємниць і великих знаків питань.

До нашого родинного свята напередодні звечора купуємо в супермаркеті купу всякої всячини. Серед усього — безалкогольне шампанське і коробка цукерок із вишневим лікером — бо з черешневим немає. І кілька упаковок кольорового мармеладу, який обожнює дідусь. І торт — з вишнями. Свято! Навіть побажання на чеку нагадує нам, щоб ми насолоджувалися нашим святом. Люблю побажання від «Сільпо» — без них ходити в супермаркет було б значно нудніше. А так купування продуктів стає чимось трохи казковим.

* * *

Дідусь вийшов нас зустріти до воріт. Він у костюмі й свіжо поголений. Тільки взутий у важкі черевики фірми «Тімберленд», у яких добре ходити по землі, по багнюці й непрохідних хащах. Жовтий колір «тімберлендів» цікаво доповнює строгий чорний костюм. Наш дідусь — великий оригінал і дуже стильний.

— А що, дерева справді зацвіли, дідусю? — запитую.

— Зараз ти все сама побачиш.

Звісно ж, дерева цвіли не насправді. Дідусь прикрасив сад гірляндами з білих квітів. І це дивовижно гарно. А здалеку гірлянди справді схожі на весняний цвіт.

— Хотів залишити черешні неприкрашеними, але потім подумав, що це нечесно, — дідусеві подобається спостерігати за нашими ошелешеними мінами.

— Коли ж це ви встигли? Цілу ніч прикрашали? — дивується мама.

— Ну, ти молодець, тату. Я би до такого ніколи не додумався. Правда! — каже вражений тато.

А я нічого не кажу, бо що тут можна сказати. Дивлюся на дерева і міцно стискаю вазочку.

— Черешні тебе чекали, Варусю. Дуже чекали. Зараз будеш гілочку відрізати? — питає дідусь і дає мені секатор.

Де він його взяв? Невже дістав із кишені парадного піджака?

— Не знаю. А що, вже можна? — я чомусь геть розгублена.

— Не тільки можна — треба!

— Тату, не квап Варвару. Нехай вона сама розбереться.

— Ходімо краще до хати готувати сніданок, — мама забирає чоловіків зі собою, щоб я залишилася сама у грудневому квітучому саду.

Дерева дивляться на мене, а я на них. Зблизька квіти на гірляндах, звісно, вже не схожі на справжні квіти, але якщо захотіти, щоб чари не розвіювалися, то грудневий сад квітнутиме далі. Між іншим, я вмію розпізнавати дерева, навіть якщо на них немає листя, і легко відрізняю, де яблуня, а де черешня. Це дідусь мене навчив. Виявилося, що таке вміння дуже корисне.

У дідуся три черешні, і я вибираю з них наймолодшу, яка лишень кілька років тому почала давати плоди. Це найпізніший сорт — у сусідів уже всі черешні обскубані, а наша тішить око темно-червоними ягодами, хоча вже початок липня. Я ще пам'ятаю, коли вона була заввишки, як я.

А зараз і тато вже ледве дістає до найвищих гілок. Дві інші черешні розлогі, їм уже багато років. Вони височенні, тож зривати ягоди треба з драбини — або можна просто залізати на черешню. Але якщо вже ти на черешні, то спускатися донизу зовсім не хочеться. Сидиш, випльовуєш кісточки і зовсім забуваєш, що охочі до черешень батьки десь там в іншій реальності чекають на свою порцію ягід.

Але моя *Barbarazweig* буде не з цих розлогих черешень. А з наймолодшої черешні, яку ми так і називаємо — «наймолодша».

Ну ось вона, мить, якої я так довго чекала. Як додати їй урочистості, навіть не знаю. Виголосити якусь промову, присвячену черешням, Варварі і дивам? У мене назбиралося багато слів за ці два тижні, чимало я записала у щоденнику. Але зараз усі слова загубилися.

Скидаю рукавиці, доторкаюся до черешневої гілочки. Вона спить і зовсім не така, як улітку чи навесні, коли бруньки липкі й ось-ось розкриються. Невже сонна гілочка справді може за три тижні розцвісти? А що, як вона не розцвіте? Я буду дуже розчарована? Не знаю… Але черешнева гілочка вже проситься до моїх рук.

— Привіт, черешенько! Це я, Варвара. Пригадуєш, як нам гарно було улітку? Подаруєш мені одну свою гілочку? І ми разом з тобою створимо казку. Це називається по-німецьки *Barbarazweig*. Не казка, а черешнева гілочка. Її ставлять у день святої Варвари у воду й чекають, щоб вона на Різдво розцвіла. Це гілочка, яка приносить щастя. На цілий рік. І сьогодні якраз день святої Варвари.

Здається, я все сказала, що хотіла. Трохи плутано, але нічого. Черешня мене зрозуміла.

Обережно відрізаю гілочку під кутом сорок п'ять градусів — так як мене вчив дідусь. Ще обережніше опускаю її у вазочку, де вона житиме наступні три тижні. І раптом до мене приходить ще одна розгадка багатогранної Таємниці: свята Варвара приносить щастя.

Чому? Можливо, тому, що її життя не було щасливе? І вона хоче дарувати людям щастя. Хоче, щоб батьки з дітьми були друзями. Бо в неї з батьком ну зовсім не склалося — якщо вірити легенді й не сприймати її як метафору.

Це дуже важливо, коли батьки й діти дружать. А не сваряться одне з одним безперервно або — що ще гірше — ворогують. Але й таке, на жаль, буває.

А ще святій Варварі приємно, коли на світ народжуються дівчатка, яких називають її іменем. Можливо, вона їх також сприймає як подружок — от як це в мене з Варварою Ханенко? Свята Варвара ділиться зі своїми тезками різними секретами: раніше чи пізніше, так чи інакше.

Не маю жодного сумніву, що кожна дівчинка на ім'я Варвара переживає цю мить зустрічі зі своєю Таємницею. І чомусь знаю, що такий час був у житті Варвари Терещенко — коли вона відчула себе Тією, що збирає й оберігає красу. Це завершилося створенням музею — для киян і тих, що приїжджатимуть до Києва. Для тих, що живуть у Києві сьогодні, і для тих, що житимуть значно пізніше.

Дивлюся на нашу наймолодшу черешню, яка подарувала мені свою гілочку, і чомусь думаю про те, що прочитала про останні роки Варвари Ханенко-Терещенко, які вона доживала у флігелі біля свого музею разом зі служницею Євдокією. Бо з власного будинку нова більшовицька влада її виселила. Музей уже не носив імені Ханенків — з тієї ж причини, чому перейменували вулицю Терещенківську: на думку нової влади, ці багаті капіталісти не мали жодних заслуг перед мешканцями Києва.

Мені здається, коли тебе виселяють із власного дому, це жахливо. Настільки жахливо, що навіть не можу цього коментувати. Тому кажу своїй Варварі, що я її пам'ятаю й що ця гілочка також і для неї. Можливо, вона почула колись про *Barbarazweig* у Відні. І, може, так само поставила свою черешневу гілочку у воду в день святої Варвари.

Ще розповідаю своїй Варварі, що неодмінно відвідаю її музей у грудні — як тільки в мене стане більше часу після всіх моїх контрольних. Потім посилаю обом Варварам — звичайній і святій — повітряний поцілунок. Цікаво, чи бачила свята Варвара черешні, як була маленька? Бо я не знаю, чи ростуть у Лівані черешні...

* * *

...До речі, хочу вам сказати, що черешні були смачні, хоча, звісно, не такі, як щойно зірвані з дерева — теплі від сонця й неба. Особливо смачно їсти черешні, коли сидиш на товстій черешневій гілці, але це тільки для тих, хто не боїться висоти і добре лазить по деревах. Ось чому я так люблю літо, адже можна пообідати на дереві.

Торт із вишнями також був чудовий. І чай дідусь заварив якийсь незвичайний.

А батьки сиділи, обійнявшись, і згадували... Щось із тих часів, коли мене ще з ними не було.

* * *

Мій письмовий стіл із гілочкою святої Варвари дуже змінився. Та й уся кімната тепер зовсім інакша.

Сподіваюся, черешневій гілочці у мене буде добре — і вона не передумає розцвітати. Адже я цього дуже чекаю. І мої батьки чекають. І дідусь. Уже задля цього варто зацвісти. Я би на її місці так і зробила...

* * *

Ще хочу прочитати щось про життя Богдана Ханенка, чоловіка моєї Варвари. Вже цікаво, які ще несподіванки мене чекають? Бо починаю шукати інформацію про когось одного, несподівано вигулькує хтось інший — і я весь час ніби складаю велетенський пазл. Кладу одну деталь посеред ряду і раптом бачу, що до неї допасовується та, що вже пів години лежить переді мною, а я ніяк не могла зрозуміти, куди її приткнути. А тепер ось все ясно.

Богдан — красиве ім'я й дуже зрозуміле. Тут, на щастя, не треба довго думати і копатися в інтернеті, щоб довідатися, що воно означає.

А якщо спитати кого завгодно, чи знає він або вона якусь видатну людину на ім'я Богдан, то вам відразу назвуть Богдана Хмельницького. Постать досить неоднозначна, однак що вже вдієш. Але про Богдана

Хмельницького — це також ліричний відступ, необов'язковий. Знаєте, мені подобається, що в житті є багато необов'язкового, випадкового й дивного. Інакше було б страшенно нудно й передбачувано.

Мені стало цікаво, чи пов'язаний якось Богдан Ханенко з Кирилом Розумовським? Уявіть собі, що так! Я знову була в шоці. Хоча останні тижні цей стан для мене стає звичайним...

А ще подумала, що це Шерлок Голмс навчив мене звертати увагу на найдрібніші деталі, зіставляти факти, розшукувати їх і групувати. Точніше, не Шерлок, а його творець сер Конан Дойл. Таки мені треба до Лондона на Бейкер-стріт. Але спершу Батурин, Глухів і Відень.

Записала в щоденник, що, зіставляючи різні факти з біографій цікавих людей, знаходжу багато несподіванок. Називаю все знайдене мерехтінням реальності, яка постійно дарує нам орієнтири, маяки і дороговкази — хоч у якому столітті ми їх шукаємо. Ці маяки впливають на наше реальне життя. Кажу це зі свого досвіду, бо моє життя зараз чітко можна розділити на два етапи: все, що було до історії з *Barbarazweig*, і все, *що сталося й станеться* після. І те, що після, — суперцікаве!

Про мерехтіння реальності я ще дещо записала у щоденнику, але не стану вам усього переповідати. Нехай це залишається таємницею. Бо у різних людей свої стосунки з реальністю, і, можливо, мої спостереження не всім будуть цікаві чи зрозумілі.

А деякі записи, як ви знаєте, мають позначку ЦІЛКОМ ТАЄМНО, тому не можу нічого переповісти, навіть якби й хотіла.

Хочу сказати ще тільки таке: завдяки історії з *Barbarazweig* я довідалася не лише багато нового про різних видатних людей. Я довідалася багато нового про себе, і це, як кілька разів повторив мені тато, значно важливіше. Зрештою, мама мені теж про це казала, ще раніше, тільки я ніяк не могла зрозуміти, що це означає.

Наприклад, зараз я дуже добре відчуваю, що ми всі одне з одним тісно пов'язані. Всі — це означає *всі*. Без перебільшень. Я і Варвара Ханенко, мій тато і Лукас Кранах, свята Варвара і наша Ольга Миколаївна. Так-так, адже якби вона не дала нам завдання дізнатись історію свого імені, цілком може бути, що я б не скоро довідалась про святу Варвару, *Barbarazweig*, Варвару Ханенко та всіх інших менш і більш видатних людей.

ЕПІЛОГ

У моїй історії не було прологу, тому мені захотілося, щоб епілог був обов'язково. Якщо ви не знаєте, що таке епілог, пояснюю.

Отож епілог — слово грецького походження. У нас, якщо ви звернули увагу, багато слів грецького походження: і загальних назв, і власних. Епілогос грецькою означає «те, що після слова», тобто післямова.

Епілог — це завершальна частина оповіді. Завдяки епілогу оповідь не завершується. Навпаки, стає ясно, що має відбутися ще багато чого — але то вже щось зовсім нове й окреме. І треба починати наступну оповідь. Просто після того як зацвіла *Barbarazweig*, я відчула, що починається

новий виток сюжету. І його аж ніяк не можна припасовувати до попередньої історії, навіть якщо й хочеться.

А ще епілоги потрібні для того, щоб коротко розповісти те важливе, що сталося, не описуючи всіх подробиць. Тому що у мене, скажу вам чесно, зараз не так багато на це часу. Бо відбувається стільки цікавого, що якби я все записувала, то зовсім би перестала спати. Дещо занотовую у щоденник скорочено і дуже лаконічно. У мене там багато абревіатур, зрозумілих тільки мені.

Але думаю, у вас явно є деякі питання. І я, звісно ж, відповім на них. Зрештою, для того я й вирішила написати епілог.

Отож за порядком:

Усі контрольні я написала успішно і взагалі дуже добре закінчила чверть та перше півріччя — незважаючи на неуважність і певну байдужість до багатьох шкільних предметів.

Гілочка, відома вам як *Barbarazweig*, зацвіла. Навіть якщо вам здається, що це нереально і неправдоподібно — це факт. Беззаперечний. І в мене є фото. Чому я його вам не показую — ну, бо це з особистого архіву. Вона розцвіла двадцять шостого грудня: не на саме Різдво, а наступного дня. А на Різдво було видно, що пуп'янки ось-ось розкриються. Це було дивовижно. А може, то навіть краще — бо якщо гілочка зацвіла на день пізніше, вона й цвістиме на день довше. Раніше я ще ніколи не бачила таких ніжних пуп'янків.

Наша родина цього року святкувала два Різдва — у грудні і в січні. Було багато гірлянд по всіх кімнатах, у кухні й на балконі, різнокольорових ліхтариків, печива з передбаченнями, колядок і куті. Усе мерехтіло, переливалося й звучало різдвяними мелодіями. А під ялинкою на щасливих нас чекала гора подарунків. Дідусь голосно колядував і навчив нас колядки про святу Варвару. Батьки спершу віднікувалися: мовляв, у них ні слуху, ні голосу. Але коли мої брати взяли в руки свої гітари, співали всі. Колядка про святу Варвару стала хітом різдвяного сезону.

Фото черешневої гілочки, розквітлої і прекрасної, стало справжньою сенсацією в моєму класі. Слово *Barbarazweig* — також. Тепер у нас його всі вживають. Воно означає щось настільки дивовижне, аж важко уявити, що таке буває. Між іншим, історія моїх романтичних стосунків із цього й почалася. Вже ніхто не вигукує, що я з племені диких варварів і що Варварам відривають носа у торговельних центрах. Я стала Варварою — черешневою гілочкою. Виходить, що я — це щось настільки дивовижне, аж важко уявити, що таке буває. Але я є. Чи я така ж прекрасна, як Афродіта, народжена з морської піни? Звісно, ні. Бо мені кажуть, що я ще прекрасніша.))) Отож тепер я *Barbarazweig* — і мені це подобається.

Більшість таємниць святої Варвари все одно ще не розгадано. Але якщо вона хоче бути загадкою — хто ж може їй в цьому пере-шкодити?

До мого дня народження залишається трішки більше місяця. Надворі вже справжня весна, сніг уже майже розтав. Якщо у мій день народження буде гарна погода, садитимемо з дідусем черешню, а якщо ні — на цей день у нас є багато інших планів.

А знаєте, що означає *April, Aprilderweißnichtwaserwill?* А я знаю))))

Якщо ви ще не розгадали таємницю свого імені — саме час цим зайнятися. Адже мої дослідження виявилися дуже успішними й корисними. Зокрема, для особистого життя. Бажаю вам таких самих і ще більших успіхів!

P. S. Ми з дідусем посадили аж дві черешні святої Варвари.

І уявляєте — вони прийнялися.

11. Доповніть перелік проблем, які порушує авторка у творі.

✓ Стосунки батьків і дітей.

✓ Навчання, виховання молодого покоління.

…….

12. Схарактеризуйте головну героїню; використайте напрацювання з проєкту про темперамент.

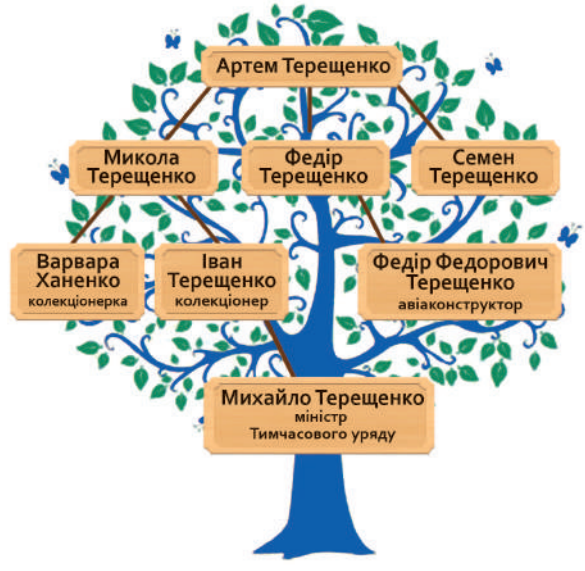
13. Якби ви оформляли щоденник, яким би він був? Що занотуєте?

14. Яким малюнком ви доповнили б щоденник дівчинки там, де згадуються історії про меценатку Варвару Ханенко?

15. Доведіть, що Варвара Ханенко — утілення християнської доброчесності.

16. Дослідіть родовідне дерево родини Терещенків. Який висновок можна зробити? Чи важливо багатим людям підтримувати бідних?

17. Виконайте проєктну роботу:

а) дослідіть, скільки речей у вашій шафі;

б) визначте приблизну загальну суму їх вартості;

в) відсортуйте ті речі, якими ви користуєтеся, і ті, які просто лежать;

г) визначте приблизну загальну суму вартості кожної групи речей;

ґ) тим, якими не користуєтеся, дайте друге життя:

- віддайте на доброчинність або продайте, ОБОВ'ЯЗКОВО запитавши дозволу рідних;
- організуйте ярмарок у класі, де можливий обмін речами.

18. Напишіть есе на тему «Книжки, які змінюють життя».

19. Проведіть дослід «Гілочка черешні». Зламайте одну гілочку черешні, поставте її у вазу з водою в класній кімнаті. Опишіть історію появи пуп'янків і квітів.

20. Виконайте завдання у формі інтерактивної гри за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/QeBj6yzk .

Література козацької України

Україна в добу Ренесансу й Бароко

- Український народний героїчний ліро-епос

Народні думи

- Дума про Олексія Поповича
- Дума про Марусю Богуславку

Народні історичні пісні

- Та ой як крикнув же козак Сірко
- Пісня про Морозенка

Пісні про боротьбу українців з іноземними загарбниками в XVII–XVIII століттях

- Чи не той то хміль
- Дарувала Катерина козакам лимани

Історичні пісні про визвольні змагання в XX столітті

- Виряджала мати сина під Крути до бою
- Нічка була темна
- Ой у лісі, на полянці
- Понад Хустом ворон кряче

Староукраїнське письменство. Барокова поезія

- **Семен Климовський.** «Їхав козак за Дунай»
- **Іван Величковський.** «Зегар з полузегарком»

Доба козацької України в сучасній літературі

- **Марія Морозенко.** «Іван Сірко — великий характерник» *(скорочено)*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- **Станіслав Тельнюк.** «Грає синє море»
- **Марія Морозенко.** «Іван Сірко — славетний кошовий» *(друга частина дилогії)*
- **Олександр Гаврош.** «Музей пригод»
- **Марія Пригара.** «Михайлик — джура козацький»
- **Роман Завадович.** «Маруся Богуславка»
- **Василь Шкляр.** «Характерник»
- **Іван Андрусяк.** «Сірка на порох»

«Таємниці козацького Великого Лугу».

Твори митця художньої кераміки Радислава Швеця

ЛІТЕРАТУРА КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ

У середині XVII ст. постала *Українська козацька держава*. Розвиток літератури України другої половини XVII – кінця XVIII ст. відбувався в складних умовах розгортання соціальної та національно-визвольної боротьби народу проти іноземних загарбників за незалежність і державність.

Запишіть колективно в зошит не менше десяти історичних фактів, які є приводом пишатися, що ми — українці.

Пригадайте, як ставилися до освіти в Русі. Наведіть не менше трьох доказів того, що наші предки належать до еліти інтелектуалів.

Головну роль у цій боротьбі відіграло запорозьке козацтво, яке вибороло фактичну незалежність України. Ця доба характеризується, з одного боку, розквітом української культури в період гетьманування Івана Мазепи, з другого, — її нищенням російським царизмом після ліквідації Запорозької Січі в 1775 р.

Ставлення козацтва до освіти неодноразово привертало увагу істориків. Так, у XVII столітті в Європі відвідування «шкіл» остаточно стало однією з необхідних ознак статусу, особливості, привілею.

Братська школа у Львові. 1585 р.

Кращі освітні традиції Русі-України почали успішно розвиватися в період великого українського відродження XVI — першої половини XVIII ст. Ця видатна історична епоха Відродження нашого народу збігається з Козацькою добою. Українська система освіти і виховання сягнула вершини свого розквіту й значно вплинула на розвиток освіти і виховання у країнах Європи.

Братська школа в Донецьку 1896 р.

У цей період набирав сили український національно-визвольний козацький рух. У суспільстві зростав культ знань, освіти, розуму та патріотизму.

В Україні виникають десятки типів шкіл — братських, церковних, монастирських, дяківських, козацьких січових, сотенних і полкових, ремісничих, музичних тощо. Поширюється писемність, підвищуються загальна культура і рівень оволодіння науковими знаннями значної частини українського суспільства.

На середину XVII ст. в Україні майже все населення було писемним. Це дивувало багатьох зарубіжних учених і мандрівників.

Так, арабський мандрівник Павло Алепський у 1654 і 1656 роках подорожував Україною і залишив такий цікавий запис про високий, порівняно з іншими країнами, рівень освіченості її мешканців: *«... по всій козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях»*.

Значну роль у розвитку української освіти відіграли братські школи[1].

Дослідники справедливо називають їх першими українськими гімназіями. Перші братські школи відкрили у Вільні (1585) і Львові (1586). Львівське братство в 1592 році одержало право викладати у своїй школі сім вільних мистецтв: граматику, діалектику, риторику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Вивчали тут також давньоукраїнську, церковнослов'янську, грецьку, латинську та польську мови. Згодом братські школи були відкриті в інших містах. Історики стверджують, що братські школи України мали низку переваг порівняно із західноєвропейськими школами.

Викладачі братських шкіл створили і надрукували перші вітчизняні підручники з граматики, історії та інших наук.

Важливим показником розвитку освіти в Україні стало *книгодрукування*. Українці — одні з перших у слов'янському світі оволоділи книгодрукуванням. У праці Івана Огієнка «Історія українського книгодрукування» є таблиця поширення друкарства серед слов'янського світу:

чехи — *1478 р.*	білоруси — *1517 р.*
українці — *1491 р.*	серби — *1553 р.*
чорногорці — *1493 р.*	росіяни — *1564 р.*
поляки — *кін. XV ст.*	болгари — *1641 р.*

Першою надрукованою книжкою на території України є «Апостол» Івана Федорова (1574). Згодом — «Часословець» і «Буквар».

Пам'ятник Івану Федорову (Федоровичу) у Львові

[1] *Братські школи* — навчальні заклади в Україні в XVI–XVIII ст., які організовували при братствах — громадських організаціях православних міщан для зміцнення православ'я та спротиву впливам латинських (єзуїтських) і протестантських шкіл.

Чи є, на вашу думку, сьогодні ставлення до освіти як до фортеці державності? Чому?

Чи погоджуєтеся з думкою, що тільки освічені люди будують розвинену державу? Прокоментуйте свою відповідь.

Козацтво завжди турбувалося про розвиток українських друкарень і шкіл. Багато українців, здобувши вищу освіту, викладали в зарубіжних університетах, стали відомими просвітниками, поетами, художниками епохи Відродження (Ренесансу).

Цікаво, що в Козацьку добу працювала вища школа підготовки кваліфікованих управлінських кадрів для служби в адміністративних і судових органах козацької держави — Гетьманщини.

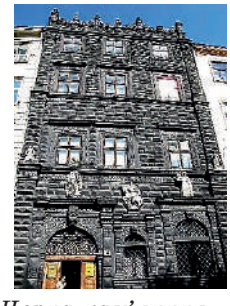
Ренесанс (фр., від лат., відроджуюсь) — доба культурного піднесення в Західній і Центральній Європі.

У добу Ренесансу виник новий світогляд — гуманізм (людинолюбство). Пробудився інтерес до літератури й мистецтва Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

Риси Ренесансу в українській літературі:

а) наслідування античного мистецтва поетами, художниками епохи Відродження;
б) виникнення нового світогляду — гуманізму;
в) зображення життя простих людей;
г) мовами літератури стали національні мови тощо.

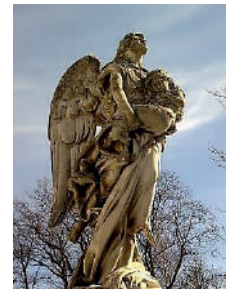
Зразки творів мистецтва доби Відродження в Україні

Чорна кам'яниця — пам'ятка ренесансної архітектури Львова

Ренесансний живопис: Христос на престолі 1570 р., с. Наконечне

Ренесансна скульптура: Ангел та дівчинка. Пам'ятник у Сумах

Ренесансна досконалість форми характерна для іконостасу з Успенської церкви с. Наконечного (XVI ст.), образи якого вирізняються витонченістю постатей, гармонією кольорів, вишуканими лінійними ритмами, пошуком контрастних індивідуальних характеристик персонажів.

1. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/IejAvHZL або QR-кодом і прочитайте інформацію про Юрія Дрогобича. Доповніть довідкову інформацію щонайменше трьома цікавими фактами про видатних українців (підказка — за QR-кодом).

2. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/cejAxt9Q або QR-кодом і прочитайте про заснування Києво-Могилянської колегії.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЛІРО-ЕПОС. НАРОДНІ ДУМИ

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
Тарас Шевченко

1. Пригадайте визначення *фольклору*.
2. Які жанри фольклору ви знаєте? До яких літературних родів вони належать? За якими характеристиками? Відповісти допоможуть схеми на форзацах.

Героїчний ліро-епос — збірна назва фольклорних творів різних жанрів, у яких відображено волю, завзяття народу в боротьбі проти ворогів, зла, гноблення. У такому ліро-епосі прославляється розум, сила, мужність воїнів, богатирів, народних героїв.

Думи — це ліро-епічні твори про боротьбу українського народу проти поневолювачів; їх виконували в супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Тематика дум:

- ✓ героїчна боротьба українського народу проти турецько-татарських загарбників;
- ✓ визвольна війна проти польсько-шляхетського поневолення і російської колонізації;
- ✓ побутові думи, які розкривають народну мораль.

Слово «дума» в праслов'янську добу вживали на позначення думки, мислення. Із розвитком мови його значення набуло додаткового відтінку. В українській фольклористиці використання терміна пов'язують із польським «duma» (героїчна пісня, рід сумного віршування).

В Україні словом «дума» позначали велику за обсягом пісню переважно героїчного змісту, а ліричні пісні меншого обсягу називали «думками». Ці терміни утвердив етнограф Михайло Максимо́вич на початку XIX ст.

Михайло Максимо́вич

Ознаки думи:

- ✓ наявність сюжету;
- ✓ чергування розповіді з ліричними відступами;
- ✓ текст думи складається не зі строф, а з окремих частин, кількість рядків у них різна — від 2 до 12;
- ✓ композиція: заспів (заплачка); основна частина (сюжет думи); кінцівка (славослов'я);
- ✓ основні художні засоби: постійні епітети (*ясні зорі, тихі води, вороний кінь*); тавтологія (*думає-гадає, чужа чужина*), риторичні звертання (*дівко-бранко, Марусю-попівно*), старослов'янізми (*злото, перст*).

Виконують думи в супроводі кобзи, бандури чи ліри речитати́вом — напівспівом і напівпроказуванням. На основі дум створено художні тексти, музичні твори, живописні полотна.

Кінець XVII – початок XVIII ст. науковці вважають останнім періодом розквіту народних дум та пісень про «козацьку славу». Занепад козацького життя спричинив занепад героїчного епосу. Проте самі думи ще довго були популярними серед народу.

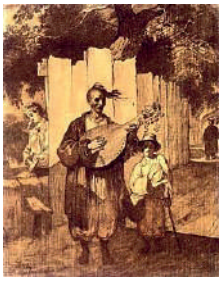

3. Яка тематика народних дум?
4. Створіть ментальну карту на тему «Думи та їхні ознаки».
5. Чому саме занепад козацтва спричинив занепад дум?

Українське кобзарське мистецтво

Кобза́рство — це музично-словесна традиція, яка передається з покоління в покоління через усні форми висловлювання, виконавське мистецтво, культурні коди та музичні твори: думи, історичні та релігійні пісні.

«Сліпий». Худ. Тарас Шевченко. Папір, сепія. Малюнок на обрізаному аркуші. 1843 р.

Остап Вересай — кобзар, талановитий незрячий співець України. Ілюстрація до книги Жан-Жака Елізе Реклю «Земля і люди...»

Точна дата виникнення кобзарства невідома. Найдавніші письмові згадки датують XVI ст.

Найпоширенішим кобзарство було в XVII ст. – на початку XX ст., що пов'язано, зокрема, з існуванням Запорозької Січі та Козацької держави. Виконували думи мандрівні співці — кобзарі, лірники, бандуристи. Багато з них були сліпими.

Кобзарство та лірництво об'єднувалися в кобзарські цехи. Такі об'єднання мали свої правила. У кобзарських цехах діяла «освітня програма» — зазвичай майстри передавали знання. Лише після опанування науки й певних ритуалів учня зараховували до кобзарів.

У період 1920–1930-х рр. радянська влада переслідувала кобзарів, намагаючись знищити традицію. Як наслідок, багато носіїв цього різновиду мистецтва мусили піти в підпілля.

Єгор Мовчан

Георгій Ткаченко

Володимир Горбатюк

Назар Божинський

Однак завдяки таким подвижникам, як Єгор Мовчан, Георгій Ткаченко та інші, кобзарська традиція жила. Сьогодні кобзарсько-лірницька традиція побутує та розвивається по всій Україні.

Традиційними осередками кобзарювання є Київ, Харків, Львів, Луцьк, Дніпро, Рівне. Сучасні кобзарі не лише виконують традиційний репертуар, розвивають освітні програми, а й майструють інструменти.

Музичні кобзарські інструменти в майстерні Фединських

Юрко Фединський — один з тих митців, про яких журналісти люблять знімати сюжети в стилі «американці емігрують в Україну». Насправді він не зовсім американець і нікуди не емігрував, а лише повернувся туди, де колись жили його пращури.

Митець приїхав в Україну з бажанням залишитися, зрозуміти і примножити інтелектуальні та культурні багатства нашої країни.

6. Що називають кобзарством?

7. Чому, на вашу думку, радянська влада намагалася знищити традицію кобзарства й переслідувала кобзарів?

8. Чому збереження традиції кобзарства важливе для сучасників?

9. Перейдіть за QR-кодом / покликанням https://cutt.ly/CejAva0E і послухайте думи про Олексія Поповича та про Марусю Богуславку в кобзарському виконанні.

10. Прочитайте виразно твір «Дума про Марусю Богуславку» та виконайте завдання до нього.

ДУМА ПРО МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ

(скорочено)

Що на Чорному морі,
На камені біленькому, епітет
Там стояла темниця кам'яная. епітет
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видáють.

То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, біднії невольники!
Угадайте, що в нашій землі
християнській за день тепера?»

Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера».

Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачуває,
До козаків словами промовляє:
«Ой, козаки, **звертання**
Ви, біднії невольники!
Що сьогодні у нашій землі християнській
великодняя субота,
А завтра святий празник, роковий день Великдень».
То тоді ті козаки теє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день
Великдень сказала!»
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачувала.
Словами промовляла:
«Ой, козаки,
Ви, біднії невольники,
Та не лайте мене, не проклинайте,
Бо як буде наш пан турецький
до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати».

То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає, —
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой, козаки,
Ви, біднії невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Ґрунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для роскоші турецької,
Для лакомства нещасного!»

Маруся Богуславка визволяє козаків саме на Великоднє свято. Як ви вважаєте, чому? Це заздалегідь обдумане рішення чи ситуативне? Відповідь аргументуйте.

Що вам відомо про Великдень?

Ой визволи, може, нас,
всіх бідних невольників
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На **ясні зорі**, постійний епітет
На **тихі води**,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

Маруся Богуславка — легендарна героїня українського фольклору XVI–XVII ст., яка, за переказами, народилась у Богуславі. Подібно до Насті Лісовської (Роксолани), Богуславку взяли в полон турки й віддали до гарему турецького султана. Образ Марусі — збірний.

У думі Маруся не звичайна служниця, вона має значний вплив на свого турецького повелителя (можливо, чоловіка), який залишає їй ключі від замку й темниці. Українка використовує можливість звільнити сімсот українських козаків-невільників, які перебували в полоні протягом тридцяти років.

Та вона не повертається з ними додому, а залишається в гаремі, оскільки це стало єдиним способом життя, до якого звикла. Також Маруся «побусурменилась», що означає зреклася християнства й стала мусульманкою. Можливо, вона, відпустивши на волю козаків, спокутує гріх віровідступництва.

Маруся Богуславка символізує тих, хто залишив Україну, але все ще має сильне єднання з рідною землею.

«Дума про Марусю Богуславку» була дуже популярною. Відомо близько ста її варіантів. Образ українки, що визволяє з неволі співвітчизників, надихав письменників, композиторів, скульпторів, художників. Про Марусю Богуславку написані поеми, романи, п'єси.

11. Прочитайте схему та прокоментуйте проблеми, порушені в «Думі про Марусю Богуславку». Доповніть схему.

12. Пригадайте ознаки думи. На підтвердження кожної ознаки наведіть приклад із прочитаного твору.

13. Створіть метафоричну карту «Думи про Марусю Богуславку». Для цього розмістіть на одному аркуші всі образи твору, схематично показавши зв'язки між ними.

14. Які факти свідчать про те, що Маруся скоїла гріх і спокутала його?

15. Чи дано оцінку вчинку Марусі Богуславки в думі? Чому?

16. Напишіть думу про сучасну боротьбу українських воїнів проти російських загарбників.

17. Пригадайте вивчене та накресліть подану схему в зошит. Заповніть порожні клітинки прикладами. Про історичні пісні дізнаєтеся в наступній темі.

РОДИ ТА ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ

ЛІРИКА	Календарно-обрядові пісні	*Приклади...*
	Соціально-побутові пісні	*Приклади...*
ЛІРО-ЕПОС	Билини, старини	*Приклади...*
	Думи	*Приклади...*
	Історичні пісні	*Приклади...*
ЕПОС	Легенди, перекази, казки	*Приклади...*
ДРАМА	Народні ігри	*Приклади...*

18. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Твір	«Дума про Марусю Богуславку»
Автор	Народ
Рід / Жанр	Ліро-епос / Дума
Місце події	Туреччина; згадано українське місто Богуслав
Історія твору	Образ Марусі Богуславки — головної героїні твору — це збірний образ. Він не має конкретного історичного прототипу, хоч відомо, що іноді вродливі українські дівчата-полонянки, потурчившись, мали неабиякий вплив при дворах турецьких вельмож (наприклад, Роксолана — дружина Сулеймана I)
Тема	Зображення боротьби українського народу проти турків і тривалого перебування у полоні козаків, яким прагне допомогти Маруся Богуславка
Ідея	Возвеличення героїзму українки; засудження поневолення, страждань, яких зазнали українці під час нападу турків, віра в щасливе й вільне життя
Художні засоби	Риторичні фігури, порівняння, епітети, пестливі слова, діалоги, паралелізм, гіпербола, анафора (єдинопочаток), тавтологія (повтори), речитатив (напівспів-напівпроказування)

НАРОДНІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Жанр «історична пісня» є в літературі чи не всіх народів світу.

Історичні пісні — це ліро-епічні твори, присвячені певній історичній події чи відомій історичній постаті.

Літературознавець Богдан Степанишин зауважував, що в історичних піснях ідеться не про хроніку подій, бо це не документ, у якому важливу роль відіграють факти; це художній твір, тому в ньому можливий творчий домисел. Головне в історичній пісні — відобразити епоху, її суть, дух, національну спрямованість. Саме тому інформацію про героїв в історичних піснях не можна сприймати як абсолютно достовірну, хоча герої мають прототипів.

Прототип персонажа — конкретна історична або сучасна авторові особа, яка слугувала йому прообразом для створення літературного героя.

За обсягом історичні пісні менші за думи, але більші, ніж ліричні пісні. Епічність тісно переплітається з ліризмом. Ці твори є унікальним джерелом творчого натхнення письменників, композиторів, художників.

Виокремлюють такі **тематичні групи історичних пісень:**

- ✓ пісні про звитяжну боротьбу козаків із кочівниками;
- ✓ пісні про боротьбу українців з іноземними загарбниками в XVII–XVIII століттях;
- ✓ пісні про визвольні змагання у XX столітті.

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ ПРО ЗВИТЯЖНУ БОРОТЬБУ КОЗАКІВ ІЗ КОЧІВНИКАМИ

Кочівники під час набігів спалювали, знищували українські села, а людей викрадали й продавали як товар. Рішучу відсіч ординцям чинили козаки. Саме такий зміст у піснях цієї тематичної групи.

1. Прочитайте виразно пісню «Та ой як крикнув же та козак Сірко».

2. Перейдіть за покликанням чи кодом і перегляньте відео про Івана Сірка https://cutt.ly/HejAv7ni, а також інформацію про пісню про Морозенка.

ТА ОЙ ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

Та ой як крикнув же та козак Сірко, анафора
Та ой на своїх же, гей, козаченьків:
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!»
Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко з Січі та виїжджає. паралелізм
Гей, та ми думали, та ми ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали,—
Аж то військо та славне запорозьке
Та на Кримський шлях з Січі виїжджало.
Та ми ж *думали*, ой, та ми ж *думали*, тавтологія
Та що *сизий орел* по степу літає, — постійний епітет
Аж то Сірко на коникy виїжджає.
Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, —
Аж то військо та славне запорозьке
Та на *вороних конях* у степу вигравае. постійний епітет
Та ми думали, ой, та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой, зіходжає, —
Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
На битому шляху та татар оступає.

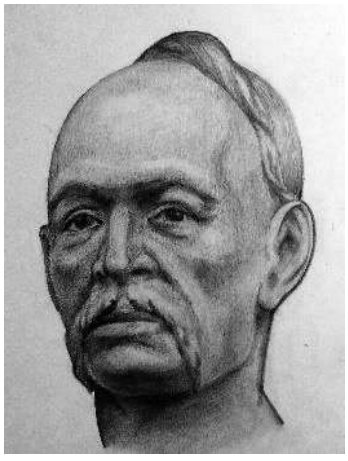
Кошовий отаман Іван Сірко. Худ. Наталія Павлусенко Світлина з вікіпедії

Життя Івана Сірка оповите легендами, і де правда, а де вигадка, точно ніхто не може сказати. Рік і місце народження його достеменно невідомі.

Іван Сірко — напевне, найзагадковіша особистість епохи, бо його сила, мужність і надзвичайні здібності були виняткові.

Збереглися перекази про те, що навіть народився майбутній отаман дивним — уже із зубами.

Щодо магічних здібностей Сірка, можна пригадати легенди про те, як він убив чорта одним пострілом у річці, яку потім назвали Чортомликом, і як ані куля, ані шабля не брали отамана-характерника. Ім'я його оповите ореолом непереможності.

Портрет кошового отамана Івана Сірка (1605 ?–1680 ?). Худ. Сергій Половко

Ще замолоду він уславився сміливістю й розумом, коли під керівництвом Богдана Хмельницького брав участь у морських походах і штурмах турецьких фортець. А під час Національно-визвольної війни особливо відзначився у битві з поляками під Жванцем.

Побутує легенда, що як воєначальник Сірко не програв жодної битви. У це хочеться вірити, адже як військовий лідер він здобув понад шістдесят розгромних перемог. Але в житті Івана Сірка були й поразки: дослідники налічують близько десятка програних боїв.

Історик Дмитро Яворницький уважав, що на виборах отамана Іван Сірко перемагав вісім разів. Але, на думку сучасного біографа Юрія Мицика, який присвятив вивченню життя Івана Сірка майже три десятиліття, посаду кошового отамана він загалом обіймав п'ятнадцять разів.

Пам'ятник Іванові Сіркові в Харкові. Світлина Віталія Солодовника

Меморіальний комплекс Івана Сірка на Нікопольщині. Світлина Владислава Грабовського

3. Що вас найбільше вражає в розповідях про Івана Сірка?

4. Відшукайте в доступних вам джерелах три цікаві факти про життя українського героя Івана Сірка, запишіть їх у зошит та прочитайте в класі.

5. Намалюйте портрет Івана Сірка або створіть його за допомогою штучного інтелекту.

6. У творі частково виокремлено засоби художньої виразності. Випишіть усі тропи в зошит.

ПІСНІ ПРО БОРОТЬБУ УКРАЇНЦІВ З ІНОЗЕМНИМИ ЗАГАРБНИКАМИ В XVII–XVIII СТОЛІТТЯХ

Прототипами героїв пісень цієї тематичної групи є реальні історичні постаті (Богдан Хмельницький, Морозенко, Залізняк).

7. Прочитайте виразно пісню. Перейдіть за QR-кодом або покликанням, що на с. 108, і перегляньте відео про пісню «Чи не той то хміль».

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ...

Чи не той то **хміль,**
Що коло тичин в'ється?
Ой той то **Хмельницький,** — параделізм
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой той то Хмельницький,
Що ляхів рубає.
Чи не той то хміль, — риторичне запитання
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
К **Золотому Броду,** —
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води, —
Їде ляхів сорок тисяч — гіпербола
Хорошої вроди».
«А я ляхів не боюся
І гадки не маю —
За собою великую
Потугу я знаю,
Іще й **орду татарськую** — союзники
За собой веду, —
А все тото, **вражі ляхи,** — риторичне звертання
На вашу біду».
Ой втікали вражі ляхи —
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить
Вищиривши зуби! — фразеологізм, іронія
Становили собі ляхи
Дубовії хати, —
Ой прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали **вражі ляхи,** — епітет
Деякії полки, —
Їли ляхів собаки
І **сірії вовки.** — постійний епітет
Гей, там поле,
А на полі цвіти — — паралелізм
Не по однім ляшку
Заплакали діти.
Ген, там річка,
Через річку глиця —
Не по однім ляшку
Зосталась вдовиця...

8. У творі частково виокремлено засоби художньої виразності. Випишіть усі **тропи** в зошит.

9. Словникова робота. Чи всі слова й фрази вам зрозумілі? Якщо ні, то з'ясуйте незрозуміле, звертаючись до додаткових джерел (підручника з історії, енциклопедії тощо).
Ураховуючи історичний контекст події, про яку йдеться у пісні, поясніть значення слів та словосполучень *хміль, ляхи, Золотий Брід, дубовії хати, глиця.*

Висловлювання венеційського дипломата Альберто Віміни про Богдана Хмельницького

Богдан Хмельницький на чолі війська. Худ. Микола Івасюк

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (1595–1657)

Богдан (Зиновій) Хмельницький — український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, очільник Гетьманату (1648–1657).

Хмельницький — організатор повстання проти зловживань коронної шляхти[1] в Україні, що переросло в загальну, очолену козацтвом, визвольну війну проти Речі Посполитої. Перший з козацьких ватажків, якому офіційно було надано титул гетьмана.

Богдан Хмельницький намагався розбудувати незалежну українську державу, укладаючи протягом свого правління союзи з Кримським ханатом та Московським царством.

[1] *Коронна шляхта* — це назва провідної верстви польського суспільства, яка відповідала давньоукраїнському боярству та західноєвропейському лицарству.

Богдан Хмельницький походив із дрібної української шляхти. Освіту здобув в одній із київських шкіл та у Львівській єзуїтській колегії. Із юнацьких років перебував на військовій службі.

У 1620 р. Богдан разом із батьком, чигиринським підстаростою Михайлом Хмельницьким, брав участь у поході польського війська до Молдови проти турків. У битві батько загинув, а Богдан потрапив до турецького полону, із якого його викупили запорожці.

Повернувшись з походу, Богдан Хмельницький вступив до реєстрового козацького війська, згодом став писарем.

У 1647 р. Хмельницький розробляє план виступу проти Речі Посполитої. На початку 1648 р. він прибув із прибічниками на Запорожжя й розташувався неподалік Січі. Згодом відбулася козацька рада, на якій Богдана Хмельницького було обрано гетьманом Війська Запорозького.

10. Що вас найбільше вражає в біографії Богдана Хмельницького?

11. Відшукайте в доступних вам джерелах три цікаві факти про життя Богдана Хмельницького, запишіть їх у зошит та прочитайте в класі.

12. За бажанням намалюйте портрет Богдана Хмельницького або створіть його за допомогою штучного інтелекту.

13. У творі «Чи не той то хміль…» частково виокремлено засоби художньої виразності. Випишіть усі **тропи** в зошит.

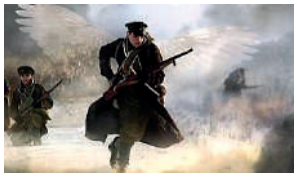
ІСТОРИЧНІ ПІСНІ ПРО ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ В ХХ СТОЛІТТІ

Визвольні змагання в ХХ столітті — період в історії України, що характеризується значною політичною, військовою та дипломатичною діяльністю українських національних сил, спрямованою на відродження самостійної держави на всіх українських етнічних землях.

Спочатку цю боротьбу вели на центральних українських територіях, що до 1917 входили до складу Російської імперії. Згодом визвольні змагання поширилися на західноукраїнські землі, що були в складі Австро-Угорщини.

14. Прочитайте твір виразно та послухайте пісню, перейшовши за покликанням чи QR-кодом, що на с. 108.

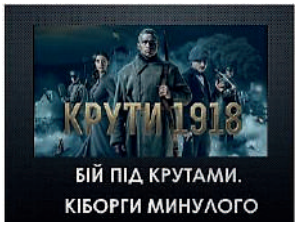
ВИРЯДЖАЛА МАТИ СИНА ПІД КРУТИ ДО БОЮ

Виряджала мати сина під Крути до бою,
Розчесала кучерики понад головою.
Розчесала кучерики понад головою.
— Іди, іди, мій синочку, в бою не здавайся,
Як побореш вороженьків, додому вертайся.
Як побореш вороженьків, додому вертайся.

— Іду, іду, стара нене, вчиню твою волю,
А ти дома молись Богу, щоб вернувся з бою.
А ти дома молись Богу, щоб вернувся з бою.
Стара, стара мати під Крути ходила
Та й шукала між стрільцями найменшого сина.
Та й шукала між трупами найменшого сина.

А як знайшла між трупами головоньку сина,
Положила на коліна та й заголосила,
Положила на коліна та й заголосила:
— Люляй, люляй, мій синочку, а я твоя мати,
Боже милий, сину любий, вороже проклятий.
Боже милий, сину любий, вороже проклятий.

У творі оспівано трагедію битви під Крутами. 29 січня 1918 року на залізничній платформі в Крутах (Київщина) 520 українських вояків і студентів з 16 кулеметами та однією гарматою дали бій росіянам, які мали десятикратну перевагу в живій силі, бронепотягах й артилерії.

Бій під Крутами тривав близько шести годин, у ньому загинули від 70 до 100 українських бійців. Втрати більшовицьких військ тоді сягнули 300 осіб. Українці затримали росіян на чотири дні, що дало змогу укласти Берестейський мирний договір (Брест-Литовський мирний договір).

15. У чому трагізм оспіваних історичних подій?

16. У якому творі, вивченому на уроках української літератури в 7 класі, згадано події Крут? Назвіть автора та жанр твору.

17. Створіть паспорт твору.

18. Прочитайте твір виразно та послухайте пісню, перейшовши за QR-кодом чи покликанням, що на с. 108.

ПОНАД ХУСТОМ ВОРОН КРЯЧЕ

Понад Хустом ворон кряче,
Понад Хустом ворон кряче,
На чужині мати плаче. **паралелізм**
Не плач, мати, та й не тужи,
Не плач, мати, та й не тужи,
Я ранений та й не дуже.
Голівонька у четверо,
Голівонька у четверо,
А серденько у шестеро.
Найми, мати, столярика, **анафора**
Найми, мати, столярка
Ще й файного малярика.
Най ми хатку побудує,
Най ми хатку побудує,
Чорним цвітом помалює.

Хуст — місто в Закарпатській області на заході України, адміністративний центр Хустської міської громади, столиця Карпатської України.

Поблизу Хуста на Красному полі 15 березня 1939 року відбувся бій, який став повторенням подвигу героїв Крут.

Українські патріоти Закарпаття, переважно студенти, вийшли на бій проти професійних військ Угорщини. Сили були надто нерівними, угорська сторона мала значно більше бійців. Проте закарпатці знали: вони борються за власну свободу і незалежність Карпатської України.

Майже всі закарпатські патріоти загинули в страшному бою.

19. Що вам відомо про боротьбу за волю у краї, де ви народилися?

20. Відшукайте в доступних вам джерелах інформацію про героїв-воїнів минулого та сучасності. Що вас найбільше вражає?

21. Намалюйте ілюстрацію до твору «Понад Хустом ворон кряче».

22. У пісні частково виокремлено засоби художньої виразності. Випишіть усі тропи в зошит.

23. Проєктна робота «Розсипане намисто».
Кожна перлина намиста — фольклорний твір, записаний вами.
Працюючи над проєктом, рухайтеся покроково.

① Поцікавтеся в старших родичів або мешканців свого населеного пункту, чи знають вони історичні пісні. Можливо, вам пощастить записати переказ чи легенду про повстанців, народних месників (на чернетку).
② Перепишіть роботу начисто, за можливості проілюструйте.
③ Укладіть до записаного твору словник діалектизмів, застарілих слів (якщо такі є).
④ Укажіть укладача / укладачку сторінки (себе як автора).
⑤ Порада. Якщо в класі кілька робіт, скріпіть їх та об'єднайте в збірку.

СТАРОУКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО. БАРОКОВА ПОЕЗІЯ

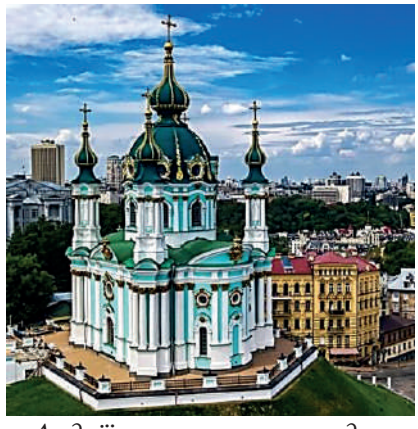
1. Пригадайте вивчене про добу Відродження та період бароко. Звірте свої міркування з текстом, поданим нижче.

Бароко (італ. baroccо — дивний, химерний) — важливий період у мистецтві та літературі XVI – XVIII ст. Це перехід від доби Відродження до нового світосприймання, мислення, творчості.

У західноєвропейській культурі бароко прийшло на зміну Відродженню, певною мірою заперечуючи його. Колишній красі тепер протиставляють силу, спокою — рух, гармонії — боротьбу.

Бароко — це художній стиль, що характеризується декоративною пишністю, динамічними, складними формами й живописністю.

Андріївська церква — одна з найвідоміших українських пам'яток архітектури. Це одна з найяскравіших будівель стилю бароко, який поширився у вітчизняній архітектурі та мистецтві наприкінці XVII – середині XVIII ст.

Стиль українського бароко поширився на всі види мистецтва: літературу, архітектуру, скульптуру, живопис, графіку, музику.

Українське бароко мало **дві гілки**: релігійну і світську.

Українському бароко притаманні ті самі **ознаки**, що й західноєвропейському: а) динамічність форм; б) нерівність та розірваність ліній; в) потяг до драматизму; г) використання декоративних оздоблень, символічних та алегоричних образів.

Однак українське бароко має власні духовні витоки. Великий вплив на його формування мало народне мистецтво.

У другій половині XVII–XVIII ст. значного розвитку набула література. Серед її властивостей цього періоду дослідники відзначають:

а) збереження зв'язку з релігійним світоглядом;

б) головну увагу письменники зосереджували на людині, а також її на зв'язку з Богом;

в) утверджувалися нові жанри художньої літератури.

Значного розвитку в літературному бароко набула українська віршована поезія. Авторами віршів були церковні ієрархи, священники та ченці, вчителі, студенти, урядовці, мандрівні дяки, селяни. Існувала релігійно-філософська, елітарно-міфологічна, шляхетська, панегірична (поезія хвалебного змісту), міщанська, громадсько-політична, історична, лірична, гумористично-сатирична поезія, що поєднувалася з народною пісенністю.

Риси поетичних творів бароко: а) силабічний[1] (рівноскладовий вірш); б) використання античної міфології, символів; в) вигадливі поетичні образи; г) наповнення християнськими мотивами.

Відомі поети того часу — Іван Величковський, автор збірок «Млеко[2]», «Зегар[3]»; Климентій Зінов'єв, Дмитро Туптало, Стефан Яворський.

[1] *Силабічний вірш* — це вірш, у кожному рядку якого однакова кількість складів.

[2] *Млеко* (заст.) — молоко.

[3] *Зегар* — (заст.) — годинник.

Величезна роль в історії культури українського народу та літератури зокрема належить видатному українському філософу, мислителю, гуманісту, просвітителю, письменнику, педагогу, музиканту Григорію Савичу Сковороді (1722–1794).

Григорій Сковорода — геній українського бароко.

Світлина із сайту library.udpu.org.ua

2. Пригадайте твір Григорія Сковороди «Бджола та Шершень». Прочитайте текст байки. Яка її тема та головна думка?

3. Що вам відомо про ідею «сродної праці»?

4. У чому полягає діалогічність байки?

5. Які приклади наводить автор, міркуючи про працьовитих і ледарів?

6. Використовуючи подану вище інформацію, доведіть, що байка «Бджола та Шершень» — зразок бароко.

«Бджола та Шершень». Автор ілюстрації Коломієць Іван, 7 років

СЕМЕН КЛИМОВСЬКИЙ
(1705(?) – 1785(?))

...Вільний, гожий і заможний духом козак, нестямно закоханий у життя і свою неповторно-величаву Україну. Ім'я йому — Семен Климовський.

Роман Береза

Семен Климовський — поет-романтик, філософ-мрійник, автор відомої пісні «Їхав козак за Дунай». Про його життя мало що відомо. Народився він десь на межі XVII–XVIII ст. Прожив довге життя і помер у селі Припутні.

Напевно можна стверджувати, що він навчався в Києво-Могилянській академії, чудово знав іноземні мови, літературу та філософію.

Після здобуття освіти Семен Климовський подався на службу найманим козаком у Харківський полк.

Відомий письменник того часу Олександр Шаховський написав оперету-водевіль «Козак-віршотворець», у якій головна роль дотепного козака була списана із Семена Климовського. Твір набув великої популярності.

Опісля відставки Семен заснував село Припутні на теренах сучасної Кропивниччини й оселився там. Він залюбки брав участь в усіх календарно-обрядових святах односельців.

Коли ж гамір сільського життя стихав, Климовський полюбляв підійматися на пагорб, що виднівся на краю села. А вже там, у цілковитому усамітненні, складав власні вірші, нерідко покладаючи їхню риму на звучання торбана[1], грою на якому володів досконало.

Можливо, саме тоді, в один із літніх вечорів, у неповторну мить творчого натхнення, Семен Климовський і написав свою найвідомішу пісню «Їхав козак за Дунай».

[1] *Торба́н* — народний струнний щипковий музичний інструмент; вирізняється додатковими приструнками, як на бандурі. Поширений із першої половини XVIII ст. до XX ст. в Україні, Польщі та інших країнах.

Гра на торбані

Пам'ятний знак Семенові Климовському в с. Мошорине на Кропивниччині

Більше про Семена Климовського ви дізнаєтеся, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/7ejAxCej чи QR-кодом.

7. Прочитайте виразно вірш. Перейшовши за QR-кодом чи покликанням, що на с. 116, прослухайте пісню «Їхав козак за Дунай».

ЇХАВ КОЗАК ЗА ДУНАЙ

Їхав козак за Дунай,
Сказав: — Дівчино, прощай!
Ти, конику вороненький,
Неси да гуляй.

Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче;
З ким ти мене покидаєш —
Тільки подумай!

— Білих ручок не ламай,
Ясних очок не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі дожидай.

— Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!

Свиснув козак на коня
— Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года.

Тебе ж, мила, не забуду,
Поки жив на світі буду.
Коли умру на війні —
Поплач обо мні!

Козаччина — не лиш бої і кров,
Козацьке серце вміло так кохати,
Що стала піснею ота палка любов,
Щоб в поколіннях жити і звучати.
Ольга Колонтай

«Їхав козак за Дунай» — одна з найвідоміших українських пісень. Текст перекладений багатьма європейськими мовами — німецькою, французькою, італійською, англійською, чеською, польською. Варіації пісні використали у своїй творчості Людвіг ван Бетховен, Карл Марія фон Вебер та інші композитори. Пісня популярна принаймні від середини XVIII століття.

8. Які народні пісні нагадує пісня Семена Климовського? Що спільного в ній з родинно-побутовими піснями?

9. Назвіть народно-поетичні символи в пісні, традиційні образи.

10. Чи характерна для народних пісень діалогічна форма? Думку прокоментуйте. Наведіть хоча б один приклад.

11. Випишіть із тексту засоби художньої виразності: пестливі слова, звертання, постійні епітети.

12. Створіть паспорт твору.

ІВАН ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ
(1630 (1651 ?) — 1701 (1726 ?))

Інакше дивиться на світло
орел, а інакше — сова.

Іван Величковський

Іван Величковський — український письменник, перекладач, теоретик літератури, культурний і громадський діяч, священник.

Навчався в Києво-Могилянській колегії. Згодом працював у чернігівської друкарні Лазаря Барановича.

У Чернігові Іван Величковський жив не менше десяти років. Саме тут він одружився з Марією Лукашівною, дочкою полтавського священника і, можливо, висвятився на священника. І саме в цьому місті в родині Величковських народився син.

Іван Величковський — яскравий представник стилю бароко. Автор панегіриків[1], епіграм[2], курйозних та ліричних віршів релігійного і світського змісту, перекладач, теоретик фігурного віршування.

Більшість творів Івана Величковського збереглися в рукописах (зокрема рукописні «книжиці» «Зегар з полузегарком» та «Млеко»), повністю їх було видано лише 1972 року.

Писав здебільшого польською і староукраїнською мовами.

[1] *Панеги́рик* — вірш-похвала на честь людини чи події.
[2] *Епігра́ма* — сатирична дошкульна поезія з несподіваною кінцівкою.

1. На основі інформації в підручнику та додаткових джерел (доступних вам) створіть резюме митця — Івана Величковського.

У XVII ст. великого поширення набули *курйозні вірші*.

Курйозний вірш — вірш, у якому за допомогою найрізноманітніших несподіваних («курйозних») графічних форм поєднуються принципи звукового та візуального (зорового) зображення.

Серед курйозних віршів виокремлюють такі різновиди:

- ✓ *зоропоезія*, *зорова поезія* — поезія, рядки якої розташовані так, що утворюють зображення хреста, вази, півмісяця;
- ✓ *акровірші*, у яких перші літери кожного рядка чи строфи утворюють ім'я автора;
- ✓ *фігурні* — вірші, у яких ім'я автора вміщено в найрізноманітніших формах;
- ✓ *раки літеральні* — вірші, які можна читати зліва направо і справа наліво.

2. Прочитайте вдумливо та виразно вірш. Відтак прослухайте його за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/eekBasZR

ЗЕГАР З ПОЛУЗЕГАРКОМ

АВТОР КО ЧИТАТЕЛЮ
І О смерті пАм'ятай, і На суд будь чуткий,
ВЕЛ ьмИ Час біжить сКоро, В бігу Своєм прудКИЙ.

3. Яке слово можна прочитати за великими літерами?

4. Визначте жанр поезії.

МИНУТИ[3]

До зегарка належать іще і минути,
Тому їх теж не годиться аж ніяк минути.

МИНУТИ ВСІХ СПІЛЬНІ

Мине дитинство.
Мине отроцтво,
Мине юність,
Мине зрілість,
Мине старість.
Мине перестарілість.
Мине весна.
Мине літо.
Мине осінь,
Мине зима.
Минуть всі літа.
Минуть всі часи,
А на все мине
час покаяння.

МИНУТИ ЗЛИХ

Мине честь.
Мине п'янство.
Мине помпа.
Мине гордість,
Мине пиха,
Мине марнославство,
Минуть високії думи,
Минуть лестощі.
Минуть пестощі,
Минуть бенкети, пиятики,
Минуть служби,
Минуть дружби,
Минуть жарти.
Минуть сміхи,
Минуть утіхи.
Минуть розкоші.
Минуть скарби,
Минуть ради,
Минуть зради,
Мине хитрість,
Мине ошуканство.
Мине кламство,
Мине заздрість,
Мине ненависть,
Мине урода,
Мине тілесна красота.
Мине мужність.
Мине сила,
Мине красномовство.
Мине удатність,
Мине справність.
Минуть драпіжства,
Минуть кривоприсяжства,
Минуть і іншії всі марноти марнот.
Тобто вся сила людська.

Все стане нічим по смерті:
Не прибуде багатство, не зійде
слава, —
Смерть-бо прийшовши, все оце
погубить.

[3] *Минути — тут:* архаїчне «хвилини».

Пригадайте, які слова називають омонімами.

Доведіть, що вірш «Минути» побудований на явищі омонімії.

Прокоментуйте назву твору.

Яка основна думка вірша?

Яка ідея твору? Який біблійний мотив звучить у вірші?

МИНУТИ ДОБРИХ

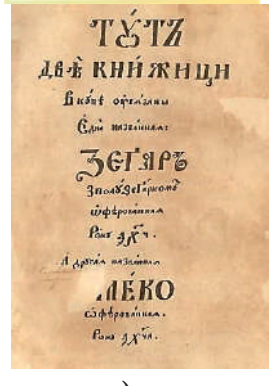
Минуть хвороби.
Минуть переслідування,
Минуть муки,
Минуть біди.
Минуть смутки,
Минуть сльози,
Минуть образи,
Минуть рани.
Минуть глумління,
Мине голод,
Минуть прагнення.
Мине нагота.
Мине убозтво,
Мине каліцтво.
Мине сліпота,
Мине німота,
Мине хромота,
Минуть труди,
невчаси, неспокої,
Мине усяке лихо.

ДВІ СТРАШНІ МИНУТИ

Бо промовить Господь:
«Небо і земля мимо ідуть».

Які засоби художньої виразності найяскравіші в прочитаних вами творах? Випишіть приклади в зошит.

В основі композиції творів Івана Величковського — популярна барокова тема часу.

Зегар — архаїзм, це годинник.

Полузегарок — теж архаїзм, годинник з напівдобовим циферблатом.

Годинник — символ, що вказує, як плине час. Час не можна зупинити. І все, як стверджує Іван Величковський, минає, тому не можна легковажити, гаяти даремно навіть хвилини, бо можна пропустити час, щоб покаятися за свої гріхи.

Минають багатство, слава, усі людські втіхи й пристрасті, бо їх забирає смерть.

Треба вірити й сподіватися, бо минає і все лихе — усе горе, нещастя. Вірш побудований на повторенні ключового слова «минає» та перелічуванні, а кожен вірш закінчується висновком-сентенцією (афоризмом).

5. Що вічне, на вашу думку, а що минуще в житті? Чому?
6. Які поезії належать до курйозних?
7. Доведіть, що твір «Минути» побудований на анафорі.
8. Доведіть, що курйозні поезії є зразком літератури бароко.
9. Що вам найбільше запам'яталося про Івана Величковського? Назвіть три факти про нього.
10. Відшукайте в доступних вам джерелах зорові поезії. Чи створюють їх сучасні автори? Наведіть один приклад.
11. За мотивами прочитаних творів створіть власний курйозний вірш.

12. Прочитайте *рак літеральний.* Цей вірш — поетична розвага: рядок можна читати зліва направо і навпаки. Треба мати неабиякий талант, щоб скласти змістовний вірш, рядки якого можна читати в такий спосіб.

Анна во дар бо ім'я мі обрадованна,
Анна дар і мні сін міра данна.
Анна мі мати і та мі манна
Анна пита мя я мати панна...

13. Спробуйте написати власний подібний вірш — *рак літеральний.*

ДОБА КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

МАРІЯ МОРОЗЕНКО

(1969 – 2023)

Кожна з історій Марії Морозенко буквально заряджає читачів емоційними смислами добра, співчутливості та людяності.
Григорій Клочек

1. З біографією Марії Морозенко ви ознайомилися ще в 5 класі. Пригадайте, який твір письменниці ви читали. Яка його тема?

Марія Мороз (саме таким є справжнє прізвище письменниці) народилася на Рівненщині в багатодітній родині. Вона була дев'ятою із дванадцяти дітей.

Дівчинка надзвичайно любила читати. Після уроків кілька разів у тиждень забігала до сільської бібліотеки. Бібліотекарка, приймаючи дві-три прочитані книжки, запитувала, чи справді дівчинка прочитала все. Просила переказати зміст книжок, іноді не вірячи, що третьокласниця може «ковтати» ті книги, поспішаючи за новими.

Марія читала праці Івана Франка, підручники з літературознавства. А ще писала сама...

Марія Морозенко понад усе мріяла навчатися в університеті, однак після закінчення школи пішла працювати, щоб мати змогу жити в місті і здобувати омріяний фах. За кілька років, приїхавши до Києва, Марія вступила на факультет журналістики.

Згодом майбутня письменниця створила сім'ю й народила доньку. Саме для неї писала перші казки, колискові (пізніше усі ці твори надрукували).

Марія Морозенко — авторка багатьох дитячих книжок, працювала літературною редакторкою, була головою Творчого об'єднання дитячих письменників Національної спілки письменників України.

Письменниця займалася волонтерською діяльністю, допомагала нашим бійцям, відвідувала у шпиталі поранених воїнів, які потребували підтримки та спілкування.

2. Відшукайте в доступних вам джерелах три цікаві факти про письменницю.
3. Складіть резюме письменниці.

Фрагмент обкладинки книжки Марії Морозенко «Іван Сірко — великий характерник». Худ. Максим Паленко

[1] *Повиту́ха* — так у давнину називали жінку, яка супроводжувала пологи.

[2] Дуже рідко (в однієї дитини з 4–7 тисяч) перші зубки видно вже при народженні.

[3] *Мере́фа* — поселення на Харківщині, засноване в XVI ст.

ІВАН СІРКО — ВЕЛИКИЙ ХАРАКТЕРНИК

(скорочено)

ЖИТТЯ І СМЕРТЬ

Автор розповідає про відому на всі околиці повитуху[1] в четвертому поколінні Килину Морозиху та її учениці. Вони приймають пологи в Марії Половчихи. Немовля народилося з двома верхніми зубами[2]. Породілля й молода повитуха перелякалися.

Баба Килина невдоволено схитнула головою, нахилилася, піднявши обтяту пуповину, мовчки підійшла до своєї учениці і, розмахнувшись нею, різко вдарила її в лице:

— Не смій так про немовля! Це буде славний ко... — із цим недомовленим словом повалилася на підлогу. Її сили на цій землі були вичерпані. Килина Морозиха прийняла останні пологи на землі і відійшла в потойбіччя.

Дяк, що зашпортався у дверях, ставши мимоволі свідком великої таїни народження і смерті, тричі перехрестився:

— Упокоїлася в Бозі... при рождениї диявольського отродія... 13 августа 1610 года.

ПОМИЛУВАННЯ

Недільного ранку на мерефському[3] цвинтарі було людно. Хоронили Килину Морозиху, якій завдячувала життям мало не третина поселенців.

На цвинтар вервечкою тяглися люди. Підійшов до натовпу і Дмитро Половець. Високий, ставний, широкоплечий, достоту такий, як усі чоловіки цього славного козацького роду.

* * *

Рід Половців був шанованим у Мерефі. І не тому, що проживав на цих землях давно...

Дмитро Половець був козаком, але на вимогу старого батька змушений повернутися додому.

Дмитро Половець вдався роботящим і відважним козаком. Коли ставав до роботи — мало хто поспівав за ним. Коли брався до зброї — козацькій відвазі заздрили й вороги. Доля не була солодкою до нього. Не раз він змагався зі смертю в двобої. Не раз стояв на межі. На щастя, видався від природи міцним та дужим, на життя — щасливцем. Чисельні шрами — єдині відмітини гостин «косарки-смерті». Так любив жартувати він над своїми ранами. На всі прохання й дорікання жінки, коли та просила його бути обачнішим у житті, казав одне: «Козак без узорів — не козак».

Про дружину Дмитра Половця між людьми мовлено мало. Кажуть, що привезено її з Поділля і що засватав жінку батько, бо захотів оженити «на своїй» ...А що вона особлива, побачили згодом. У руках молодої Половчихи вогонь горів. У словах була неговірка, зате в справах проворна.

Старий Половець, уже третій рік як покійний, недарма ж і дочкою називав. Годила йому, як могла. А Дмитро Половець, який зарано залишився сиротою — мати померла, коли він ще хлопчаком був, єдину скупу ласку приймаючи із рук небоги-служниці, серцем прикипів до жінки.

З великої любові народився хлопчик. Та саме первісток, який мав би стати великим щастям в родині, приніс в їхню сім'ю велику напасть.

* * *

Дмитро Половець під час похорону чув перешіптування односельців про те, що в нього народилося не дитя, а чортеня із зубами. Він розумів, що натовп захоче вчинити свій суд над немічним немовлям... Так і сталося наступного дня. Проте Дмитро Половець озвався до односельців:

— Здавна служив наш рід рідній землі. Не було зрадників і перевертнів поміж нас. І не буде повік. Мій син народився на славну справу — біля правої губи має він особливу відмітину, родиму. Це Божий знак. І хто посягне на життя мого сина, мусить спершу позмагатися силою не з немовлям, а зі мною. А те, що має кілька зубів хлопчак від роду — хай і так, знаю, рватиме він цими зубами лютих бусурменів, які нишпорять нашим краєм. Кажу вам, як батько, що буде так, а не інакше. Я все докладу задля цього. Чуєте, прославить хлопець наш рід. Великою людиною стане. Не ховатиметься під спідницю, як роблять це «деякі козаки»! — з притиском видихнув ці останні слова.

Хлопчика вирішили похрестити.
Дяк відмовлявся.

І тоді Михайло Діброва, на мить затримавшись біля хвіртки, поклав кулак на дякове вузьке плече:

— Похрестиш, як громада велить. І назвемо ми хлопця Іваном, бо ж помилуваним на життя є. А кумом славному козаку Дмитру Половцю буду я! — із цим хвацько підкрутив посріблений сивою павороззю вус.

Чи повірили люди Дмитрові Половцю? Чому?

Що свідчить про силу й авторитет Дмитра Половця?

Чи кожному вдається переконати натовп? Думку прокоментуйте.

Чому дорослі вірять у надприродне походження немовляти? За які «докази» вони чіпляються?

Чому односельці натовпом прийшли по немовля?

Чи траплялося вам опинитися в натовпі? Які були ваші емоції?

Інформація від психологів

Психологія натовпу — це стан, коли більшість реагує не на аргументацію, а на гасла, окремі символи.
Сила натовпу не в одностайності, а в «ефекті лавини». Як тільки вдається вплинути на частину людей, решта починає кричати, вигукувати гасла або рухатися за інерцією. Цим користуються вмілі маніпулятори.

Поміркуйте, як можна діяти, щоб не піддатися психологічному тиску натовпу. Запишіть три правила в зошит.

ЦВІТ ПАПОРОТІ

Сім років, як одна доба, збігли клечальними святками із пагорбів, опустилися в долину зеленим цвітом, щоб наповнити навколишній світ магією купальського вечора.

Щойно сонце закотилося за пологі мерефські схили, занурилося промінням глибоко в землю, наповнивши її своєю жагучою таємничою силою, на вулицях села залунали дзвінкі дівочі голоси:

Гей, око Лада, леле Ладове,
Гей, око Лада, ніч пропадає,
Бо око Лада з води виходить,
Ладове свято нам приносить...

Купальського вечора усі люди стають іншими. Та й не дивно. У час великого сонцевороту погідне сонце, відкривши золотаво-промінну браму, наближає думки до осяяних ласкою небес. Недарма ж мудрі старці вимовляють обнадійливо: «І все, що попроситься в гарну пору, збудеться». Бо не може бути інакше. Чудодійної купальської ночі сам Купайло, викликаний із позачасся, благословляє зрілість усього, що проростає на землі, а затим усіх людей щедро наділяє любов'ю до життя...

Пригадайте, які пісні називають календарно-обрядовими. На які цикли їх поділяють?

Що вам відомо про свято Купала?

Семирічного Івана Половця магічне свято сонцевороту теж не залишає осторонь. Він ще зранку не має спокою. Замучивши матір допитуванням про купальські забави, хлопець раз по раз вибігає до воріт. Йому не сидиться на місці...

* * *

Іванко розпитує матір про купайлицю[4].

— Та нащо вона далася тобі? — сердито гримає Марія на сина. І, щоби хоча б якось побороти непогамовну хлопчачу цікавість, похапцем пояснює: — Купайлиця — це та ж Марена[5] із вербового гілля, увита вінками, квітами, намистом та стрічками.

— Замалий ти ще до цього свята. Твоє діло поки що слухати і наслухати, а не братися до справ.

Як вогонь палючий, займається Іван, скидається рвійно із лавки:

— Я не малий, чуєте!..

Служниця й собі невдоволено озивається від порога:

— Батько з хати, а він он як себе веде! Взявся матері не слухати. Підожди-підожди, он повернуться чумаки із сіллю, задасть тобі тато вербової каші.

[4] *Купа́йлиця* — ритуальне вогнище цього обряду, де священну роль виконують вогонь і вода як засоби очищення.

[5] *Маре́на* — у слов'янській традиції жіночий міфічний персонаж, пов'язаний із сезонними обрядами вмирання та воскресіння природи. Марена, або Мара — це опудало, лялька чи деревце в ритуалах проводів зими та зустрічі весни.

Хлопець, зачувши це, позирає на вербову різку, що стоїть у кутку, а затим — на служницю, що, прибравшись у квітчасту хустину, за мить цілком забувши про хлопця і «вербову кашу», усміхається своїм думкам. Він хотів би їй гукнути зараз: «І що тобі до всього цього. Сама он вже на порозі стоїш, на свято спішишся, а мені що, не можна? Хіба я гірший?» Але він не промовляє цих слів уголос. Знає, що змагатися так далі зась. Розгнівана матір не пустить, коли домагатися свого перепалкою. У нього є інша думка. Він знає, як добитися бажаного.

Урешті-решт мати відпустила Іванка на свято.

* * *

І що ж то за диво, купальське свято!

Заквітчана жар-цвітом земля пробуджує надвечір'я, закликаючи до великого єднання всі сили природи... Дівчата, цього вечора достоту схожі на небесних зірниць, чудовими голосами своїми торкаються піднебесся.

Чи є у краї, де ви народилися чи проживаєте, купальські звичаї? Якщо так, то які саме?

* * *

Малий Іванко додому не повертався, мати всю ніч шукала його в лісі.

Біля Купальського багаття Іванко був недовго. Його прогнали парубки. Вони його зле образили. Щойно хлопець розігнався, щоб стрибнути через вогонь, Тарас Чорнопліт, головний підстрикач молодецької ватаги, ухопивши малого за комір сорочки, з насмішкуватим посвистом порвав його від ватри.

— Ти куди?!

— Стрибати! — не розуміючи цього запитання, малий Половець повів поглядом по лицях. На його подив, усі чомусь насмішкувато видивлялися на нього. Коли ж Тарас Чорнопліт, погордливо зблиснувши очима, глузуючи вимовив:

— Оце ще мені парубок! — гучний регіт покрив молодецький гурт.

— Чого ви смієтеся з мене! — Іванко сіпнувся з рук.

Але Тарас Чорнопліт кинувся за ним, різко поклав руку на плече:

— Е ні, стій-но, чортів сину! Нашу розмову не закінчено.

— Я не хочу з тобою розмовляти! — малий зблідло дивився поперед себе. Вогники багаття стрибали в його очах.

— Далебі, бісів син! — голосно вигукнув хтось із молоді. На ці слова всі сахнулися вбік. Вони чули вже це не раз. Тому то й мали до хлопця осторогу. Тарас Чорнопліт не вірив людським намовам. Між ним і цим хлопцем постало інше...

Досі у Мерефі не було рівних йому, Тарасу Чорноплоту. Він був першим у всьому. Ця першість була визнана усіма. Його вихваляли поважні господарі, ставлячи за приклад для своїх синів. Та й справді, Тарас Чорнопліт, єдиний син своїх заможних батьків, був метким та вправним у господарських справах.

Що свідчить про самозакоханість Тараса? Чи можна назвати його нарцисом? Чому?

Нарцис — це в психології особа, якій притаманні завищене почуття власної значущості, надмірна потреба в захопленні, зниження здатності або небажання співпереживати іншим.

А маючи запальний характер та гордовитий норов, водив першість у всіх молодецьких гуляннях. Вважався серед парубків красенем. Не одна дівчина, задурманена його оманливою красою, хотіла б мати його біля себе. Але цього, зовні цілком доладного, а внутрішнього — розхристаного навсібіч сумнівами парубка, не вистачало надовго. Він не умів кохати одну. Любив подобатися багатьом. Коли ж бачив, як дівчата сохли за ним, зневажливо сміявся. З осудом кидав услід запаленим марною надією красуням: «Нащо мені така, яка сама горнеться до рук. У поступливих дівчатах я не маю потреби». Велика гординя позбавляла його кохання. Але він мало переймався цим. Його потішало інше.

Тарас Чорнопліт досі був у Мерефі головним серед молоді. Нікому із молодих мереф'ян не поступався він ні в чому. І мало б так тривати довіку. Коли б не малий Половець. Він став призвідцем його зневаження.

Михайло Діброва був хресним і сімнадцятирічного Тараса Чортоплота, і малого семирічного Івана Половця. У Михайла Діброви була бойова шабля, якої він нікому не давав до рук. Якось Тарас побачив, що малий Іван нею вправно користується, навіть вхопив до рук, щоб захиститися від його ж цькувань. Після цього стосунки Тараса Чорноплота і його хресного стали холодними. Звідси зародилася і Чорноплотова ненависть до Івана.

Цього вечора у руках малого Половця не було гострої шаблі. Не стояв поряд і Михайло Діброва. Занемігши напередодні, він не виходив із хати.

Купальського вечора Тарас Чорнопліт цілком відчував свою перевагу. Але ж він не волів показувати свої правдиві почуття перед іншими хлопцями. Потішаючись затіяною грою, молодецький ватаг, ніби хижий звір, поволі добирався до своєї жертви, перепитуючи лагідно:

— А хіба ти не замалий, щоб стрибати через багаття?

— Не малий, — хлопець понуро дивився навколо.

— А чи ти не бачив, що ген там, попід вигоном, для малечі викладено старшими купу кропиви? Он чуєш, як весело розважається дітвора, стрибаючи через цей «вогонь»? — з насміхом випитував хлопця Тарас Чорнопліт. Та й всі інші усміхалися цим словам.

— Я не хочу стрибати через кропиву! — заперечливо схитнув головою Іванко.

— А нам яке діло до твоїх хотінь! Маєш робити те, що всі інші діти роблять.

— Я не дитина!

— А хто ж ти такий?

— Сам знаєш!

— Вилупок ти чортячий, он що я знаю! — Тарас Чорнопліт, втомлений ним же самим затіяною грою, люто відтрутив малого на землю, садонув його ногою.

Але повалений долі хлопець зненацька порвався вперед, уп'явшись зубами в руку ненависного йому ватага, повис на парубкові. Намарно Тарас Чорнопліт, волаючи, бив малого по голові, відштовхував від себе, той не відпускав його руки. Заледве що хлопці розборонили їх.

— Чортеня! Як боляче вкусив за руку. Он які сліди лишив! — скаржився молодим побратимам зневажений юнак. Споглядаючи косо на малого, палав помстою і гнівом. Єдине бажання, яке мав він перед лицем купальської ночі, мусив би тепер неодмінно задовольнити. Мав би вже нині поставити «малого нечестивця» на місце. Інакше вже на світанку зостанеться зневаленим перед усіма. «Покусаний хлопчиськом!» — кидатимуть йому вслід. Цього він не міг допустити. Тому-то гарячково обдумував, як повернути собі зневажене ім'я. Нараз і надумав. Коли хтось із гурту, картаючи, промовив:

— Та що ти заповзявся із малим? Найшов із ким водитися, — Тарас Чорнопліт уголос розсміявся:

— А й справді, — здавалося, що він нараз одумався. З усміхом дивився поперед себе. — Хоче хлопець спробувати свою спритність, нехай так і буде. Йди, скачи, малий! — підбадьорливо мовив. Утім, щось недобре відбилося в його очах. Хирлявий усміх слабко замаскровував фальш.

Це запримітив гаразд Іван Половець. Тому то, намацавши під сорочечкою руків'я срібного ножа, якого мав завжди із собою, хутко подався до вогню.

Хлопець відступив назад, розігнався і стрімко побіг до багаття. Він уже мав би стрибнути через вогонь, коли нараз перечепився через якусь перепону. Тарас Чорнопліт поставив йому підніжку. Хлопчак з розгону сторчма впав у гарячу золу. Волаючи від болю, підвівся з колін.

Ніхто не пожалів його. Опечене лице палало вогнем, а всі, замість того, щоб кинутися на допомогу, сміялися з нього. А Тарас Чорнопліт, потішаючись своєю винахідливістю у зведенні порахунків із ненависним хлопчаком, зле пожартував: «Іван-побиван покотився, як баран».

Іванко, заледве стримуючи сльози, похмуро поглянув на свого кривдника: «Як виросту, то поб'ю тебе». Його слова покрив голосний регіт молоді та сердитий вигук зухвальця-Тараса: «А йди сюди, чортів сину, дам тобі кілька потиличників».

Як ви можете схарактеризувати Тараса й малого Івана?

Як юрба реагує на знущання з дитини? Чому?

Як треба діяти в подібних ситуаціях?

Що вам відомо про булінг?

Чи можна Тараса Чорноплота назвати булером? Чому?

Запишіть у зошит поради, як протистояти булерам.

До речі, булінг в Україні передбачає кримінальну відповідальність (ст. 173-4 згідно із Законом № 2657-VIII від 18.12.2018).

Попечений вугіллям та здавлений болем, хлопець відступив кілька кроків назад. Але за мить, переборюючи палючий вогонь на лиці, подався різко вперед. У його руках зблиснуло лезо ножа.

Молодь принишкла. Іван Половець наступав на Тараса Чорноплота. Той злякано дивився на малого. Він боявся його! Безнадійний страх бився у наполоханих очах. Чувся він і в тремтячому голосі:

— Хлопці, кидайтеся на малого вилупка!

Пробуджені наляканим голосом свого ватага, юнаки кинулися на хлопця. Іванко подався навтікача.

Рятуючись, Іван забіг у ліс.

Раптом Іван почав чути голос, який із нього глузував.

І тоді хлопець, туманіючи від злості на небаченого, а зате добре чутого злостивця, що в такий от спосіб потішався над ним, дістав з кишені свій талісман. Той, який носив завжди із собою, відколи дізнався, що ним обтята його пуповина. Срібний ніж баби Килини, який залишився в їхньому домі після її смерті. За нього заплатила мати молодій повитусі кілька срібних монет.

Цей ніж Іван украв у матері.

Звинуватили в крадіжці служницю. Іван не міг зізнатися, його гризли докори совісті. Він дав служниці кілька монет і відтоді не почувався винним.

* * *

Срібне лезо ножа вдарилося в місячне сяйво.

— Що се в твоїх руках?! — зацікавлений голос схилився над ним.

— Ніж. Бачиш? Я захищатимуся ним.

— Гм, — здавалося, це втішило таємничий голос. — То ти Іван з роду Половців, так?

— Звідки ти знаєш мене? — хлопець озирнувся втретє.

— Не озирайся. Я не завдам тобі зла. Ти ж один із нас.

— Чого ти чіпляєшся до мене? Я тебе не знаю і ти мені не треба.

— Треба... Треба... Ще й як треба.

— Нащо?! — зі зброєю в руках, хлопець був спокійним — він уже не боявся рипучого, як старий немащений віз, голосу, що невідомо звідкіля падав на нього.

— Встань і ступи сім кроків уперед, — владно звелів голос.

— Ще чого?! — зазвичай норовливий у вчинках і доволі впертий за характером, Іванко й не думав робити цього. Але на свій подив, піднявся із землі й слухняно ступив сім кроків уперед.

— А зараз перехрестися навпаки.

«Як це?» — тільки й подумав хлопець, аж пальці лівої руки самі склалися в трійцю і поклали на ньому виворітний хрест — знизу доверху, а затим зліва направо.

— А тепер розгорни траву. Бачиш, куценький лист папороті?

— Бачу, — покірно слідував за голосом.

— Виворітний хрест поклади на цей лист.

Сам того не бажаючи, Іванко зробив і це. Щойно він опустив руку, із землі забило миготливе світло, яскравим сяйвом витинаючись вгору. Прямісінько перед очима хлопця замайоріло незнаної краси суцвіття — схоже на полум'я, сяюче, як блиск сонця.

— Що се?! — від подиву він завмер на місці.

— Цвіт папороті, — почулося у відповідь.

НАРОДЖЕНИЙ ВДРУГЕ

Заворожено хлопець дивився на неймовірної краси квітку, що розгортала перед ним розкішні пелюстки.

— Не стій на місці, дурнику, — гримнув з височини голос. — Цвіт папороті квітне мить. Швидко розріж мізинець, сховай квітку в палець.

Іванко так і зробив. Тепер він матиме велику силу.

Великий вовк стояв за його спиною... Він був готовий змагатися зі звіром! Хлопець різко повернувся і виставивши вперед лезо ножа, кинувся першим.

Семирічний Іванко переміг страшного вовка.

Позаду почувся приглушений сміх.

Хлопець рвучко повернувся. Яскравий сніп місячного сяйва огортав дивну людську істоту, яка стояла перед ним, тримаючи в руках маленьке вовченя, що жалібно скімлило в руках. Розпатлана старезна баба, з горбом за плечима, із ціпком, на який спиралися розчепірені пальці рук, вдоволено прошамкотіла:

Ви вірите в магію?

Причина сили Івана Половця — у чарівній квітці папороті чи в його сталевому характері? Прокоментуйте думку.

— Відтепер, Іваночку, ти не втікатимеш від своїх кривдників ніколи. Івана Половця, народженого вдруге, гірше за вовка боятимуться всі вороги. Тримай, це тобі винагорода. Вовченя — твоє.

* * *

Сон це був, чи марево. Не схожим на дійсність було те, що бачилося і чулося йому, ніби не він був свідком усього того.

Дерев'яні стіни хати з грубих, аж почорнілих від часу тесаних колод, щільно порослих мохом, нависали над ним... Якого тільки чар-зілля тут не було! Стара хата наскрізь пропахла травами. Розхитаний дерев'яний лежак, на який гостинно посадила сивокоса баба Іванка, теж проріс травою. Тугим наваром трави дихав і чай.

Стара почала розповідати про Дану, дочку волхва, яка мала врятувати рідний край від загарбника, і славетного князя Святослава, який прогнав ворогів.

Іванко захотів стати схожим на князя.

СІРИЙ ПОБРАТИМ

Віз, запряжений усіляким крамом, в'їжджав у двір. Бліда й змарніла, стояла Марія Половчиха на подвір'ї, зустрічаючи свого господаря.

— Що це ти, жінко, немов не рада моєму поверненню? — Дмитро Половець, втомлений, а все ж щасливий поверненню додому, підкрутив запилений вус.

— Чи, може, козака іншого собі прийняла?

В очах жінки зблиснули сльози:

— Таке щось скажеш?! Тут так уже змучилася. Боже мій, чоловіче!.. — голосно ридаючи, впала на його груди.

— Що сталося без мене?! — відсторонивши її, Дмитро Половець грізно насупив брови.

— Маю тобі сказа... — і недомовлене слово затихло в її вустах.

— Тато повернувся! — дзвінкий вигук кинувся з-за тину. До воріт радісним сміхом покотився Іванко.

Дмитро Половець пригорнув голову хлопця дужими руками, важкі зморшки розгладилися на чолі:

— Ось так треба зустрічати чоловіка з дороги, жінко! Бачиш, як мій козарлюга зустрічає. А то ти, як і не рада.

...І чоловік, і син, були поряд. Що іще треба вірній дружині та люблячій матері? Все щастя її було разом з нею. Їй так втішно було цієї миті.

Раптом в Іванка з-під сорочки викотилося вовченя.

Марія розповіла, як купальського вечора зник Іванко, як бігала, вишукуючи сина, як мучилася, доки не знайшовся сьогодні малий, а він бач який — мало, що сам з'явився, так ще й вовка приволік із собою.

Так і не домоглися батьки правди про Іванкові блукання. Розпитування і погрози нічого не дали.

Іван назвав вовченя Сірим, заледве вмовивши батьків залишити звіра в себе.

Насправді вовків приручати не можна: вовк завжди вважатиме лідером себе, а не людину.

ЗАПОРОЗЬКІ ПОСЛАНЦІ

У березні 1624 року славне запорозьке козацтво, з гетьманом Дорошенком на чолі, здійснило морський похід на Кафу. Щойно збудована флотилія з вісімдесяти чайок спустилась на води Чорного моря і рушила до берегів Босфору.

Добре пошарпавши береги, захопивши при цьому чимало зброї й довівши до переляку Царгород, запорожці без втрат повернулися додому.

Головним завданням походу було скріплення стосунків із кримським ханом Шагін-Гереєм у боротьбі проти турків. Самі ж козаки давали польським комісарам зовсім заплутані пояснення — мовляв, до Криму занесла їх хвиля, коли вони прибилися до донських козаків, щоб разом із ними в морі погуляти. Потрапивши в біду, мусили найнятися у військо Шагін-Герея, який за гарний кошт закликав їх на службу. По війні відправив хан додому їх із честю, нагородивши щедро за вірну службу. Разом із козацтвом повернулися на Запорожжя й сімсот бранців, які перебували в Криму.

* * *

Відразу ж після походу, погожого квітневого дня в Мерефу прибули козацькі гінці. Ватагу із Січі очолював козак Іван Дуб. Громада достойно зустріла козацьких посланців. Чого тільки не принесено до столу — солонину, мед, молоко, яйця, свіжоспечені житні коржі та все, що треба для щирої розмови. Обід для побратимів-козаків влаштовано в садку козака Михайла Діброви. Вельми тішився він цим пошануванням.

До столу закликано всіх мереф'ян. І прийшли мало не всі. Окрім, звичайно, дітвори та ще доглядальниць, яких на те й залишено, щоб, бува, якого лиха діти не накоїли.

Усі інші були тут. Авжеж, усім було цікаво, з якими вістями прибули козацькі посланці. Обід затягнувся до вечора. Коли було з'їдено й випито чимало, зав'язалася жвава розмова.

— Приїхали закликати вас на війну, — без всякого якогось там вступу, просто встав і сказав Іван Дуб.

Він почав говорити те, що мав би сказати на початку. Але вийшло вже так, як воно вийшло. Тому й мовлено слідом:

— Віру поганську турецьку ще Байда проклiв. За це вони нашого славного отамана на залізний гак над морем почепили. І скількох ще після нього четвертовано, розтерзано, посаджено клятими бусурманами на палі. Мусимо відплатити за всіх їх, бо інакше ганьба нам і неслава.

— Гарно говорить, — струснув сивою чуприною Михайло Діброва.

— Початок цьому вже покладено. Влітку наш батько, гетьман Дорошенко, похід на Стамбул готує. Поміч у цій справі вже є. Кримський хан взявся підтримати нас. Закликаємо славне парубоцтво, здатне зброю в руках тримати, іти на Січ, самим добувати собі права й волю, відстоювати віру. Тепер або ж ніколи! Поженемо ж, браття, бусурманів геть із землі, щоб і не смерділо ними на всіх просторах і усюдах українських.

Дмитро Вишневецький, прозваний козаками Байдою, — знакова постать в історії України. Він об'єднав козацтво у Військо Запорозьке.

Життя Дмитра Вишневецького і його смерть породили чимало легенд. Зокрема, оповідали, нібито його після катувань скинули з башти, а він зачепився ребром за гак, що стирчав у стіні. Прожив він у такому стані три доби й при тому без упину голосно лаяв ворогів та їхню віру. І лише тоді, не стерпівши наруги, хтось із ворогів застрелив Дмитра Вишневецького з лука.

— Славний козак! — не стримався й собі Дмитро Половець.

— Хто може чим Січ підтримати, мусить це зробити зараз, бо ж знаєте й чули — чайки тепер будуємо, зміцнюємо наші сили.

Молодь Мерефи аж загорілася. Це й не дивно. В той час навіть кожному малолітку кортіло хоч раз побувати на Січі, бодай день прожити серед запорожців.

— Кого найдужче потребуєте? — обізвався сміливець із гурту молодецького.

* * *

До сходу сонця, коли ледь засіріло, січові посланці вирушили у дорогу. *Назустріч козакам вибіг малий Іван із Сірим і почав проситися на Січ.*

Козацтво втомилося змагатися з хлопцем. Мовчки перезирнулися між собою і, здається, зрозуміли в одну мить один одного:

— Ось що, козарлюго. Ми їдемо ниньки по справах. А ти мусиш знати — козаком стати не кожний може. Якщо вже ти не хочеш вертатися додому, так тому і бути. Дістатися на Січ маєш сам. Без нас і без чиєїсь там допомоги. Але ж знай, — притишив застережно голос Іван Дуб, — дістатися на Січ непросто. Мусиш дев'ять порогів, де вирує страшна вода і стугонить важке каміння, здолати. Як уже зумієш. Затям, уміють долати пороги одиниці. Потрапляють тільки вибрані відчайдухи. На інших чекає в дорозі смерть або й турецька неволя. То що, може, передумаєш?

Іван непевно схитнув головою. Козацтво прийняло це за вагання.

— Отож бо, подумай гарно, а вже тоді... Якщо втрапиш, питай Івана Дуба. Чуєш, якщо втрапиш, — додав молодий ватаг зі сміхом, і козацькі коні галопом понеслися вдаль...

Хо́ртиця — найбільший острів на Дніпрі, розташований поблизу Запоріжжя. Унікальний природний та історичний комплекс.
Хортиця — одне із Семи чудес України.

ХОРТИЦЯ

Хортиця — величний острів на Дніпрі, місце слави і звитяги козацької, надійне забороло українських земель від татар.

Високі скелі, густі плавні, щедра трава і очерети, посновані річками, лиманами та озерами — усе це стало з часом стійким природнім оберегом України.

Турецькі галери нерідко потрапляли в пастку лабіринтів річок, зашпортавшись у плавнях. Укріплена валом, зі встановленими на вежах гарматами, Хортиця не мала рівних у стійкості з-поміж інших січових фортифікацій. Звідси вирушали в морські походи бистрокрилі козацькі чайки, тут гуртувалися повстанці Тараса Трясила й Івана Сулими. Козацтво, яке вимуштровувалося на козацькому острові, сповідуючи єдину мету — захист рідних земель, — сповідувало прості умови життя: курені вони сплітали із лози, вкривалися від дощу кінськими шкірами.

На Хортиці не було слабаків, а тим паче дітваків. Але саме такого товариства прагнув малий Іван Половець. А вже чого він прагнув, того мав добитися, хоч би там що.

* * *

Січ. Іван Дуб побачив, що біля церкви — натовп козаків, тому підійшов до них. Він побачив малого Івана з вовком. Хлопець розповів, що дістався острова сам, без сторонньої допомоги. Єдиною його підтримкою був Сірий.

ПЕРЕВОЗЬКІ ХУТОРИ

Січі дістався малий Іван Половець разом із вовком Сірим — і дорослі не розуміють, як дитині вдалося пройти такий далекий і складний шлях. Іван Дуб і Михайло Дорошенко розмовляють про волхвиню Роду і її дар передбачати й зцілювати. Вирішують віддати малого Івана в науку до Роди. До Роди хлопець мав дістатися із зав'язаними очима, а його вовк — іти окремо.

* * *

Із зав'язаними очима Іван вийшов на шлях. Глибоко вдихнув повітря. Легко і вільно. Так він почувався нині. Таємничість вабила його. Відчував: те потаємне, до чого він ішов від тієї самої миті, коли зірвав далекої купальської ночі квітку папороті, наблизилося до нього тепер. Хай і не цілком, але зупинилося неподалік, чекаючи зустрічі з ним.

Блукання було несказанно довгим... Один із провожатих запитав:

— А що, хлопче, можеш сказати, що і як ми пройшли?

Іван, у тугій пов'язці на очах, через яку не пробивалося ані крапельки світла, спробував оповісти відчуте:

— Спочатку ми пройшли чисте поле — трава торкалася ніг і вітер чувся виразно, ніщо не заважало йому бриніти чисто. Потім ми спустилися в долину — за кілька кроків кумкала жаба і я мало що не втрапив у болото. А от щойно ми завернули до лісу і ось стоїмо під деревом. Те, що навкруги ліс, — це виказує шелест дерев. Їх тут багато. Кожне дерево має свій голос. А ми стоїмо під осикою. Недаремно деревом-переляком називають її люди — он як тремтить осичина.

Промовляючи ці слова, Іван Половець не міг бачити, як вдоволено перезирнулися між собою його сивочолі провожаті, згідно киваючи на таку спостережливість. Потреби у зав'язуванні очей вже не було. Білу полотнину зняли. Далі всі гуртом добиралися кіньми.

* * *

Іван Половець аж стрепенувся на грудний рипучий голос баби. Упізнав його. І хоча часу збігло чимало, помилитися не міг. Це була вона!

Іван побачив волхвиню, яка урятувала його в лісі на Івана Купала.

— Бачу я перед собою малого пройдисвіта, з якого виросте Великий Характерник... Станеш великим воїном, коли зречешся малих потреб. Як свого часу князь Святослав. Слухай іще, знатимеш більше. Не поривайся за золотом, а прихиляйся до віри батьків, не будуй палат, а вибудовуй гарну славу про себе і рід свій, не ховайся з питвом-їством від побратимів своїх, а розділи з ними те, що маєш, не стели під бік м'якість постелі, бо ліпшого простирадла, як шовк трави годі й знайти, не носи одяг з дорогої тканини — вбирайся просто і вільно, щоб тіло почувало свободу.

Прокоментуйте настанови провидиці. Чи погоджуєтеся ви з ними? Чи актуальні вони зараз?

Наскільки людину обмежує матеріальне? Чому?

...Того ж таки вечора Іван послався спати в саду, прямісінько на траві попід яблунею. Біля нього вклався на сторожі його сірий побратим.

ШКОЛА ХАРАКТЕРНИЦТВА

Перші дні поміж нових вчителів видалися Іванкові якоюсь химерою. Та й не дивно. Сподівався ж бо він на іншу науку. Думав, що перед ним буде розгорнено древні книги, в яких, як чулося від старих мереф'ян, заховані потаємні знання. Однак усього цього не сталося. Першого дня його направлено до узлісся і велено знайти палицю, та не будь-яку, а доладну до свого зросту й сили, та принести її до плетеного тину.

Знітивши плечима на таку дивакувату забаганку сивочолих навчителів, хлопець подався до лісу. Ставши біля найближчого куща ліщини, замислився: «Як же воно знати, яка із палиць мені впору?» І раптом, пригадавши собі, як батько ставив його щороку до одвірка, заміряючи зріст, надумав: «Треба взяти таку палицю, яка буде мені "по росту"».

Вдоволений своєю здогадкою, підтяв за допомогою срібного ножа гілку, обчухрав верхівку і потягнув її за собою. Біля зачиненого тину вже чекали на нього. Коли він підійшов ближче, характерник Вітрогон звелів: — Не через хвіртку маєш зайти у двір, а скориставшись палицею.

«Що ж це за дивна наука? — розмірковував над завданням хлопець. — Як так скористатися палицею, щоб увійти у двір? Хіба що нею всіх розігнати від воріт? Але ж хіба хто поступиться? Та й не навчали б такого вчителі. Звісно, що не навчали б», — уже сміявся своїм думкам.

Доки вертів у руках принесене з лісу ліщинове гілля, Сірий, давно зачувши нюхом свого малого господаря, підстрибнув за тином, мимоволі підказавши цим, що той має робити. «Так он воно що!». Іван швиденько розігнався, підбіг до тину і, спершись на палицю, спробував перекотитися на подвір'я. Та палиця під ним різко тріснула й розлетілася на два цурпалки. Хлопець впав у траву.

Вітрогон і Пугач мовчки повернулися й пішли геть. А Іван зціпив зуби від сорому. Йому було прикро, що він не справився із цим завданням. Довго сидів у траві, низько похиливши голову. Сірий вовк нудився біля нього.

* * *

Сім років, як швидкоплинні хвилі ріки, збігли відтоді, як Іван Половець став на службу до характерників. Сім років як один день прожив поміж тими, хто переповідав йому свою непросту науку. Сім літ йшов до пізнання самого себе.

День посував поволі вечір, за ніччю наближався світанок. День за днем, переймаючи знання сивочолих характерників, юнак відкривав для себе незнані таємниці буття. Полегкості ні в чому не було. Важкі випробування змінювалися ще важчими. Його навчали ловити тінь — «відкривай у собі приховану швидкість», вчили однаково вправно керувати і лівою рукою, «бо ж ворог не вибирає сторони нападу», наказували рухатися босоніж по гострому камінню — «хто вловлює ритм руху, той ні разу не пораниться», давали поради, як втихомирювати небесні стихії та скеровувати силу блискавиці — «небесний вогонь може

Чому такі дивні завдання в школі характерництва?

Що намагалися, на вашу думку, з'ясувати вчителі?

бути помічним, якщо ти впокориш його», будили серед ночі до пластунських вправ — «ніч має слугувати тобі у всьому». Вчили характерники й незвіданих простими смертними знань. Завдяки їм та волхвині він відкрив таємниці цілющих трав. Відтепер міг лікувати найважчі рани та страшні хвороби. Розумів мову птахів і тварин. Умів переходити простір і час. Стрімкіше вітру сягав височини неба…

ВТРАТА СІРОГО ПОБРАТИМА

Пугач закликав його до колодязя.

— Ти будеш сидіти ось тут, — вказав на зелений пагорб. — Маєш пройти купелю.

Скільки цебер холодної колодязної води було вилито на нього, хлопець не рахував. Налічивши дев'ять, перестав перейматися тим. Та й вже не міг думати про це. Джерельна вода, що не давала йому просохнути, доторкалася аж до кісток, стала частиною його, так, ніби він злився із нею. І коли холодні пасма води стікали з його тіла, йому видавалося, що це він сам витікає в траву, маліючи на очах свого вчителя. Але той не казав про це. Не говорив він ані слова, не вдаючись до розмов. А лишень лив на нього цебро за цебром холодну воду, немов налаштувався випорожнити цього ранку всю криницю. Та ось Пугач зупинився:

— Сідай он на тому пагорбі і сушись. І доки не зайде сонце, з місця ані руш. І підчепивши на руку цебро, пішов від нього.

Хлопець залишився сидіти на пагорбі сам, ніжачись під сонцем. Спочатку, першу годину, коли сонце вибирало спраглими промінцями холодні краплі води на його тілі, йому було добре. Він тішився: «Що це за завдання? Лежи собі під сонцем — та й усього. Хіба це важко?»

Важкість насунула згодом, коли полуденне сонце піднялося у височінь і почало немилосердно пекти, немов сердячись на нього, що не мав уже ані крихти води на собі. Пекучому літньому сонцю було замало того, що воно отримало вже від нього. Воно хотіло більшого. А хлопець не мав уже пожертви. Та й взяти було нізвідки. Цебро від колодязя завбачливо забрав із собою старий характерник Пугач.

Обідньої пори спека стала вбивчою. Вона, як напалена для випікання хліба піч, бухкала гарячим подихом йому в скроні, прикладаючись до тіла гарячим доторком невгамовного проміння. А зрадливець-вітер забрався в долину, полишивши його змагатися один на один із гарячою літньою дниною.

Сонце пекло немилосердно. Він уже нічого не тямив, нічого не розумів, не знав: де він, хто він, навіщо все це. Його тіло стало червоним, як вогонь, а думки, немов розжарене вугілля.

Вечорової пори йому здалося, що він помирає. Все закрутилося перед очима, закинувши його у хоровод згасаючої ватри.

Чому такі жорстокі тренування мав пройти Іван Сірко? Це, на вашу думку, загартовування чи знущання?
А наскільки витривалі ви?

Чи очікували ви на такий розвиток сюжету? Чому?

Як, на вашу думку, події розгортатимуться далі?

І тоді надійшов Пугач. Він пильно поглянув на нього, звелів:

— Йди за мною!

Хилитаючись, хлопець поплівся слідом за вчителем. Земля вигойдувалася перед ним, плутаючи кроки у траві. Заледве дійшов до лісу.

Лісова прохолода поволі пробуджувала життя. Йому тут було легше. І коли його поставили під широким дубом, відчув, як сила дерева переливається в нього. Хлопцю й справді відкрилося потайне — він побачив, як потік енергії столітнього дерева вливається в нього, надаючи тілу сили та міці.

Та щойно він прийшов до тями, як раптово звідусіль на нього насунули якісь озброєні чужинці. Вони наближалися з усіх сторін, виставляючи зброю наперед.

Іван кинувся оборонятися. Цієї миті він не почувався людиною. Був здатний побороти все можливе. Мав гострий зір, швидкий рух, велику внутрішню силу. Сила води, сонця і дерева-дерев — дуба, пробудилася в ньому. Він поборов дванадцятьох яничар! І коли вже справився з усіма, повернувся йти з місця бою.

Аж раптом його вуха вчули тріск гілок: «Ворог!» Різко повернувся, кинув срібний ніж на рух у кущах. Почулося дике завивання і разом із цим різко стислося серце.

Хлопець підбіг до куща, розгорнув гілки і заціпенів від жаху — перед ним лежав, конаючи в судомах, його лісовий побратим. Він убив Сірого!

* * *

Івана Половця заледве було врятовано від смерті. Відколи він закопав у лісі свого вовка, за ним ходили назирці, боячись, щоб, бува, чого не зробив із собою.

Стара ворожбитка Рода сиділа над ним день і ніч, картаючи себе в думках, що не вгледіла, як вовчисько вискочив із кліті й подався до лісу, пориваючись за своїм господарем. Разом із характерниками боролася за життя хлопця. Усі гуртом заледве перемогли в ньому смерть.

НАРОДЖЕНИЙ УТРЕТЄ

Останнє випробування здавалося зовсім неможливим. Третій іспит характерництва лякав багатьох. Ті, що здавалися зовні міцними, поступалися перед цією найважчою «пробою на виживання». Пройти науку бажали сотні, проходили одиниці.

На світанку ворожбитка Рода розбудила хлопця:

— На цю справу виправляю тебе я. Мусиш, Іване, забути про голод і спрагу. Мусиш забути цілком, що ти людина. Щоб вижити, стань частиною всього сущого.

— Що взяти із собою? — запитав на це.

Стара засміялася:

— Нічого — і все.

— Як це, зовсім нічого?!

— Але ж і все, пам'ятай це. Посеред Олешківської пустелі таїться секрет безсмертя. За місяць мусиш відшукати його...

Іван вражено дивився на волхвиню. Чи не глузує вона, бува, з нього? Про цю пустелю ходили страшні перемовини — тривала літня спека вбивала там увесь живий цвіт, в гарячому піску лишень подекуди стирчало кволе зело, спалене на цурку. «Олешки — пряма дорога в пекло», — так говорилося поміж козацтвом. Без ковтка води у пустелі не вижити. Він уже знав, що це означає «згоряти під сонцем».

Стара віщунка мовби прочитала ці його схарапуджені думки:

— Отам, посеред гарячого піску, є великий скарб, — нахилилася над його чолом. В її затемнених очах чи не мерехтів блискавицями сміх? — Знайдеш його — житимеш довго і славно, хлопче.

Олешківська пустеля — один з найбільших погорблених піщаних масивів Європи; розташована в лівобережній частині пониззя Дніпра.

Олешківські піски простягаються на 158 км від берегів Чорного моря на заході, а на сході — аж до міста Каховка.

Загальна площа Олешківських пісків становить 220 тис. га.

За різними джерелами, у середньому без їжі людина може прожити кілька тижнів, але без води організм припиняє функціонувати вже через 2–4 доби.

* * *

...На сьомий день Іван чекав ранок із острахом. Боявся. Спека перемагала його. Вона випалювала геть до крихти надію на порятунок. Блукаючи тиждень пісками, без крихти хліба і без рісочки води у роті, він поволі згасав під спекотним сонцем.

У полудневий час, коли вже геть зморений упав на гаряче простирадло розімлілої до знемоги пустелі, готуючись от-от зустрітися зі смертю, знову побачив марево. Повернувшись лицем від сонця, зустрівся поглядом з очима свого лісового вихованця. Їх він упізнав би серед тисячі інших вовчих очей. Вони були особливі для нього. Заглиблені в його душу.

Розумні очі вірного вовка заблисли над його лицем. Сприйняв це як вірний знак смерті. «З потойбіччя приходять по душі». Щойно це подумав, як йому видалося, що Сірий нахилився над ним, зволожуючи лице шорстким язиком. Це він й справді відчув на собі. І вовка побачив теж зримо і вочевидь. Потягнувся до нього рукою. Сірий відскочив на кілька кроків назад. Спробував підвестися, щоб податися за ним, і не зміг.

«Не залишай мене, друже», — заледве прохрипів.

Вовк очікувально дивився на нього. І тоді Іван потягнувся слідом за звіром, прикриваючи собою розпечену борозну, яка жаром жовтогарячого піску опалювала все його тіло. Коли доповз зовсім близько до Сірого, той знову відскочив на кілька кроків назад.

«Куди він кличе мене?!»

Вовк тицьнувся носом в обпалені сонцем руки. Від цього доторку Іван відчув полегкість. Скільки він повз — хтозна. Час тут не мав звичного відліку. Спекотний день видавався безкінечністю. Увесь цей час змагання за життя сірий побратим не полишав його. Коли юнак зовсім знеміг, став над ним, потормосив рукав сорочки, зариваючи руку в пісок.

«Боляче, відпусти! — поривався вирвати руку. Вовк не поступався. — Що там може бути в цьому мертвому піску?»

Несподівано для себе відчув, як розпечені пальці намацали туге коріння, торкнулися якоїсь рослини, що загубилася в пісках.

Слабим поривом руки витягнув її на поверхню. «Що це? Для чого? Невже цьому незнаному корінцю судилося стати моєю останньою поживою у житті?»

Вовк заохочувально дивився. Поклав корінь у рот, спробував розжувати. Поволі... Поволі... Поволі верталися до нього втрачені сили. Слабовитий пустельний корінець невідворотно вихоплював його з обіймів смерті.

— Сірий, ти де?! — підвівся на коліна, озирнувся навкруги. Вовка ніде не було видно. Різонуло прямісінько в серце: «Я ж убив його!.. Мого вовка немає в живих!..»

Упав на пісок, зрошуючи розпечену пустелю пекучими сльозами. І саме в цю мить переходу із межі смерті на межу життя на світ народився Іван Сірко.

ПОЦІЛЕНИЙ У СЕРЦЕ

Підходив до Перевозького хутора, коли почув пісню.

Дзвінкий дівочий голос раптом виринув із-за березового гайку, різко прорізавши груди, торкнувся його серця, забринів у ньому щемно і ніжно.

«Хто це так гарно співає?!» Щойно подумав це, глянь: молода дівчина з туго заплетеною косою на плечі вибігла із гайку, в руках тримаючи запашний оберемок трави. Ніколи не бачив її тут раніше. Висока, стрункa, ступала гордо стежиною.

— Дівчино, стій!

Різко спинилася на стежці, зблиснула на нього очима:

— Хто ти такий, щоб віддавати мені накази?

— Я?! — замилувався її засмаглим чолом, осяяним зеленими очима. — Хіба ти не бачиш — козак.

— Теж мені козак, — відкрито глузувала, оглядаючи його подертий одяг. — Звідки ти тут узявся такий?

Спалахнув:

— Що це ти за одна, щоб так ось говорити зі мною?!

— Я?! — примружила очі. — Волхвиня! Ось так. Знаєш таких?

Його серце на ці слова негадано спалахнуло вогником, забилося сильніше, так, як, буває, б'ється в сітці нерозважлива пташина, потрапляючи в пастку. Спогад дитинства разюче постав перед очима, вигортаючи з найпотаємніших куточків душі те, що купальської ночі вразило його найбільше. Отеретіло дивився на неї:

— Дана?!

Стенула плечима:

— Яка ще Дана?! Мене звати Софія.

Зітхнув — з жалем, а чи полегшено:

— Тоді ти не волхвиня.

— Спитай у господині, знатимеш, — зацікавлено позирала на нього.

— Спитаю, — запевнив твердо.

— Ти?! — знову позирнула на нього, оглядаючи обірване шмаття на ньому. — Моя господиня й не розмовлятиме з тобою.

Почувався непевно перед цією дівчиною.

* * *

Дівчина розповідала про себе... Вона родом з Поділля, а зараз жила у волхвині Роди.

— То ти, Іван Половець?! — запитала, а чи ствердно відповіла собі сама.

Посміхнувся:

— Відтепер мене звати Іван Сірко. Затям це.

— Чому так? — в її очах було щось більше, як цікавість.

І він оповів їй. Те, що не розказав би нікому іншому, несподівано для самого себе відкрив цій незнайомій дівчині. Вона йшла неспішно поряд із ним, не зронивши ані слова. І лише коли Іван зізнався, що мало не вмер від спеки і безводдя, на її очах зблиснули сльози.

Це зворушило. «Як я міг сказати, що вона зла? Ця дівчина особлива».

* * *

Худ. Максим Паленко

Що особливого було в цій дівчині? Чим вразила вона його, поціливши прямісінько в серце, — ласкавим поглядом зелених очей, тихоплином розмов, чи погожістю усміху?

* * *

Невдовзі Іван Сірко одружився із Софією. Просто і тихо. Довірившись в цьому старій волхвині Роді. За прадавнім звичаєм вона провела молодят тричі навколо багаття, посадила на вивернутий кожух біля ватри, «щоб багатим життя їхнє спільне було». Одягла обом на голову вінки — йому з дубового листя, «щоб міцним та дужим чоловіком був», а їй з різнотрав'я — барвінку, калини, волошки, рути, м'яти, колосся та часнику, «щоб красою й здоров'ям наділити, а від зла оборонити».

Наступного дня по весіллі Софію відправлено у Мерефу. А Іван Сірко, благословенний рукою волхвині, помчав на Січ. Його призначення було не тільки в родинному щасті. Він був народжений задля більшого.

«Іван Сірко — великий характерник» — І частина дилогії[1] Марії Морозенко. ІІ частина «Іван Сірко — славетний кошовий».

[1] *Дило́гія* — два твори одного автора, поєднані задумом і героями.

Фе́нтезі (літерату́ра фентезі) — різновид фантастичної літератури, де створюється вигаданий, чарівний світ із власною розгорнутою історією, кодексом законів тощо.

Практично в кожному фентезі є відсилання до історичного минулого (цим «фентезі» й відрізняється від «науково-фантастичної літератури», спроєктованої переважно на майбутнє).

Іноді вирізняють ще й так зване **«історичне фентезі»** (наприклад твір Марії Морозенко про відому історичну постать — Івана Сірка).

Характе́рник — запорозький козак, якому приписували володіння магічними силами. У народних віруваннях характерники — невразливі воїни, здатні перетворюватися на тварин, наділяти чарівною силою зброю. Характерниками після зруйнування Січі вважали деяких історичних осіб, як-от Івана Сірка.

Характерники — хранителі традицій і таємниць — бойового мистецтва козацького війська. Сьогодні у війську теж є натреновані люди, які, здається, здатні робити неможливе. Це — спецпризначенці.

Сили спеціальних операцій (також спецпризначенці, англ. special forces, SAS, commandos) — рід військ, військовослужбовці якого підготовлені за особливою програмою вишколу. До його складу входять підрозділи і частини різних спеціальних служб, видів збройних сил та поліції, внутрішніх військ, а також антитерористичні підрозділи.

Сили спеціальних операцій призначені для боротьби з терористичними формуваннями, для проведення спеціальних операцій, організації партизанської війни, диверсій у глибокому тилу противника та виконання інших складних бойових завдань.

Особовий склад цих військ має високу тактичну бойову, вогневу, фізичну і психологічну підготовку. Спецпризначенці вирішують специфічні бойові завдання силовими методами в екстремальних умовах із застосуванням спеціальної тактики і засобів.

4. Хто є прототипом образу Івана Половця? Чому? Що вам відомо про видатного козака-характерника (підказки — у розділі «Історичні пісні»)?
5. Чому героя назвали Іваном? Яке походження прізвиська Івана Половця?
6. Як у селі називали малого Івана? Чи можна говорити про булінг у ставленні до хлопця? Чому?
7. Схарактеризуйте Тараса Чортоплота (вік, статус у суспільстві, риси вдачі). Чи достойною є його поведінка щодо Івана Сірка?
8. Що реальне, а що фантастичне в повісті? Чи вірите ви в характерників, у надприродні здібності? Що це — магія чи сила волі?
9. Яким ви уявляєте Івана Половця? Що вражає в його характері? Назвіть 10 рис, які свідчать про неймовірну витривалість героя.
10. Назвіть не менше п'яти доказів на користь того, що Іван Сірко — надзвичайно вразлива дитина.
11. Випишіть завдання та настанови, які давали вчителі Іванові Сіркові. Чи погодилися б ви їх виконувати? Чому?
12. Запишіть не менше 5 цілей, яких ви хочете досягти.
13. Чому у творі події переплітаються з народними звичаями, а не християнськими? Доведіть, що твір є зразком фентезі.
14. Чому чарівні події відбуваються саме в купальську ніч?
15. Назвіть проблеми, порушені у творі. Наведіть приклади.
16. Створіть паспорт твору.

17. Завдання на вибір.

А. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/SekBpGMY або QR-кодом і послухайте рок-баладу. Напишіть за її мотивами есе на тему «Сучасні воїни — нащадки славетних козаків».

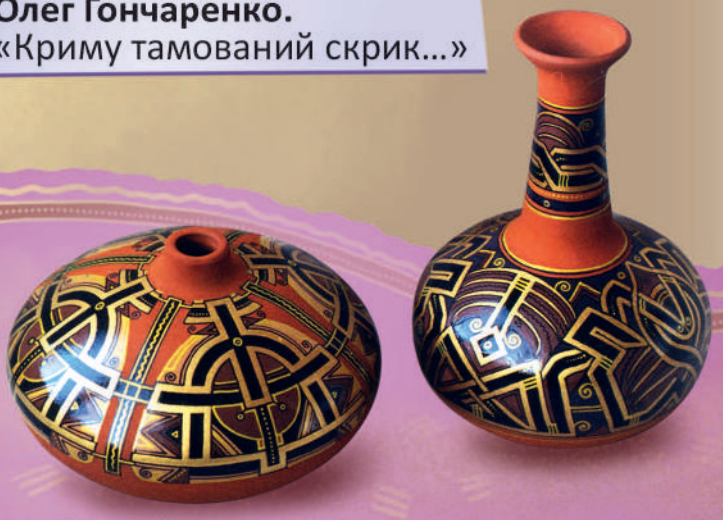
Б. Напишіть до повісті епілог (післямова; те, що відбулося після подій) обсягом до двох сторінок.

Українці та кримські татари

- «Фонтан сліз у Бахчисарайському палаці» *(переказ)*
- **Ашик Омер.** «Скажи-но, душе...» (переспів Олега Гончаренка)
- **Володимир Рутківський.** «Пастух Рашит» *(розділ із книги першої тетралогії «Джури козака Швайки»)*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- Антологія кримськотатарської поезії XIII–XX ст. «Окрушини сонця»
- **Анастасія Левкова.** «Ашик Омер»
- **Микола Мірошниченко.** «На світло видноті»
- **Олег Гончаренко.** «Криму тамований скрик...»

«Дзбани райського джерела Сельсебіль».
Сучасна кераміка митця Радислава Швеця

ДАВНЯ ЛІТЕРАТУРА КИРИМЛИ

1. Пригадайте твори, у яких згадується Крим. Про які історичні епохи в них ідеться?

У наших народів — українського і киримли — є багато спільного: маємо дуже схожий історичний поступ, проходили шлях національної боротьби доволі подібно. То хто ж такі *киримли*?

Киримли, або **кримські татари** — східноєвропейський тюркський народ, що історично сформувався в Криму; разом з караїмами та кримчаками кримські татари є корінним народом Криму, а також одним із корінних народів України. Киримли розмовляють кримськотатарською мовою, яка належить до тюркської мовної сім'ї.

У киримли в Криму була своя державність протягом трьох століть.

Перша депортація[1] народу відбулася ще в XVIII ст.

Друге виселення відбулося в 1944 р., коли за указом Сталіна киримли були відправлені в спецпоселення і протягом пів століття не могли повернутися на батьківщину. У 2014 році Крим анексувала[2] Росія — відбулося насильницьке протиправне тимчасове захоплення більшої частини Кримського півострова.

[1] *Депорта́ція* — примусове переселення; вигнання окремих осіб або народів з їхнього постійного місця проживання.

[2] *Ане́ксія* — це насильницьке приєднання однією державою території іншої держави або нації в односторонньому порядку.

Киримли в національному кримськотатарському одязі під час відзначення Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу

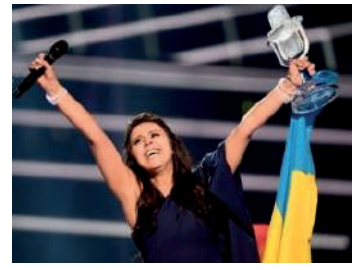
Наші літератури багато в чому схожі. Наприклад, у кримських татар були *оповідачі-кедаї* (*ашики*), народні поети-співці, які брали *саз* (струнний щипковий музичний інструмент) і йшли до кав'ярень, де співали сумні філософські пісні про долю народу. В українців, як вам уже відомо, були *кобзарі*.

Дослідники поділяють історію кримськотатарської літератури на кілька періодів.

Це й фольклор, твори часів Золотої Орди, згодом — Кримського ханства; це література періоду занепаду — «кара девір», потому твори періоду Ренесансу — «уянув девіри».

Виокремлюють літературу радянську й періоду повернення в Крим. Із 2000-х років киримли створюють нову кримськотатарську літературу.

2. У 2016 році відома співачка Джама́ла здобула перемогу на конкурсі «Євробачення» з піснею «1944» про депортацію кримських татар.
Відшукайте в доступних вам джерелах інформацію про історію створення пісні.
Чи нагадує твір про масове переселення українців під час сучасної війни з російськими загарбниками? Чому?

Джамала

3. Накресліть таблицю в зошиті та заповніть її, порівнявши народних співців.

	Кобзарі	**Ашики**
Струнний інструмент, у супроводі якого співці виконували твори		
Походження		

4. Прочитайте переказ «Фонтан сліз у Бахчисарайському палаці».

«ФОНТАН СЛІЗ» У БАХЧИСАРАЙСЬКОМУ ПАЛАЦІ

Фонтан, що колись стояв у тихому садку на гірському схилі, сьогодні є найвідомішою пам'яткою в Бахчисарайському палаці. Мільйони людей відвідали помешкання кримських ханів.

Фонтан збудовано в 1764 р. Він розташовувався на садових терасах палацу біля мавзолея *Діляри-бікеч* — жінки, що мешкала в палаці при ханові Кирімі Ґераї (1758–1764; 1768–1769). Таємниця, що оточує ім'я Діляри-бікеч та історію створення фонтана на її могилі, стала основою для легенд, що розповідають про Діляру як кохану Кирима Ґерая.

Хан Кирим Ґерай — видатний правитель та безстрашний воїн — на схилі років покохав красуню-князівну на ім'я Діляра. Це пізнє кохання стало для хана найдорожчим, що він колись мав у своєму житті. Однак його щастя було недовгим: прекрасна князівна передчасно померла, отруєна ревнивою суперницею з гарему. Глибоко сумуючи, Кирим Ґерай поховав кохану з найвищими почестями, звівши над її могилою мавзолей та прибудувавши до мавзолею фонтан. Цей фонтан мав висловити ті почуття, які переживав хан після смерті Діляри.

Мармурова квітка схожа на око, з якого течуть сльози. Вони наповнюють горем Чашу серця (верхня велика чаша). Час загоює рани серця, й скорбота вщухає (пари менших чаш). Але пам'ять поновлює біль (середня велика чаша). Так продовжується протягом всього життя — страждання змінюються просвітленнями й навпаки — допоки людина не закінчить земну подорож та не наблизиться до порога вічності (символом вічності легенда вважає спіраль у підніжжя фонтана).

Фонтан прикрашений двома написами[1]. Верхній — вірш поета Шейхія, що прославляє хана Кирима Ґерая:

[1] Переклад напису на фонтані з кримськотатарської мови Нарімана Абдульваапа.

Фонтан сліз

Слава Всевишньому! Обличчя Бахчисарая знов усміхнулося:
Милість великого Крима Ґерая славно улаштувала.
Невсипними стараннями він напоїв водою околиці,
І якщо буде на те воля Божа, зробить
ще багато добрих справ.
Він тонкістю розуму знайшов воду й
улаштував прекрасний фонтан.

Нижній напис цитує 18-й вірш із 76-ї сури Корана:

[У раї праведні питимуть воду] з джерела, що зветься Сельсебіль.

Радянська влада всіляко намагалася знищити історію киримли. Після депортації в 1944 році всі кримськотатарські назви міст і сіл у Криму були замінені на радянські. Бахчисараю теж приготували нову назву — Пушкінськ, Садовськ…

Висловлювалися й думки про знищення палацу — свідка історії народу, що був позбавлений права жити на землі прадідів.

Фонтан як символ ставав джерелом натхнення для письменників. Так, до образу фонтана звертався й письменник-філософ Григорій Сковорода. Митець створив концепцію[3] «нерівна рівність», у якій зобразив ідеал співіснування людства.

[3] *Концéпція* — система поглядів, розуміння явищ і процесів; визначальний задум.

Григорій Сковорода узяв за центральний символ фонтан, з якого наповнюються різні за місткістю посудини. Фонтан цей, до речі, зображено на лицьовому боці купюри п'ятсот гривень, поруч із портретом письменника.

«Бог, — писав філософ, — багатому подібний фонтану, що наповнює різноманітні посудини по їхній місткості. Над фонтаном напис такий: "Нерівна всім рівність". Ллються з різних трубок різні потоки в різні посудини, навкруг фонтана стоячі. Менший посуд менше має, але в тому рівний є більшому, що рівно є повний».

Це означає, що люди мають різні здібності, кожен свої. У цьому сенсі вони не рівні між собою. Але рівні є в тому, що кожен може повною мірою розвивати здібності, закладені в нього Богом. Саме тому в кожного своя доля, свій шлях у житті.

5. Що спільне, а що відмінне між українським і кримськотатарським народами? Назвіть не менше трьох фактів.

6. Чому саме назву «Фонтан сліз» обрав автор для свого творіння? Чи можна назвати «Фонтан сліз» символом вірного кохання? Чому?

7. Укладіть словничок незрозумілих для вас слів.

8. Чи вдалою є метафора Григорія Сковороди щодо здібностей людини? Свою відповідь аргументуйте.

9. Графічно зобразіть, яким ви уявляєте фонтан сліз. Презентуйте зображення на уроці.

АШИ́К ОМЕ́Р (1621–1707)

Навіть написані в давнину
вірші можуть бути
актуальними і для наших
поколінь і можуть звучати
по-сучасному навіть
у XXI столітті.
Микола Семена

Омер Ашик — не просто
поет, він співець любові.
Гульнара Абдулаєва

Ашик Омер — середньовічний поет-ашик, один із найвідоміших представників тюркомовної ашицької поезії загалом. Ашицька[1] поезія — особливий вид літературної творчості, представники якої — народні поети-співаки — супроводжують виступи грою на сазі[2]. Звідси й інше найменування цієї поезії — поезія саза.

Життя Ашика Омера овіяне легендами; документальні свідчення, що стосуються його особистості, практично відсутні.

За переказами, народився він у Гьозлові (нині Євпаторія), там же здобув освіту. Його подальше життя минуло в мандрах-поневіряннях Османською імперією.

Побутує думка, що Ашик Омер належав до так званих *яничарських ашиків*, тобто поетів-співаків, які супроводжували османські війська в походах. Так він побував практично в усіх куточках держави Османа, у віршах поета трапляються назви містечок і міст нинішніх Болгарії, Боснії, Греції, Польщі, Росії, Румунії, Туреччини.

На схилі років Ашик Омер повернувся в рідне місто. Він став заможною людиною, тому останні роки свого життя присвятив спорудженню мечетей.

Помер поет у тому ж Гьозлові, де й похований.

У Євпаторії влаштовують щорічні ашикські читання, присвячені життю та творчості середньовічного поета.

[1] *Аши́к* — з кримськотат. ашыкъ — закоханий.

[2] *Саз* — струнно-щипковий музичний інструмент.

Про яких народних співців вам уже відомо?

Перейдіть за QR-кодом чи покликанням і прослухайте звучання музики на сазі і на кобзі
https://cutt.ly/yePmHxQi

Що спільне, а що відмінне в грі ашиків і кобзарів? Думку прокоментуйте.

1. Кого називають яничарами? Що вам про них відомо? Пригадайте поему Миколи Вороного «Євшан-зілля». Про що цей твір? Яка роль пісні в ньому?

2. Перейдіть за покликанням або QR-кодом, що на с. 145, і прочитайте про «Фонтан сліз», а також уривки та уривки з книжки Анастасії Левкової про Ашика Омера. Чи переживали ви описані почуття?

3. Розгляньте ілюстрації Ганни Приходько з книги Анастасії Левкової «Ашик Омер». Складіть і запишіть до кожного рисунка назву і коротке враження.

4. Прочитайте виразно вірш Ашика Омера «Скажи-но, душе…».

СКАЖИ-НО, ДУШЕ...

Така важка нам випала дорога...
Такі далися істини потайні...

Скажи-но, душе, — раз лише і строго
дай відповідь на болісне питання:

чи *сонце правди* ще колись устане, метафора
осявши наш острів-Материк?! символ батьківщини

За це... за це ми віддамо останнє —
свій стогін і свій біль, свій плач і крик. ідея

А більше й не лишилося нічого,
крім пісні материнської хіба,

що рятувала нас не рідше Бога,
хоч призабута, тиха і слаба.

Коли ми молимося — *молиться надія*. персоніфікація
Ми проклинаємо — здригається й біда.

Коли ж співаємо — злітаються на диво
всі ангели, яким світів шкода,

що прірвами лягли під наші ноги,
що закривавилися маєвом пожеж.

Невже ж дощу не випаде рясного,
цілющого на попели? Невже ж?! риторичне питання

Так хочеться ще вірити в грядуще[3].
Цю віру одкровенням возвелич —

прошепочи його тихенько, душе.
Я викую і з шепоту нам клич!

Переспів Олега Гончаренка

[3] *Грядýще* — майбутнє.

Вірш «Скажи-но, душе...» — ліричний роздум про сенс існування людини на землі, про джерела добра і зла, про любов до батьківщини. Східний колорит[4] є наскрізним у поезії Ашика Омера.

[4] *Колори́т* — сукупність особливостей, своєрідність, характерна особливість чого-небудь.

Література кримських татар зародилася у XIII–XV ст. Із прийняттям ісламу виникла **палацова поезія**, орієнтована на традиції арабської та перської літератур. Вона вирізнялася пишномовністю, численними зверненнями до Корану, повчальністю. Її авторами були хани й аристократи.

Основні поетичні жанри кримськотатарської літератури — *газель*, *кошма* та інші.

Газе́ль — ліричний вірш любовного чи філософського змісту із дворядкових строф. Схема римування: АА, БА, ВА. Цікаво, що газелі творили й українські митці Іван Франко, Дмитро Павличко.

Кошма́ — вироблена народними співцями-ашиками форма вірша з трьох–п'яти дубейтів (4-рядкових строф). Римування: АБВБ, ГГГБ, ДДДБ. У кожному рядку по 11–12 складів і 1–2 паузи.

Ашикська поезія — авторська та народна література; література поетів, які, читаючи свої вірші, грали на музичному інструменті — сазі.

5. Сформулюйте провідний мотив твору «Скажи-но, душе…».

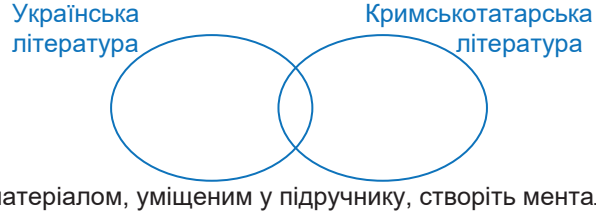
6. Доведіть, що поезія «Скажи-но, душе…» є зразком газелі.

7. Чи можна вважати, що поезія Ашика Омера актуальна й зараз? Чому?

8. Прочитайте терміни: *дума, кобзар, ашики, ліра, саз, ашикська поезія, билини (старини), кошма, бандурист, газель, ліро-епос, лірика, речитатив.* Які з них вам невідомі? Дізнайтеся про ці терміни. Виконайте інтерактивну вправу за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/feBj6kvS .

9. Накресліть у зошиті кола Вена та запишіть у них терміни, що стосуються: а) української літератури; б) кримськотатарської літератури.

Терміни. Дума, кобзар, ашики, ліра, саз, ашикська поезія, билини (старини), кошма, бандурист, газель, ліро-епос, лірика, речитатив.

10. За матеріалом, уміщеним у підручнику, створіть ментальну мапу «Кримськотатарська література».

11. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Автор	Ашик Омер
Твір	«Скажи-но, душе…»
Рід	Лірика
Жанр	Ашикська поезія, газель
Мотив	Ліричний роздум про сенс життя людини, джерела добра і зла
Художні засоби	Метафора, персоніфікація, епітети, риторичні питання

КРИМСЬКІ ТАТАРИ ТА УКРАЇНЦІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

ВОЛОДИ́МИР РУТКІ́ВСЬКИЙ (1937–2021)

Мені здається, що українська нація як нація вже відбулася. Вона кров'ю захистила себе, своє існування.
Володимир Рутківський

«У мене мати вчителька, то я мусив виконувати домашні завдання», — писав, згадуючи дитинство, відомий в Україні та за її межами митець Володимир Рутківський.

То хто ж такий письменник Володимир Рутківський, історичними творами якого зачитуються і діти, і дорослі?

Письменник, журналіст, автор творів для дітей і підлітків. Народився майбутній митець на Черкащині. Навчався в Одеському політехнічному інституті. Згодом Володимир Рутківський працював на Одеському суперфосфатному заводі, відтак подався в журналістику.

За радянських часів письменника не раз звинувачували в українському націоналізмі[1]. В Україні відмовлялися видавати твори митця, проте в перекладі російською їх друкували в Москві. В Україні Рутківський став відомий уже за незалежності. Визнання читачів йому принесла пригодницька тетралогія[2] про джур козака Швайки.

Володимир Рутківський був удостоєний багатьох літературних нагород, Національної премії України імені Тараса Шевченка (2012).

На відсотки з банківського вкладу Шевченківської премії він заснував приватну мистецьку премію «Джура» в царині дитячої літератури.

Про дитинство Володимира Рутківського ви можете дізнатися у відеопроєкті «Живі письменники» за покликанням https://cutt.ly/iePmX5EU чи QR-кодом.

[1] *Націона́лізм* — напрям політики, в основі якого думка, що цінність нації — основа суспільства.

[2] *Тетрало́гія* — чотири літературні або музично-драматичні твори, об'єднані спільною ідеєю та послідовністю сюжету.

Виконайте завдання у формі інтерактивної гри за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/feBku0cN

Пригадайте, хто такі джу́ри. Звідки ви про них дізналися?

У 2018 році за книжку «Гості на мітлі» ім'я Володимира Рутківського було внесено до Почесних списків Ганса Крістіана Андерсена — датського письменника, казкаря.

До останніх днів митець мешкав і працював в Одесі.

1. Складіть і запишіть у зошит резюме до біографії митця.

2. Чому твори Володимира Рутківського не друкували в Україні довгий час?

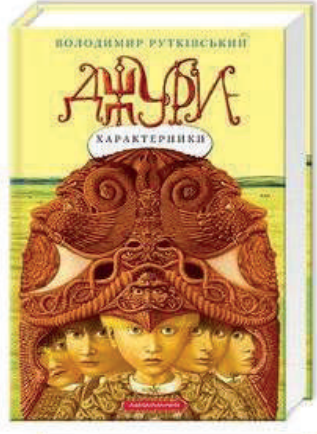
3. Відшукайте в доступних вам джерелах **три** цікаві факти з життя митця.

«Джури козака Швайки» — роман-**тетралогія:**

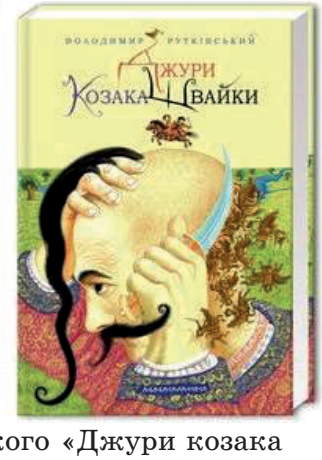
- ✓ «Джури козака Швайки» (2007 рік);
- ✓ «Джури-характерники» (2009 рік);
- ✓ «Джури і підводний човен» (2010 рік);
- ✓ «Джури і Кудлатик» (2015 рік).

За серію цих книжок автор отримав у 2021 році премію імені Тараса Шевченка.

Твір «Джури козака Швайки» — розповідь про зародження запорозького козацтва, про його мужність, кмітливість, відвагу та лицарські чесноти.

Уже з перших сторінок перед нами постає козак-лицар Швайка, який утік від Гафура-аги на своєму коні Вітрику.

Вітрик несе Швайку в діброву, де він вбиває Гафур-агу, а решта татар розбігається від страху.

А тим часом двоє друзів Сашко та Грицько біжать козакувати (ловити рибу та полювати)…

У цьому підручнику вміщено тільки один розділ із першої книжки тетралогії Володимира Рутківського «Джури козака Швайки», проте ви зможете на дозвіллі прочитати й інші розділи за QR-кодом чи покликанням, що подані на початку цієї теми (с. 148).

ПАСТУХ РАШИТ

(розділ із першої книги тетралогії «Джури козака Швайки»)
Скорочено[1]

— Терпи, Грицику, — прохрипів Швайка і облизав пересохлі вуста. — Терпи, козаче, отаманом будеш!

Швайка ніс на руках Санька. Після того, як Санько відвадив татарина, його ніби хто наврочив. Пройде кілька кроків — і зупиняється, начебто прислухається до чогось. На запитання відповідав не до ладу, або й зовсім не відповідав. Хіба що погляне так дивно, аж у Грицика по спині починають бігати мурашки. Та ще кволий якийсь став і чоло увесь час гаряче.

— Це минеться, — запевняв Швайка. — Я знаю.

А звідкіля він знає, не казав. Тільки коли на Санька щось ніби находило, Швайка брав його на руки і ніс. Як оце зараз. З самісінького ранку несе. А сонце вже от-от зверне на захід.

Санько марив. А може, й не марив. Просто йому ввижалося, ніби його й не було на світі і водночас він був.

Санькові ввижався дід Кудьма.

А ще ввижалося йому, ніби турецький султан жаліється польському королеві на них з Грициком. Не на таких, як оце зараз, а вже на дорослих, і чомусь Санько переконаний, що так воно й буде.

А одного разу він побачив Швайку. Страшне побачив. Ніби посадили його татари на палю посеред великого міського майдану, а він глузує з них і проклинає такими страшними словами, що аж волосся стає дибки. А посеред натовпу стоїть у татарській одежі дорослий Грицик — блідий, з прокушеної губи на підборіддя стікає цівка крові. Але не можна Грицикові кидатися на допомогу Швайці — навпаки — він мусить вдавати, ніби його тішать муки цього невловимого гяурського шайтана. Бо ж має Грицик передати козакам вісті, які ціною свого життя роздобув Швайка...

Отямився Санько від власного крику. Над ним схилилося стривожене обличчя Швайки.

Дуже довго йшли Швайка, Санько й Грицик, ховаючись від татар. Швайка натякає Грицикові, що Санько має особливі здібності.

— Еге ж, Грицику, аби ж то Санько був звичайний ворожбит! Ні, він вартий сотні ворожбитів. Невже забув, як він відвів від нас того татарина?

Грицик з шанобливим острахом поглянув на товариша, котрий сам недовірливо сором'язливо посміхався, почувши ті слова Швайки. Так он, виявляється, який він насправді, цей Санько!

Про ворожбитів, волхвів та відьмаків Грицик знав не менше, ніж про вовкулаків. Він був певен, що вони не набагато кращі від татар. Могли наслати на будь-кого болячку якусь, хворобу, або навіть смерть. І ніхто не в змозі боротися з ними. А тут Санько, Санько, який і мухи не скривдить — і раптом страшний волхв[3]! То як тепер йому, Грицикові, бути з таким

[1] Щоб послухати розділ, перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на с. 148.

товаришем? Адже волхви мешкають у таємничих, майже недосяжних місцях, вони не мають ані близьких, ні знайомих. Тож коли Санько стане самітником — він, Грицик, втратить найкращого друга. Ет, як шкода!

І Грицик зітхнув так тяжко, наче вже втратив його. Затим перевів погляд на степ — і йому перехопило подих:

— Татари!

Мить — і Швайка опинився поруч з Грициком. Та ще за мить знову присів біля вогнища.

— Той татарин не страшний, — сказав він і поворушив патичком у багатті. — То свій татарин.

А той уже з'їжджав у вибалок. Скочив зі свого куцого коника і рушив до Швайки.

— Своя, — по дорозі заспокійливо посміхнувся до Грицика, котрий все ще тримав лука напоготові. — Якши хлопчик...

— Щось трапилося, Рашите? — запитав Швайка.

Рашит промовчав. Він схилився над багаттям, сипнув до казанка ще якогось зілля і заходився його помішувати.

Пригадайте, кого називають характерниками.

У чому полягав дар Санька? Пригадайте вивчену в першому семестрі повість, у якій ішлося про школу характерництва і випробування запорожців.

[3] *Волхв* — віщун.

[4] *Уру́с* — тюркомовна назва представників східнослов'янських народів, зокрема українців.

— Забув, — вибачальним голосом пояснив він Санькові, — вилікуй тебе незабаром...

І лише після цього повернувся до Швайки.

— І ще забув про погані два урус[4], — почав він. — Під'їхали поза учора один, а інший пішки у кущах заховався. Здоровий такий, справжній батир, ніякий кущ не сховає... Кінний показав знак Іслам-бека. А Іслам-бек мій хазяїн. Тоді взяв у мене два коні — і ф'ють!

— А куди вони подалися? — запитав Швайка.

Рашит махнув рукою у бік Дніпра.

— Приходили люди Іслам-бека, — продовжував він. — Сьогодні з сонцем. Я їм сказав про два урус. Подалися по сліду. Подивилися, кажуть: «Це не Швайка...» То між себе кажуть. А мені: «Ти нічого не чув, нікого не дивився». «А коні?» — кажу. Сміються: «Його теж не бачив». А як не бачив, коли один кінь взяли мої? Мої, а не Іслам-бека!

Худ. Максим Паленко

— Не журися, Рашите, — відказав Швайка і заспокійливо поклав руку на плече татаринові. — Розберемося, що то за уруси. А твого коня повернемо.

Рашит ствердно хитнув головою.

— *Твоє слово — золотий слово,* — сказав, він. — *Я знаю. Мені мама казали. Вони уруска були.*

Як ви гадаєте, Рашит знає, що це Швайка забрав коней? Що про це свідчить?

Чи сказано в тексті про національність Рашита? Як автор зображує те, що Рашит не українець?

Як характеризує Швайку репліка Рашита?

Як ставиться татарин до козака? Чому?

Що вам відомо про релігійні вірування козаків і татар?

Чому, на вашу думку, автор не розвиває тему Бога, адже Швайка не прокоментував запитання?

Це татарин уже мовив до Грицика, який не зводив погляду з прибульця. Тоді перелив у чашку паруючого зілля і подав Санькові. Рідина гостро пахла баранячим жиром і якимись травами.

— Пий, — звелів Рашит. — Усе пий. Завтра будеш здоровий.

— А який на вид той, хто коней забрав? — запитав Швайка.

— Злий очі, — відказав Рашит. — Довгий кінський голова. І високий...

Він звівся на ноги.

— Я поїхало... е-е, поїхав. Інші ще не сплять, можуть побачити, що мене нема. А вранці табун пущу сліди топтати. Тоді будемо за Чатир-могила. Ну, бувай здоров!

— Спасибі, брате, — відказав Швайка. — Сам Бог тебе послав.

Рашит показав у посмішці білі зубі.

— Мій Бог чи твій?

Вони обнялися і Рашит щез у темряві. Швайка довго дивився йому услід.

— Запам'ятайте, хлоп'ята, — нарешті звернувся він до друзів, — що й серед татарів теж є люди. І не так уже й мало. І коли б не вони, я б їх усіх підряд...

І Швайка змахнув рукою, наче в ній була шабля.

— Ти його давно знаєш? — поцікавився Грицик.

— Давно. Одразу, як мене з матір'ю потягли на аркані в степ.

— То ти і в полоні був?

— Був, бодай його не згадувати... — Швайка помовчав. — Матір мою забили насмерть. За те, що спробувала втекти. А мене взяла до себе Рашитова мати. Вона теж була з Воронівки... Так що ми з Рашитом немов брати.

За багаттям повисла мовчанка.

Худ. Максим Паленко

— Виходить, ти воронівський? — нарешті озвався Грицик.

Швайка відповів не одразу.

— Отам, внизу, розвалини знаєте? — запитав він. — То була наша хата. Тепер тільки льох залишився.

— То ти син підстарости Сидірка? — здогадався Санько.

— Ага, — кивнув Швайка. — Ледьщо — я одразу до свого льоху. Рани зализувати.

— А ми ж... а ми гадали, що там вовкулаки завелися.

— Знаю, — посміхнувся Швайка. — Бачив, як ви нас хрестили. Я тоді там відлежувався, коли мене татари стрілою проткнули.

— Ага! — скрикнув зненацька Грицик. — Тепер я знаю, чому мені дід Кібчик вухо крутив. Ти там лежав, а він не хотів, щоб ми навколо гасали, так?

— Метикуватий, — похвалив його Швайка. Він підвівся, затоптав багаття і накинув зверху кущ старого перекотиполя.

— Поїдемо, мабуть, хлопці, — сказав він. — Саньку, я тебе до себе візьму. Бо ще, бува, звалишся дорогою.

— Не звалюся, — запевнив його Санько. — Мені вже краще. — І вже, коли сидів на коні, стиха додав: — А там, у льосі, був ще один дід. У нього борода аж до пояса, еге ж? І Кудьмою його зовуть.

Швайка смикнувся, мовби його вдарили. Якийсь час пильно розглядав малого товариша.

— Тобі й це відомо, — сказав нарешті. — Ой, Саньку, Саньку, що ж з тебе буде, коли виростеш? — Подумав і додав: — Якщо тільки виростеш.

— Виросту, — пообіцяв Санько.

У розділі першої частини тетралогії «Джури козака Швайки» «Пастух Рашит» утілено ідею порозуміння та взаємодопомоги українців і татар, адже наші народи єднає така непроста, але водночас спільна історія.

4. На прикладі яких героїв автор доводить думку про порозуміння народів?

Розрізняють мову автора і мову персонажів (мова кожного персонажа своєрідна). Мова автора і мова персонажів можуть відрізнятися, бо вони виконують у творі різні функції.

Мова персонажів є важливим засобом характеристики героїв. Людям різних епох, соціальних станів, місцевостей, віку тощо властиві певні особливості. Вони виявляються і в лексиці, і у фразеології, і в інтонації, і у вимові. Письменник намагається художньо їх відтворити. Важливу роль відіграють у художніх творах *діалоги*, *внутрішні монологи*.

Мова персонажів (монологи, діалоги) — виразна індивідуальна особливість героя твору, яка розкриває його характер і допомагає зрозуміти ставлення автора до певної дійової особи в художньому творі. У діалогах рокриваються характери, особливості вдачі, темпераменту Санька й Грицика, козака Швайки, татарина Рашита.

Авторські пояснення підсилюють мову героїв: доповнюють репліки героїв, відтворюють їхні емоції, передають рухи, пози, жести, міміку.

5. Що вам відомо про козацтво з уроків історії? Намалюйте фрагмент стрічки часу; позначте на ній дати ключових подій козацької доби.
За потреби перегляньте відео про виникнення козацтва (фільм «Країна. Історія українських земель») за покликанням чи QR-кодом, що на с. 148.

6. Чому Швайка називає Рашита братом? Що їх об'єднує, а що — розділяє?

7. Перекажіть розділ від імені героя: а) Швайки; б) Рашита. Чи однакові розповіді? Чому?

8. Назвіть мінімум три ознаки, за якими відрізняється мовлення героїв.

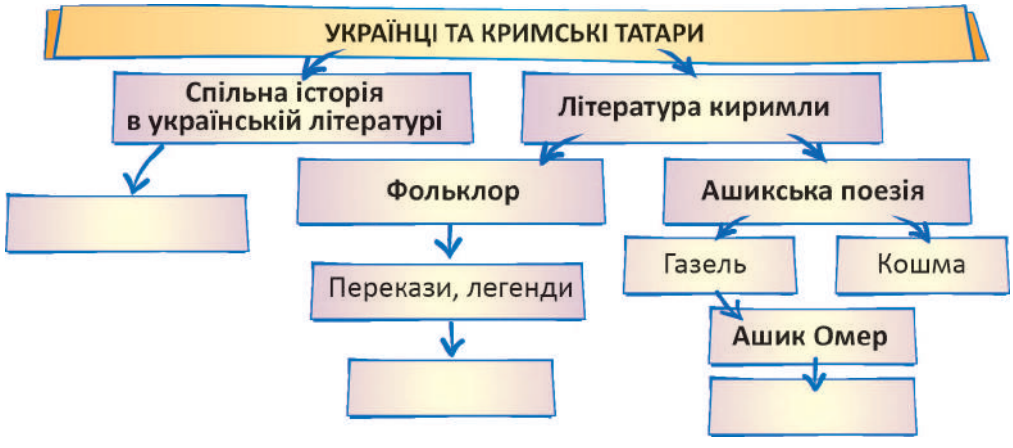
9. Як у творі втілено проблему дружби та обов'язку? Поясніть свою думку на прикладі епізоду, коли Швайка викрадає коней у Рашита. Що, на вашу думку, важливіше — дружба чи обов'язок? Чому?

10. Доведіть, що в образі козака Швайки втілено найкращі риси лицарства. На підтвердження своїх думок наведіть чотири конкретні приклади з тексту.

11. Сформулюйте тему та ідею прочитаного розділу.

12. Створіть власні ілюстрації до розділу «Пастух Рашит» (за бажання).

13. Накресліть схему в зошит. У порожні клітинки впишіть приклади з вивчених творів.

14. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору», за потреби доповніть її.

Автор	Володимир Рутківський
Твір	«Пастух Рашит» (розділ із першої частини тетралогії «Джури козака Швайки»)
Рід	Епос
Жанр	Роман-тетралогія (розділ із першої частини тетралогії «Джури козака Швайки»)
Тема	Зображення становлення українського козацтва
Ідея	Уславлення найкращих рис та могутності оборонців рідної землі; ідея порозуміння та взаємодопомоги українців і татар
Образи	Козак Швайка, татарин Рашит, Санько, Грицик, згадано діда Кудьму

15. Проєктна робота «Банк тестових завдань». Виконайте роботу покроково.

1) Створіть шість тестових завдань до розділу «Українці та кримські татари» у word або в google-формі. Обов'язково вкажіть ключ до тестів (правильні відповіді).

2) Запропонуйте однокласникам / однокласницям виконати тестові завдання, за потреби виправте помилки.

3) Об'єднайте всі тести в один файл — тепер у вас є банк тестових завдань.

16. За бажанням послухайте твір Володимира Рутківського «Джури козака Швайки» повністю — усі розділи. За покликанням (с. 148) подано аудіокнигу, а також текст твору повністю (за розділами).

Із поезії XIX століття: стилі та жанри

- **Євген Гребінка.** «Українська мелодія»
- **Михайло Петренко.** «Дивлюсь я на небо»
- **Тарас Шевченко.** «Причинна»
- **Іван Драч.** «Балада роду».
- **Богдан Гура.** «Балада про мальви»
- **Анатолій Матвійчук.** «Кленова балада»
- **Петро Гулак-Артемовський.** «Дві пташки в клітці»
- **Степан Руданський.** «Добре торгувалось». «Не мої ноги»
- **Павло Грабовський.** «Я не співець чудовної природи...». «До матері». «До Н. К. С.»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- **Тарас Шевченко.** «Лілея», «Тарасова ніч»
- Збірка «Українські поети-романтики»
- Збірка «Українські співомовки»
- **Іван Драч.** «Балади буднів»
- **Анатолій Качан.** *«Журавлині луги, або Купальські вогні»*
- **Віктор Баранов.** *«Хата синьоока»*
- **Кузьма Скрябін.** «Поезія»

«Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...».

Твори митця художньої кераміки Радислава Швеця

УКРАЇНА XIX СТОЛІТТЯ РОМАНТИЗМ І РЕАЛІЗМ ЯК ОСНОВНІ МИСТЕЦЬКІ НАПРЯМИ XIX СТОЛІТТЯ. СВОЄРІДНІСТЬ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ІЗ ПОЕЗІЇ XIX СТОЛІТТЯ: СТИЛІ ТА ЖАНРИ

Іван Франко Худ. Михайло Приставш

...розпанахання давніших географічних
державно-етнографічних границь,
величезний зріст комунікації,
безмірне розширення літературних горизонтів.
Спільність ідей і ідеалів в писаннях
однієї генерації в різних краях...
панування... певної літературної моди
в цілому цивілізованому світі в даній добі.
Іван Франко

В епіграфі Іван Франко визначив істотні прикмети XIX ст. — епохи, яка докорінно змінила світобачення українців і в культурному, і в літературному плані.

Це епоха, у якій співіснували або приходили на зміну одне одному явища, що уособлювали різні світоглядні ідеї та естетичні концепти[1] як доби романтизму, так і доби реалізму. Романтизм поєднує інтерес до сучасного реального життя і до ідеалізованого образу минулого. Романтизм, набуваючи все більшого значення в українському художньому житті, демонструє щораз відчутніші відмінності, які віддаляють його від класицизму[2].

Зазначмо, що в романтичному періоді малярства **Англії** переважав краєвид, віддображаючи пейзажний стиль парків та вільнолюбні настрої Байрона; у малярстві **Франції** — історичний жанр і драматургія; **Німеччини** — філософія та музика, фольклорні сюжети і краєвид.

Український романтизм найкраще проявляється в літературі, зокрема в поезії, та образотворчому мистецтві. Це були оповиті поетичною атмосферою роботи Тараса Шевченка (його портрети); Василя Штернберга — одного із засновників українського пейзажного та жанрового живопису.

[1] *Концепт* — багатозначний термін. *Тут:* стійка мовна чи авторська ідея, що має традиційне вираження; те саме, що *мотив*.

[2] *Класицизм* — літературно-художній напрям (а також стиль доби), який уперше заявив про себе в культурі XVI ст. *Його визначальні риси:*
- прагнення будувати художні твори на засадах розуму, ігноруючи почуття;
- наслідування зразків античного мистецтва;
- встановлення непорушних правил і законів, зокрема — закон «трьох єдностей» (дії, часу й місця) та ін.;
- обов'язкове дотримання правил, зокрема таких: поділ дійових осіб на позитивних і негативних, пропорційність частин твору тощо;
- ясність і чистота мови;
- орієнтування на смаки вищої суспільної верстви;
- поділ жанрів на «серйозні» (роман, трагедія тощо) та «розважальні» (комедія, байка тощо).

«Циганка-ворожка».
Худ. Тарас Шевченко

«Садиба Григорія Тарновського в Качанівці».
Худ. Василь Штернберг

Для творів письменників-романтиків характерні мотиви самотності, світової скорботи, нерозділеного кохання, розчарування в реальному житті. Український романтизм мав й інші особливості, а саме:

- фольклорний аспект;
- інтерес до внутрішнього світу людини, гротескно-сатиричне[3] зображення дійсності та проникливе відтворення природи;
- романтики розкривають складність та суперечливість людської душі, заглибленість у внутрішній світ особистості (інтерес до пристрастей та яскравих почуттів);
- показ непересічних подій, найчастіше трагічних (таємничі вбивства, чаклування, розлука тощо);
- ідеалізм[4] у філософії і культ почуттів, а не розуму (як це було характерним для митців-просвітників[5]);
- звернення до народності, захоплення фольклором і народною мистецькою творчістю;
- пошук історичної свідомості й посилене вивчення минулого;
- ліричний герой перебуває в гармонії з природою.

Ідеями і настановами, зокрема в наголошуванні на народності та значенні національного в літературі і мистецькій творчості, романтизм відіграв визначну роль у пробудженні й відродженні багатьох народів.

Під впливом Великої французької революції 1789–1794 рр. у Європі та Америці посилилися антифеодальний і національно-визвольний рухи.

Ідеали революції — «свобода, рівність, братерство» в буржуазному[6] суспільстві не були втілені в життя.

[3] *Гротéск* — це художній засіб, який полягає у викривленні зображуваного, суттєвому перебільшенні чи применшенні його ознак, поєднанні різких контрастів.

[4] *Ідеалі́зм* — напрям філософії, в основі якого — твердження, що в основі реальності лежить не матеріальне, а ідеальне, духовне.

[5] *Просві́тництво* — широкий ідейний рух, представники якого свою основну мету вбачали в тому, щоб нести в народ освіту, світло пізнання, ідеї, які могли виховувати і наставляти людей на шлях істини; звідси й назва руху й епохи — Просвітництво.

[6] *Буржуазі́я* — частина суспільства, власники виробництва.

«Мандрівник над морем туману». Худ. Каспар Давид Фрідріх

Ця картина німецького художника-романтика — одна зі знакових картин романтизму.
На ній зображено мандрівника, що стоїть на темній крутій скелі й вдивляється в туман, глибини гірських ущелин. Гострі піки подекуди виринають з туману, а ген-ген видно гірські гряди.

Ця картина — більше, ніж просто пейзаж. Тут природа — зовнішнє вираження внутрішнього стану байронічного героя.

Гори та хмари — частина душі героя, водночас він є її темнішою частиною. Художник намагався створити зв'язок між близьким і далеким, кінцевим і нескінченним.

Бездуховність, зневіра, розчарування стали причиною пошуків нових ідеалів. Але, гостро заперечуючи сучасний лад, передові люди не дуже уявляли той державний устрій, який забезпечив би щастя для всіх громадян. Звідси — занурення у мрійний світ, створений уявою героя-романтика.

Романтична «світова скорбота» була одним із виражень глибокого розчарування в результатах Великої французької революції та пов'язаного з нею Просвітництва.

Відомо, що просвітники щиро вірили в те, що незабаром запанує царство розуму та загального добробуту. Результати ж французької революції цілковито перекреслили їхні ілюзії. Царство розуму, загального добробуту й миру обернулося нескінченними загарбницькими війнами, бездушністю та егоїзмом.

Саме тому розчарування романтиків набуло особливої гостроти, почало переростати в настрої безнадії та глибокого відчаю.

Також у романтичне світобачення вриваються почуття і філософські роздуми. Повсякденне життя поет-романтик бачить через символи. А природа посідає важливе місце в житті героя-романтика.

Романтизм (фр. romantisme) — літературний напрям, що виник наприкінці XVIII ст. в країнах Західної Європи й існував у літературі Європи й Америки в першій половині XIX ст.

Французьке слово «романтизм» походить від іспанського «романс», що означало ліричний жанр, який виник в іспанській літературі ще в Середньовіччі. Згодом «романс» починає означати епічний жанр роману.

Реалізм (від лат. *Realis* — «суттєвий», «дійсний») — стиль і напрям у мистецтві, для якого визначальним є правдиве відтворення дійсності в її типових рисах. Панування реалізму слідувало за добою романтизму і передувало символізму.

Романтизм став запереченням класицизму. В Англії XVIII ст. епітет «романтичний» позначав літературу Середньовіччя та Ренесансу, а згодом — фантастичне, дивовижне, таємниче як елементи поезії кінця XVIII ст.

Український романтизм виник під впливом творчості європейських письменників-романтиків: Вальтера Скотта, Джорджа Гордона Байрона, Персі Біші Шеллі *(Англія)*; Фрідріха Шиллера, Генріха Гейне, Йоганна Вольфганга Гете *(Німеччина)*; Віктора-Марі Гюго *(Франція)*; Адама Міцкевича, Юліуша Словацького *(Польща)*; Шандора Петефі *(Угорщина)*.

Усі європейські народи пережили в добу Романтизму величезне, глибинне духовне оновлення. Тоді органічно переплелися духовна єдність різних поколінь, відчуття гармонії з природою, культ прекрасного, важливість особистої свободи й гідності людини, що страждає, змагання за незалежність нації і справедливість.

У романтичному стилі автори відображали героїчне минуле України. Осередком поетів-романтиків став Харків. Утворювалися творчі угруповання і в інших містах України.

1. Доберіть слова-асоціації до слів «романтизм» і «реалізм». Чи можна ці слова вважати антонімами? Чому?

Літературні угруповання поетів-романтиків

	Учасники	*Акцент*	*Локація*
Харківська школа романтиків	*Ізмаїл Срезневський, Михайло Петренко*	*На мові*	*Харків*
Львівська школа романтиків / «Руська трійця»	*Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький*	*Програма відродження української літератури на заході України*	*Львів*
Київська школа романтиків	*Михайло Максимович*	*Розвиток української літератури*	*Київ*

2. Опрацюйте таблицю «Літературні угруповання поетів-романтиків», а саме: перейдіть за покликанням https://cutt.ly/tePmCmmN або QR-кодом, ознайомтеся з поданою там інформацією та доповніть таблицю стовпцем «Творчий доробок».

Джерелами романтизму в Україні були національно-визвольний рух, духовне відродження культури. Романтиків цікавлять внутрішній світ героїв, що діють у незвичних обставинах. Ідеалом була духовно багата особистість, яка шукає гармонії з людьми, природою і світом.

В Україні сформувалися чотири тематично-стильові течії романтизму:

а) фольклорно-побутова; б) фольклорно-історична;
в) громадянська; г) психологічно-особистісна.

На ранньому етапі утвердився народний романтизм, якому властиві:

- ✓ незадоволення реальним життям;
- ✓ зосередження на внутрішньому світі людини;
- ✓ поєднання розуму та почуттів — головних засад епох Просвітництва та романтизму;
- ✓ наявність релігійної свідомості;
- ✓ увага до літературної мови, історичної тематики;
- ✓ зв'язок із фольклором (сюжет, герої, художні засоби, стилістичні фігури);
- ✓ наявність символів, антитез, персоніфікацій, метафор для вираження тужливих настроїв;
- ✓ насиченість яскравими народнопоетичними засобами художньої виразності мови.

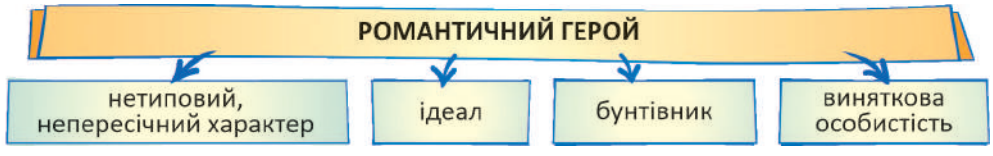

Тарас Шевченко і Петро Гулак-Артемовський

У творах, що започаткували народний напрям (поезії Гулака-Артемовського «Рибалка» і Гребінки «Човен»), уже відчутний фольклорний мотив. На початку XIX ст. визначилися прикметні риси нової літературно-мистецької свідомості: формувалася літературна мова на основі «живої народної мови». Український романтизм виявив глибший, ніж в інших літературах, зв'язок із фольклором, інтерес до побуту й звичаїв.

Співіснування різних стильових напрямів і течій, характерне для української літератури першої третини XIX ст., по-новому проявилося у творчості Шевченка. Ми характеризуємо ранню творчість Кобзаря як романтичну, а згодом уже читаємо його реалістичні твори.

3. Створіть асоціативне гроно «Доба романтизму», доповнивши його особливостями героя-романтика: а) герой у гармонії з природою; б) у центрі часто фантастичні події; в) романтичний герой пов'язує свою долю з долею народу, з боротьбою за національну незалежність; г) сильна, вольова, мужня, духовно багата людина (часто самотня), яка протистоїть жорстокому несправедливому світу.

4. Виберіть з переліку слова, які відображають героїв романтичних творів: *козаки (запорожці), народні співці, гетьмани, селяни, русалки, відьми, вовкулаки, закохані, українські січові стрільці.* Обґрунтуйте свій вибір.

5. Виконайте тестові завдання.

1. *Школа романтиків була найчисельнішою у місті*

А Львів Б Чернігів В Київ Г Харків

2. *Продовжте речення: Яскрава особистість, здатна на шляхетні почуття і готова до самопожертви за високі ідеали, — це герой...*

А романтичний Б реалістичний

В епохи Просвітництва Г доби класицизму

3. *Ознаки романтизму (оберіть три правильні відповіді):*

А реальне зображення дійсності

Б розум переважає над почуттями

В символи, антитези, метафори для вираження тужливих настроїв

Г тісний зв'язок із фольклором

Ґ незадоволення реальним життям

4. *Представниками літератури українського романтизму є всі, ОКРІМ*

А Михайла Петренка Б Євгена Гребінки

В Івана Котляревського Г Тараса Шевченка

6. Опрацюйте матеріал розділу і складіть таблицю «Тематично-стильові течії романтизму» за зразком.

Течії	*Ознаки*	*Представники*
Фольклорно-побутова	*Фольклор як важливий чинник літератури*	*Петро Гулак-Артемовський, Тарас Шевченко*
.....	.....	.....

ЄВГЕ́Н ГРЕБІ́НКА
(1812 – 1848)

Тіло моє було в столиці,
а душа далеко — у рідному
степу, під солом'яною
покрівлею маленького
будиночка.
Євген Гребінка

1. Послухайте спів соловейка, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/eePmC1a3 або відсканувавши QR-код.

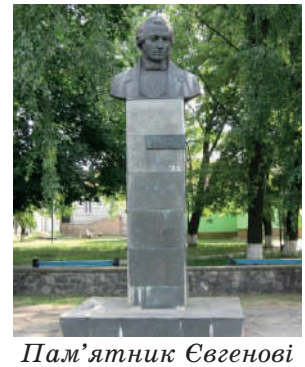
2. Пофантазуйте, який стосунок до матеріалу цього розділу має спів соловейка. Не забудьте перевірити свої припущення, опрацювавши (до речі, спробуйте це зробити, не вимикаючи мелодію), відповідні матеріали.

У благодатному й багатому на солов'їні співи чернігівському краї були написані перші твори Євгена Гребінки.

Народився Євген у 1812 р. Хлопчик ріс в атмосфері козацьких переказів, романтичних легенд, які оповідала йому мати.

Особливе світосприймання сформувала в допитливого Євгена рідна природа. Згодом таку гармонійну єдність людини зі світом Гребінка описував у «дорослих» творах. Серед природи він почувався творцем Всесвіту.

Краєвиди України, її історія були джерелом патріотизму Євгена Гребінки. Навчався хлопець спочатку вдома, згодом вступив до Ніжинської гімназії вищих наук, де в той час здобував освіту й Микола Гоголь.

Пам'ятник Євгенові Гребінці на Полтавщині. Скульптор Ю. Гирич

У цьому навчальному закладі панувала творча атмосфера. Там студенти цікавилися літературними новинками, обговорювали їх, видавали рукописні журнали, у яких вміщували свої твори.

Не дивно, що саме в гімназії Євген Гребінка почав писати вірші.

Цікаво, що письменник допоміг викупити з кріпацтва Тараса Шевченка та надрукувати перше видання «Кобзаря», а також розмістив окремі твори поета в альманасі[1] «Ластівка» і сприяв першій подорожі Шевченка в Україну.

На початку XIX ст. виникає так званий романтичний напрям української літератури дошевченківського періоду, яка живилася подіями народного життя й надихалася ідеями національного відродження.

[1] *Альмана́х* — збірка літературних творів

[2] *Рома́нс* — невеликий за обсягом вірш та музичний твір для сольного співу з інструментальним акомпанементом.

Згадайте, що таке байка. Яка її структура?

Які байки вам відомі? У чому особливість цього жанру літератури?

Прочитайте байки Євгена Гребінки, перейшовши за покликанням чи відсканувавши QR-код, що на с. 161. Порівняйте ці байки з байками Григорія Сковороди.

Євген Гребінка спочатку був прихильником жанру байки, яка мала в Україні давні традиції й досягла найвищого рівня у XVIII ст. в «Байках Харківських» Григорія Сковороди.

Іван Франко зазначав, що «як байкопис, Гребінка посідає перше місце в нашім письменстві. Його байки характеризуються яскравим національним і навіть спеціально лівобережним українським колоритом, здоровим гумором». Зокрема, це «Ведмежий суд», «Віл», «Ячмінь», «Рибалка», «Мірошник», «Дві пташки в клітці».

Євген Гребінка писав байки, оповідання, нариси, повісті. Його перу належить історичний роман «Чайковський», вірші, пісні. Усесвітньо відомими стали романси[2] Євгена Гребінки, зокрема «Ні, мамо, не можна нелюба любить» («Українська мелодія»). У поетичних творах письменник передає найтонші, найніжніші порухи людської душі, сумні роздуми закоханих, настрої смутку, туги за щастям, нездійсненність мрій.

УКРАЇНСЬКА МЕЛОДІЯ

«Ні, мамо, не можна нелюба любить!
Нещасная доля із нелюбом жить.
Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти,
Хай лучче я буду ввесь вік дівувати!»

«Хіба ж ти не бачиш, яка я стара?
Мені в домовину лягати пора.
Як очі закрию, що буде з тобою?
Останешся, доню, одна, сиротою!

А в світі якеє життя сироті?
І горе, і нужду терпітимеш ти.
Я, дочку пустивши, мовляв, на поталу,
Стогнать під землею, як горлиця стану».

«О мамо, голубко, не плач, не ридай.
Готуй рушники і хустки вишивай.
Нехай за нелюбом я щастя утрачу;
Ти будеш весела, одна я заплачу!»

Ген там, на могилі, хрест божий стоїть,
Під ним рано й вечір матуся квилить;
«О боже мій милий! Що я наробила!
Дочку, як схотіла, із світу згубила!»
1841

3. Назвіть ознаки романтизму, які характерні для вірша «Українська мелодія» Євгена Гребінки, проілюструвавши конкретними прикладами.

4. Між ким передана розмова у вірші? Як ви дізналися?

5. За допомогою яких слів ви б передали настрій вірша?

6. Проаналізуйте «Паспорт твору». За потреби доповніть його.

Автор	Євген Гребінка
Твір	«Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любить»)
Рід	Лірика
Жанр	Лірична пісня (романс)
Мотив	Уболівання матері за долю доньки
Художні засоби:	
епітети	«нещасная доля»
порівняння	«стогнати… як горлиця»
метафори	«стогнати під землею», «щастя утрачу», «хрест Божий стоїть», «…із світу згубила»
звертання	«Ні, мамо…», «Останешся, доню…», «О мамо, голубко…», «О, Боже мій милий!»
риторичні запитання	«Хіба ж ти не бачиш, яка я стара?»
риторичні оклики	«Ні, мамо не можна нелюба любить!», «Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти! / Хай лучче я буду весь вік дівувати!», «Останешся, доню, одна, сиротою!», «Ти будеш весела, одна, я заплачу!», «О, Боже мій милий! Що я наробила! / Дочку, як схотіла, із світа згубила!»
Римування	Паралельне

7. Складіть, беручи до уваги інформацію з паспорта твору «Українська мелодія», ментальну карту за зразком.

8. Намалюйте ілюстрацію до вірша «Українська мелодія» Євгена Гребінки.

9. Пригадайте, що таке *віршований розмір*. Прочитайте в словничку літературознавчих термінів визначення розмірів трискладових стоп (*дактиль, амфібрахій, анапест*). Запишіть у зошит, відобразивши їх у схеми.
Відтак доведіть, що у паспорті вірша правильно вказано вид римування.

Портрет Михайла Петренка. Худ. Олександр Чередниченко

МИХА́ЙЛО ПЕТРЕ́НКО (1817–1862)

...Петренко посів своє, окреме місце в історії літератури. У цьому велике принципове значення цього, зрештою малого, поета. Лексика і епітети його можуть нам видаватися малооригінальними. Для свого часу вони були революційні.

Юрій Шевельов

Поцікавтесь, які творчі осередки є у вашій громаді. Кого вони об'єднують? Із якою метою створені?

Чи хотів / хотіла б ти брати участь у творчих зібраннях?

Чому важливо діяти злагоджено в групі?

У різних містах України в XIX столітті митці створювали свої осередки.

Харківська школа романтиків була однією з найчисленніших. Її активні учасники — Левко Боровиковський, Микола Костомаров, Петро Гулак-Артемовський, Віктор Забіла, Михайло Петренко.

Вони й збагатили українську літературу різножанровими творами, серед яких значного поширення й популярності набула *романсова лірика*, а також *лірика особистої журби* (елегії, послання, посвяти, медитації). У цих ліричних жанрах якнайповніше було розкрито внутрішній світ людини, її душевні переживання, настрої смутку, меланхолії.

2017 року запропонували започаткувати День української пісні. Мистецькі середовища висунули пропозицію прив'язати свято до конкретної дати — 12 серпня. Того дня 1962 року космонавт Павло Попович заспівав у космосі «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...».

Ця пісня завжди подобалася українцям. Навіть Емський указ не завадив її звучанню. Тиражували її в діаспорі перед Першою світовою війною, популяризували в роки гітлерівської окупації під час Другої світової війни.

Павло Попович після повернення з космосу на Землю (1962 рік) доповів у Москві керівникові СРСР українською мовою: «Я перший радянський космонавт з України...»

Імена авторів пісні тривалий час не були відомими. Хтось вважав, що її написав Тарас Шевченко, але згодом дослідники творчої діяльності романтиків повернули авторство Михайлові Петренку.

У 2017 році українці святкували 200-ліття від дня народження поета. У жовтні на горі Карачун поблизу Слов'янська відкрили пам'ятник українській пісні, викарбувавши на ньому два перші рядки вірша. Праправнук Олександр Петренко та редактор газети «Культура і життя» Євген Букет уклали та надрукували «Книгу одного вірша» — збірку перекладів «Дивлюсь я на небо...» різними мовами.

Михайло Петренко народився в місті Слов'янськ Харківської губернії (тепер Донецька область). Закінчив юридичний факультет Харківського університету. Протягом тринадцяти років він виконував обов'язки прокурора. Останні роки прожив на Харківщині.

Мрія Петренка про небо частково втілилася вже у XXI столітті. 25 серпня 2009 року науковці Андрушівської обсерваторії відкрили астероїд. Згодом його назвали Mykhailopetrenko.

Із спадщини Михайла Петренка збереглося майже двадцять поезій. Поезію «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...» написав задовго до чиновницької кар'єри. Мелодії до рядків поезії «Небо» («Дивлюсь я на небо...») Михайло так і не почув.

Після смерті поета вірш був покладений на музику Людмилою Александровою, випускницею Варшавської консерваторії, дочкою харківського поета й військового лікаря Володимира Александрова. Вірш набув широкої популярності як українська народна пісня літературного походження. Тема недолі, нарікання на життя, незадоволення земним буттям, бажання заховатися від сирітського горя — усім цим наповнений вірш. Тут переважають мотиви втечі від реалій, пошуку щастя.

ДИВЛЮСЬ Я НА НЕБО ТА Й ДУМКУ ГАДАЮ...

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю,
Чому мені, боже, ти крилів не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав!

Далеко за хмари, подальше од світу,
Шукать собі долі, на горе привіту,
І ласки у зірок, у сонця просить,
У світі їх яснім все горе втопить;

Бо долі ще змалу здаюся не любий,
Я наймит у неї, хлопцюга приблудний;
Чужий я у долі, чужий у людей:
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?
Кохаюся лихом, привіту не знаю,
І гірко, і марно свій вік коротаю;

І в горі спізнав я, що тільки одна, —
Далекеє небо, — моя сторона.

І на світі гірко; як стане ще гірше,
Я очі на небо, — мені веселіше!
І в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.

Коли б мені крилля, орлячі ті крилля.
Я землю б покинув, і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув,
І в хмарах навіки од світу втонув!

«Дивлюсь я на небо...»
Худ. Ігор Галан.
2000 рік

1. Хто ліричний герой вірша Михайла Петренка? Якими рисами характеризується герой-романтик?
2. Який настрій вірша? Чому ви зробили такий висновок?
3. Які образи-символи наявні у творі? Із чим вони асоціюються?
4. Визначте римування й віршований розмір твору «Дивлюсь я на небо…».

5. Виконайте інтерактивну вправу за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/KeBkwg7A
6. Перейдіть за покликаннями https://cutt.ly/AePmVWkO або відскануйте QR-код і прослухайте виконання пісні «Дивлюсь я на небо...».
7. Чия манера співу вам сподобалася найбільше?
8. Яка з них найкраще передає зміст, мелодику та настрій? Відповідь обґрунтуйте.
9. Прочитайте уважно епіграф до статті про Михайла Петренка. Чому мовознавець Юрій Шевельов називає його «малим поетом»? Чи погоджуєтеся ви з такою думкою? Наведіть 2–3 аргументи, щоб довести, що Михайло Петренко — «великий поет».

10. Вивчіть напам'ять один із віршів поетів-романтиків.
11. Проаналізуйте «Паспорт твору». Накресліть таблицю в зошиті та доповніть її.

Автор	Михайло Петренко
Твір	«Небо» («Дивлюсь я на небо – і думку гадаю»)
Рід	
Жанр	
Художні засоби:	
епітети	
метафори	
тавтологія	«Чужий я у долі, чужий у людей »
риторичні запитання	«Хіба ж хто кохає нерідних дітей?»
риторичні звертання	«Чому мені, Боже, ти крилець не дав?»
Римування	
Віршований розмір	

ЖАНР БАЛАДИ В ЛІТЕРАТУРІ РОМАНТИЗМУ. СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ БАЛАДИ

В мого роду — сто доріг, / Сто століть у мого роду...
Сто вітрів в ногах лежить / Мого роду і народу...
Іван Драч «Балада роду»

Балада є одним із найпопулярніших ліричних жанрів. Він має дуже довгу історію, протягом якої зазнавав значних змін. Народилася балада у європейському фольклорі. А згодом письменники почали опрацьовувати народні мотиви, водночас пропонуючи власні сюжети.

Від доби романтизму (початок XIX ст.) баладою зазвичай називають невеликий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного, героїчного чи соціально-побутового змісту з драматично напруженим сюжетом. Цей драматизм (часто трагічність) сюжету поєднується в ній із ліричністю, схвильованістю оповіді.

Чому романтики полюбляли саме баладу?

Наприклад, Тарас Шевченко починає «Кобзар» саме баладою «Причинна». Мабуть, тому, що названі риси (винятковість героя, незвичайність події, фантастика та магія, наявність чогось містичного) притаманні усьому романтизму як літературному напряму.

Українська балада розпочинається з творів Петра Гулака-Артемовського («Пані Твардовська», «Рибалка»), Левка Боровиковського («Маруся»), Маркіяна Шашкевича («Погоня»).

У другій половині XIX ст. до цього жанру зверталися Степан Руданський («Верба»), Яків Щоголів («Чумак»), Юрій Федькович («Рекрут»). Значно розвинули баладний жанр Іван Франко («Керманич», «Князь Олег»), Леся Українка («Калина», «Королівна»).

На межі XIX–XX ст. у жанрі балади творили Михайло Старицький, Павло Грабовський, Борис Грінченко, Дніпрова Чайка, Михайло Чернявський.

У поезії кінця XX ст. до балади зверталися Ліна Костенко, Іван Драч, Борис Олійник, Валентина Малишко, Ірина Жиленко, Анатолій Матвійчук. Продовжуючи класичні традиції поетів XIX ст., ці митці сміливо експериментували, вводили до структури балади нові образи, ритми, розміри, тропи *(докладніше дізнатися про це можна за QR-кодом чи покликанням, що на с. 167)*.

https://cutt.ly/VePmBhf9

Сучасній українській баладі властиві такі ознаки:

- ✓ домінує ліризм;
- ✓ оповідні елементи в ній відійшли на задній план;
- ✓ її жанрові особливості визначає не хід подій, а драматизм (часом трагізм) внутрішнього світу героя.

Проте в розвитку балади XXI ст. оповідність не є визначальною ознакою; помітна відмова авторів від сюжету перенесення драматизму до внутрішнього світу ліричного героя, літературна балада тісно пов'язана

з народною, а також із дохристиянською обрядовою поезією. Це основні джерела виникнення жанру балади в українській літературі.

Також важливим є те, що балада XXI ст. характеризується відсутністю трагедійного сюжету, логічним завершенням якого була б загибель головного героя.

У сучасній баладі трагедія позбавляється зовнішніх проявів (потойбічні злі сили, які беруть активну участь у дії: смерть, підступність, злочин), натомість переноситься до внутрішнього світу, у сферу особистого сприйняття ліричним героєм усього, що відбувається.

Худ. Олександр Кошель

Основою тематики українських народних балад часто є фантастичні, незвичайні події. Елементи фантастичного пояснюються давніми язичницькими віруваннями наших предків.

Характерною для балад є **метаморфоза**, де людина перетворюється на пташку, квітку тощо. Але хай якими незвичними є події, герої балад — пересічні люди.

Сильного психологічного ефекту в українських народних баладах досягають за допомого зображення драматизму подій, душевних переживань та емоційних потрясінь. Персонажами є люди різних суспільних верств, а оспівані події не ідеалізовані та не гіперболізовані.

У баладах зашифровано застереження чи повчання. У разі, якщо зло перемагає добро, усе одно прихильність залишається на боці скривджених. Так баладами виховують співчуття, взаєморозуміння та любов.

1. Накресліть таблицю в зошит та доповніть її.

ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ БАЛАД

Різновиди	*Особливості*	*Приклади*
Родинно-побутові	Взаємини між батьками і дітьми, братами і сестрами	«Ой летіла стріла», «Бондарівна» (українські народні балади)
Історичні	Змальоване козацьке життя, смерть козака на полі бою	«Король Лір» (англійська історична балада), «Балада про мальви» Богдана Гури
Міфологічний світогляд	Міфологічний світогляд	
	Розкриваються почуття кохання й ненависті, обра́зи й ревнощі тощо	
Філософські		

2. Прочитайте народну баладу «Ой летіла стріла…». Визначте її різновид та особливості. У чому полягає психологічний ефект твору?

ОЙ ЛЕТІЛА СТРІЛА…

Ой летіла стріла
З-за синього моря.
Ой де ж вона впала?
— На вдовинім полі.
Кого ж вона вбила?
— Вдовиного сина.
Немає нікого
Плакати по ньому.
Летять три зозуленьки,
І всі три рябенькі:
Одна прилетіла,
В головоньках сіла;
Друга прилетіла.
Край серденька сіла;
Третя прилетіла
Та в ніженьках сіла.
Що в головках сіла —
То матінка рідна;
Сіла край серденька —
То його миленька;
А в ніженьках сіла —
То його сестриця.
Де матінка плаче.
Там Дунай розлився;
Де плаче сестриця,
Там слізок криниця;
Де плаче миленька —
Там земля сухенька.
Ой матінка плаче.
Поки жити буде;
А сестриця плаче.
Поки не забуде;
А миленька плаче.
Поки його бачить...

3. Яка тема народної балади «Ой летіла стріла…»?

4. Яку проблему порушено в цій баладі?

5. Що символізує образ зозулі?

6. Як ви вважаєте, чи є в давній народній українській баладі «Ой летіла стріла…» сучасні мотиви? Поясніть свою думку.

Балади, написані конкретним автором / авторкою, називають **літературними**.

Балада «Ой летіла стріла…» — народна, адже її склав український народ. Балада «Причинна» — літературна, бо має конкретного автора, а саме — Тараса Шевченка.

Часто трапляється так, що тематичні особливості балад переплітаються. Наприклад, у баладі «Причинна» яскраво виражений міфологічний світогляд, але також ключовою є й тема кохання. Про особливості цієї балади ви дізнаєтеся на наступних уроках.

Ще одним прикладом літературної балади, що стала піснею, є «Балада про мальви», слова якої написав Богдан Гура, а поклав їх на музику геніальний Володимир Івасюк.

Ілюстрація до балади Тараса Шевченка «Причинна». Худ. Василь Касіян

БОГДА́Н ГУ́РА (1944 – 2018)

Життя — як пісня, що не віддзвенить.
Я в мальві знов для тебе буду жить.
«Балада про мальви».
Богдан Гура

Часто трапляється так, що доля зводить нас із відомими людьми. Вони, як світочі, стають орієнтирами життя.

Український поет Богдан Гура народився 1 грудня 1944 року в с. Шишківці Борщівського району, що на Тернопільщині.

Хлопчик ріс сиротою. Завдяки наполегливості Богдан Гура втілив свою мрію — закінчив філологічний факультет Чернівецького державного університету і став редактором газети «Наддністрянська правда».

Почав писати вірші ще в університеті. Наприкінці 1960-х на його твори звернув увагу юний Володимир Івасюк і запропонував творчу співпрацю. Їхня пісня «Балада про мальви» стала дуже популярною.

Володимир Івасюк — геніальний композитор і співак, який зробив українську естраду відомою на весь світ.
За фахом медик, а за покликанням — скрипаль, віолончеліст, піаніст, гітарист і автор пісень, які він відмовлявся писати російською мовою.
Історія смерті Володимира Івасюка в Брюховецькому лісі під Львовом досі є таємницею, і винні в імовірному вбивстві дотепер не названі й не покарані.

Володимир Івасюк.
Колаж Вікторії Желєзної

Пісні Володимира Івасюка переживають нову хвилю популярності, його твори вчергове набувають актуальності й стають трендами в соцмережах, звучать по-новому в плейлистах і діджей-сетах.

БАЛАДА ПРО МАЛЬВИ

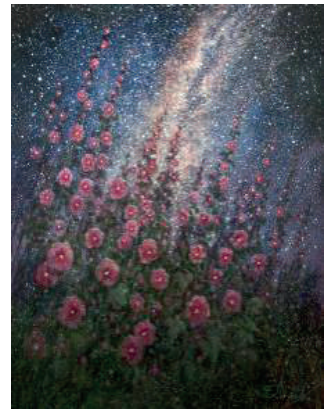
Заснули мальви коло хати,
Їх місяць вийшов колихати.
І тільки мати не засне,
Мати не засне, —
Жде вона мене.

Приспів:
О, мамо рідна, ти мене не жди,
Мені в наш дім ніколи не прийти.
З мойого серця мальва проросла
І кров'ю зацвіла.
Не плач, не плач, бо ти вже не одна,
Багато мальв насіяла війна.
Вони шепочуть для тебе восени:
«Засни, засни, засни, засни...»

У матерів є любі діти,
А у моєї — тільки квіти.
Самотні квіти під вікном,
Квіти під вікном
Заснули вже давно.

Приспів
Як сонце зійде — вийди на поріг,
І люди схиляться тобі до ніг.
Пройдися полем — мальви буйних лук
Торкнуться твоїх рук.

Життя — як пісня, що не віддзвенить.
Я в мальві знов для тебе буду жить.
Якщо ж я ласку не встигла принести —
Прости, прости, прости, прости.

«Мальви». 2023 р. Худ. Олег Шупляк. Твір присвячено мирним жителям села Гроза на Харківщині, яких вбили російські окупанти

1. Прочитайте епіграф до статті і поясніть, як ви його розумієте.

2. Які особливості сучасних балад?

3. У чому полягає відмінність між народною та літературною баладами?

4. Назвіть відомих вам авторів балад. Які твори цих письменників чи письменниць ви читали?

5. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/lePmB9kd чи відскануйте QR-код і прослухайте пісню «Балада про мальви» у виконанні різних співаків. Які картини намалювала ваша уява? Із якими подіями вони пов'язані?

6. До кого звучить звернення в «Баладі про мальви»? Підтвердьте відповідь рядками твору.

7. Визначте тему та ідею «Балади про мальви» Богдана Гури. Оформте паспорт твору в зошиті.

8. Чи доречна символіка: мальви — квіти смутку, жалю? Яку роль цей символ відіграє в ідеї твору? Що відомо про ці квіти?

9. Напишіть власне висловлення на тему «Моя улюблена пісня».

10. Чи бачили ви, як ростуть мальви? Якщо так, то де саме? Чи сподобалися вони вам? Опишіть враження від живих мальв.

11. Більше про постаті Богдана Гури та Володимира Івасюка можна дізнатися, перейшовши за покликанням або QR-кодом, що подані на цій сторінці вище.

ТАРА́С ШЕВЧЕ́НКО (1814 – 1861)

У цьому саду і в той же час
почав він робити етюди
у віршованому
мистецтві; з численних
спроб він згодом
надрукував лише одну
баладу «Причинна».

Із «Щоденника»
Тараса Шевченка

Назвіть три факти про життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка. Зобразіть їх у вигляді малюнків-символів.

Відомо, що Тарас Шевченко змалку цікавився народною творчістю. У дяків навчився читати й писати, рано виявився у хлопця хист і до малювання. Коли Тарасові виповнилося чотирнадцять років, він став служником-козачком пана Енгельгардта. Помітивши здібності козачка до малювання, той віддав Тараса вчитися в досвідченого майстра.

1831 року сімнадцятирічний Шевченко приїхав до Петербурга, куди було переведено Енгельгардта. Тут майбутній поет познайомився з учнем Академії мистецтв Іваном Сошенком. Пізніше відбулося знайомство художника-кріпака з Євгеном Гребінкою.

У лютому 1837 року Товариство заохочення художників дозволило Шевченкові (неофіційно) відвідувати навчальні класи. У квітні 1837 року Карл Брюллов створив портрет поета Жуковського, який розіграли в лотереї за 2500 карбованців. За ці гроші було викуплено Тараса Шевченка з кріпацтва.

Український митець із великою жадобою слухав лекції в академії, багато читав, користувався бібліотекою Брюллова, писав вірші, відвідував театр, виставки, музеї — швидко здобував знання. 1840 року його було нагороджено срібною медаллю 2-го ступеня за першу картину олійними фарбами «Хлопчик-жебрак дає хліб собаці».

У цей період митець захопився літературною творчістю. 1837 року він написав баладу «Причинна[1]», 1838 — поему «Катерина», елегію «На вічну пам'ять Котляревському», 1839 — поезії «Тополя», «До Основ'яненка». 1840 року побачила світ збірка поезій Тараса Шевченка «Кобзар», що містила вісім творів: «Думи мої...», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч».

[1] *Причи́нна* — жінка, яка втратила психічну рівновагу внаслідок того, що їй, за давніми народними уявленнями, «щось поробблено», тут: ворожкою.

1841 року вийшов альманах «Ластівка» із п'ятьма творами Тараса Шевченка: баладою «Причинна», поезіями «Вітре буйний...», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море...», першим розділом поеми «Гайдамаки» — «Галайда», окремим виданням вийшла поема «Гайдамаки». У вересні того ж року митця відзначено третьою срібною медаллю 2-го ступеня за картину «Циганка-ворожка».

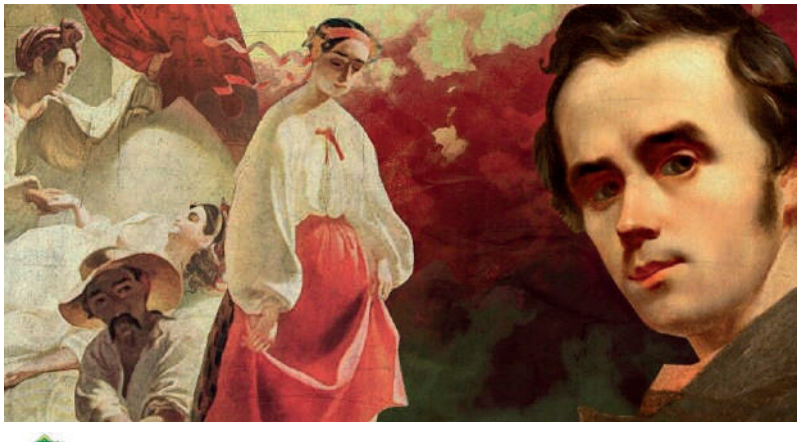
Шевченко був романтиком і водночас реалістом. У молодості, яка схиляє до романтики, писав і реалістичні твори («Катерина»), а в зрілому віці — і романтичні («Царі», «Давидові псалми»). Часто в одному творі тісно переплітаються і романтизм, і реалізм («Гайдамаки»).

Який твір Тараса Шевченка належить до романтизму?

Молодий Шевченко вступив у літературу в період розквіту українського романтизму. Глибокі почуття, співпереживання людському горю, сердечність, замилування красою української землі притаманні світосприйманню Тараса Шевченка. Ці психологічні риси виявилися в його ліричних віршах, баладах, поемах.

Творчість Тараса Григоровича Шевченка тісно пов'язана з подіями його життя. Рання творчість представлена незрівнянними зразками ліричної поезії, баладами, соціально-побутовими та історичними поемами і драматичними творами. Для творів цього періоду (1837–1843 рр.) характерне осмислення життя свого народу, його сімейно-побутових традицій та етнічних особливостей, усвідомлення стосунків свого народу із сусідніми, заглибленість в історичне минуле, критика сучасних поетові суспільних вад.

Частина творів (поеми «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія», «Гайдамаки») присвячена історичній тематиці. Багато таких, які овіяні фольклором та романтичними мотивами: «Тополя», «Причинна» та ін.

2. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/qePmNz6v чи відскануйте QR-код і перегляньте трейлер до твору Тараса Шевченка. Поміркуйте, про що балада «Причинна».

3. Прослухайте перші три строфи балади, які стали самостійним твором (народною піснею) і виконуються як музичний твір. Для цього перейдіть за покликанням або QR-кодом, що на сторінці 173.

4. Чи допомогло прослуховування пісні доповнити уявлення про сюжет балади «Причинна»?

Твір «Причинна» розпочинається романтичним пейзажем. Образ бурі втілює неспокій людського життя: *«Реве та стогне Дніпр широкий»*.

ПРИЧИННА

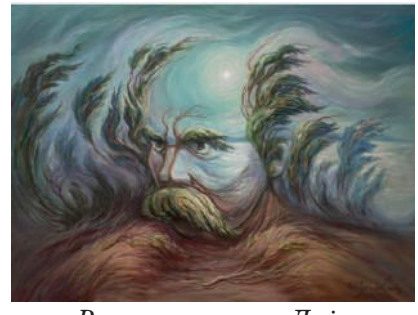
Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонка
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонка блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого, **постійний епітет**
Що торік покинув.

Обіцявся вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,

«Реве та стогне Дніпр широкий».
Худ. Олег Шупляк

Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля… О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити?
Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка
в далекім краю.

Пошли ж ти їй долю, —
вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють.

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари, епітет
Ліг біля моря одпочить, уособлення
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали. —
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь:
З осоки коси, бо дівчата).

...Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали[2].
Довго, довго дивувались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;

Перейдіть за покликанням або QR-кодом, що на с. 173. Який настрій музичного твору?

Які почуття передано в тексті твору, який часто виділяють як окремий під назвою «Така її доля».

Схарактеризуйте ліричну героїню.

[2] *Залоскота́ти* — тут: лоскочучи, замучити, довести до смерті.

Ілюстрація художника Івана Марчука до балади Тараса Шевченка «Причинна» (серія «Шевченкіана»)

Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький постійний епітет
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому…
Швидше, коню, швидше, коню, звертання
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий…
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, боже!»
Кличе її та цілує…
Ні, вже не поможе!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякать;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікать!

Ілюстрація художника Івана Марчука до балади Тараса Шевченка «Причинна» (серія «Шевченкіана»)

Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
Прийшли попи з коругвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

Пригадаймо, що таке балада.

Балада — це ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного, соціально-побутового характеру із драматичним сюжетом.

Як бачимо, героїня балади «Причинна» Тараса Шевченка — дівчина-красуня, яку ворожка зробила сновидою, щоб вона менше страждала від розлуки з коханим. Та під час нічних блукань сновиду залоскотали безжальні й «фантастично достовірні» русалки.

Козак, який прибув уранці та застав її неживою, у розпачу вкоротив собі життя. Тут відчутний натяк на твір Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта» (улюбленого Шевченкового автора).

Кадр з фільму «Ромео і Джульєтта». Реж. Франко Дзефіреллі

Новим у жанрі балади були ліричні відступи, у яких Тарас Шевченко виявив своє ставлення до героїв твору, до зображуваних подій.

Українська поезія раніше не знала такої безпосередності почуттів, щирості, такого яскравого вираження народних уявлень. Поет не тільки співчуває скривдженим, а й заступається за них.

5. Яка життєва ситуація описана в баладі?

6. Простежте, як змінюються картини природи і хто блукає на тлі цієї природи? Як настрій ліричної героїні перегукується із природними явищами, описаними у творі?

7. Визначте реальне й фантастичне в баладі.

8. Які фольклорні елементи використовує автор? Назвіть їх. Поясніть, із якою метою вжито ці елементи.

9. Для чого ворожка робить причинною (божевільною) дівчину?

10. Чи варто вірити в забобони чи «в пороби»? Свою думку обґрунтуйте.

11. Які символи наявні у творі «Причинна»? Зобразіть їх у вигляді піктограм та поясніть їхнє значення.

12. Хто залоскотав до смерті дівчину? Що вам відомо про цих істот?

13. Зобразіть схематично композицію балади «Причинна», використовуючи різні способи презентації інформації.

14. Назвіть ознаки романтичної балади, продовжуючи ряд: *романтичний пейзаж, казково-фантастичні елементи...* . Як вони виявляються у творі?

15. Визначте римування самостійних частин балади «Причинна», а саме «Реве та стогне…» та «Така її доля». Як ритм віршування впливає на мелодійність твору загалом?

16. Як особливості ліро-епосу переплелися у творі Тараса Шевченка?

17. Виконайте тестові завдання.

1. У першому виданні «Кобзаря» 1840 р. надруковані всі перелічені твори, ОКРІМ

А «Іван Підкова»
Б «Тополя»
В «До Основ'яненка»
Г «Причинна»
Ґ «Думи мої, думи мої...»

2. Визначте особливості балади у творі «Причинна» Тараса Шевченка (три особливості).

А динамічний сюжет
Б наявність фантастичних образів
В гострий конфлікт
Г тужливість і сум в образах героїв
Ґ великий за обсягом прозовий твір

18. Опрацюйте паспорт балади «Причинна» Тараса Шевченка. Доповніть його.

Автор	Тарас Шевченко
Твір	«Причинна»
Рід	Ліро-епос
Жанр	Балада
Тема	Оповідь про кохання, розлуку і трагічну смерть закоханих
Ідея	Возвеличення кохання і водночас засудження жорстокого і злого світу, де неможливо зберегти сильні, чисті, справжні почуття
Мотив	Долі
Художні засоби:	
епітети	*«Дніпро широкий», «козацькії очі»*
порівняння	*«кругом, як в усі, все мовчить»; «…мов скажені, летять до дуба»*
метафори	*«місяць зійде»*
звертання	*«швидше, коню, швидше…»*
риторичні запитання	*«Нема кому запитати, За що їх убито? »*
риторичні оклики	*«Зійшло вже сонце!»*

19. Напишіть репортаж із місця подій за трьома першими строфами балади «Причинна». Дотримуйтеся публіцистичного стилю.

20. Відскануйте QR-код або перейдіть за покликанням https://cutt.ly/veBkwNHk і виконайте інтерактивну вправу.

ГУМОР І САТИРА

ПЕТРО́ ГУЛА́К-АРТЕМО́ВСЬКИЙ (1790 – 1865)

Бажаючи плакати,
я смішу інших.
Петро Гулак-Артемовський

Народився майбутній письменник, перекладач, байкар Петро Гулак-Артемовський 27 січня 1790 р. на Черкащині, у містечку Городище, у сім'ї священника. У дванадцять років став сиротою. Навчався в бурсі Києво-Могилянської академії. За спогадами Петра Гулака-Артемовського, то був час, коли він їв недоїдки на базарі, одяг латав сосновими шпильками, а додому на канікули йшов пішки або плив на плотах по Дніпру.

Здобувши освіту, викладав у приватних пансіонах Бердичева, учителював у будинках польських поміщиків на Волині. У 1817 р. переїхав до Харкова і вступив до університету вільним слухачем словесного факультету. Невдовзі почав тут викладати: спочатку польську мову, потім історію, географію, статистику. Це стало його покликанням: природжений лектор, він подавав матеріал дуже захопливо.

Пам'ятник Петрові Гулаку-Артемовському в Харкові (2017 р.)
Фото: univer.kharkov.ua

Петра Гулака-Артемовського тричі обирали деканом факультету, а впродовж 1841–1849 років він був ректором Харківського університету.

Інше покликання Петра Гулака-Артемовського — письменство. Він товаришував з Григорієм Квіткою-Основ'яненком, польським поетом Адамом Міцкевичем... Писав вірші, байки, балади. Він заклав в українську літературу основи нової байки, створив зразки романтичної балади й подав приклад майстерного віршування.

Перший вірш Петра Гулака-Артемовського українською мовою написано в 1817 році. Але відомим поет став, коли опублікували антикріпосницьку сатиричну байку-казку «Пан та собака». Вона була одним із найгостріших творів української літератури і залишається однією з найвідоміших байок, яку цитують і досі:

Той дурень, хто дурним іде панам служити,
А більший дурень, хто їм дума догодити!

Петро Петрович Гулак-Артемовський помер 13 жовтня 1865 р. під час ранішнього богослужіння. Поховали його в Харкові — він і досі спочиває на старому міському цвинтарі, що перетворився тепер на Молодіжний парк.

Поміркуйте, які ознаки характерні для байки-казки.

1. Якщо вас зацікавила творчість Петра Гулака-Артемовського, перейдіть за покликанням https://cutt.ly/DePmMJUd чи QR-кодом, що праворуч, і прослухайте байку «Дві пташки в клітці» у художньому виконанні. Зобразіть свої враження від почутого у вигляді смайликів. Прочитайте подані нижче байки-приказки, відтворивши їх у подібному (акторському) стилі.

ДУРЕНЬ І РОЗУМНИЙ

«На що, до халепи, той розум людям здався?» —
Раз Дурень здуру — бовть!.. Розумного питався.
«На те, — озвався сей, — коли кортить вже знать,
Щоб дурням на сей спрос цур дурнів відвічать».

ЦІКАВИЙ І МОВЧУН

Цікавий, Мовчуна зустрівши раз, спитав:
«Від чого голосний так дзвін той на дзвіниці?»
«Від того, що (коли не втнеш сеї дурниці)
Всередині, як ти, порожній він», — сказав.

ЛІКАР І ЗДОРОВ'Я

Йшов Лікар у село — селу на безголов'я,
А із села біжить, злякавшися, Здоров'я:
«Куди, Здоров'ячко? — пита він. — Як ся можеш?»
«Та цур тобі!.. я йду, куди ти не заходиш!»

Байка-приказка — це невеликий твір на 2–8 рядків, ознаками якого є лаконізм, відсутність розгалуженого сюжету та деталізації, яскравість, чіткість, влучність вислову.

ДВІ ПТАШКИ В КЛІТЦІ

«Чого цвірінькаєш, дурний, чого голосиш?
Хіба ж ти трясці захотів?
Що заманулося, чого ти не попросиш,
Чи сім'ячка, просця, пшонця, чи то крупів, —
Всього ти в кліточці по саме нельзя маєш,
Ще й витребенькуєш, на долю нарікаєш», —
Так в клітці підлітка корив снігир старий.
«Ой дядьку, не глузуй! — озвався молодий. —
Недарма я журюсь і слізками вмиваюсь,
Недарма я просця і сім'ячка цураюсь.
Ти рад пожорні сій, бо зріс в ній і вродився;
Я ж вільний був, тепер в неволі опинився».

2. Чого навчає кожна з байок? Які з них належать до байок-приказок? Чому ви так вважаєте?

3. Які алегоричні образи є в байці «Дві пташки в клітці»?

4. Назвіть ознаки байки й ознаки приказки в байці «Дві пташки в клітці».

5. Складіть паспорт твору «Дві пташки в клітці» Петра Гулака-Артемовського.

6. Прочитайте уважно епіграф (с. 179) і напишіть кілька речень про те, як ви розумієте слова Петра Гулака-Артемовського, наведені в ньому.

СТЕПА́Н РУДА́НСЬКИЙ (1834 – 1873)

...з Руданського був справжній поет — з тих, що родяться, з готовим даром... В йому щасливо поєдналися — талант поета і свідомість громадська. Його твори видержали найсуворіший з іспитів іспит — іспит часу.
Сергій Єфремов

У селянській набожній родині Руданських, яка мешкала на Поділлі[1], батьки виховували чотирьох синів, співаючи їм пісень та прищеплюючи любов до рідної мови. Найбільшу надію батько покладав на здібного до науки Степана. Бажав, щоб син став священником, тож відрядив на навчання в Шаргородську бурсу, а потім — у Кам'янець-Подільську семінарію.

Степан Руданський під впливом поезії Тараса Шевченка та народних пісень почав писати вірші. Ми знаємо Степана Руданського як автора «Повій, вітре, на Вкраїну...» та інших віршованих рядків.

Окрім того, він отримав медичну освіту і працював лікарем у Ялті (Крим). Проте літературну діяльність не полишав. Писав і вдень, і вночі. Це були гумористичні твори, зокрема співомовки, небилиці про незвичайні пригоди.

Співомовка — це унікальний жанр української літератури, який поєднує гумор, сатиру й народну мудрість. Такого жанру немає в літературі. Співомовки виникли в XIX ст. на основі фольклору, але найбільше розвинулися у творчості видатного поета Степана Руданського, який називав свої твори *приказками*.

[1] *Поділля* — історико-географічна область України, яка охоплює територію сучасних Тернопільської (південь, схід), Хмельницької (без північної смуги), Вінницької, північні райони Одеської областей, а також невеликі прилеглі території Житомирської, Черкаської, Миколаївської, Кіровоградської та Київської областей. До Поділля також належить північне Придністров'я.

Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на с. 180, прочитайте (прослухайте) поезію Степана Руданського «Пісня» («Повій, вітре, на Вкраїну…»).

Виконайте інтерактивне завдання у формі гри за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/ueBkihVQ .

Співомовка — це короткий гумористичний вірш, побудований на основі народного анекдоту, дотепу, приказки, казкового мотиву, комедійної життєвої бувальщини.

Співомовкам властиві гострота, іронія, гра слів, ритмічність і римування. Вони виникли в середині XIX ст. і досягли найвищого розквіту у творчості Степана Руданського, Івана Франка, Володимира Самійленка та інших українських поетів. Співомовки відображають настрій, погляди, проблеми та особливості національного характеру українського народу.

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці
Ходив чумак[2] з мазницею
Помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш, —
Сріблом-злотом сяє, —
А йому то і байдуже:
Він дьогтю питає!

Реготять купці дурнії,
А він тільки сплюне
Та й до другої крамниці,
Багатшої, суне.

В найбагатшій крамниці
Два купці сиділо,
І туди чумак заходить
З мазницею сміло:

«Добридень вам, добрі люди!»
Та й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.

«Нєту, нєту! — купці кажуть
Та й, шельми[3], сміються: —
Здєсь нє дьоготь — толькі дурні
Адні продаються!»

А чумак їм: «То ніврокуж,
Добре торгувалось,
Щойно два вас таких гарних
На продаж осталось».

[2] *Чума́к* — людина, що торгувала сіллю, за якою треба було їхати далеко — до Криму. Чумаків часто зображують із волами і возом, на яких вони возили сіль.

[3] *Ше́льма* — хитра й спритна у своїх учинках людина. Часто вживають як лайливе слово.

1. Визначте особливості співомовок і запишіть їх у зошиті. Чого вони навчають?
2. Доведіть, що чумак уміє влучно відповідати на дошкульні запитання.
3. У чому виявляється дотепність чумака?
4. Доведіть, що у творі обіграно побутову ситуацію. Розіграйте її в класі, виразно читаючи співомовку.
5. Продовжте речення: *Твір виражає гумористичні настрої, бо …*
6. Пригадайте визначення байки. Запишіть, що спільне, а що відмінне між байкою та співомовкою.

7. Запишіть у зошити з пам'яті, що називають гумором, а що —- сатирою. Наведіть приклади зі співомовки.
8. Доповніть паспорт твору «Добре торгувалося» Степана Руданського.

Автор	Степан Руданський
Твір	«Добре торгувалося»
Рід	Лірика
Жанр	
Мотив	
Художні засоби:	
епітети	«Добрі люди», «купці дурнії»
риторичні звертання	

НЕ МОЇ НОГИ

Серед лісу, серед гаю
У неділешній обід
Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивлінням повернув.

«Не мої се, — каже, — ноги,
Присягаю на чім світ,
Бо мої в чоботях були,
А сі — босі, без чобіт!»

9. У чому гумористичність твору Степана Руданського «Не мої ноги»?

10. Які особливості співомовок можна виокремити у творі?

11. Дізнайтесь цікаві факти про художника Анатолія Базилевича.

12. Створіть відеопродукт за однією із співомовок Степана Руданського.

РЕАЛІСТИЧНА ПОЕЗІЯ

Реалізм — це особливий напрям і стиль у літературі та мистецтві, який виник у XIX ст. Головною метою реалісти вважали правдиве відтворення дійсності.

Уперше вжив термін «реалізм» французький критик Жуль Шанфлері. Ліричний герой у творах поетів-реалістів віддзеркалює історичну дійсність, тобто той час, у який живе. Митці-реалісти з точністю описували індивідуально-неповторні відтінки в характерах, внутрішньому світі, почуттях ліричного героя. Зазвичай у творах митців-реалістів домінують філософські й патріотичні мотиви.

13. Розгляньте порівняльну схему. Опрацюйте матеріал цієї теми і доповніть схему «Кола Вена» своїми дослідженнями.

ПАВЛО́ ГРАБО́ВСЬКИЙ (1864 – 1902)

Я закликаю і буду
закликати земляків
у тому напрямку до праці
на ґрунті українському,
коло народу
українського,
в мові українській.

Павло Грабовський

Павло Грабовський листувався з Іваном Франком. Його вірші були надруковані в галицьких часописах. Водночас поет займався перекладацькою діяльністю. Серед його «переспівів», так автор називав свої роботи, — поеми Джорджа Байрона, вірші Генрі Лонґфелло, Роберта Бернса, Йоганна Вольфганга Гете, Віктора Гюго, драми Моріса Метерлінка та інші. Перекладав із чеської, словацької, болгарської, польської, сербської, хорватської, словенської, лужицької, скандинавських та угорської мов.

А народився Павло Грабовський 11 вересня 1864 року на Харківщині. Початкову освіту здобув в Охтирській бурсі, згодом навчався в Харківській духовній семінарії. Саме тут Павло зацікавився суспільними проблемами, таємно перечитував політичну літературу. За зв'язки з політичною організацією, а також за поширення забороненої літератури Грабовського виключили із семінарії й заарештували. Три роки він перебував під пильним наглядом жандармерії. У цей період жив у селі, намагався знайти підробіток, але марно. Лише після зняття нагляду Павло, переїхавши до Харкова, зумів влаштуватися в редакцію і відновив свою революційну діяльність.

Паралельно пробує свої сили в літературі, займається самоосвітою. Проте вже восени 1885 року Павла Грабовського відправили на військову службу в піхотний полк, недалеко від Харкова. Це дозволило підтримувати зв'язки з народниками. Проте недовго. Знову покарання — в'язниця і п'ять років каторги в Сибіру.

Під час етапування Павло Грабовський познайомився з Надією Сигидою, вчителькою, яка теж була засуджена за належність до революційного гуртка «Народна воля». Між ними спалахнуло щире кохання, але бути разом судилося лише чотири місяці: Надію Сигиду відправили до жіночої в'язниці на Кару, де вона померла від тортур. Звістка про смерть Надії стала для Грабовського великим ударом, але не похитнула його віри в необхідність і справедливість революційної боротьби. Він завжди пам'ятав цю прекрасну жінку і відважну революціонерку, якій присвятив кілька віршів.

Надія Сигида

У 1899 р. Грабовський зустрів Анастасію Лук'янову, яка перебувала в Тобольську в засланні за зв'язок з революційним гуртком.

Згодом у подружжя народився син Борис, названий на честь Бориса Грінченка (Борис Грабовський згодом став видатним інженером XX ст.). Роки заслання підірвали здоров'я поета — він важко захворів. Повернутися в рідну Україну Павлу Грабовському не судилося.

У кожному рядку поезії Павла Грабовського бринить співчуття до знедолених, глибока віра в краще майбутнє. Вірші поета-громадянина — це заклик невтомно боротися задля цього майбутнього.

Павло Грабовський з дружиною Анастасією та сином Борисом

ДО МАТЕРІ

Мамо-голубко! Прийди подивися,
Сина від мук захисти!
Болі зі споду душі піднялися,
Що вже несила нести.

Мамо-голубко! Горюєш ти, бачу,
Стогнеш сама у журбі;
Хай я в неволі конаю та плачу, —
Важче незмірно тобі.

Бачити більше тебе я не буду;
Не дорікай, а прости;
Та від людського неправого суду
Сина свого захисти!

І поглянуть навіть гірко,
І вбачається мені,
Що крізь хмари, ясна зірко,
Сяєш ти у вишині.

І сталось диво, славне з див:
Охаменулись слуги мряки;
Пророк в них душі розбудив, —
Додолу пали злодіяки.

Павло Грабовський. Худ. Василь Чебаник

Помер Павло Грабовський у грудні 1902 року, вдова залишилася з однорічною дитиною на руках.

Могила Павла Грабовського в Тобольську

1. Як ви вважаєте, хто ліричний герой вірша «До матері» Павла Грабовського?
2. За яких життєвих обставин міг бути написаний цей вірш? Поясніть, чому ви так вважаєте.
3. Поет-революціонер чи люблячий і відданйй син? Хто переважає? Зобразіть відповідь у вигляді схеми, ілюстрації тощо.
4. Із чим асоціюється образ матері у вірші?

МУЗА ПОЕТА ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО

Для Грабовського Надія Сигида —
це його Лаура і Беатріче.
Арсен Каспрук

Поезії Павла Грабовського, присвячені Надії Сигиді, були якісно новим явищем в українській ліриці другої половини XIX ст.

Річ у тім, що поет у ліричному циклі поезій, присвячених товаришці по боротьбі і водночас коханій жінці, поєднав дві, здавалося б, непоєднувані поетичні стихії — громадянську і лірично-інтимну.

Етапний шлях від московських в'язниць до сибірського Іркутська Надія Сигида і Павло Грабовський пройшли разом. Чотирьох місяців спілкування вистачило для симпатії на все життя: поет часто згадував про Надію в листах до Франка, Грінченка, присвятив їй понад 30 віршів.

Смерть коханої шокувала Павла Грабовського. Він та інші в'язні склали й надрукували протест проти нелюдського ставлення та умов, у яких вони перебували. За це поета кинули до в'язниці.

Для Павла Грабовського кохана — «зоря ясна», «моя муза». Він уявляв її квіткою, яку підтяли косарі. Поет заповів покласти у його домовину локон коханої, яке вона подарувала йому перед розлукою навіки...

«ДО Н. К. С.» («ТАКОЇ ПЕВНОЇ, СВЯТОЇ...»)

Такої певної, святої,
Такої рідної, як ти,
Такої щирої, простої, —
Вже більше, мабуть, не знайти.

Таку не часто скинеш оком,
Такою тільки що марить...
А раз зустрінеш ненароком —
Навіки долю озарить!

5. Із ким ви ділитеся враженнями, переживаннями, емоціями?

6. Опрацюйте паспорт вірша «До матері». За потреби доповніть його інформацією. Складіть за аналогією паспорт вірша «До Н. К. С.».

Автор	Павло Грабовський
Твір	«До матері»
Рід	Лірика (інтимна)
Тема	Неволі і туги за рідними
Мотив	Прагнення до волі, свободи
Художні засоби:	
епітети	«ясна зірко»
метафора	«охаменулись слуги мряки»
риторичні звертання	«Мамо-голубко»
риторичний оклик	«Сина від мук захисти!»
Римування	Перехресне (абаб)
Віршований розмір	Дактиль

7. Чию красу оспівує ліричний герой у «До Н. К. С.» («Такої певної, святої…»)?

8. За допомогою яких слів передано щирі почуття до жінки?

9. Символом чого є Н. К. С.?

10. Які засоби художньої виразності наявні у творі?

11. Чому вірш має подвійну назву?

12. Виконайте інтерактивне завдання за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/leBkefI8 .

13. Напишіть висловлення на тему «Сміле слово — то наші гармати, світлі вчинки — то наші мечі».

Романтична й реалістична проза XIX століття

- **Микола Гоголь.** «Сорочинський ярмарок» *(скорочено)*
- **Марко Вовчок.** «Маруся» *(скорочено)*
- **Іван Нечуй-Левицький.** «Микола Джеря» *(скорочено)*
- **Олександр Гаврош.** «Врятувати Тараса Шевченка» *(скорочено)*
- **Петро Яценко.** «Нечуй. Немов. Небач» *(уривки)*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- **Пантелеймон Куліш.** «Орися». «Огненний змій»
- **Михайло Старицький.** «Облога Буші»
- **Борис Грінченко.** «Каторжна». «Батько та дочка»
- **Андрій Бачинський.** «Ватага Веселих Волоцюг»

«Ярмаркові співи мандрівного барда».

Твори митця художньої кераміки Радислава Швеця

РОЗВИТОК РОМАНТИЧНОЇ Й РЕАЛІСТИЧНОЇ ПРОЗИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX СТОЛІТТЯ, ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

XIX ст. називають епохою змін, адже саме тоді завершився процес формування європейських націй, почалося взаємозбагачення їхніх самобутніх культур.

1. Пригадайте ознаки романтизму та реалізму в поезії, виконавши інтерактивну вправу за покликанням https://cutt.ly/irzDPnI6

Романтизм — літературний напрям, для якого характерний особливий інтерес до неординарної особистості, буремного героя, що протиставляє себе, світ душі навколишній дійсності.

Ознаки романтизму:

- ✓ увага до внутрішнього світу людини;
- ✓ зображення виняткового характеру у виняткових обставинах;
- ✓ увага до почуттів, природи;
- ✓ існування «двох світів»: світу ідеалу, мрії та світу дійсності;
- ✓ звернення до народних сюжетів, фольклору, зацікавленість в історичному минулому; увага до містики;
- ✓ у літературі й живописі популярні розгорнуті описи екзотичної природи, а також образи «природних» людей, «не зіпсованих» цивілізацією.

Романтичний герой — бунтар, вільна духом особистість, особлива і незвичайна; здебільшого це одинак, якого не розуміє більшість людей.

Водночас поряд із романтизмом виникає інший літературний напрям — **реалізм**. Романтизм вважається «старшим» за реалізм, оскільки романтики раніше, ніж реалісти, виробили власний погляд на світ.

Ознаки реалізму:

- ✓ раціоналізм — на перше місце потрібно ставити не почуття, а розум;
- ✓ правдиве, конкретно-історичне, всебічне зображення типо́вих подій і характерів у типо́вих обставинах; правдивість деталей;
- ✓ принцип точної відповідності реаліям;
- ✓ вільна побудова творів;
- ✓ перевага епічних, прозових жанрів у літературі;
- ✓ розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей.

Реалістичний герой — типовий і діє у типових обставинах. Його вчинки пояснюють соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя.

Принцип поділу авторів та їхніх творів на романтичні й реалістичні умовний. У творах багатьох митців романтизм і реалізм переплітаються.

2. Подайте інформацію про романтизм і реалізм у формі таблиці, схеми чи інфографіки (на вибір).

3. Назвіть 3–5 суттєвих відмінностей між романтизмом і реалізмом.

4. Пригадайте твір Івана Франка «Захар Беркут». Головний герой романтичний чи реалістичний? На підтвердження відповіді наведіть чотири докази.

5. Проаналізуйте таблицю, подану за покликанням чи QR-кодом, що на с. 192. Пригадайте матеріал підручника і заповніть таблицю, поставивши знак «+» у потрібний стовпчик і визначивши, до якого напряму належить твір.

МИКО́ЛА ГО́ГОЛЬ (1809 – 1852)

Наш Гоголь — глибокий знавець серця людського.
Тарас Шевченко

Полтавщина завжди щедро дарувала Україні й світу літературні таланти. Це й автор знаменитої «Енеїди» Іван Котляревський, і всесвітньо знаний філософ-письменник Григорій Сковорода, і автор відомих «Вишневих усмішок» сатирик Остап Вишня і багато-багато інших. Але навіть у переліку яскравих імен письменників-полтавців зірка Миколи Гоголя сяє особливо яскраво.

Микола Гоголь народився в селі Великі Сорочинці на Полтавщинії. Тоді Україна була поділена між різними монархіями, тож Батьківщина письменника перебувала під владою Російської імперії. Це накладало відбиток на життя й творчість Миколи Гоголя та інших українських митців.

Проминули славетні часи Гетьманщини, коли Гоголі обіймали найвищі державні посади (Остап Гоголь, пращур Миколи, був наказним гетьманом правобережної України, довіреною особою Богдана Хмельницького). А ось уже батько Миколи, Василь Гоголь, став провінційним поміщиком. Але він мав авторитет інтелектуала, збирача фольклору та старожитностей, захоплювався театром і писав п'єси українською мовою.

Тож не дивно, що ця батькова схильність передалася й синові. Тим паче, що саме в часи становлення таланту Миколи Гоголя в усьому світі розквітнув **романтизм** з його увагою до фольклору та місцевого колориту, до всього незвичного, виняткового та вигаданого.

Хлопець жадібно всотував народні перекази й легенди, історичні пісні й моторошні оповідки про витівки нечистої сили. А всіх цих літературних фактів на Полтавщині, де минало його дитинство, ніколи не бракувало. Згодом усе це стало етнографічним тлом багатьох творів Миколи Гоголя, зокрема й у **повісті «Сорочинський ярмарок»**. Матеріалу було так багато, що Микола мав намір укласти українсько-російський словник, що в тодішніх імперських умовах було практично неможливо.

Освіту Гоголь отримав теж в Україні: спочатку в Полтавському повітовому училищі, а згодом у Ніжинській гімназії вищих наук (невипадково Ніжинський університет названо на честь М. В. Гоголя). Саме в Ніжині юнак почав писати літературні твори, зацікавився театром і навіть блискуче грав на гімназійній сцені.

Але щоб зробити успішну кар'єру та заробити статки, треба було вписатися до жорстких імперських вимог: писати винятково російською

мовою, забути українську ідентичність, не сумувати за колишньою та не мріяти про майбутню самостійність України. Отож потрібно було зросійщитися (імперським сленгом — «обрусєть»). І Микола Гоголь вирішив робити кар'єру в столиці імперії — Санкт-Петербурзі.

Марка, присвячена 200-річчю від дня народження Миколи Гоголя

Проте, за численними свідченнями, українцю там не сподобалося абсолютно все: і гнилий болотяний клімат, і невпорядкований побут, і стосунки між людьми, словом, ситуація загалом. І він поїхав за кордон, де здебільшого й мешкав.

Коли Гоголь писав про Україну (1831–1832: збірка «Вечори на хуторі біля Диканьки», до якої належить повість «Сорочинський ярмарок»; 1835: збірка «Миргород» з першою редакцією повісті «Тарас Бульба»), його твори були сповнені іскрометного гумору, а герої — яскраві й харизматичні.

Але коли письменник зображував чужу йому Росію (1842: «Ревізор», «Шинель», «Мертві душі»), то його наче підміняли, бо твори відображали мертві душі й жахливі пики. Сучасники-московити закидали Гоголеві, що, живучи за кордоном, він не відчуває справжньої Росії. Але в тім-то й річ, що він знав її добре як ніхто...

Побутує думка, що творча криза й рання смерть Гоголя зумовлені тим, що, намагаючись писати російською мовою (по-імперському), він думав українською. А, як відомо, Україна — не Росія...

Хай там як, а Росія вперто тримається за Гоголя, називаючи його саме *російським* письменником. Так, 2025 р. з російських шкільних підручників вилучили навіть згадки про *українське* походження Миколи Гоголя. Саме так Росія привласнювала й привласнює собі чуже. Адже до українця Миколи Гоголя жоден росіянин не ставав письменником світового масштабу. То ким насправді — українцем чи росіянином — почувався сам Гоголь? У 1845 р. в книзі пацієнтів карлсбадського санаторію французькою мовою він підписався так: «Mr. Nicolas de Gogol, Ukrainien, établi a Moscou» («Микола Гоголь, українець, що мешкає в Москві».

Та й увесь світ чимдалі більше усвідомлює, що Микола Гоголь є плоть від плоті української історії, культури та літератури. Недаремно його молодший сучасник, великий українець Тарас Шевченко, сказав, що Гоголь є «нашим», тобто українським.

Містичне — це віра в надприродні явища, духовні практики, зв'язок із потойбічним світом і надприродними силами. Це своєрідні релігійні погляди, що визнають надприродні сили і можливість спілкування з ними.
Містичне в літературі представлене багатьма митцями. Один із них — Микола Гоголь.

1. Розгляньте марку і доповніть речення: «Постать Гоголя проглядається із-за речей та атрибутів, пов'язаних із таким / такими твором / творами автора...»
2. Відшукайте в доступних вам джерелах три цікаві факти про митця, зачитайте їх у класі. Що вражає вас найбільше?

3. Яку думку про козацтво висловлював Микола Гоголь? Чи відповідає вона історичним реаліям, про які вам відомо з уроків історії? Відповідь аргументуйте.

4. Пригадайте визначення *фантастичного твору*. Чи можна ототожнювати *містичне* та *фантастичне*? Чому?

5. Прочитайте повість Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок». Зверніть увагу на містичні елементи. А ви вірите в містичне?

СОРОЧИНСЬКИЙ ЯРМАРОК

(Скорочено)

Мені нудно в хаті жить.
Ой, вези ж мене із дому,
Де багацько грому, грому,
Де гопцюють все дівки,
Де гуляють парубки!

Зі старовинної легенди

I–II

...Такою розкішшю сяяв один із днів гарячого серпня року тисяча вісімсот... вісімсот... Та років з тридцять буде тому, коли шлях, верст за десять до містечка Сорочинців, кипів народом, що поспішав з усіх околишніх і далеких хуторів на ярмарок. З ранку ще тяглися нескінченною валкою чумаки із сіллю та рибою. Гори горшків, закутаних у сіно, поволі сунули, здається, нудьгуючи зі своєї неволі й темряви; подекуди тільки яка-небудь розмальована яскраво миска чи макітра хвастовито висувалася з високо піднятого на возі плоту й привертала розчулені погляди прихильників розкоші. Багато з подорожніх поглядало з заздрістю на високого гончара, власника цих коштовностей, що, повільно ступаючи, йшов за своїм крамом, дбайливо закутуючи глиняних своїх чепурунів та кокеток ненависним для них сіном...

Який засіб художньої виразності найяскравіший у першому абзаці?

Самотою збоку тягся стомленими волами віз, навалений мішками, прядивом, полотном та всякою хатньою поклажею, а за ним брів, у чистій полотняній сорочці і в забруднених шароварах, його хазяїн. Лінивою рукою обтирав він піт, що градом котився з його смаглявого обличчя і навіть капав з вусів, напудрених тим невмолимим перукарем, що некликаний приходить і до вродливиці, і до потвори та силоміць пудрить кілька тисяч уже літ весь рід людський.

Багато зустрічних, і особливо молодих парубків, брались за шапку, порівнявшись з нашим дядьком. Одначе не сиві вуси й не поважна хода його змушували їх це робити; досить було звести очі трохи вгору, щоб побачити причину такої шанобливості: на возі сиділа гарненька дочка з круглим личком, з чорними бровами, що рівними дугами зводилися над ясними карими очима, з безжурно усміхненими рожевими устами, з зав'язаними на голові червоними і синіми стрічками, які, разом з довгими косами і пучком польових квітів, багатою короною лежали на її чарівній голівці. Все, здавалося, цікавило

її; все було для неї чудне, нове... і гарненькі очиці безперестанку бігали від одного дива до другого. Та як і не розважитися! вперше на ярмарку!.. Дівчина у вісімнадцять літ уперше на ярмарку!..

Та ніхто з прохожих і проїжджих не знав, як важко їй було вблагати батька взяти її з собою, хоч той і душею радий був би зробити це раніш, якби не лиха мачуха, що навчилася тримати його в руках так само вправно, як він віжки старої кобили, що ото за довголітню працю пленталася тепер на продаж.

Портрет українки. 1896. Худ. Микола Пимоненко

Якою ви уявляєте вісімнадцятирічну дівчину з портретної характеристики за текстом твору Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок»?

Перейдіть за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/iePm2Htp і перегляньте, яким зараз є Сорочинський ярмарок.

Прочитайте виразно пейзаж. Його проймає настрій умиротворення чи швидкості, динамізму? Доведіть свою думку.

Невгамовна жінка!.. Та ми й забули, що й вона тут сидить зверху на возі у пишній і шерстяній зеленій кофті, на якій, ніби на горностайовім хутрі, нашиті були хвостики червоного кольору, в дорогій плахті, що рябіла, мов шахівниця, і в ситцьовім барвистім очіпку, що надавав якоїсь особливої поважності її червоному повному обличчю, по якому перебігало щось таке неприємне, таке дике, що кожний ту ж мить поспішав перевести збентежений погляд свій на веселеньке личко дочки.

Очам наших подорожніх почав уже відкриватися Псьол; здаля вже повівало холодком, що здавався відчутнішим після втомної, виснажливої спеки. Крізь темно — і ясно-зелене листя недбало розкиданих у лузі осокорів, беріз і тополь заблискали вогненні, повиті холодом іскри, і річка-красуня пишно відкрила срібне лоно своє, на яке розкішно падали зелені кучері дерев. Свавільна, як вона в ті чарівні години, коли правдиве дзеркало так завидно вбирає в себе її сповнене гордощів і сліпучого блиску чоло, лілейні плечі й мармурову шию, затінену темною хвилею, що впала з русої голови, коли зневажливо відкидає вона одні прикраси, щоб замінити їх іншими, і вередуванням її краю нема, — вона чи не щороку міняє свої околиці, вибирає собі новий шлях і оточує себе новими, різноманітними ландшафтами.

Ряди млинів підіймали на важкі колеса свої широкі хвилі й потужно кидали їх, розбиваючи на бризки, обсипаючи пилом і сповнюючи шумом околицю. Віз зі знайомими нам пасажирами виїхав у цей час на міст, і ріка у всій красі і величі, як суцільне скло, розкинулась перед ними. Небо, зелені

й сині ліси, люди, вози з горшками, млини — все перекинулось, стояло й ходило догори ногами, не падаючи в блакитну, прекрасну безодню. Красуня наша задумалася, дивлячись на розкішний краєвид, і забула навіть лузати свій соняшник, чим ретельно розважалась усю дорогу, коли раптом слова: «ой, та й дівчина!» вразили її вухо. Оглянувшись, побачила вона гурт парубків, що стояли на мосту, і серед них один, одягнений чепурніше ніж інші, в білій свитці і в сивій з решетилівського смушку шапці, узявшись у боки, молодецьки поглядав на проїжджих. Красуня не могла не помітити його засмаглого, але приємного обличчя й огненних очей, що, здавалося, намагались побачити її наскрізь, і опустила очі, подумавши, що, може, це він сказав ті слова. «Гарна дівчина!» казав далі парубок у білій свитці, не зводячи з неї очей. «Я віддав би все своє господарство, щоб поцілувати її. А он спереду й диявол сидить!» Регіт знявся з усіх боків; та вичепуреній жінці чоловіка, що повільно ступав поруч, не дуже сподобалось таке привітання: червоні щоки її стали аж огненні, і тріскотіння добірних слів посипалось, як дощ, на голову гуляки-парубка:

«Щоб ти подавився, паскудний бурлако! Щоб твого батька горшком по голові стукнуло! Щоб він посковзнувся на льоду, антихрист проклятий! Щоб йому на тім світі чорт бороду обсмалив!»

«Ач, як лається! — сказав парубок, витріщивши на неї очі, нібито спантеличений таким сильним залпом несподіваних привітань: — І язик їй, столітній відьмі, не заболить вимовляти такі слова».

«Столітній!.. — підхопила літня красуня. — Поганцю! піди та вмийся спочатку! Шибенику нікчемний! Я не бачила твоєї матері, та знаю, що погань! і батько погань! і тітка погань! Столітній! що в нього молоко ще на губах...» Віз саме почав з'їжджати з мосту, і останніх слів уже не можна було почути; та парубок не хотів, здається, закінчити на цьому: не думавши довго, схопив він жменю грязюки й жбурнув услід їй. Удар був влучніший, ніж можна було сподіватись: весь новий ситцьовий очіпок був заляпаний грязюкою, і регіт у гурті легковажних гульвіс вибухнув ще з більшою силою. Огрядна чепуруха скипіла від гніву; та віз від'їхав у цей час досить далеко, і злість її впала на безневинну пасербицю та на вайлуватого чоловіка, який, звикши здавна до таких явищ, весь час уперто мовчав і байдуже сприймав бурхливу мову розлюченої дружини. Одначе, незважаючи на це, невтомний язик її тріскотів і метлявся в роті доти, поки не приїхали вони в передмістя до знайомого й кума, козака Цибулі. Зустріч з кумами, що давно не бачились, вигнала із голови цю неприємну пригоду, примусивши наших подорожніх порозмовляти про ярмарок і перепочити трохи після далекої дороги.

III

Чоловіки на ярмарку розмовляють про продаж пшениці і про те, що торгівля йде погано, бо тут замішана нечиста сила. Чоловіки кажуть, що знову з'явиться червона свитка. Батько дівчини не дослухав, що ж то таке «червона свитка», бо побачив, що дочка його та парубок обіймаються. Хлопець каже, що він син Охріма

Голопупенка — Грицько, що покохав Параску і хоче женитися. Батько Солопій Черевик за могорич погоджується видати дочку заміж.

IV

Солопій зізнається дружині, що знайшов зятя. Дружина здогадується, що це може бути парубок, який із неї насміхався.

V

Грицько журиться, що не може одружитися з дівчиною, яку зустрів сьогодні. Допомогти йому береться циган за умови, що парубок продасть йому воли дуже дешево.

VII

Та тут чудасія, мосьпане!
З малоросійської комедії

На ярмарку трапилася дивна пригода: скрізь пішла чутка, і що десь між крамом з'явилася червона свитка. Бабі, що продавала бублики, привидівся сатана у вигляді страшної свині, що безперестанку нахилявся над возами, начебто шукаючи чогось. Це швидко облетіло всі кутки вже притихлого табору; і всі вважали за злочин не вірити, дарма, що баба з бубликами, пересувна крамниця якої стояла поряд із яткою шинкарки, вклонялася цілий день без потреби і виписувала ногами цілковиту подібність свого смачного краму. До цього долучились ще перебільшені звістки про чудо, бачене волосним писарем у розваленому сараї, отож проти ночі всі щільніше тулилися одне до одного; спокій зник, і страх заважав кожному склепити очі свої; а ті, що були не дуже хоробрі і запаслися ночівлею в хатах, забралися додому. До таких належав і Черевик із кумом та дочкою, які разом з гостями, що напросились до них у хату, і зчинили стукіт, що так перелякав нашу Хіврю. Кума вже трохи розібрало. Ще можна було бачити з того, що він двічі проїхав своїм возом по подвір'ю, поки знайшов хату. Гості теж були у веселому настрої і без церемонії увійшли перше за самого хазяїна. Дружина нашого Черевика сиділа, як на голках, коли почали вони нишпорити по всі кутках у хаті.

[1] *Сви́та, сви́тка* — старовинний довгополий верхній одяг.

Черевик з кумом прийшли додому.

Тут Черевик наш, якого давно мучила червона свитка[1] та не давала й на хвилину спокою цікавому його духові, підступив до кума.

«Скажи, будь ласка, куме! от питаю, та ніяк не допитаюся, що то за історія з тією проклятою свиткою».

«Е, куме! воно б не годилось розповідати проти ночі; та хіба вже на те, щоб догодити тобі й добрим людям (при цьому повернувся

він до гостей), що їм, я бачу, так само, як і тобі, хочеться дізнатися про цю диковину. Ну, добре. Слухайте ж!»

Тут він почухав плече, втерся полою, поклав руки на стіл і почав:

«Раз, за яку провину, їй-богу, вже й не знаю, вигнали одного чорта з пекла».

«Як же це, куме!» перебив Черевик: «як же могло це статися, щоб чорта вигнали з пекла?»

«Що ж робити, куме, вигнали, то й вигнали, як ото собаку хазяїн виганяє з хати. Може, йому забагнулося вчинити яке-небудь добре діло, ну й показали йому поріг. От чортові бідному так стало сумно, так сумно за пеклом, що хоч на гілляку. Що робити? Почав з горя пити. Отаборився в отому сараї, що, як ти бачив, розвалився під горою і що повз нього ні один добрий чоловік не пройде тепер, не захистивши спершу себе хрестом святим, і став той чорт такий гультяй, якого не знайдеш і між парубками. Од ранку й до вечора тільки й діла, що сидить у шинку!..»

Тут знову суворий Черевик перебив нашого оповідача: «Бог знає, що говориш ти, куме! Як це можна, щоб чорта впустив хто-небудь у шинок: адже в нього ж є і кігті на лапах, і ріжки на голові». «Ото ж бо й штука, що на ньому була шапка й рукавиці. Хто його впізнає? Гуляв-гуляв — нарешті дійшло до того, що пропив усе, що мав при собі. Шинкар довго давав набір, потім і перестав. Довелося чортові заставити червону свитку свою, мало не за третину ціни, жидові, що шинкарював тоді на Сорочинському ярмарку; заставив та й каже йому: «Гляди ж, жиде, я прийду до тебе по свитку якраз через рік, бережи її!» — і зник, як у воду. Жид роздивився гарненько свитку: сукно таке, що й у Миргороді не дістанеш! а червоний колір горить, як вогонь, аж не надивишся! От жидові надокучило дожидатися строку. Почухав собі пейсики, та й злупив з якогось приїжджого пана мало не п'ять червінців. Про строк жид і забув зовсім. Коли це одного разу, надвечір, приходить якийсь чоловік: «Ну, жиде, віддавай мою свитку!» Жид спочатку був і не впізнав, а потім, як роздивився, то прикинувся, ніби й у вічі не бачив: «Яку свитку? У мене нема ніякої свитки! Я знати не знаю твоєї свитки!» Той зирк, — і пішов; та тільки ввечері, коли жид, замкнувши свою халупу й перелічивши в скринях гроші, накинув на себе простирало і став по-жидівському молитись богу — чує шарудіння... гляне — з усіх вікон повиставлялись свинячі рила...»

Тут справді почувся якийсь неясний звук, що дуже скидався на свиняче рохкання: всі зблідли... Піт виступив на обличчі оповідача...

Всі злякано стали озиратись навколо й почали нишпорити по кутках. Хівря була ні жива ні мертва. «Ех ви, баби! баби!» промовила вона голосно: «чи вам козакувати й бути чоловіками! вам би веретено в руки, та й посадити за гребінь; один хто-небудь, може, прости господи... Під ким-небудь ослін заскрипів, а всі й кинулись, як навіжені!»

Це засоромило наших сміливців і примусило їх підбадьоритись; кум хильнув із кухля і почав оповідати далі: «Жид обмер; одначе ж свині на ногах, довгих, як ходулі, повлазили у вікна і вмить оживили його плетеними трійчатками, примусивши танцювати вище цього сволока. Жид — у ноги, признався у всьому...

Та свитки вже не можна було повернути скоро. Пана обікрав на дорозі якийсь циган і продав свитку перекупці; та привезла її знову на Сорочинський ярмарок, але з того часу ніхто вже нічого не купував у неї. Перекупка дивувалась, дивувалась, та, нарешті, збагнула: мабуть, це винна червона свитка. Недарма, налягаючи її, завжди відчувала, що її душить щось. Не думаючи, не гадаючи довго, кинула в огонь — не горить чортова одежа! Еге, та це чортів дарунок! Перекупка примудрилась і підсунула у віз одному чоловікові, що вивіз продавати масло. Дурень і зрадів; та тільки масла ніхто й питати не хоче. Е, недобрі руки підкинули свитку! Схопив сокиру й порубав її на шматки; зирк — аж лізе один шматок до другого, та й знову ціла свитка! Перехрестившись, поцюкав сокирою вдруге, шматки розкидав по всьому ярмарку і поїхав. Тільки з того часу кожного року, і саме під час ярмарку, чорт із свинячою личиною ходить по всьому майдану, рохкає й збирає шматки своєї свитки. Тепер, кажуть, тільки одного лівого рукава бракує йому. Люди з того часу одхрещуються від того місця, і ось уже буде тому років з десять, як не було там ярмарку. Та нечиста сила надала оце засідателеві о...»

Друга половина слова завмерла на устах в оповідача.

Вікно брязнуло з гуркотом; шибки з дзвоном повилітали геть, і страшна свиняча морда висунулась, поводячи очима, ніби питалася: а що ви тут робите, добрі люди?

VIII

Жах скував усіх. Кум від страху поліз під пелену дружини. Інший чоловік поліз у піч. А Черевик, начебто облитий окропом, схопивши на голову горщик замість шапки, кинувся до дверей, біг і знепритомнів.

IX

На вулиці Черевика, який уже прийшов до тями, знайшли цигани.

X

Параска розбудила Солопія.

«Ти ж бачиш, що я ще не вмивався», — провадив далі Черевик, позіхаючи й чухаючи спину та намагаючись, між іншим, виграти час для своїх лінощів.

«Ото не до речі забагнулося йому чепуритись! Коли це за тобою водилося? ось рушник, утри свою пику...»

Тут схопила вона щось, зібгане в жмут, і з жахом кинула його від себе... Це був червоний обшлаг від свитки!

«Іди, роби своє діло», — повторила вона, набравшись духу, своєму чоловікові, бачивши, що в того переляк відібрав ноги, і зуби цокотіли.

«Буде продаж тепер! — бурчав він сам до себе, одв'язуючи кобилу й ведучи її на майдан. — Недарма, коли я збирався на цей проклятий ярмарок, на душі було так тяжко, начебто хто навалив на тебе здохлу корову, а воли аж двічі самі повертали додому. Та ще, як згадав я тепер, чи не в понеділок ми виїхали. Ну, от і лихо все!.. Невгамовний і чорт проклятий: носив би вже свитку без одного рукава; так де там, треба ж добрим людям не давати спокою. Був би я, наприклад, чортом, від чого борони боже, чи став би я лазити вночі за проклятущими клаптями?»

Тут філософствування нашого Черевика перебив грубий і різкий голос. Перед ним стояв високий циган: «Що продаєш, чоловіче добрий?»

Продавець помовчав, поглянув на нього від ніг до голови і сказав байдужісінько, не спиняючись і не випускаючи з рук вуздечки:

«Сам бачиш, що продаю!»

«Ремінці?» — спитав циган, поглядаючи на вуздечку, що була в руках.

«Еге ж, ремінці, коли вже кобила схожа на ремінці».

«Одначе ж, чорт побери, земляче, ти, видно, її соломою годував!»

«Соломою?»

Тут Черевик хотів був потягти за вуздечку, щоб провести свою кобилу і викрити брехню безсоромного ганьбителя, та рука його з незвичайною легкістю вдарилася в підборіддя. Глянув — у ній перерізана вуздечка, а до неї прив'язаний — ой, жах! волосся його здійнялось догори! — шматок червоного рукава!.. Плюнувши, хрестячись, побіг він від несподіваного подарунка і, швидше за парубка, зник серед натовпу.

XI

Черевика і Цибулю, які тікали від жаху червоної свитки, зловили, бо подумали, що вони злодії.

Один з чоловіків витяг шматок чортової свитки...

XII

Чим, люди добрі, так оце я провинився? За то глузуєте? сказав наш неборак, За шо знущаєтесь ви надо мною так? За що, за що? сказав та й попустив патьоки, Патьоки гірких сліз, узявшися за боки.

Артемовський-Гулак «Пан та собака»

«Може, й справді, куме, ти поцупив що-небудь?» — спитав Черевик, лежачи зв'язаний разом з кумом під солом'яною яткою. «І ти тієї ж, куме! щоб мені відсохли руки й ноги, якщо я що-небудь будь-коли крав, крім хіба вареника з сметаною в матері, та й то ще, коли мені було років десять віку».

«За що ж це, куме, на нас напасть така? Тобі ще нічого: тебе обвинувачують принаймні в тому, що ти в іншого вкрав; за що ж на мене, бідолаху, лихий наклеп такий: нібито в самого себе вкрав кобилу. Видно, нам, куме, на роду написано не мати щастя!»

«Горе нам, сиротам бідним!»

Тут куми заридали, схлипуючи.

«Що це тобі, Солопію?» спитав Грицько. «Хто це зв'язав тебе?»

«А! Голопупенко, Голопупенко!» — закричав, зрадівши, Солопій. «Ось, куме, це той самий, про якого я казав тобі. От молодець! ось бог мене побий на місці, коли не висушив при мені кухля майже як твоя голова, і хоч би тобі скривився».

«Що ж ти, куме, так не пошанував такого гарного парубка?»

«Отак, як бачиш», казав далі Черевик, обернувшись до Грицька: «покарав бог, видно, за те, що завинив перед тобою. Прости, їй-богу, радий би зробити все для тебе... Та що ж поробиш? — в старій моїй диявол сидить».

На ярмарку сталася штовханина,
а це завжди провокує небезпеку.

Правила поведінки в натовпі

1. Якщо ви опинилися у штовханині або в натовпі, що панікує, намагайтеся переміститися до краю натовпу.
2. Рухаючись із натовпом, не тримайтеся за об'єкти, просто слідуйте за потоком.
3. Тримайтеся подалі від п'яних, агресивних чи озброєних людей.
4. Якщо в натовпі починається штовханина, тримайте руки біля діафрагми або по боках: у натовпі високий ризик бути розчавленим. Дуже небезпечно спіткнутися.
5. Якщо ви щось зронили, не намагайся це підняти: ваше життя важливіше за найдорожчу річ.
6. Якщо ви впали, намагайтеся захистити голову та підвестися.

[2] *Етнографі́зм* — це змалювання традиційних форм побуту, звичаїв, обрядів.

Соро́чинський ярмарок щороку організовують у селі Великі Сорочинці на Миргородщині. Там майстри з усієї України продають свої вироби, предмети побуту, їжу. Надзвичайно цінують покупці товари ручної роботи. Через війну, у 2023 році ярмарок перенесли до Львова. У ньому взяло участь понад сто підприємців з усієї України. Сорочинський ярмарок сьогодні — масове дійство, яке навіть має свій сайт.

Натовп на Сорочинському ярмарки

«Я не злопам'ятний, Солопію. Якщо хочеш, я визволю тебе!»

Тут він моргнув хлопцям, і ті ж самі, що вартували його, кинулись розв'язувати.

XIII

Підперши ліктем гарненьке підборіддячко своє, задумалась Параска, сидячи в хаті. Багато мрій снувалося навколо русої голівки. Іноді раптом легенька усмішка торкалась її червоних губок, і якесь радісне почуття зводило темні її брови, то знову хмарина задуму опускала їх на карі, ясні очі.

Прийшов Грицько сватати.

«Ні, ні! цього не буде!» кричала Хівря, але ніхто не слухав її: кілька пар обступили молодих і створили навколо них непробивну, танцюючу стіну...

Грім, регіт, пісні чути було дедалі тихше. Смичок завмирав, притихаючи й гублячи неясні звуки в порожняві повітря. Ще чути було тупання, щось схоже на гуркіт далекого моря, і незабаром скрізь стало порожньо й глухо.

Чи не так і радість, прекрасна й непевна гостя, відлітає від нас, і даремно самотній звук думає виявити веселість? У власному відгомоні вже чує він сум і пустелю, й дико прислухається до нього. Чи не так і веселі друзі бурхливої й вільної юності, поодинці, один по одному, губляться по світу і покидають нарешті самого старовинного брата їх? Сумно покинутому! І важко і сумно стає на серці, і нічим допомогти йому.

Повість Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок» відкриває його збірник «Вечори на хуторі біля Диканьки», вводить нас у світ українського життя. Недарма Україна є центральною у творчості митця. А етнографізм[2] є тлом для різних сюжетів.

Як ви знаєте, частину життя Микола Гоголь провів у Ніжині на Чернігівщині. Ніжин на той час був значним торговим центром. Гоголь любив бувати на ярмарках, відчувати подих її, зустрічатися з яскравими її учасниками. Саме тут митець прислухався до перегукувань, перекупок, спостережливих селян, які приїхали на базар продати пшеницю чи теля, боячись, щоб не ошукали цигани чи інші ярмаркові ділки. Почуте записував до «Книги всякої всячини...». Усе згодом описано в «Сорочинському ярмарку».

Сорочинський ярмарок — наче величезне театралізоване дійство, у якому письменник більше звертає увагу на предметний світ, не описуючи внутрішній.

Червона свитка, яка є, до речі елементом національного вбрання, є водночас і символом страху, символом, який дозволив одружитися закоханим. А циганин просто використав народне повір'я, щоб отримати власну вигоду.

6. Які українські традиції, звичаї та повір'я згадано у творі? Чи є серед них такі, що збереглися до сьогодні? Які саме?

7. Доведіть, що твір «Сорочинський ярмарок» — зразок українського романтизму. Думки аргументуйте цитатами.

8. Дослідіть кольори в тексті. Чи додають вони твору динамічності? Чому?

9. Доведіть, що за жанром твір є повістю.

10. Визначте основні частини сюжету твору. Який епізод можна вважати кульмінацією повісті? Чому?

11. Накресліть в зошит таблицю *«Проблематика твору "Сорочинський ярмарок"»* і заповніть її, зазначивши образи, через які розкрито відповідні проблеми (*батьки і діти*; *стосунки в подружньому житті*; *страх і вміння його долати*; *слабкодухість*; *вірність* і зрада; *щире кохання*; *повага до традицій*; *кмітливість*; *уміння протистояти труднощам*).

12. Сформулюйте тему та ідею твору «Сорочинський ярмарок». Спробуйте дати іншу назву твору. Чи вдалося? Озвучте свої міркування.

13. Відшукайте інформацію про екранізацію твору «Сорочинський ярмарок». Перегляньте фільм. Чи вдало передано колорит ярмарку в кінофільмі?

14. Укладіть народознавчий словник за такими темами: 1) одяг, його елементи; 2) предмети побуту; 3) хатній інтер'єр.

15. Створіть паспорт твору «Сорочинський ярмарок» Миколи Гоголя.

16. Виконайте інтерактивне завдання за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/8eBkeCE9 .

17. Завдання на вибір: а) випишіть із тексту прислів'я, приказки; б) укладіть словник із прислів'їв, приказок, фразеологізмів рідного краю. Презентуйте його в класі чи в соцмережах.

18. *Робота в групах.* Напишіть сценарій до одного з розділів твору, розподіліть ролі та розіграйте виставу в класі.

19. Проєктна робота.

1) Організуйте ярмарок у класі, де продаватимете товари ручної роботи — це можуть бути вироби, виготовлені на уроках трудового навчання.
2) Подбайте про оголошення в стилі Сорочинського ярмарку. Запросіть учнів, учителів, за можливості — батьків.
3) Під час ярмарку розіграйте сценку з повісті «Сорочинський ярмарок».
4) Зібрані кошти можна переказати на благодійність.

МАРКО́ ВОВЧО́К (1833 – 1907)

Марі́я Олекса́ндрівна Віліńська

Живу думкою одною
про ті світлі часи,
коли людина стане
володарем своєї долі,
свого щастя.
Марко Вовчок

Цю жінку-письменницю називали фатальною — тією, яка неминуче приносить страждання. Для Тараса Шевченка вона була «кротким пророком», «донею», а для Олени Пчілки — «нахабою». Відома літературознавиця Віра Агеєва пише: «Марія Маркович[1] мала дуже яскраве життя і порушила таку кількість непереступних заборон, що іноді її біографія переважувала творчість. Усталилося переконання, що життєпис письменниці — цікавіший за всі її книжки». То хто ж ця жінка, яку на ілюстраціях найчастіше зображують у чорній оксамитовій сукні?

Марія Олександрівна Вілінська народилася в Орловській губернії (Російська імперія). Батько дівчини мав білоруське коріння, мати походила з княжого роду Радзивілів. Коли Марії виповнилося 10 років, її мама вийшла заміж вдруге, перший чоловік помер. Вітчим виявився п'яницею й непорядною людиною, тому вона віддала Марію навчатися в Харківський пансіон, а згодом — на виховання до тітки. Тітка ж мріяла вигідно видати Марію заміж.

Проте майбутня письменниця не так бачила своє життя. Вона мріяла вирватися з-під впливу родини, а тому вийшла заміж за Опанаса Марковича — етнографа, фольклориста, громадського діяча, члена Кирило-Мефодіївського братства.

Марія Вілінська досконало вивчила українську мову, французьку, знала інші мови, а під впливом чоловіка, за словами дослідників, почала писати.

Її талант не залишав байдужим нікого — письменниця майже блискавично стала популярною. Особливо високої оцінки здобула збірка «Народні оповідання», у якій засуджено кріпацтво. Схвально відгукнулися про її твори і Тарас Шевченко, і Пантелеймон Куліш. Нею захоплювалася Європа — і навіть чи не найпопулярніший французький письменник того часу Жуль Верн[2] дозволив їй перекладати свої твори.

А французький літератор П'єр-Жульєн Етцель опублікував у «Журналі виховання та розваги» казки Марії Маркович і повість «Маруся»...

[1] *Марі́я Марко́вич* — прізвище Марії Вілінської у шлюбі; Марко Вовчок — це псевдонім.

[2] *Жуль Верн* — автор пригодницьких романів «Діти капітана Гранта», «П'ятнадцятирічний капітан», «Навколо світу за вісімдесят днів» тощо.

Не все так безхмарно було в житті письменниці. Ударом став Валуєвський циркуляр[3]: Марія Вілінська змушена була писати російською...

Життя Марка Вовчка оповите таємницями. Одна з них — походження псевдоніма.

На той час існувала мода — європейські жінки-письменниці обирали чоловічі псевдоніми, як-от француженка Жорж Санд.

Деякі дослідники стверджують, що Марко Вовчок — це гра слів від прізвища чоловіка Маркович, інші — від предка-козака Марка та вовка (зменшене — вовчок). А ще — родинні таємниці...

До речі, чому ж Олена Пчілка називала Марію Вілінську «нахабою»? Багато хто заздрив славі жінки і вважав, що твори пише не вона, а її чоловік Опанас Маркович.

1. Відшукайте в доступних вам джерелах цікаві факти про Марка Вовчка. Запам'ятайте, що варто дотримуватися академічної доброчесності, а ще — не зводити безпідставні наклепи на іншу людину.

2. За біографічним нарисом складіть резюме письменниці.

3. Перейдіть за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/hePm9bqo і перегляньте документальний фільм «Марко Вовчок. Таємнича зірка».

Один із найвідоміших творів Марка Вовчка — історична повість «Маруся» (1860-ті роки). За однією з версій, її було написано українською мовою, але згодом через дію Валуєвського циркуляра авторка переклала її російською.

У перекладі-переробці П'єра-Жуля Етцеля твір став популярним у Франції та інших країнах Європи. Повість отримала позитивні відгуки французької преси, а один із критиків назвав Марусю Жанною д'Арк степів. 1879 року твір здобув премію Французької академії.

У творі «Маруся» тісно переплітається історична правда та художній вимисел.

Історична правда — це істинна, невигадана, достовірна інформація про події, факти з історії.

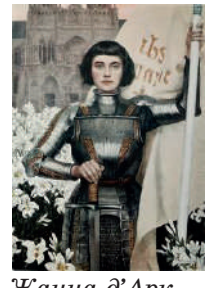
Художній вимисел — народжена творчою уявою письменника, художньо видозмінена дійсність.

[3] *Валу́євський циркуляр 1863 року* — таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва, яке забороняло видання книг українською мовою.

«Маруся» — історична повість про пригоди дівчинки-українки в часи Руїни та її намагання допомогти визволити Україну з-під окупації Російської та Польської імперій.

Руїна — період історії України (друга половина XVII ст.), що відзначився розпадом державності, занепадом і війнами. Це період від смерті гетьмана Богдана Хмельницького (1657) до початку гетьманства Івана Мазепи (1687). Під час Руїни Гетьманщина умовно була поділена по Дніпру на Лівобережну та Правобережну.

Жанна д'Арк — національна героїня Франції. 17-річна Жанна повела армію, щоб звільнити Францію

МАРУСЯ

(Скорочено)

Із чим асоціюється ця квітка? Чому?

Як ви розумієте метафору про квітку? Чи актуальною вона є сьогодні? Чо му?
Із чим ці квіти асоціюються для вас? Чому?

Те, що я розповім вам, діялося давним-давно на Україні, у глухій глуші... Бабуся, що мені оповідала, упевняла, ніби в глуші є чимало чесних великих подій, все одно як пишних квіток. «Чимало дечого побачила та чимало дечого зазнала, — оповідала бабуся, що нічого в світі не можна поставити врівень із цими порослими в глуші квітками. Ні з цими, що в глуші укриті, подіями. Віки йдуть, минають, — а все однаково пишні, свіжі квітки ваблять зір своєю розкішшю, а тихі, величні події любо заспокоюють і м'якшать серце людське».

I

Кожного свята Чабани вибиралися в гості або до них приходили гості. Життя було дуже гарне, ніхто не хотів його змінювати...

Українка. Худ. Володимир Козюк + штучний інтелект

Що вам відомо про Богдана Хмельницького?

У яких відомих вам творах оспівано його образ?

І от по Україні пішла недобра поголоска, а що гірше — почали діятися негарні речі. Що квітка запашніша і свіжіша, тим скоріше простягають руки до квітки і «за її красу зривають її», — хороша була Україна, а от татарва та інші всякі вороги линули до неї і шматували її, міряючись один із одним в шахрайстві, ненажерливості та зраді...

За Богдана Хмельницького — я маю надію, що ви всі чули і знаєте трошки, що то за гетьман був Богдан Хмельницький? — за Богдана Хмельницького Україна немов відпочила, але після його смерті такі розрухи знов настали, таке безталання, що, кажуть, тоді найгрізніші очі плакали й наймудріші голови туманіли.

Народ український розбився на угруповання: хто стояв за великоросів, хто за поляків, хто за приятельство з татарами... і, нарешті, сталося, як мовить прислів'я: «Запрягли й просто, та поїхали криво».

II

Одного вечора зібралися гості в Данила Чабана. Усіх огорнули сумні думки. Зрідка зверталися до Андрія Крука із запитанням про місто Чигирин і, коли провадили розмову, то все про те місто Чигирин. Раптом хтось постукав. До хати увійшов мандрівець.

Коли б у хаті були люди хиткішої, менш спокійної вдачі, вони певно б змішалися і не знали б, як вітати цього подорожнього. Хоч на Україні й невдивовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко було б знайти до пари цьому, що увійшов до Данила Чабана, подорожньому. Цей височезний зріст разом із дивною стрункістю та зміїною гнучкістю, це засмалене суворе обличчя з вогняними очима, чулість та обачність до всього і заразом вільний, безпечний спокій хоч кого примусили б здригнутися.

...Мандрівець визначався простотою, і скромністю, і доброчинністю, і звичайністю. Як людина перехожа й нікому тут невідома, він зовсім і не виставляв себе напоказ, а так само й не впивався цікавими очима в усі закутки хазяйської хати, не розпитував хитрими та пустими запитами про життя хазяйське, — зовсім ні. Анітрохи. Мандрівець, якщо й вів розмову, то все про справи спільні, що всіх тоді цікавили й хвилювали: про вороже грабіжництво, руйнування і пустошення України, про грабежі та ґвалти, які він бачив дорогою; спитав господаря, чи тихо поки що у них і чи безпечні окружні дороги.

...Раптом різко пролунали два постріли з пістоля, один за одним. Усі в хаті принишкли й нашорошили вуха.

III

...— Слухайте, товариші,— сказав мандрівець, подумавши, — мені треба пробратись у Чигирин до Петра Дорошенка. Справа тут іде не про одну голову, а про всю Україну... Як я опізнюсь у Чигирин, то...

Маруся чула розмову козаків.
Надворі стало гамірно — шукали козака. Данило Чабан провів мандрівця крізь потаємний вихід.
А всі полягали: навіть гості вдавали, що міцно сплять.

IV

Хижа ватага увірвалася до хати. Господиня зібрала біля себе малу дітвору, а тим часом зайди все хазяйське добро били й нищили. Андрія Крука і Семена Ворошила будили, питали, де господар. Їх хотіли пов'язати, коли до хати раптом увійшов Данило. Його запитали, де запорожець. Данило вдав, що взагалі не знає ніякого запорожця. Господині наказали готувати їсти, бо офіцери були голодні.

Господиня шукала очима Марусі й тепер лише примітила, що дівчина непомітно зникла під час метушні.

V

Маруся втекла з хати. Раптом перед нею виросла здоровенна постать січовика. Січовик не бачив її і пішов до виходу із саду на річку. Маруся пробиралася й собі слідом за січовиком.
Так обоє опинилися біля річки.
Тут січовик почув позад себе дитячий тихий голосок. Дівчинка сказала, що може допомогти. Вона знає, де в степу стоїть батьків віз. Січовик ляже у цей віз із сіном — і дівчинка відвезе його до Книшевого хутора, там є річка, а за нею — чигиринське військо.

Січовик дивився в блискучі її очі, на її тремтячу легеньку постать, що стояла перед ним, і чув, як колотиться маленьке серденько. Він почув раптом, що його мужнє, загартоване серце немов розтоплюється у грудях, і щось таке з ним подіялося в ту хвилю, що й опісля не міг він до ладу розказати, а тільки замислювався, згадуючи.

— Хто це тобі цю думку подав, Марусю люба? — спитав січовик.

— А я знаю казку, — відповіла Маруся, — як дівчина від розбійників утекла.

— А розкажи мені цю казку, Марусю, — мовив січовик.

— А до Чигирина? — несміливо спитала Маруся.

— А до Чигирина поїдемо, — одказав січовик, ніби обіцяв їй медяника. — Ми, мабуть, узявши берегом у цей бік, проберемося в степ?.. Проберемося? Ну й добре! А дорогою казку послухаємо.

Чому Маруся втекла із січовиком? Це сміливий вчинок? Яка небезпека за ним криється? Чи знали батьки, що з дівчинкою? Прокоментуйте відповідь.

Рука об руку вони почали пробиратися берегом якнайобережніше. Зразу долітав до них шум з Данилового двору, але потому облягла їх цілковита тиша, яка лише буває нічної доби на безлюдних берегах річки, коли навіть плески та переливи хвиль тільки надають тиші, а не порушують її...

VII

...Ні шляху не було, ні стежки, але Маруся добре знала місцевість і незабаром вивела січовика в чистий степ.

Серед степу Марусин віз оточила ватага розбійників, але дівчина була спокійною. Ніхто не міг і подумати, що у возі, яким керує маленька дівчинка, під сіном січовик.

Ватага рушила, й під його вартою рушив Марусин віз.

Куди дівчина тільки й обертала свої очі, всюди бачила вона коло себе похмурі, зловіщі постаті, грубі, суворі обличчя; всі їхали тихою ходою й немов відпочивали, поринувши у свої думи, на час забувши про сторожкі наїзницькі звичаї. На одних обличчях знати було сум, на інших турботу, або невгамовну одвагу, або байдужість до всього в світі.

Попереду гарцювали два офіцери і, либонь, сперечалися. Не чуючи їх слів, Маруся вгадала, що один — веселий, молодий — з його живої, рухливої постаті, з його швидких і наче різких рухів, а поруч його — незадоволений гладкий товариш, який здавався важким чавунним зливком, що тяжко пригнітав нетерплячого, гарячого коня. Силкуючись не пропустити жодного речення, якими перекидалися зрідка між собою у ватазі, Маруся намагалася теж одгадати, про що сперечалися старші, що гарцювали попереду, — чи не про її воза? Чи вони забули про нього? І що далі буде? І як зустріне її пан Книш? І чи доїде вона до пана Книша? І чи пощастить йому дістатися до Чигирина?..

Раптом щось примусило Марусю мимохіть звернути устромлені в далечінь очі вліво, і вона зустріла допитливий, проникливий погляд інших блискучих очей — погляд, який стежив за нею уважно і з непевністю.

Коло самісінького воза, черкаючись об нього, їхав уже немолодий верхівець. Очі дівчини, призвичаєні до присмерку, добре розгляділи кожну грубу рису його жвавого, розумного обличчя. Він пильно дивився на неї, і без слів можна було зрозуміти його погляд: «Чудне оце мале дівча! Чудний і той, хто обрав цю крихку цяцьку за погонича серед ночі, неспокійного, непевного військового часу!»

— У тебе, дівчино, рідні батько та мати чи ні? — спитав він несподівано Марусю і, помітивши, що вона не розуміє його мови, каліченою українською мовою переклав їй своє питання.

— Рідні й батько, й мати, — відказала Маруся.

Погляд його впився в неї ще більш непевно й став іще допитливіший та проникливий.

Марусі здалося, що якийсь крижаний покров обгорнув усе її тіло, і холод пройняв її до самого серця. Степ перевернувсь у неї в очах, немов небо в бурхливих хвилях, у голові закрутилося, але вона пам'ятала наказ січовика і, бажаючи бути, як він, промовила рівним, хоча не жвавим голоском:

— А ваші батько та мати живі?.. Багато у вас родичів?.. Є у вас діти? Дочки чи сини у вас?..

— Так, у мене є дочка, — промовив він, помовчавши чимало.

— Велика? — спитала Маруся.

Він усміхнувся. Мабуть, перед його очима промайнула дуже маленька, неміцна, хрустка постать, коли вважати на його трохи томливу усмішку.

— З тебе завбільшки, коли ще не менша, — відказав він і тяжко замислився.

Офіцери, що гарцювали попереду, все сперечалися: одному не обридло під'юджувати, другому не надоїло буркотіти; це була, либонь, забавка кожному з них у вільному, дикому, нудному житті.

Раптом у задніх лавах хтось упівголоса заспівав: «Вспомни, вспомни, моя любезная, нашу прежнюю любовь!»

Попереду видно хутір пана Книша.

Маруся шукала очима підстаркуватого верхівця, який від'їхав од неї й зник в юрмі серед інших, і її очі скоро відшукали його та стрілися з його очима. В його погляді не було вже ні допитливості, ні гострого спостереження, — якесь вагання, якась непевність та острах розілля-лися по всіх рисах його грубого, хижого обличчя і дивно його пом'якшили.

Яке військо шукало гетьмана?

Чому імперські офіцери чигали на українських козаків?

Відколи, на вашу думку, триває війна Росії проти України?

— Господи ти боже мій! Яка малеч! — мовив один із ватаги, углядівши Марусю при світлі сонця. — І їде собі байдужісінько: ні пороху, ні кулі не боїться.

— Таку дрібноту ні одна куля, гадаю, не візьме, — відказав другий. — Все одно, що макове зерно!

— У них і дівчата не боязкі, — це вже такий народ, — устряв до них третій. — Я, скажу вам, як під час самої колотнечі, кров хлющить, земля дрижить, і січуться, і вмирають, а вона собі ходить поміж них та визбирує своїх, наче в саду ягоди, їй-богу!

Під час російсько-української війни чимало дітей вчинили героїчні подвиги з порятунку людей. В окупації родина 14-річного хлопчика укривалася в підвалі, а він щодня, ризикуючи власним життям, під обстрілами прокрадався повз засідки ворога, щоб знайти їжу та нагодувати молодших дітей. Також відомо багато прикладів волонтерства дітей.

Чи відомо вам про дітей-героїв сучасної російсько-української війни? Відшукайте інформацію про них у доступних вам джерелах.

Підлітки-волонтери плетуть маскувальні сітки для ЗСУ

— Та й гине ж їх скільки! — сказав іще один бесідник, що прилучився до них.

— Та всі ми загинемо так чи інак,— сказав хтось ізбоку. — В тім тільки й річ, щоб загинути найкращим чином! От що!

Віз посувався помалу вперед, до Книшевого хутора.

Раптом почулися постріли — уся ватага кинулася у бік пострілів. Тепер тільки старий офіцер Іван супроводжував віз.

З'їхавши на самий шпиль могили, Маруся, як на долоні побачила здалека бойовище. Вона побачила село у полум'ї, дві дитячі постаті, що бігли, самі не знаючи куди, вхопившись за руки, перелякані, з жахом, розпізнала кілька жіночих постатей, що нерухомо простягалися посеред степу; і на її очах падали, стогнучи, люди, летіли перелякані коні без їздців, рідшали люті ватаги, застелялася земля трупом та пораненими, трава, змочена теплою кров'ю, темнішала. Небо набувало якогось зловіщого червоно-синього кольору. Купи пороху кружляли хвилями.

А просто перед нею зеленів і пахнув хуторець пана Книша, і віз тихо до нього посувався все ближче та ближче...

IX

Ледве віз спинився, як перед Марусею опинився хлопчик літ п'яти, схожий на орля, рум'яний та дужий. Коли б він справді був степовим орлям, то й тоді він не зміг би ні проворніше налетіти, ні встромити сміливіше в Марусю погляду, ні хутчій оглянути і її, і воза, і воли.

— Чи дома пан Книш, хлопче? — спитала Маруся... Але дід уже наближався до воріт.

Трохи похилий, простодушний дідок у сільському полотняному вбранні, — в сорочці та широких штанях, у солом'яному брилі,

Він почтиво вклонився приїжджому воякові й зараз же впізнав Марусю, — і ніяк не виявив здивування, неначе її ждав, немов такі відвідини були найзвичайнішою річчю.

— А, дівчинко малая! — мовив він. — Чи здорова та весела? Милості просимо до господи, а коли занудишся, то от Тарас знає, де є суниці-малини. Можна теж забавитися пампушками або маківниками. Є й пиріжки про запас, такі пиріжки, що розважать голодну душу.

Маруся заїхала в двір і теж пішла за ними, а за Марусею хлопчик Тарас.

— Пане Книше! — сказала Маруся.— Яка чудова ярина у вас. Хоча б нестиглою жати, то все добре!

— Слава богу, дівчинко, слава богу! Цього року все добре вродило! — відказав пан Книш, не обертаючись.

І хоч би трошки затремтів у нього голос або став вищий чи нижчий, хоч би от стільки стрепенулась його постать, або прискорив він чи задержав дрібну поспішну ходу, хоч би капелинку змінився де в чому його вигляд хазяйновитого господаря, трохи чванливого своїми пирогами, що з тайним торжеством спішив почастувати й наперед уже лукаво усміхався, бачачи втішне здивування гостя з першим шматком його страв, які, либонь, ставив він вище всього на світі.

«Що ж це? Він не зрозумів?»

У Марусі тяжко занило серце; вона не знала, що думати та діяти, і постановила знову те ж саме: бути, як він.

Тож вона більш нічого не сказала і ввійшла до господи.

Книш так начастував господаря, що той попросив викупити сіно. Книш погодився.

X

Маруся з малим Тарасом походила коло воза, по двору, по садку. Раптом за купою каміння почула голос: «Спасибі, Марусю! Не бійся нічого, все гаразд!».

XI

Після сну в Івана боліла голова. Він нашвидкуруч узяв гроші за сіно і поїхав верхи.

XII

Книш покликав малого Тараса й Марусю снідати. Поснідавши, хлопчик вибіг із хати. Маруся і Книш залишилися наодинці.

— Марусю,— мовив Книш, — тут недалеко пробуває один приятель твій і хоче з тобою слів зо двоє перемовити, може б, ти поспішила до нього?

Зрозумівши Марусину відповідь без слів, які перетяла велика радість, наче гострий ніж, він подав їй знак іти за ним.

Страхи́ — це природна реакція на загрозу або незнайомі обставини. Під час війни страхи можуть посилитися через загрозу фізичного поранення, втрату близьких і загальну невизначеність. Серед страхів, що часто виникають у цих умовах, варто виділити страх за власну безпеку, страх втратити дім і майно, а також страх за майбутнє своєї родини. Зі страхами можна й потрібно боротися.

Психологи дають поради, серед них і такі:

1. Діліться своїми страхами з друзями, родиною.
2. Дбайте про своє фізичне та емоційне здоров'я.
3. Ведіть здоровий спосіб життя — це допомагає краще впоратися зі стресом.
4. Не соромтеся звертатися по допомогу до батьків, інших родичів чи фахівців.

На вашу думку, чому саме такою є поведінка Книша? Ким насправді він був?

Чи були слова Марусі своєрідним паролем у спілкуванні з Книшем? Чому?

Що вражає в дівчинці?

Чому господар такий доброзичливий до ворожого офіцера?

Він вийшов із хати надвір. Марусині очі радісно й непевно спинилися на купі давнього каміння, поблизу якого вона чула голос, що вернув їй бадьорість і радість, але Книш не ступив до неї й кроку, — він спинився, пильно поглянув на всі боки й свиснув; Ворон, що вартував коло воріт, двома скоками опинився коло нього, сів на задні лапи, задер голову догори й тямущо та уважливо дивився господареві в очі, дожидаючи наказу.

— Нема чужого близько, Вороне? — спитав Книш.

Ворон на відповідь якось особливо тихо та виразно завищав, ніби говорячи: «Ох, будьте певні!» і, немов на більший доказ того, що можна тепер бути зовсім безпечним, почав ловити та ковтати мушки, користаючись із вільного часу між поважними турботами та важним ділом...

Маруся і Книш спустилися в погреб. Там було величезне підземелля.

XIII

Книш дав лахміття, щоб січовик і Маруся переодяглися.

— Славний бандурист з тебе вийде, пане приятелю! — говорив Книш, дивлячись, як січовик убирався в одежу мандрівного співця. — Та й поводатар у тебе дуже щирий! — додав він, переводячи погляд на Марусю та усміхаючися з того, як старанно вся вона взялася перебиратися, далеко відкидаючи своє гарне убрання та жваво одягаючи старі й подерті дранки.

— Підемо, Марусю, до самого пана гетьмана! — мовив січовик.

Веселий погляд, яким вона відказувала йому, навів на його якусь думу, та ненадовго.

— Тим часом, як ми збираємося в дорогу, пане приятелю, — мовив він до Книша, — ти, будь ласка, повчи нас уму-розуму. Розкажи до ладу, що тут у вас діється. От я вже більше місяця никаю поміж людом, а й досі нічого не дійшов ні путнього, ні певного: більше згоди в молодиць на великому торзі, як тут у вас на славній Україні!

— Та що! — відказав Книш, — нарікає люд... Тогобічному давно не вірить і сьогобічному віри вже не діймає... Часи непевні... З одного боку москалі, з другого — ляхи, з третього — татари, а дома два гетьмани один на другого часник товчуть...

Січовик почав розпитувати про гетьмана.

4. Як, на вашу думку, далі розгортатимуться події? Що може трапитися з Марусею? Вона повернеться додому? Спрогнозуйте розв'язку та запишіть у зошит.

5. Що саме спонукало дівчинку втекти з дому? Чому батьки не зупинили дитину? Яка небезпека чатувала на селян?

6. Що свідчить про кмітливість і розважливість юної героїні?

7. Про які історичні події йдеться у творі? Що вам про них відомо з уроків історії?

8. Перечитайте останній абзац — слова Книша. Під чиєю владою були українські землі в історичний період, про який ідеться у творі?

9. Дайте назви всім розділам.

10. Напишіть есе «Маруся — дитина з характером дорослого».

11. Дочитайте твір.

XIV

Смерком бандурист із своєю поводатаркою були вже коло військового табору, що розкинув намети недалеко від річки, на горбку.

Для чого січовик і Маруся прокралися у ворожий табір?

Чи варто так ризикувати? Чому?

...Поява його для багатьох навіть видимо була приємна: коли він заграв на бандурі й нешвидко, урочисто заспівав божественний псалом, усі слухали, замисливши.

Чимало голів, перев'язаних скривавленими пов'язками, підвелося з очевидним наміром кинути милостиню співцеві, та почуття слабості приневолило одних скрикнути з досади, інших сумно усміхнутися; один кивнув на поводатарку, щоб підійшла ближче, показуючи їй здалека шага.

...Все принишкло, слухаючи, захоплене незрозумілою силою; про несміливу дівчину зі спущеною до землі головою та тремтячою ручкою геть позабували. Усіх чарував бандурист.

У тихому повітрі, у ясно-блискучій імлі рожевого вечора гуло, тремтіло та розковувалося:

Ой ти ремезо, ой ти ремезонько,
Да не мости гнізда да понад Десною!
Бо вода в Десні щодня прибуває,
Вона твоїх діток да позатопляє!

Якийсь молодий офіцер, гарний, мов картина, та самозадоволений, бравий, з військовими манірами вийшов із намету.

...Грізний, зловісний спів бандуриста перейшов у інший, повний такої безнадійної, безсилої туги, що один поранений солдат промовив:

Зажурилась Україна,
Що нігде прожити,
Витоптала орда кіньми
Маленькії діти.
Що малії витоптала,
Старії побила,
Молодую челядоньку
У полон забрала!

Слухаючи цей нехитрий переказ подій, офіцер ніби питав себе самого про дещо таке, про що раніше не було й гадки спитати.

Бандурист співав різних пісень, а потім пішов...

XV

Маруся й бандурист зайшли в місто, далі — у гетьманську світлицю.

— Чолом б'ю панові гетьману! — мовив січовик, побачивши його, і низенько уклонився. Низенько уклонилася й Маруся панові гетьману.

— Спасибі, — відказав пан гетьман. — А якої пісні заспіваєш нам, ласкавий бандуристе?

Сам голос уже виявляв людину, що звикла наказувати, а не слухати наказів — людину, що звикла, не зупиняючись, висловлювати свої жадання та думки і, не вагаючись або страхаючись, змагатися за них та їх обстоювати.

Чому бандурист саме так відповів гетьманові?

Яке значення має вислів «сидіти на чужому возі», а «підспівувати на хазяйську ласку»?

Доберіть синонімічні фразеологізми до них.

— Хіба своєї, пане гетьмане, бо не сиджу на чужому возі і не підспівую за хазяйську ласку.

Пан гетьман нічого не відказав на це, але жодними словами не висловити краще дивування, гніву та жалю, як цією мовчанкою.

— Звідкіля бог несе? — спитав пан гетьман.

— З Запорожжя, — відказав січовик. — Запорожці звеліли низенько уклонитися вельможному пану гетьманові.

— Спасибі, — промовив гетьман. — Милості просимо до моєї світлиці.

Січовик пішов слідом за гетьманом до другої світлиці, і Маруся, все ще держачися за його руку, увійшла теж у гетьманський покій.

Окраси в цьому покої не було особливо ніякої: такі ж самі білі стіни, такі ж самі й липові лави, як і в звичайній козацькій хаті, тільки чимало різної та коштовної зброї і по стінах висіло, і по кутках стояло; на столі лежав бунчук і папери.

Якою ви очікували побачити гетьманську світлицю? Чому?

Пригадайте, як називають опис приміщення.

Яке значення таких описів у художньому творі?

Гетьманські жупани висіли на кілках, і шитво на них блищало. Ліжко стояло якесь неприступне для сну й відпочинку, і зсунута з узголов'я подушка ясно та конечне промовляла про те, у якій гарячці й муці була голова, що ненадовго схилялася до неї.

— Прошу сідати, — промовив пан гетьман.

І сам сів і втопив огненні очі у січовика.

Усе його тіло видимо тремтіло, ніби він здержував себе, і ця уздечка докучала йому та дратувала його.

— Вибач, пане гетьман,— відказав йому січовик, — ось бачиш, у мене поводатар маленький, втомився — аж зів'яв; треба б відпочити їй, бідненькій…

Маруся втомилася і заснула, тому не чула розмови січовика з гетьманом.

XVI

…Раптом вона прокинулася та хутко підвелася на своєму ліжкові.

Січовик сидів, як перше, обпершися об стіл, і, як перше, його очі палали, як дві ясні зорі, сліпуче спокійно й рівно, як справжнє світло.

…У пана гетьмана теж палали очі, але палали інакше; болісно умлівало серце, чуючи, що з цих очей готові от-от линути розпучливі пекучі сльози. Горде чоло побіліло від тяжкої муки та мордування, й часті зморшки на ньому, здавалося, позначалися все глибше та глибше.

— Чи плакав би сліпий, якби стежку бачив! — промовив він, нарешті. — А час минає! Час минає! А згоди нема! Підмоги нема! Я знаю, я поліз в воду, не спитавши броду, знаю! Та й ви до щасливого берега не допливете! Бачу я, який кінець буде!

Голос йому урвався.

Січовик мовчки і тільки пильно дивився на пана гетьмана.

Пан гетьман почав знову:

— То ви так уже й рахували, що я на Юдині гроші спокушуся, га? Добрі люди! Добрі люди! Ви…

— Пане гетьмане! — з шанобою перебив його січовик, — дозвольте вашій милості байку оповісти.

— Кажи!

— Жили-були собі два добрих собаки…

— Знаю, знаю, знаю!

Пан гетьман упав на ослін коло столу, простягнув руки на стіл і припав до них головою.

Обличчя йому не видно було, але по одному вже схилу шиї, що не вміла згинатися, можна було відгадати, яка то тяжка буває гетьманська шапка.

Так він нерухомо лежав кілька хвилин.

Січовик, що все так само пильно та уважно дивився на нього своїми зоряними очима, здавалося, не вважав за потрібне звертатися до бесідника з якими-будь питаннями, поясненнями чи розмовами.

Нарешті пан гетьман підвів голову.

— Та що ж мені, по-вашому, нести вам повинну голову, га?

Голос його був здержливий, але в ньому чути було глибоку їдку гіркість; бліде обличчя помалу якось корчилося.

— А ми ж присягали, пане гетьмане, цю голову нашу нести, куди треба, за рідний край. Не в нашій голові тут сила.

Пан гетьман швидко встав, пройшовся по світлиці, як одразу схоплюються та кружляють ранені звірі, підійшов до вікна, поглянув у пітьму запашної, тихої та теплої ночі, на безліч сяючих зір і знову сів за стіл.

Настала довга мовчанка, й так стало тихо, що Маруся чула, як билося їй серце.

Нарешті пан гетьман знову встав, підійшов до полички в кутку, узяв звідти каламар, перо та папір, переніс на стіл, розклав ніби до писання й знову відійшов до вікна, знову глянув у запашну тьму теплої ночі, на іскрометні зорі і звідти промовив глухо, немов за горло його стискала залізна рука:

— Я йому напишу все, що треба.

— Добре діло,— відказав на це січовик.

Знов на кілька хвилин настала мовчанка.

Тим часом очі січовика зустрілися з Марусиними очима, й він ласкавим кивком голови та усмішкою дав їй зрозуміти, щоб вона постаралася знову заснути й відпочити.

Але вона, ніби відповідаючи, вказала на пана гетьмана.

Він зрозумів, що її мучить, і знову відказав знаком, який мав її заспокоїти.

Пан гетьман підійшов до столу і почав писати.

Важкий, мабуть, був цей лист, і тяжко йому було писати.

Коли він був уже скінчений, пан гетьман подав його січовикові.

— Прочитай! — промовив він.

Січовик прочитав списаний аркушик, зложив його і, взявши свою бандуристську шапку, бережно засунув його під підкладку у шапці.

— Коли ж доставиш? — спитав пан гетьман.

— Як тільки донесе мене бог та добра доля, то й доставлю, — відказав січовик.

Сказавши це, він устав.

— Ідеш? — спитав пан гетьман.

— Іду, пане гетьмане; щасливі живіть.

Маруся враз встала теж на рівні ноги.

— Мене не покинеш? — спитала вона.

— Ні, не покину, — відказав їй січовик, злегенька схиливши до неї своє смугляве обличчя. — А як втомилася, то на руках понесу.

Маруся вхопила його за руку.

— Б'ю чолом пану гетьманові, — сказав січовик, низенько вклонившись.

— Він продасть нас! — глухо промовив пан гетьман.

— Бог не дасть, поросна свиня не з'їсть, — відказав січовик.

— З ним не можна по правді! — вигукнув пан гетьман, — не можна...

— Байдуже, пане гетьмане, байдуже: де не хватає вовчої шкури, там ми наставимо лиса, — промовив січовик, — бувайте здорові та нас дожидайте! Ходімо, Марусю малая.

XVII – XVIII

Довго мандруючи, дісталися наші подорожні берега Дніпра. Січовик і Маруся побачили тут пана Книша — він мав переправити мандрівників через річку. Човен хутко зсунувся на воду й помчав темним Дніпром.

XIX

Через три дні після розказаної попереду плавби Дніпром були неділя, і в городі Гадячі гули старі дзвони, скликаючи городян на заутреню.

Ледве тільки почало світати, і город Гадяч з усіма своїми вузенькими вулицями, низенькими будинками та густими садками видавався, немов повитий легеньким туманом. Навіть постаті, що надходили з усіх боків до собору, і ті здавалися наче оповиті туманом.

...Знайомий читачам бандурист зі своєю поводатаркою теж був тут. Він сидів на долішньому ступені на сходах церковного ґанку й повчаючим, трохи протяглим голосом оповідав козакам та козачкам, що всілися коло нього вище та нижче на сходах та стояли перед ним півколом, як та які митарства повинна перейти душа для того, щоб попасти в царство небесне.

Прийшли два молоді козаки і сказали, що невдовзі прибудуть гетьман, гетьманша і братчиха.

— А це хто така братчиха? — спитав бандурист.

— Гетьманського братчика жінка, — відказало кілька голосів, — Мехтодіївна.

— Мехтодіївна? — мовив і собі бандурист. — В наших краях нічого про неї й не чутно. Що ж вона в ласці, чи що, у пана гетьмана?

— Ще б не в ласці! — відказала схожа на вузлик молодиця. — Вона тільки бровою моргне; так усе по її робиться!

— Так у великій ласці? Буває, пошле господь бог таке щастя людям! — зауважив бандурист, — буває!

— Та що це ви толкуєте: «В ласці, в ласці!» — обізвався старий, сивоволосий дід, якому очі блищали з-під кошлатих брів, як ясно освітлені віконця з-під розкуйовдженої солом'яної стріхи. — Вона така, що нічиєї ласки не просить. Ви погляньте тільки на неї: пряма, як стріла; знати, зроду ні разу ні перед ким спини не згинала й голови не схиляла!..

— Вона прибирається, як проста молодиця, — підтвердив один із чепурних козаків, з надзвичайно довгими вусами, надзвичайно тонким та гнучким станом, — їй, хоч і старайся, то ніяк не догодиш, бо вона все сама вміє і все сама робить. Вона ніяких подарунків не приймає.

— А чоловік її що за пан? — спитав бандурист.

— Байдуже, з виду пан як пан.

— І живуть між собою дружно?

— Дружно.

— А що то у вас коло Гадяча за пани бородаті гуляють? — спитав бандурист. — Учора, як надходили ми до міста, так зустріли двох — такі вельможні та горді, сама пиха! Очі так наскоси та зашморгом, носи догори, губа спідня на сажень вперед...

— Це московські пани, гості пана гетьмана, — пояснив молодий гетьманський козак.

— Тепер уже пороз'їздилися, — зауважив його товариш, — а попереду їх іще більш у нас гостювало.

— Пороз'їздились? Чого ж це так?

— Та хто його знає, якось воно тепер не те, що було раніш. Пан гетьман і частує їх, і ласкаві речі мовить, і все не те. Чутно, і останні поїдуть.

Наступила мовчанка й тяглася кілька хвилин.

Чути було ходу на вулицях і як падали дощові краплі з садової листви. Зоря розсвітала. Все ставало ясніше, виступало з темряви, прибирало свої правдиві обриси, немов хто помалу піднімав імлисте покривало.

Справа почулася повільна, мірна, певна хода: між деревами появилася висока, огрядна постать у темній рясі, простуючи до церковних дверей.

Отець Михаїл був, коли можна так мовити, надзвичайно мальовничий. Поважна постава, строге обличчя, але з лагідним та ласкавим виразом, сива, хвиляста, подібна до водоспаду, борода, спокійні рухи, пронизуваті, ясні й заразом зовсім лагідні, сяйні очі, — все це становило ідеальний тип пастиря, яких доводиться зустрічати частіш на малюнках, ніж у житті.

З того, як його всі обступили, можна було помітити, як сильно шанували його парафіяни.

Бандурист теж підійшов під благословення і підвів свого поводатаря.

— Благословіть, батюшко, — сказав він, — ми з далеких країв, прийшли помолитися в богоспасаєме місто Гадяч.

— Розумні речі говориш, — перебив його спокійно отець Михаїл… — Здалека бог приніс до нас?

— Та мало не всю Україну перейшов, поки сюди дістався.

— Трудно тепер по дорогах?

— Голому розбій не страшний, всюди проходили щасливо.

— А які жита?

Отець Михаїл спитав це тим самим рівним, спокійним голосом, але якось особливо повільно та виразно.

— Такі жита, що хоч зеленими жати, то можна, — відказав мандрівний бандурист своїм звичайним, безжурно-повчаючнм тоном, що стався, либонь, у нього звичкою, але теж якось особливо виразно та повагом.

Отець Михаїл увійшов до церкви.

Чи випадково отець Михаїл розпитує саме про жита? Чому?

Хто ще використовував цей пароль у творі? То ж хто насправді отець Михаїл? Навіщо використовують паролі?

Пан гетьман та пані гетьманша мали вигляд звичайний, як і годиться: атласи, оксамити, золоті обручки та вишивки, дороге каміння та яскраві кольори, як слід ішли у парі з опасистим виглядом, пихою, розложистою ходою та випещеним блідим обличчям.

Вони велично, як два важкі човни, проплили насередину церкви, ласкаво киваючи головами у відповідь на поштиві низькі поклони простого люду.

Невважаючи на цю величність, дехто, мабуть, із тих, що ближче та краще знали пана гетьмана, догляділи в ньому цим разом щось надзвичайне.

— Пан гетьман сьогодні сумовитий! — мовив один.

— Пан гетьман сьогодні невеселий! — сказав другий.

Але дальший опис перервала поява нових двох осіб.

— Братчиха! Братчиха! — прошуміло кругом.

Бандурист звернув очі на братчиху.

Коли братчиха ступила на сходи церковного ґанку, поводатарка мандрівного бандуриста спинила її тихенько за широкий рукав сорочки.

— Пані, — мовила поводатарка, — хустку згубили.

Чи можна вважати червону хустку художньою деталлю? Чому?

І подала їй червону хустку.

Висока ставна постать придержала ходу, обернулась, глянула на червону хустку, на дівчину, що держала її, узяла хустку й сказала:

— Спасибі, дівчино.

Знати було, що нерви в неї були міцні, що вона не здригнеться від якої-будь несподіванки, не крикне від жодного переляку або здивування, що темні, великі, глибокі, як море, очі просто глянуть на все й так само мало померкнуть або зажмуряться, як ясні зорі, що освічують із високості грішну землю.

— Як тебе звуть, моя ясочко? — спитала вона. — Ти, здається, нетутешня?

— Ні, я здалека.

— Здалека? Тим-то така зморена? Звідкіля ж ти?

— Де там їй пригадати всі села та хутори, які ми переходили, ласкава пані, — встряв бандурист. — Повидали ми всього: і доброго і лихого, і правди і кривди, тинялися по берегах і по болотах, ну, та, дякувати богові милосердному, видобулись-таки на добрий шлях. Криво запрягли, та прямо поїхали.

— Ну, і хвалити бога, — відказала братчиха. — Ви приходьте на гетьманський двір, — додала вона, — пан гетьман та пані гетьманша люблять слухати божественні псалми.

Сказавши це, вона зникла у дверях храму...

— Приходьте на гетьманський двір, — мовив і собі пан братчик.

Бандурист уклонився низенько й відповів:

— Спасибі ласкавому пану за ласку. Після відправи зараз прийдемо.

Зсередини собору вже доносився спокійний, дужий голос отця Михаїла, запахло ладаном, гримнув хор голосистих півчих...

XX

Маруся й січовик гостюють у гетьмана
й знову вирушають у дорогу.

XXI

Подорожні прийшли в страшні хащі. Вони знайшли місце, де ріс великий дуб, а поруч — сухий пеньок, на якому лежала гілка калини, зовсім свіжа. Та Маруся нічим не виказала жодного здивування. Це сподобалося січовику.

А потім він сказав «Пугу», на яке відгукнулись інші «Пугу!». Січовик сказав, що відійде, а дівчинка щоб не сумувала.

XXII

Маруся прислухалася до тихого хрускання сучків та шелестіння гілля доти, доки вони зовсім не завмерли, потому схилила голову й замислилася.

Було їй над чим замислитися: стільки несподіваного й таємничого трапилося з нею останнього часу, стільки важних всесильних людей вона перебачила!

А головне — стільки в усьому цьому було для неї все-таки неясного та незрозумілого. Вона ввесь час немов ходила понад краєм якогось невидимого провалля, яке вона, одначе, живо відчувала.

«З чого-то люди бувають такі недобрі»,— думала вона.

А як би ви відповіли на запитання Марусі?

І в дитячій, молодій ще голові поставав цілий ряд тих суспільних питань, від яких не раз запаморочувалися голови й найдосвідченіших мислителів.

Вряди-годи, стомлена цими тяжкими мислями, на які не здобувала вона іншої відповіді, крім «воля божа», «божий допуст», вона підводила голову й озиралась навкруги...

Маруся раптом вийшла з-під дуба, жива тривога цієї хвилини поглинула всі інші турботи, тривоги та вагання.

— Сказав: скоро повернуся! — промовила вона. — І нічого не чути!

Правда, нічого не було чути, хоч як вона прислухалася. Зелений ліс стояв округи стіною: навіть пташиний крик не порушував мовчання цієї пущі, навіть вітер не шелесне листом.

Раптом почувся постріл, один, другий...

Маруся випросталася, немов від громовини.

Ще постріл.

І все тихо та глухо. Напружений слух нічого не вловлює.

Так минуло ще трохи часу, скільки власне — не знати, але Марусі він здався дуже довгий.

Зразу вона часто вставала, ходила, прислухалася, потім, зморена цим хвилюванням, лишилася на старому місці, під дубом, непорушна, немов скам'яніла.

Вона навіть і тоді не підвелася, коли зовсім ясно почувся шелест, тільки щічки їй спалахнули та очі сумовито звернулися в той бік.

Цього разу надія була не марна; гілля відхилилося, і знайоме обличчя з'явилося між їх зеленню, що заколисалася.

Але це обличчя було таке бліде, що радісний покрик завмер на устах дівчини.

— Марусю, — мовив січовик, — от бачиш ти, — червона хустка, бачиш?

— Бачу, — відказала Маруся.

— Я виведу тебе на шлях... Іди цією дорогою усе прямо... Прямо, гаєм, поки не дійдеш до містка... За тим містком буде другий гай... і стежка... підеш стежкою у той гай... Стрінеться тобі чоловік, скаже: «Помагай боже, Марусю!» Ти віддай йому цю хустку й відкажи: «Боже поможи!» Чуєш?.. Пам'ятатимеш, Марусю?..

Він говорив це виразно, але з великими перервами; обличчя його ставало все блідіше та блідіше, краплистий піт капав йому з чола, і стояв він не так, як завжди, не прямо, а прилягаючи плечем до дерева.

— Іди, Марусю! Ти підеш?

— Піду, — відказала вона. — Що в тебе болить?

— Ніщо, Марусю, загоїться, моє серце! Іди!

Він узяв її за руку.

— Яка в тебе холодна рука! — крикнула вона.

— Не до моєї тепер руки, моя ясочко. Поспішай-но хутчій... Віддай хустку... Сюди... йди...— сказав він так переконуюче та поважно, що вона вже більш не відважилася питати. Він хотів одхилити віти, але не зміг. Вид такої слабості у людини, на яку вона звикла дивитися, як на уособлення всіх сил фізичних та моральних, вразив Марусю. Вона страшенно збліднула, але, свято сповняючи його бажання, нічого не сказала.

Чиїсь інші руки — жилаві на грубі — свої, робітницькі, як зараз помітила Маруся, раптом простяглися та відхилили гілля.

— Не бійся, Марусю, — промовив січовик, — це мій товариш... Він тільки чужих кусає... Правда, Іване?

— Звісно, правда, — відказав густий бас, якому скоро можна було повірити, що властитель його, коли захоче, то вкусити зможе.

Слідом за цим Маруся побачила раніш високо між листом невелику голову, смугляве обличчя із світлими вусами та пару блискучих очей, а потім — довжезну чоловічу постать, що швидко сунула вперед, прокладаючи їм дорогу.

— От це і єсть товариш мій, Іван, — мовив січовик Марусі. — Бачиш, які дуби в лісі переріс!

Іван, посовуючись наперед, кілька раз придержував ходу та оглядався на товариша, немов ждучи, чи не треба буде йому помочі, але січовик тоді кожен раз відказував йому.

— Іди, йди, Іване... Чого ж ти став? Може, ти задумав квітки збирати у траві чи грибів пошукати хочеш?

І Йван знову рушав далі.

Багато скоріше, як сподівалася Маруся, вибралися вони на узлісся.

З цього боку коло самого узлісся починалися поля, і вузенька межа між розквітлою гречкою, понад якою бринів рій бджіл, виводила на чорну польову дорогу, яка правильними, як здалека здавалося, манівцями вилася до слободи, що майоріла на небозводі, перетинаючи по дорозі два невеличкі гаї.

— Бачиш, Марусю, он гай... от той, останній... йди, моя ясочко, йди... Ось хустка...

Він показав їй точнісінько таку саму хустку, яку вона раз підняла на церковному ґанку й подала гетьманській пані братчисі.

Маруся взяла хустку, думала йти, але тихо скрикнула й стала.

Січовик, що поклав їй, голублячи її, руку на голову, раптом похитнувся і, коли б не товариш Іван, певно, впав би.

— Кров! Кров! — скрикнула Маруся з жахом.

Кров, справді, свіжа, тепла кров просякала крізь ветху свитину старого бандуриста.

— Байдуже, Марусю, байдуже, — промовив січовик. — Пам'ятаєш, що ми з тобою говорили? Не той козак, що за водою пливе... а той, що проти води... Це загоїться... Адже ми з тобою пустилися не ягоду-малину збирати... солодкого і сподіватися годі... Іди, моя ясочко... йди... зав'яжи хусткою голову...

— А ти? — спитала Маруся, тремтячими рученятами зав'язуючи, за його порадою, червону хустку.

— Я прийду, моє серце, прийду...

Почулися, один за одним, три постріли. Товариш Іван вслухавсь і промовив:

— Вони!

— Іди, Марусю, йди... — повторив січовик. Він хотів, своїм звичаєм, погладити її по голівці, але рука не звелася.

Він тільки промовив:

— Іди, Марусю, треба!

Вона пішла.

— Оглядатися можна? — проговорила вона, неначе звертаючись до неприсутнього повожатого. І оглянулася.

Пригадайте твір на воєнну тематику, вивчений на уроках української літератури в 7-му класі.

Яка його розв'язка?

До речі, у згаданому раніше французькому варіанті повісті «Маруся» розв'язка інша — Маруся (чи її привид) вижила.

Чому саме червоний колір хустки? Що він символізує?

У яких відомих вам творах акцент саме на червоному кольорі? Чому?

Чому потрібно берегти пам'ять про загиблих?

Чи не сховатися й зараз? Він жене просто до містка. Треба сховатися в очерет. Але вона не встигла ступити й кроку до густого очерету, що ріс коло містка, по березі мілкого прозорого струмочка, на вид велетенської зеленої щітки: почувся постріл, і червона хустка зачервоніла на чорнім шляху.

Хустка ця брала тільки своїм кольором, доброта ж її показалася така, що навіть неситий татарин не поласився її зняти і знову погнав далі, неначе ошуканий надією.

Коли все втихло, із гаю, з того, що за містком, вийшов якийсь селянин із сокирою і в'язкою зеленого суччя за плечима і, йдучи мимо, нахилився, обернув до себе помертвіле дитяче личко, притулив руку до грудей, під якими зробилася вже калюжа теплої крові, потім промовив: «Ні, вже не оживеш!» і пішов далі своєю дорогою.

Проте він зняв червону хустку й поніс її з собою.

Давним-давно це все діялося, але й досі ще невеличка могила, поблизу тих країв, прозивається «Дівоча».

Кажуть теж, що могилу цю висипав сам, своїми руками, якийсь запорожець.

Щороку 4 червня в Україні відзначають День вшанування пам'яті дітей, які загинули внаслідок збройної російської агресії проти України — це державний пам'ятний день в Україні, запроваджений за рішенням ВРУ від 1 червня 2021 року.

На знак пам'яті про загиблих на дерева вішають паперових янголів, а ще — маленькі дзвіночки, які символізують голоси дітей.

12. Що вам відомо про добу Руїни? Як вона зображена в повісті «Маруся»? Назвіть епізоди, де герої намагаються домовитися з ворогом. Чи можливо, на вашу думку, домовитися з ворогом?

13. Чому Марусю порівнюють із французькою героїнею Жанною д'Арк? У чому героїзм дівчинки-українки? Доведіть, що образ Марусі — вияв найвищої любові до батьківщини.

14. Доведіть, що твір «Маруся» є зразком українського романтизму. Думки аргументуйте цитатами.

15. Випишіть із тексту один пейзаж. Яка його роль у творі?

16. Доведіть, що за жанром цей твір історична повість. Що, на вашу думку, є історичною правдою у творі, а що — домислом письменниці?

17. Визначте основні частини сюжету твору. Який епізод можна вважати кульмінацією повісті? Чому?

18. Напишіть свою розв'язку твору.

19. Заповніть таблицю, зазначивши образи, через які розкрито відповідні проблеми. За потреби доповніть її.

Проблематика твору «Маруся»

Проблема	*Образи твору*
Сміливість	
Патріотизм	
Страх і вміння його долати	
Толерування ворога	
Слабкодухість	
Вірність і зрада	
Кмітливість	
Уміння протистояти труднощам	

20. Сформулюйте тему та ідею твору «Маруся» Марка Вовчка.

21. Створіть ментальну карту «Образи та художні деталі в повісті "Маруся" Марка Вовчка».

22. Робота в групах. Напишіть поради, як виховувати психологічну стійкість за складних обставин.

23. Напишіть есе за матеріалом таблиці.

Сміливість — рішучість у діях і вчинках, хоробрість, відвага	
+	**-**
Психологічна стійкість, упевненість у собі, віра у власні сили	Надзвичайний ризик, безумство, небезпека
Чи варто ризикувати?	

24. Створіть паспорт твору «Маруся» Марка Вовчка.

25. Виконайте інтерактивне завдання за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/5eBkroIB .

26. Завдання на вибір.

26-1. Випишіть із тексту прислів'я, приказки.

26-2. Намалюйте карту подорожі Марусі й січовика.

26-3. Створіть три тести до повісті.

26-4. Уявіть Марусю в наш час. Ким би вона могла бути? Якою була б її роль у суспільстві? Створіть сторінку головної героїні в соцмережі. Чи багато підписників було б у Марусі? Чому?

ІВА́Н НЕЧУ́Й-ЛЕВИ́ЦЬКИЙ (1838 – 1918)

Треба життя пропустити через свою душу.

Іван Нечуй-Левицький

1. У п'ятому класі ви вже знайомилися з творчістю митця. Пригадайте, що вам відомо з біографії Івана Нечуя-Левицького.

Іван Левицький — справжнє ім'я письменника. Псевдонімом письменник обрав прізвище козацького полковника, героя «Думи про Нечуя», яку дуже любив.

Народився майбутній митець на Черкащині. Його батько, сільський священник, мав величезну бібліотеку, власним коштом звів сільську школу. Тут малий Іван навчився основ письма. У сім років Івана відрядили здобувати освіту до Богуславського монастиря, а в чотирнадцять він вступив до Київської духовної семінарії, де й провчився майже шість років. Сам вивчав французьку й німецьку.

Здобувши освіту, майбутній письменник пішов учителювати до Полтавської семінарії, де викладав історію, географію та літературу. Згодом учителював в жіночих гімназіях...

Окрім педагогіки, Іван Левицький починає пробувати сили в письменстві. Та в 60-х рр. XIX ст. починається тотальна русифікація. Іван як викладач російської мови, мусив, проти своєї волі, стати русифікатором. Болісно переживаючи це, виїхав до Кишинева. До речі, у середині XIX ст. Київ не був російськомовним. Русифікація почалася пізніше — і саме із закладів освіти.

У чоловічій Кишинівській гімназії продовжив педагогічну діяльність. Водночас створив гурток небайдужих педагогів, які збиралися таємно для обговорення назрілих проблем національного і соціального життя прогресивно налаштованих учителів, які на таємних зібраннях обговорювали гострі національні та соціальні проблеми. Саме в Кишиневі Левицький став активно популяризувати українську літературу, за що потрапив під нагляд жандармерії. Через десять років Іван Нечуй-Левицький повернувся до Києва, де присвятив себе літературі.

Письменник переклав українською частину Біблії (принагідно зауважмо, що перший повний переклад Біблії українською мовою здійснили Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй та Іван Нечуй-Левицький).

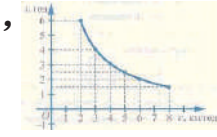
Митець помер у Києві в шпиталі для одиноких людей. Похований на Байковому кладовищі.

2. Чому відомий письменник жив у злиднях? Чи можна було на той час заробляти виданням творів українською мовою? Чому?

3. Доберіть три цікаві факти про життя митця.

4. Розгадайте ребус. Як ви розумієте значення слова-відгадки? Як це явище пов'язане з біографією Івана Нечуя-Левицького? Чи актуальне воно в наш час? Відповідь обґрунтуйте.

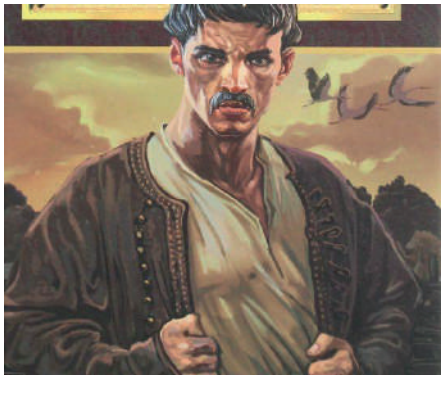

Повість «Микола Джеря» Іван Нечуй-Левицький присвятив композиторові Миколі Лисенку — найкращому другові.

Микола Лисенко також присвятив письменникові «Дві пісні без слів» (Deux chansons sans parolles) для фортепіано (1878).

Твір «Микола Джеря» вперше екранізували 1926 р. німецький кінематографіст Йосип Рона й український кінематографіст Марк Терещенко на Одеській кінофабриці (сценарій Миколи Бажана). Але, на жаль, фільм не зберігся.

2019 р. почалися зйомки повнометражного фільму «Джеря. А завтра була воля».

Зйомки фільму вже завершено, триває монтаж та зведення звуку, є офіційний тизер (його можна переглянути за QR-кодом чи відповідним покликанням).

https://cutt.ly/RePm3FMb

МИКОЛА ДЖЕРЯ

(Скорочено)

Присвячується М. В. Лисенкові

I

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долин зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь.

По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не одгороджені тинами. Один город одділяється од другого тільки рядком верб або межами. Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки...

Серед села Раставиця входить в широкий ставок. Кругом ставка знов осокори та верби... Нижче од ставка Раставиця знов повилася між зеленими левадами та вербами, а далі сховалась в дубовий ліс та й утекла в Рось.

Усі вулиці в Вербівці ніби зумисне обсаджені високими вербами: то поросли вербові кілки тинів...

В кінці села, коло самої Раставиці, стояла хата старого Петра Джері. Невеличка хата насилу світилась білими стінами через густий рядок верб. Коло хати ріс невеликий старий садочок...

Була неділя. Сонце скотилось на захід. Починало вечоріть. За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту. Чорна смушева шапка скотилась з голови на траву. Парубок підклав одну руку під голову, а другу одкинув на траву. Чорне волосся на голові, чорні рівні брови дуже виразно блищали на білій свиті. Запалене лице було гарне, але дуже молоде. Пояс обвивавсь, наче гадюка, кругом тонкого стану. То був Джерин син Микола. Гаряче сонце загляну́ло під грушу, обсипало вогнем білу сорочку, чорняве лице. Микола почутив, як сонце припекло в щоку, перекинувся на бік, лупнув очима і знов їх заплющив.

Чує він крізь легкий сон, що якась дівчина співає тонким голосом пісню...

Микола прокинувсь — і все диво хто його зна де й ділось. Перед ним блищала левада, мліла проти сонця чиста вода в Раставиці, а по бік річки в березі стояла якась кругловида дівчина, брала воду й співала пісні.

‘Микола вгледів її тонкий стан, сорочку з товстого полотна; вгледів її лице з чорними бровами. Дівчина витягла відро води коромислом, вхопила другим кінцем коромисла друге відро, жваво й проворно кинула коромисло на плече й пішла на згористий берег між рідкими вишнями.

Ще раз обернулась вона, зирнула на річку, на його, і він ще раз побачив її кругле лице, тонкий рівний ніс, чорні брови та чорні товсті дві коси на голові. Вона все співала та співала, доки не сховалась на леваді в вербах.

Микола пізнав дівчину й не впізнав: вона була не вербівська. Він глянув на камінь, де вона стояла, і знов ніби побачив гнучкий стан і гарне лице.

«Що це за дівчина? Де вона взялася в нашому селі?» — думав Микола, перекидаючи свиту через плече. Він пішов до хати, а ті чорні брови не сходили в його з думки.

Молодий Джеря перейшов невеличкий садок і поза хатою повернув на двір. На призьбі сиділа його мати, Маруся Джериха, вже немолода молодиця, бліда, з темними очима. На Джерисі була спідниця з темної пістрі та сорочка з товстого полотна; в неї голова була заверчена намітку. Намітка світилась, і через неї було видно високий очіпок з червоними квітками на жовтогарячому полі. Жовті старі чоботи були почернені по самі кісточки і тільки халяви ще жовтіли. Чорні брови здалеки дуже виразно чорніли під білим пружком намітки. Поруч з Джерихою сиділи чотири молодиці, позав'язувані здоровими хустками на високих очіпках.

Старий Джеря в одній сорочці стояв коло воріт, спершись на тин, і розмовляв з якимсь чоловіком. Молодиці розмовляли та цокотіли, як птиці на дереві. Джериха розказувала десятий раз, як її син тієї неділі перший раз читав апостола в церкві, як розгортав книжку, і як вийшов серед церкви, і як став, і як переступав з однієї ноги на другу, як засоромився і почервонів. Вона, очевидячки, була така рада, що в неї невеличкі темні й ясні очі так і крутились на всі боки.

— Господи! скільки я переносила дякові курей, скільки однесла полотна, яєць, грошей! А все-таки мій Микола вивчився читать, дякувати господові милосердному. Як заспіває мій Микола в церкві, то я й сама не своя. Б'ю поклони та молюся та хрещусь... А це недавно я вже казала своєму старому, чи не час би оженить сина. Я вже старіюсь, час би взять собі невісточку в хату, та не знаю. до кого б оце старостів слати.

Молодиці перебрали язиком усіх дівчат на селі, пересудили й багатих, і бідних, та й спинились на одній; то була Варка, дочка одного вербівського багатиря, молода й моторна дівчина.

Джериха не вважала, що Варка була багатирка, а її син був убогий. Вона знала, що всі дівчата водили очима слідком за Миколою, а як він йшов вулицею, то вибігали дивитись на його, аж перелази тріщали.

Сонце било промінням з-за причілка. Половина двора була вкрита ясним червоним світом, половина лежала в тіні. Микола вийшов з вишника і попрямував до хати.

— За вовка промовка, а вовк і в хату! — промовила мати, вгледівши сина. — А ми, сину, оце розмовляли за тебе, бодай не вадило, коли не чув.

— Про що ж ви розмовляли, мамо? — спитав син.

— А про те, що тебе час оженить! — сказала мати. І молодиці знов почали вихвалювать Варку на всі боки.

— Хваліть, та глядіть, щоб часом не перехвалили на один бік, — промовив Микола й почув, що в його душі лунає пісня незнайомої дівчини, а перед очима мріє кругле молоде лице з чорними бровами.

В той час на вулиці між вербами затупотів кінь. З-за верби висунулась кінська голова, а за нею зачорніла висока шапка, зачервоніло повне лице з довгими чорними кудлатими вусами. Над ворітьми блиснули вирячкуваті неласкаві сірі очі. То був осавула. Він їздив по кутку й загадував на панщину[1].

— Завтра чоловіки з косами на лан косити овес, а молодиці з серпами панське жито жать! — закричав осавула[2] над самою головою в Джері, не знявши шапки й не поздоровкавшись з людьми.

Кінь з осавулою посунувся далі проз ворота і сховався за вербами. Всі в дворі замовкли. Ніхто до осавули не привітався, не кивнув навіть головою. Микола тихо промовив:

— А бодай тобі заціпило! Кричить мов скажений, наче нам позакладало вуха!

Осавулин голос дав знать, що свято скінчилось. Молодиці встали з призьби, розпрощались і пішли з двору. Джериха встала й собі пішла в хату. Слідком за нею пішов і син.

Джериха скинула намітку й почала її згортувать, а згорнувши намітку, помогла синові складать білу празникову свиту дрібними фалдами.

Світ вечірнього сонця заглянув в причілкове вікно і позолотив білу скатерть на столі, білу. стіну з понамальовуваними червоними та синіми квітками в зеленому листі. Ті здорові квітки були багато кращі од квіток, що малюють по стінах дівчата: їх малював Микола. Скраю на полиці, рядом з горшками, стояла дощечка з невеличким млиновим колесом та ступами. Микола зробив ту цяцьку кіскою. Робота була така гарна, така чиста, колесо було так штучно зроблене, наче його зробив справжній майстер. Рядом з колесом лежали на полиці Миколині книжки: граматка, часловець та товстий псалтир.

Микола вчився читати з великою охотою, прочитав од дошки до дошки ввесь часловець і псалтир; і не раз в неділю або в свято батько й мати загадували йому читати десятий раз той самий псалтир, самі сиділи мовчки, згорнувши руки, зітхали, ніби й справді розуміли. Вони тільки

[1] *Па́нщина* — це примусове й безоплатне виконання підданими певного обсягу робіт у господарстві власника.

[2] *Осаву́ла* — тут: прикажчик у панському маєтку.

знали, що там написано все по-божому, а що й до чого написано, того й сам Микола не тямив.

Ховаючи в скриню одежу, мати знов почала мову про Варку.

Микола байдужий до Варки.

Джериха сховала празникову одежу в скриню. затопила в печі й заходилась варить вечерю. Микола зняв з полиці скрипку і почав натягать струни. Ще малим хлопцем він зробив маленьку скрипочку й сам вивчився грати козачка. Тепер він уже став музикою, купив собі недорогу скрипку, підслухав усяких пісень у других музик і часто грав до танців дівчатам та хлопцям.

Назвіть не менше п'яти фактів на користь того, що Микола — обдарований.

...В хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими довгими вусами, з нужденним блідим лицем та смутними очима. Тяжка праця дуже зарані зігнула його стан. Глибокі зморшки на щоках, на лобі, поморщена темна потилиця од гарячого сонця, грубі руки — все це ніби казало, що йому важко жилося на світі. На його пальцях, навіть на долонях, шкура так поморщилась та порепалась, ніби потріскалась на жару. На лівій руці всі пальці трусились безперестану навіть тоді, як він спав. Скільки він вижав, перемолотив та перевіяв тими руками хліба на панщині за свій довгий вік!

...Другого дня зійшло сонце, а Микола з батьком та матір'ю вже й пообідали. Батько з грабками пішов косить панський овес, а мати пішла на панський лан пшеницю жати.

...Микола став жать на своїй постаті поруч з Нимидорою і почав з нею розмовлять; він признався, що бачив її вчора ввечері в березі, і почав розпитувать, звідкіль вона прийшла в Вербівку і де вона стала в найми. Ласкавий голос молодого хлопця промовляв до неї, ніби голос рідної матері. Вона й сама незчулась, як одразу розказала йому про все своє життя.

— Я родом з присілка Скряпчинців, — промовила Нимидора. — Моя мати вмерла й покинула мене маленькою. Я й не пам'ятаю своєї матері: але як почну думати та нагадувать, то мені здається, що моя мати була висока та чорнява, гарна з лиця, краща од усіх молодиць, скільки я бачила їх на світі, в доброму намисті, в червоній з торочками хустці на голові та жовтих сап'янцях. І тепер, де вгляджу високу чорняву молодицю в червоній хустці та жовтих чоботях, то мені здається, ніби я побачила рідну матір. Як була я малою, то мені було не раз сниться, що моя мати чеше мені коси, вплітає червоні кісники, вбирає мене в квітки та в стрічки, голубить та жалує мене. Мій батько жив недовго й покинув мене сиротою. Мене взяв до себе дядько.

Я жила в дядька, доки підросла. Дядина моя була для мене дуже люта. Вона своїх дітей жалувала, давала їм гостинці, а мене все обминала. Оце було її діти пустують, вона на їх сердиться, а на мені згонить

злість. Вона мене й лаяла гірше, і била гірше, ніж своїх дітей. До своїх дітей було ледве доторкнеться долонею, а мене так лусне, що я не знала, де й дітись. Ніколи я не носила нової одежі, ніколи я не мала нових кісників, нової спідничини; латана сорочка все було світиться на моїх плечах. Я було дивлюсь, як дядина голубить своїх дітей, та все думаю про свою матір: якби була жива моя мати, вона б мене пожалувала й гостинця мені принесла б, і вишила б мені квітками сорочку, і накупила б мені стрічок та квіток. Було ляжу спати, плачу та думаю про свою матір, то мені й сниться моя мати такою, як я собі її пригадувала.

Підросла я; мене один чоловік найняв за няньку за три копи грошей та за сорочку на рік. Господи! як я помордувалась з його малими дітьми. Було хазяйка посадить мені на руки опецькувату дитину, а я ще й сама опецьок, сливинь дитина! Трохи не підвередилась тими дітьми. Хазяїни підуть на поле, а мене покинуть дома з дітьми. Дивлюся я, чужі діти бігають, гуляють в ціці-баби, в хрещика, купаються, а мені не можна й одступать од дітей. Якби була жива моя мати, і я гуляла б з дітьми. «Ой мамо моя, доле моя! Нащо ж ти мене такою малою покинула?» — було, думаю я. Я ввесь свій дитячий і дівчачий вік поневірялась в чужій хаті, у чужих людей і не зазнала ласкавого слова.

Стала я дівкою й найнялася за наймичку в одного багатого чоловіка. Хазяїни були люди добрі, та не було мені вільного часу ні поспівать, ні потанцювати, ні сорочок хмелем повишивать. Од ранку до вечора робота та робота, а прийде ніч, упадеш на голу лаву та й заснеш як мертва. Тільки почне на світ благословиться, хазяйка сама лежить, а мене будить корову доїти та до череди гнать. Було вийду на подвір'я з дійницею — соловейки щебечуть, аж садки розлягаються, небо ледве починає червоніть. Я сяду доїти корову, а мені здається, що я стою коло припічка; в печі палає полум'я, а я висовую горщик з печі. Дою корову й сплю. Якби була жива моя ненька, вона б не будила мене вдосвіта з теплої постелі.

Нимидора замовкла й схаменулась, їй стало чудно, що вона розказує за себе хлопцеві, котрого побачила вперше; але як глянула вона на його чорні очі, то їй знов схотілось говорити про свою лиху долю.

Нимидора розповіла, що зараз служить у Кавунів.

— Чи добре ж тобі, Нимидоро, тепер у Кавунів? — спитав Микола.

— Де вже воно буде добре в наймах! Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха; гризе мене, як іржа залізо. Як тільки Кавун ласкаво заговорить до мене, то Кавуниха зараз загне мені в батька-матір. І я боюсь його ласкавого слова, як огню.

Микола вирішив восени посватати Нимидору.

Сталось так, як бажав син: перед Покровою він заслав до Нимидори старостів. Одного дня старости обміняли хліб, а другого дня Нимидора й рушники подавала.

Перед Покровою молодих просватали. Та Нимидора була не з їхнього села, і Миколі довелося йти просити дозволу

на одруження в її пана. Пан був небагатий, не відпускав своїх дівчат заміж у чужі села. На щастя, один скрипчинський парубок посватав вербівську дівчину. Миколине весілля відгуляли на славу.

II

Другого дня всі кріпаки вийшли на панщину. Серед них — і Микола Джеря. Він, дивлячись на величезну кількість панської пшениці, уперше висловив думку, якої батько навіть злякався: «Нащо то одному так багато хліба?»

Окрім роботи на полі, дівчата й молодиці мусили ще прясти прядиво, виконувати іншу роботу. Плати вони за це не отримували.

Минув рік. Під час жнив молодий Джеря не стримався і став сперечатися з панським наглядачем. Цей учинок розлютив пана — і він наказав вибити різками всіх, хто вийшов працювати на себе. Після цього Микола з Нимидорою змушені жати своє жито вночі. Та пан зрозумів, що Микола — бунтівник.

Восени Нимидора народила дочку — дівчинку назвали Любкою. А на третій день після пологів осавула приїхав гнати Нимидору на панщину й ударив її нагайкою. Побачивши в дружини синець, Микола скипів і вирішив помститисяза себе, за батька, за Нимидору.

А тут настав час платить подушне. Батько з сином думав, думав, де б то взяти грошей, і надумав продати кабана, що годували к Різдву. Продали кабана, а самі зостались без сала й цілі М'ясниці їли пісний борщ та пісну кашу, неначе в піст.

Настав великий піст. Одного вечора старий Джеря прийшов з панського току та й звалився; в його нічого не боліло, але уся його сила хто його зна де й ділась! Тонка шия стала ще тонша; сухе лице стало ще сухіше, очі позападали дуже глибоко, а обидві руки по самі кісточки трусились. Робота виссала в його сливе усю кров. Він лежав на печі та все дивився на стелю, широко розплющивши очі. Пролежав він тиждень, навіть не стогнав, і лице в його стало ніби припадать землею.

Микола пішов до батюшки й просив його висповідать старого батька. Батюшка прийшов, висповідав Петра, побачив, що він захляв, і звелів йому їсти в піст скоромне[3].

[3] *Скоро́мне* — це їжа, приготована з м'яса чи молока.

— Батюшко, хіба ж у мене душі нема, щоб я в піст їв скоромне! — промовив Джеря тихим хриплим голосом.

— То їж, Петре, хоч кашу з молоком; слабому бог простить, і я тобі прощаю, — промовив молодий священик.

— Не буду, батюшко, їсти: гріха боюся. Я старий, не сьогодні-завтра вмру. Та й де того молока дістать? Ми вже так вихарчувались,

що їмо хліб та цибулю, та й хліба до нового не стане. Треба хлять, хоч і не хочеш.

— Про мене, як знаєш, а я тобі раджу й дозволяю їсти скоромне, бо ти, діду, охляв і захляв.

Петро тільки рукою махнув.

В чистий четвер Джеря вмер, та все наказуючи синові не зачіпать осавули, не зачіпати пана та робить мовчки панщину.

...У велику п'ятницю поховали старого Джерю. Сім'я їла паску з слізьми. Микола ще більше зажурився, бо за помершого батька треба було платить подушне[4] як за живого, доки не вийде нова ревізія.

Настала пишна та тепла весна. Зеленіли верби в березі, зазеленіла трава на левадах. Джерин садок заквітчався білим цвітом. Все цвіло та зеленіло, тільки Микола ходив сумний та невеселий.

Знову настала осінь та жнива.

Одбули люди панщину, одбули вже й згінні дні, а все-таки не вижали панської пшениці до решти. Пшениця в пана вродила, як ліс, густа, як щіт. Бжозовський зібрав людей і оповістив, що дасть жати за сніп, але давав дуже малий сніп. Микола не втерпів і вихопився перед паном з словом, що люди підуть жати до графа.

За ним обізвався і Петро Кавун, а далі ще кілька чоловіків.

Бжозовський спахнув: його червоне повне лице стало ще червоніше, сірі очі аж налились кров'ю. Він зненавидів Миколу, бо вгадував в його гордих, сміливих карих очах велику ненависть до себе. Ту злість примічав він навіть в його довгих чорних вусах, в міцно стиснених губах, в твердому неласкавому голосі. Він затупотів ногами на одному місці й крикнув:

— То ти смієш мені цвікать в вічі? То ти смієш мені підбивать народ? Та я зараз дам знать становому й накличу повне село москалів. Я вас поб'ю московськими руками й оддам усіх бунтарів-хазяїнів у москалі[5]! Я вас на Сибір запроторю! — крикнув Бжозовський несамовито та все тупотів ногами на одному місці.

Пан прогнав Миколу й Кавуна, одначе поступився громаді більшим снопом. Він боявсь, щоб люди не пішли на графський лан на заробітки.

Прийшов осавула й запер Джерю, Кавуна і ще чотири чоловіки в холодну. В пана була думка й справді оддать Джерю й Кавуна в москалі.

Посиділи вони взаперті день, а другого дня їх випустили, бо треба було панську пшеницю дожинать. Пішов Микола з чоловіками додому та, йдучи, нишком змовлявся з ними. Вони знали вдачу свого пана і постановили втікать з села на далекі сахарні, поки мине некрутчина.

Микола Джеря, Кавун та ще чотири чоловіки втекли із села, перед тим підпаливши панське зерно.

[4] *Подýшне* — податок у Російській імперії. Подушне сплачувало все чоловіче населення країни, крім дворян, духовенства й осіб, що перебували на державній службі.

[5] *Москалí* — тут: солдати, вояки.

5. Чому в Миколи зароджується ненависть до пана й панщини?
6. Чому, на вашу думку, Петро Джеря наказував синові коритися панам? Що виховало в українця рабську покору?
7. Чому Микола змушений утекти з рідного села, залишивши сім'ю? Чи можна Миколу Джерю вважати шукачем пригод? Чому?
8. Втеча Миколи Джері — вияв бунту проти сваволі пана чи, можливо, егоїстичний учинок, адже герой твору піддавав небезпеці родину, яка все ще залишалася власністю пана? Думку прокоментуйте.
9. Які звичаї та традиції описано в прочитаних вами уривках? Назвіть три докази того, що їх зображено в дусі реалізму (за потреби використайте матеріал про реалізм).
10. У пейзажних замальовках Іван Нечуй-Левицький постає, на вашу думку, як реаліст чи романтик? Чому? Відповідь аргументуйте.
11. Завдання на вибір.
1) Намалюйте родинне дерево Миколи Джері.
2) Спрогнозуйте ланцюжок сюжетних подій про те, які перипетії відбуватимуться з головним героєм далі. Звірте свої міркування, продовживши читання.

III

Микола з товаришами помандрував на сахарні[6] в Канівщину, в Стеблів. Він ішов не великим битим шляхом, а через малі села понад Россю, невеликими дорогами, щоб не стрінуться з вербівськими людьми або й з своїм паном.

У Стеблеві втікачі влаштувалися на сахарні. Велика кількість механізмів уразила селян. Однак згодом вони звикли до них і працювали поряд з такими самими бідарями. Звикли до механізмів, та не звикли до несправедливості, яка і тут панувала.

[6] *Саха́рня* — цукровий завод, цукроварня. У першій половині XIX ст. в Стеблеві розвивається промисловість. Тут відкрито суконну фабрику. На підприємстві працювало близько 500 осіб. Згодом засновано цукроварню і рафінадовий завод, працювала слюсарна майстерня.

Стеблів на мапі України

Микола Джеря так помарнів і змінився на обличчі, що його трудно було впізнать. Блискучі карі очі наче погасли, лице постарілось, рум'янець пропав, лоб став жовтий, як віск, шия поморхла. Тільки здорові жилаві руки з довгими пальцями та довгі вуса нагадували про давнього Миколу Джерю. На Миколі була чорна, мов земля, сорочка, подерта свита, старі шкарбани з дірками, звідкіль виглядали солом'яні устілки. Волосся на головах у бурлак було закудлане, мов у непросипленних п'яниць. Поруч з Миколою сиділи за столом бурлаки в таких чорних сорочках і з такими невмитими видами, з такими бруснатими щоками, з такими кудлатими головами, що й дивиться було страшно.

Одного ранку до казарми забіг Кавун і повідомив, що бачив пана Бжозовського. Пан дізнався про втікачів і приїхав на сахарню. Розлючені селяни вирішили добре провчити пана. Вночі вони прийшли до заїзду, де той ночував. Побили осавулу, але сам Бжозовський втік.

Знаючи, що це їм так не минеться, селяни пішли зі Стеблева.

Вже світнуло надворі, вже й зійшло сонце, а бурлаки йшли й не спочивали. Вони поминули багато сіл, багато сахарень та суконних фабрик, ніде не спочивали і не ставали, їм усе здавалось, що Бжозовський буде гнаться за ними. Опівдні вони звернули в лісок, з'їли по шматку хліба, напились з кринички погожої води і помандрували далі. Ввечері з'явилось на долоні велике містечко з двома білими мурованими церквами. За містечком осторонь стояли здорові сахарні з високим чорним стовпом. Вітер повівав од заводу, і далеко на полі було чути препаскудний противний сморід од перепалених кісток, од гнилого малясу.

Черкащина на мапі України

Сонце сіло за горою. Череда йшла в містечко. Потомлені бурлаки ввійшли в містечко. То була Черкащина.

— Ставаймо тут на роботу в сахарні, — промовив Джеря. — Ми зайшли вже далеко од Вербівки. Тут не знайде нас пан...

IV

Умови на сахарні були ще гірші, ніжу Стеблеві. Хазяїном сахарень був скупий єврей Аврам Мойсейович Бродовський, який жив за кордоном і рідко приїжджав на завод.

Помилково вважати, що всі заможні люди — жорстокі й несправедливі. Не всі власники заводів були жадібними.

Мико́ла Тере́щенко був українським мільйонером, власником багатьох заводів, який дбав про робітників: він здійснював і соціальні виплати. Окремим рядком у громадській діяльності мецената варто виокремити сприяння освіті. Микола Терещенко грошей на навчальні заклади не шкодував.

Не здобувши свого часу через матеріальні труднощі належної освіти, у Глухові він фінансував чоловічу та жіночу гімназії, пансіон для гімназистів, повітове ремісниче училище, прогімназію (початкова, чотирикласна гімназія), дитячий притулок; за його сприяння були побудовані ремісниче училище, міська лікарня, учительський інститут зі службами, низка приватних житлових будинків. 21 вересня 1874 року відбулося офіційне відкриття учительського інституту, найстарішого педагогічного навчального закладу в Україні (нині — Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка).

Бродовський, узявши в посесію[7] сахарні, довго морочився, поки привчив людей казати йому

[7] *Посе́сія* — форма оренди в XIX столітті.

«ви», а хто на його тикав, тому він довго не видавав плати за роботу. Одні захожі бурлаки довго не гнулись, та все тикали на його, на дітей, навіть на його жінку, хоч вона зовсім була схожа на паню.

Бурлаки згодились з Бродовським по три карбованці на місяць, на його харчах і пішли до казарм.

Проте Бродовський обдурив бурлак і заплатив їм копійки.
З горя Микола з товаришами пропили усе, що заробили.

Бродовський поставив шинок коло самих заводів, хоч усі шинки в містечку були закуплені в дідича таки Бродовським. Бурлаки в шинку оддавали Бродовському назад за його горілку зароблені в його гроші.

Настала зима. Робітники, які жили впроголодь у брудних холодних казармах, хворіли й помирали. Вербівські втікачі надумали рушити далі, та одного вечора захворів Кавун. У гарячці хворий згадував своє село, рідну сім'ю, просив Миколу розповісти про нього жінці й дітям. На Джерю найшла туга. Він пригадав Нимидору, доньку, батька з матір'ю... Кавун помирає. Бурлаки вирішили йти на «широкі херсонські степи».

По дорозі бурлаки вночі відпочивали біля вогнища. Якось до них пристав незнайомий чоловік. Він виявився бувалим бурлакою – це був Андрій Корчака. Корчака і став їхнім ватажком, він намовив податися працювати в Бессарабію[8]. Микола Джеря з товаришами пішли працювати до одного пана. Заробивши трохи грошей, вирушили далі, до Дністра.

Після тривалої мандрівки втікачі опинилися в Бессарабії. Місцеві пани охоче приймали на свої землі українських селян, бо мали багато землі, але замало людей.

[8] *Бессара́бія* — історична область у східній Європі між річками Прут, Дністер і гирлом Дунаю та Чорним морем. 70 % площі Бессарабії на території сучасної Молдови, решта — Україна (частини Чернівецької та Одеської областей).

Бессарабія — історична область у Молдові та Україні

V

Часто тут замість померлих у книги записували нових людей і давали їм прізвища небіжчиків. Бурлаків записали як Посмітюхів.

Пристав записав Миколу батьком — Іваном Посмітюхом, а других бурлак позаписував його братами та синами. Корчака, чи тепер Олекса Посмітюха, був на літа старший од Миколи, а тепер доводився йому сином. Подававши ймення усім новонародженим, пристав забрав гроші з бурлак і видав їм пашпорти.

VI

Бурлаки найнялися працювати рибалками. Вони пристали до отамана Ковбаненка. Сім'я отамана жила в селищі, його жінка й дочка навідувалися до рибалок — привозили їжу, забирали рибу. Микола сподобався отамановій дочці, але це тільки завдало йому жалю. Він згадав свою Нимидору, маленьку дочку, і сум оповив його душу... Багато пригод випало на долю Миколи — згодом він забув Нимидору й почав зустрічатися з Мокриною.

VII

Другого дня після того, як Микола покинув Нимидору і пішов на заробітки, Нимидора мусила йти на панщину. Вона йшла на панщину — плакала, йшла з панщини — так само плакала…

Вона безперестанку чекала на Миколу. Минали роки. Нимидора була начебто й не вдовою, але не мала чоловіка. Стара Джериха чекала сина десять років, а на одинадцятий померла. Невістка плакала за нею, як за рідною матір'ю. Залишилась у неї одна втіха — дочка Любка. Тільки й минуло дівці шістнадцять років, як до неї вже й старостів заслали. Тепер у хату Нимидори прийшов жити зять. Через певний час Нимидорі почали снитися страшні сни. Тим часом пішла чутка про скасування кріпацтва. Нимидора зраділа, бо сподівалась тепер, що Микола повернеться додому.

Нимидора не побачила Миколи й перед смертю. Вона вмерла безталанною, як і родилась безталанною...

Поховали Нимидору на кладовищі рядом з її тещею і тестем. Любка посадила край могили вербу, а її чоловік поставив невеличкого хреста. Всі люди в селі жалкували за Нимидорою і просили бога, щоб їй хоч по смерті було легко лежати та землю держать, бо на цьому світі її життя було важче од сирої землі.

VIII

Микола все служив забродчиком в Ковбаненковій ватазі. Мокрина довго любила його та все давала гарбузи своїм женихам. Батько лаяв її, мати плакала, вмовляла, та нічого не вдіяла. Мокрина вийшла заміж аж через кілька год, тоді, як прохололо її серце і Микола покинув Ковбаненка.

Сталося це після сварки, коли він ледве не побився з отаманом. Тим часом Бжозовський не забував про втікачів — він жадав помсти і влаштував лови на своїх колишніх кріпаків. Миколу разом з іншими бурлаками спіймали й посадили до в'язниці. Одного дня їх повели до суду. Проте вирок був несподіваний — їм зачитали листа про волю. Не вірячи почутому, бурлаки довго не могли прийти до тями. Аж потім зібралися й пішли до рідних домівок. Двадцять років минуло з часу втечі.

Страшно й боляче було повертатися додому. «Чи застанемо живими своїх?» — гадали бурлаки.

Діставшися села, Джеря став розпитувати про свою сім'ю. І тут дізнався, що Нимидора померла, а дочка вийшла заміж... Увійшов до хати, та Любка його не впізнала, не зраділа й тоді, коли Джеря сказав, хто він такий: «Перед нею стояв зовсім чужий для неї чоловік».

Доживав старий Джеря віку в дочки, пораючись коло пасіки та згадуючи свою молодість, дружину, свої поневіряння по світу. На пасіку приходили діти слухати «чудової казки—пісні пасічника Миколи Джері».

...Бурлаки спустились з гори й увійшли в село. З ними стрічались люди, та все незнайомі, та все ніби чужі.

— Чи є тут у вас на селі Джерина хата? — спитав Микола в одного парубка.

— Нема в нас такої хати. Була, кажуть, Джерина хата, а тепер вона вже Чабаненкова, бо баба Нимидора Джериха видала дочку за Чабаненка.

— Чи жива ще Нимидора Джериха? — спитав Микола, і в його затрусився голос, а з голосом затріпотіла уся душа.

— Того року вмерла; і недовго нездужала, — сказав парубок.

Микола тільки й примітив, що Вербівка закрутилась перед ним; була зелена, потім стала жовта, а потім ніби вкрилась туманом, а потім він вже й не бачив її за слізьми, неначе над селом схопилися хмари і залили дощем усе село. Микола пішов знайомою греблею. Верби по обидва боки греблі стали такі товсті, що їх трудно було обхопить вдвох. Він повернув переулком і вгледів свою оселю.

«Що ж тепер я знайду на своїй оселі?» — міркував Микола, підходячи до воріт.

Микола прийшов до воріт і сперся на них, похиливши сиву голову та оглядаючи подвір'я. Де колись стояла повітка, там тепер давні вербові кілки стали товстими та здоровими вербами. Хата осіла й трохи перехнябилась на бік, на причілок. Вікна покосились, двері понижчали й трохи ввійшли в землю. Тільки стіни біліли, як і колись давно. Старе дерево в садку посохло, а на його місце повиганялись молоді буйні яблуні та вишні.

Микола перейшов двір, рипнув сінешніми дверима і ввійшов у хату. Молода молодиця поралась коло печі, а якийсь молодий чоловік стояв коло стола. Молодиця була ніби рідна Нимидорина сестра: така вона була схожа на Нимидору. В неї достоту були такі чорні брови, такі темні очі; тільки вид у неї був худіший, і вона була тоненька й утла, ніби захарчована ще змалку. Миколі здалось, що то була Нимидора в той час, як він ще сватав її й залицявся до неї.

— Добривечір вам! — промовив Микола, дивлячись на хазяїна й на хазяйку заплаканими очима.

— Доброго здоров'я! — обізвалась Любка й широкими очима глянула на Миколу.

Її широко розкриті темні очі, її голос, вид — все так нагадувало Нимидору, ніби на його через ті очі глянула Нимидорина душа, через той голос заговорила до його сама. Нимидора з того світу. Микола не вдержавсь, поцілував Любку й заплакав. Вся його тверда, міцна душа розтопилась, як віск на гарячому вогні, й розплилась слізьми.

— Не впізнаєш батька, бо зроду його не бачила! — насилу вимовив Микола. — А де ж твоя мати?

Любка догадалась, хто прийшов до неї в хату. Вона засмутилась, здивувалась, не знала, що й казать, і тільки мовчки стояла коло печі. Одначе в її серці не заворушилось ні крихти дитячого жалю, жалю дочки за батьком. Перед нею стояв зовсім чужий для неї чоловік. Для неї навіть було чудно, що він називав себе її батьком, їй усе здавалось, що батько давно вмер і лежить похований в землі. В її серці все якось помішалось, скаламутилось, так що вона не знала, чи радіть, чи плакати?

— Чи давно вмерла мати, Любко?

— Торік у петрівку, — насилу промовила Любка, — мати ждала вас та все посилала мене виглядать.

— Та й не діждалась! Така вже наша доля! — промовив Микола. — Ти вже, Любко, вийшла заміж; а я тебе покинув ще в колисці.

— Ми недавно побрались, — сказала Любка, показуючи на чоловіка.

— А хата стала ще нижча; мабуть, осіла. І образи ті самі, — промовив Микола, — перед ними молилась твоя мати. Чи ви вже вольні?

— Вже, хвалить бога, не робимо панщини, — обізвався Любчин чоловік, — ще оремо передніше поле, а це кажуть, що приїдуть наділять нас землею на виплат, чи що.

— Якби не та панщина, може, й мати ваша була б жива, і я не тинявся б у світах більше двадцяти год. Чи давно померла моя стара мати?

— Бабуся вмерли давно: ще я була дівчиною, — промовила Любка.

— Чи добре ж вам жилось без мене? — спитав Джеря.

— Ет! Яке там добро! Бідували та побивались з матір'ю до останнього часу, може, мати й тепер були б живі. Сідайте, будьте ласкаві! — сказала Любка і хотіла назвать Джерю татом, але язик сам задержав на кінчику те слово.

Джеря мовчки вийшов з хати, перейшов двір, пішов у садок, а далі пішов на город, на леваду понад річкою. Високо й густо розрісся вишник, що він насадив, неначе зелене гніздо; через його навіть не промикувавсь промінь сонця. Верби коло тину стали дуплинасті і взялися порохнею. Микола шукав очима тієї старої гіллястої груші, з-під котрої він вперше побачив Нимидору, як вона брала з Раставиці воду. Груші вже не було й сліду. Микола ледве налапав ногами в кропиві сухий спорохнявілий пеньок. Од його не пішло ні одного паростка. Микола пригадав собі той пишний вечір, пригадав той дивний сон, що колись снився йому, як він спав під грушею, те кришталеве листя, ту дивну жар-птицю, що ніби співала Нимидориним голосом.

Любка повела батька на кладовище й показала йому могилу над Нимидорою. Кладовище було обкопане глибоким ровом. На окопі росла густа береза. З одного боку по окопі росли високі верби. Сонце тільки що

сіло за горою і його останнє рожеве проміння гасло на самих вершечках верб. Любка показала Джері Нимидорину могилу під вербами. Могила вже заросла травою. Микола зняв шапку, перехрестився й похилив голову, держачи обома руками шапку перед собою. Любка плакала. З Миколиних очей покотились дві здорові сльози і впали у траву.

Надворі було тихо, як у хаті. В тій тиші ніби було чуть, як смерть витала над кладовищем. Микола довго стояв і думав, а потім тихо промовив, махнувши рукою:

— Все померло, й сліду не зосталось. Марно перегоріло й перетліло моє життя, і тепер зостався тільки попіл, доки його не поглине свята земля.

Одначе Микола помилився: з його не швидко став попіл. Він і сам недобачав, що в йому ще тліє великий жар, як після спалених дубових дров. Під сивим волоссям затаїлась міцна запекла й правдива душа. Микола пішов до священика й найняв панахиду за Нимидору...

Микола зостався жить при своїй дочці. Дітям спочатку було дуже чудно. Любка першої ночі таки добре боялась: для неї все здавалось, що до їх притарабанився волоцюга і може ще й лиха накоїть у хаті. Вона насилу звикла звати Миколу батьком. Він так і зостався для неї чужісіньким чоловіком за все його життя.

Микола за свої гроші купив конячку з візком і почав хазяйнувать... Тим часом на селі завелись нові порядки; вже завели волость, і громада обрала за голову одного багатого чоловіка й поклала йому плату на рік двісті карбованців.

Голова зараз почув, де раки зимують, і почав з писарем потроху обкрадать громадський скарб, встоював за свій багатий рід. Якось голова послав до Миколи десяцького, щоб він дав коня під станового. Микола знав, що коні самого голови і його багатої рідні стоять дома в повітках.

— Нехай голова дає свої коні або пошле до своєї рідні, — сердито одказав Джеря.

Голова послав до Миколи десяцького вдруге. Микола дав коня, але зараз пішов до шинку, де було чимало громадян, і почав нарікать на голову за те, що він усю громадську вагу скидає на бідніших хазяїнів, а собі вже поставив нову хату з світлицею та з кімнатою, наче збудував панську економію.

— Голова краде наші гроші, а ми мовчимо. Він швидко переведе наші коні й худобу, а ми нібито повинні йому на все настачать. Хіба таки в нас на селі й людей нема. Даймо чередникові сто карбованців, то він буде таким самим головою, ще й спасибі скаже! Скиньмо його, іродового сина! Нехай знає, що громада великий чоловік.

— То й скиньмо! Правду ти, Миколо, кажеш! Чи вже ж таки в нас на селі вартого чоловіка не знайдеться. Оберім ще вбогого. Бачили вже багатих в головах, побачимо й бідних!

...Громада зібралась у волость і загула, як бджоли в улику. Багатого голову скинули й обрали за голову чередника. Всі громадські шинки пооднімали од жидів і оддали двом чоловікам, таки вербівським.

Тим часом почали наділять селян землею. Пан забрав собі кращі землі по долині, над річкою, а половина села мусила брати землю на шпилях понад крутими балками. Одна така гора припала й Джері і його зятеві. Та гора була така крута, що у великі дощі рілля скочувалась з водою униз, а воли ледве тягли плуга по косогору. Опріч того, під панські землі одійшов ліс, а в тому лісі були людські садки. Ті садки належались до хазяїнів споконвіку. Вони росли по балці серед густого лісу. Там був і садок Джерин; там стояла з давніх давен пасіка його батька.

— Панове громадо! — казав Джеря людям. — Пан хоче нас скривдить, та ми того не попустим. За що ми будемо платить такі скажені гроші? Чи вже ж за ті лисі гори! Як собі пан схоче, а я не хочу брать того поля, не буду навіть цього літа сіяти на йому хліба; а хто посіє хліб, той буде зрадник громаді.

— То й не сіймо! — гукнула громада. — А хто почне орать, то ми полатаємо киями боки. Треба подавать лист на пана і за поле, і за наші батьківські садки.

— Авжеж, треба! Минулась панщина; а тепер і ми пани, і свого докажемо, напутював людей Микола.

Громада й справді того року не орала й не сіяла хліба на тому полі, вгорі над балкою. Тим часом пан поїхав до міста і пожалівся, ніби Джеря бунтує громаду. Мировий посередник потяг руку за паном і Миколу з кількома ватажками та приводцями зв'язали, одвели до міста й посадали в тюрму на висидку...

Половина села не орала й не сіяла того року. Пан не згоджувавсь брать назад того поля. Так воно й стояло ціле літо толокою.

...І до кінця свого життя Джеря йшов проти панів та жидів: так вони багато нашкодили йому й скривдили його, занапастили його вік.

...В Вербівці настав молодий піп і почав брати велику плату за треби. Джеря перестав ходити до церкви, і як було вгледить попа, то зараз хапається за свою кишеню. Вряди-годи, одначе, Микола молився богу в пасіці, хрестячись та кланяючись до схід сонця. — На старості літ Джеря любив довгими зимніми вечорами розказувать дочці й онукам, де він бував, що він бачив, в яких краях ходив, з якими людьми зустрічався. Діти слухали й засипали коло його, на його руках.

Настали інші часи, настали інші люди. Джеря тільки згадував, як колись він жав з Нимидорою вночі при місяці, як людський хліб стояв незжатий, гнувся додолу й висипавсь, а люди на панщині хапали серпами панський хліб. Тепер стало діло напереверт: на людському полі стояли полукіпки, а панський хліб стояв незжатий. Пани, в важку для селян годину, почали наймать зимою строкових на жнив'яний час за нікчемну плату й накладали велику пеню на того, хто пропускав в жнива

дні. Стала знов маленька панщина: це тоді завелись в польських панів відормі «порції»

Джеря вговорював людей не ставать на ті «порції», а сам перебравсь на все літо в свій хуторець. Він був за пасічника і в інших пасіках, котрі стояли сливе суспіль по садках поблизу од його пасіки.

Був пишний тихий літній вечір. Сонце стояло на заході. Старий Джеря сидів у своїй пасіці коло куреня з своїми малими онуками. Невеличка пасіка стояла в балці на косогорі в садочку, а насупроти неї, по другий бік балки, стояла крута гора, як стіна, вся зверху вкрита густим лісом, а внизу густою ліщиною.

Коло пасіки суспіль росли на балці старі садки, а між ними подекуди стояли здорові старі дуби з густим темним листом, ніби скелі. Балка, вкрита садками, вилась попід горою і ховалась далеко-далеко в старому липовому лісі. В садках було ще знать окопи та ями, зарослі терном та ліщиною: то було померше село, може, ще старіше, ніж була Вербівка, може, знесене татарським або польським мечем та вогнем.

Джерина пасіка була обгороджена низьким тином і обставлена од півночі очеретом. Коло очеретяної стіни притулився курінь...

Коло пасіки росли яблуні й груші, посхилявши густе гілля в пасіку над вуликами. За пасікою зеленів маленький баштан. Довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялось по тину. На самому курені вгніздився здоровецький гарбуз, неначе виліз, щоб погріти своє біле черево на сонці. В одному кутку коло хвіртки тліло куриво, і легенький димок вився вгору й ховався в густому гіллі старої груші. Джеря сидів на пеньку коло вогню і держав на руках маленького замурзаного онучка. Коло його сиділо дві дівчинки-онучки, а старший хлопець з батогом в руках стояв проти діда й не зводив з його очей. Джеря був сивий, аж білий. Густі сиві брови низько понависали й закривали очі, а з-під їх і тепер блищали темні, як терен, очі. Довгі сиві вуса спускались вниз, а голова біліла, наче вишневий цвіт. Його вид і тепер був сміливий і гордовитий.

Любка принесла дідові харч в клунку і стояла під гіллям груші, схиливши голову і підперши щоку долонею. Дід дав онукам по огірку і все розказував їм про далекий край, про Чорне море, про лиман. Діти слухали неначе якусь дивну казку та все розпитували діда про морську чудну та страшну рибу та про море. Мала дитина заснула на його руках.

А в пасіці гули в уликах бджоли густим глухим гуком, неначе вони були закопані десь під землею. В вічках подекуди ліниво лазило кілька бджіл. Дві-три бджоли сновигали ліниво понад хрестом, та й ті незабаром ніби падали в вічка. У пасіці пахло медом, пахло молодою травою та польовими квітами. Серед пасіки десь взялася кавуняча огудина, сплелась з бадилиною, березкою та з широким листом огірків і побігла до одного улика довгою зеленою стежкою. Між уликами зеленіла трава, синіли сині-сині дзвоники, показуючи свої ясні осередочки; під тином

червоніла, ніби кров'яні краплі, червона смілка, ріс жовтий кущик дроку. Косе проміння промкнулось під яблунями та важкими дубами й ніби запалило зелену траву, улики, зелене листя на грушах, ще й облило сивого діда червонястим світом.

Вже сонце зайшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали, а бджоли гули, неначе гула гучними струнами кобза, приграваючи до чудової казки-пісні пасічника Миколи Джері.

За жанром «Микола Джеря» — соціально-побутова повість-хроніка. Соціально-побутова повість-хроніка — художній епічний твір, у якому картини родинного життя і побуту героїв зображені на тлі якихось соціальних подій чи пов'язані з певними суспільними обставинами.

Хроніка — літературний твір, у якому розкривається послідовна історія якихось суспільних чи родинних подій за тривалий проміжок часу.

У творі простежуються риси реалізму — у правдивому відтворенні картин тогочасної дійсності.

12. Що вам відомо з уроків історії про кріпацтво і його скасування? Як це антисоціальне явище описано у творі?

13. Які верстви суспільства зображено у творі? Накресліть таблицю в зошит та заповніть її.

Верстви суспільства	*Представники*	*Спосіб життя*
Селяни		
Поміщики		
Власники заводів		
Бурлаки, заробітчани		
Ватаг		

14. Схарактеризуйте образ Миколи Джері за планом. За потреби використайте матеріал форзацу.

1) Соціальний стан героя.
2) Родинний стан Миколи Джері.
3) Риси характеру.
4) Микола Джеря — борець за соціальну справедливість чи за щастя?

15. Доведіть, що у творі «Микола Джеря» наявні риси реалізму. Наведіть не менше п'яти прикладів.

16. Випишіть із тексту один пейзаж. Яка його роль у творі?

17. Доведіть, що за жанром цей твір — соціально-побутова повість-хроніка.

18. За моделями поведінки визначте тип темпераменту героїв твору (Микола, Петро, Маруся, Нимидора), заповнивши схему.

Темперамент — тип поведінки, емоцій і реакцій людини.

ТИПИ ТЕМПЕРАМЕНТУ	ГЕРОЇ ТВОРУ
Сангві́ніки легко знаходять спільну мову та швидко входять у соціальні контакти, можуть бути лідерами в групових ситуаціях, швидко реагувати на зміни в навколишньому середовищі та адаптуватися до нових умов. Оптимістичні та комунікабельні.	
Флегма́тики вирізняються спокоєм і стійкістю, здатні підтримувати емоційну рівновагу та витримувати стресові ситуації, ухвалюють добре обдумані й виважені рішення.	
Меланхо́ліки схильні до глибоких роздумів та внутрішніх переживань, дуже чутливі, креативні та уважні до деталей, можуть тривожитися.	
Холе́рики цілеспрямовані, виявляють лідерські риси, енергійні, також можуть бути схильні до стрімких змін настрою та прискорених темпів роботи.	

19. Визначте основні частини сюжету твору. Який епізод можна вважати кульмінацією повісті? Чому? Накресліть таблицю в зошиті за зразком й заповніть її прикладами з твору.

Композиція художнього твору

Сюжет	*Позасюжетні елементи*
Експозиція	*Портрет .....*
Зав'язка	*Пейзаж .....*
Розвиток дії	*Інтер'єр .....*
Кульмінація	
Розв'язка	

20. Дайте назви розділам, об'єднавши їх у сюжетний ланцюжок.

21. Увідповідніть..Усі власні назви пов'язані з Іваном Нечуєм-Левицьким.

1	Пулюй	А	місцевість, де мешкала Мокрина
2	Раставиця	Б	дружина Миколи Джері
3	Бессарабія	В	композитор, якому присвячено «Микола Джеря»
4	Кишинів	Г	місто, де похований Іван Нечуй-Левицький
5	Нимидора	Ґ	ба́тьківщина Миколи Джері
6	Вербівка	Д	річка, яка протікала селом, де мешкала родина Джерів
7	Лисенко	Е	місто, куди переїхав жити Іван Нечуй-Левицький, не бажаючи бути учасником русифікації
9	Київ	Ж	відомий науковець, який разом з Іваном Нечуєм-Левицьким і Пантелеймоном Кулішем переклав Біблію

22. Заповніть у зошиті таблицю за зразком, зазначивши образи, через які розкрито такі проблеми: • сміливість; • батьки і діти; • бідні і заможні; • кохання і зрада; • боротьба за щастя; • важка праця; • боротьба за соціальну справедливість.

Проблематика твору «Микола Джеря»

Проблема	*Образи твору*
Прояви сміливості та відважності	
.....	

23. Сформулюйте тему й ідею твору «Микола Джеря» Івана Нечуя-Левицького.

24. Робота в групах.

1) Напишіть поради, як відстоювати соціальну справедливість.

2) Напишіть есе за матеріалом таблиці.

Справедливість — правдиве, неупереджене ставлення до кого-небудь або чого-небудь	
+	**-**
Боротьба за соціальну справедливість вимагає самопожертви заради інших	Ризик втратити спокій і затишок
Чи можуть бути всі борцями за соціальну справедливість?	

25. Створіть паспорт твору «Микола Джеря» Івана Нечуя-Левицького.

26. Виконайте завдання у формі інтерактивної гри, перейшовши за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/WeBkrTOi .

27. Завдання на вибір.

27-1. Випишіть із тексту прислів'я, приказки. Розкрийте значення одного з них у 4-5 реченнях.

27-2. Намалюйте карту пригод Миколи Джері.

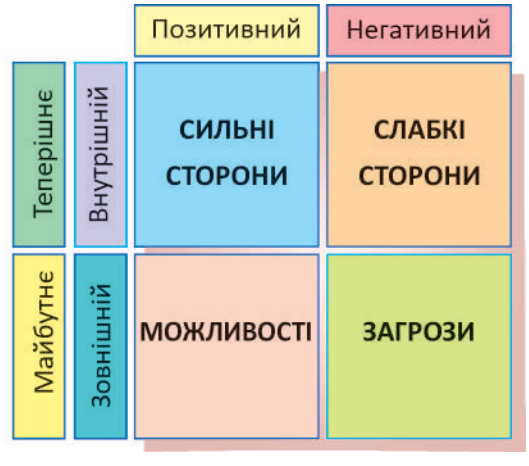
27-3. Створіть три тести до повісті «Микола Джеря» Івана Нечуя-Левицького.

27-4. Заповніть таблицю, зазначивши чинники, які змінили Миколу Джерю.

Скористайтесь SWOT-аналізом.
Не забудьте зробити висновки.

Довідка. Тут: SWOT-характеристики — це чинники, що впливають на характер. Їх ми об'єднуємо в чотири групи:

- сильні (англ. Strengths);
- слабкі (англ. Weaknesses);
- можливості (англ. Opportunities) за умови втілення їх;
- загрози (англ. Threats), пов'язані з їхньою дією.

ОЛЕКСА́НДР ГА́ВРОШ (народився 1971 р.)

Олександр Гаврош ужив нестандартний підхід до постаті Тараса Шевченка — своє традиційне зухвальство і дивовижне безстрашшя... Він ризикнув і, схоже, що виграв.

Сергій Федак

1. Який твір митця ви вже вивчали на уроках української літератури в 6 класі?
2. Що вам відомо про Олександра Гавроша?

Олександр Гаврош — один із тих митців, який охоче погоджується спілкуватися зі своїми читачами. Він — український журналіст, прозаїк, поет, драматург. Народився в Ужгороді і зараз там мешкає.

Із дитинства Сашко за прикладом батька багато читав. Навчався у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Твори Олександра Гавроша активно друкували в київській, львівській, одеській і закордонній пресі. Тільки уявіть: письменник має понад тисячу журналістських публікацій.

В одному з інтерв'ю митця запитали, чи не краще бути все-таки «дорослим, серйозним» письменником? Олександр Гаврош на це відповів: *«Ти є тим, ким вродився. Справжній дитячий письменник постає не тому, що він не доріс до "дорослого" (хоча чимало є й таких, треба сказати), а тому, що він бачить світ саме так — по-дитячому, дещо наївно, спрощено, емоційно. Це люди чистого серця і доброї душі, великі діти. Вони продовжують вірити в казку. Бачимо чимало прикладів, як "дорослі" письменники пробують писати дитячі твори, але вони не мають успіху. Бо тут потрібне інше внутрішнє око, незагрубілий стан душі»*.

Чи погоджуєтеся ви з такою думкою?
Як вважаєте, легше писати для дітей чи для дорослих?

Письменник активно впроваджує в українську літературу закарпатські теми й популяризує народних героїв — силача Івана Фірцака, легендарного розбійника Пинтю. Митець глибоко занурюється в минуле України й у цікавій, доступній формі розповідає про історичні події.

3. Відшукайте три цікаві факти з біографії митця.
4. Складіть резюме за біографією письменника.

«Врятувати Тараса Шевченка» — друга книжка Олександра Гавроша із серії «Машина часу». У повісті багато історичних постатей, фактів, тому наприкінці твору автор подає словник-довідник (деякі коментарі з нього ви прочитаєте на плашках).

Серія «Машина часу» Олександра Гавроша

У пропонованому творі Олександра Гавроша «Врятувати Тараса Шевченка» автор згадує історичних постатей. Стислу інформацію про них подано за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/nePm8wM2

ВРЯТУВАТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(скорочено)

У великих людей
великі й недоліки.

РОЗДІЛ 1

Семикласник Ясь мешкає з батьком — Попадинцем Романом Лук'яновичем, директором Музею раритетів. Мати залишила родину, батьки майже не спілкуються. Одного ранку Ясь розуміє, що батько не ночував удома, слухавки не бере. З ним не може зв'язатися і Яна Приймак, головна хранителька Музею раритетів. Отже, щось трапилося.

Ясь почав переглядати папери на столі. Книжки були переважно шевченківської тематики: спогади сучасників про Шевченка, двотомний Шевченківський словник, «Труди і дні Кобзаря», тритомні матеріали Кирило-Мефодіївського товариства, кольоровий альбом-путівник «Національний музей Тараса Шевченка».

Ясь згадав, що останнім часом батько справді багато говорив про Шевченка. Навіть пропонував подивитися разом новий художній фільм про українського генія.

Хлопець вирішує врятувати батька.

РОЗДІЛ 2

До музею Тараса Шевченка недалеко — можна дістатися пішки. Треба було лише піднятися вгору через Ботанічний сад до станції метро «Університет», а там уже спуститися бульваром. Ясь був у цьому музеї кілька років тому, коли вони приходили на екскурсію цілим класом. Тоді ще зробили спільне фото на пам'ять з учителькою літератури Оксаною Миколаївною біля Шевченкової картини «Катерина». Тато їх похвалив за оригінальність і розповів, що це найбільше своє полотно Шевченко намалював для тодішнього українського олігарха Василя Тарновського. Адже скоробагатьки XIX століття підтримували українську культуру (на відміну від нинішніх). Авжеж, тато все знав!

Музей перебував на реконструкції.

...Ясь миттю заліз в інтернет на смартфоні і прочитав про меморіальний будинок у провулку Тараса Шевченка та про хату на Пріорці. У першому помешканні поет жив у 1846 році, а в другому — у 1858-му. Для початку Ясь обрав той, що найближчий — поруч із майданом Незалежності.

Літературно-меморіальний музей Тараса Шевченка

Меморіальний музей «Хата на Пріорці»

Якою ви уявляєте хату Тараса Шевченка?

...Ясь гадав, що хата буде маленькою, глиняною, під солом'яною стріхою, яку часто зображують у «Кобзарі», але будинок виглядав цілком пристойно. Навіть як на наші часи. Зроблений з міцних соснових колод, покладених на кам'яний напівпідвал, дбайливо потинькований.

РОЗДІЛ 3

...Рік тому, у ніч на Святого Миколая, завдяки цьому таємному міжчасовому переходу їм утрьох удалося потрапити до Києво-Печерської лаври початку XVII століття.

Чому, на вашу думку, міжчасовий перехід можливий саме в ніч на Святого Миколая?

Пригадайте, у яких іще творах української, зарубіжної літератур ішлося про мандрівку в часі.

Якби цей клятий ненажера Мейс не перегриз пруття на кріслі, машина часу досі би справно працювала. О, скільки би вони могли зробити корисних і важливих відкриттів для науки! Однак усе лишилося в минулому. Багато разів Ясь, Яна чи тато сідали у крісло і промовляли чарівні слова. Проте диво Святого Миколая більше не повторювалося. Ясь навіть навмисне спробував це зробити у річницю їхньої неймовірної мандрівки у часі. Вирахував точно годину — але міжчасовий портал не відкрився.

Тому герої і полюють на крісло — це ключ у міжчасовий портал.

РОЗДІЛ 5

Роман Лук'янович потрапляє в минуле.

«Спрацювало! Господи, як цікаво! Алілуя!» — звів він до неба руки і навшпиньки підійшов до круглого столу, на якому лежали каламар, олівці і розгорнута велика тека з малюнками. Це були зарисовки Києва.

«Супер! Оце бомба!» — прошепотів директор і ще раз озирнувся на сплячого. Але тут відчинилися двері сусідньої кімнати, і директор завмер з піднятою ногою, наче спійманий на гарячому крадій. Як би йому хотілося у цю мить стати невидимим… Але двох чудес за раз не трапляється. З-за дверей виткнулася голівка семирічної дівчинки. Вона здивовано дивилася на великого дядька в окулярах, що ошелешено витріщався на неї.

— Ти хто? — здивувалася дитина у ситцевій блакитній сукенці. Її темно-русява кіска була зав'язана червоним бантиком.

— Я? — відкрив рота Роман Лук'янович і, попри свою хвалену ерудицію та кмітливість, не знайшовся, що відповісти.

— Ти хіба не бачиш, що Сажин спить? Він просив йому не заважати!

«Сажин!» — миттю заясніла думка в мудрій директоровій голові. Це ж художник, який жив разом із Шевченком! Вони удвох училися в Академії мистецтв у Петербурзі, а потім разом малювали краєвиди Києва. Оце удача!

Щоправда, удача могла обернутися в будь-яку мить на провал. Бо Сажин при згадці про своє прізвище щось сердито буркнув під ніс і повернувся обличчям до дерев'яної спинки канапи.

— Який невдоволений! — прошепотів Роман дівчинці з блідим личком та сірими уважними оченятами.

— Він завжди такий, коли перебере! Ходи за мною! — махнула вона йому рукою.

Директорові нічого не залишалося, як прокрастися навшпиньки в сусідню кімнату. Тут теж був диванчик і стіл, але доладний порядок виказував, що цим покоєм наразі не користуються.

— Це кімната Тараса Григоровича, — мовила дівчинка і залізла на високий стілець. — Поки його нема, я тут іноді малюю.

Вона взяла олівець і стала малювати на аркуші якісь закарлючки. Мала виглядала на диво серйозною, як на свої роки.

— А як тебе звати? — погладив її по русявій голівці Роман Лук'янович, намагаючись установити довірливі стосунки.

— Марійка, — дівчинка злізла зі стільця і зробила кніксен, — Марія Житницька.

Житни́цький Іва́н — дрібний чиновник, добрий знайомий вихованця Академії мистецтв Івана Сошенка, через якого познайомився з Тарасом Шевченком, що винаймав у його будинку кімнату в 1846–1847 роках.

«Донька господаря будинку! — одразу пригадалася Романові стаття із наукового збірника, написана відомою дослідницею життя Шевченка київського періоду Мариною Карпенко. — Батько дівчинки, Іван Іванович Житницький, діловод Палати державних маєтностей. У 1835 році на позичені гроші збудував цей будинок. А після смерті дружини частину кімнат змушений був здавати у найми».

— Тато ще на роботі? — обережно запитав Роман Лук'янович.

— Так, але невдовзі має прийти. Пообіцяв мені медового коника, якщо буду чемною.

— А Тарас Григорович де?

— О, його вже нема кілька місяців! Як поїхав після Різдва, то й досі не повернувся. Геть про нас забув… — насупило брови дівча. Вона схиляла голівку трохи набік і дивилася пильно знизу.

— Але кімната залишається за ним?

— Так, він обіцяв татові заплатити, як приїде 5 рублів сріблом за місяць. Нам тепер потрібні гроші. Бо Віра вчиться в Інституті шляхетних панянок. Однієї батькової платні на нас трьох не вистачає.

Роман Лук'янович уважно роззирнувся кімнатою. Канапа була заслана зеленим покривалом. З кутка виглядало дзеркало у чорній широкій рамі. На вішаку висів білий парусиновий костюм Шевченка та плащ. Згори запиленої шафи виглядав солом'яний бриль.

— Марусю! — пролунав із сусідньої кімнати невдоволений голос Сажина. — Принеси глечик із водою! А ще краще — узвару! А то в роті цілу ніч коти гніздилися! Хух…

— Йому завжди так кепсько після вдало проданої картини! — озвалася дівчинка і провинно глипнула на Романа Лук'яновича. — Я сходжу на кухню, а ви тут посидьте…

Щойно за дівчинкою зачинилися двері, як директор підхопився з місця як ужалений. Він хутко скинув із себе сірий костюм і вдягнув Шевченків. Свої речі повісив на вішак і прикрив їх згори якоюсь барвистою хусткою, аби не було помітно підміну. Подумати тільки: за цим столом Шевченко написав свої поезії «Лілея» та «Русалка», сюжети яких почув від сліпих лірників!

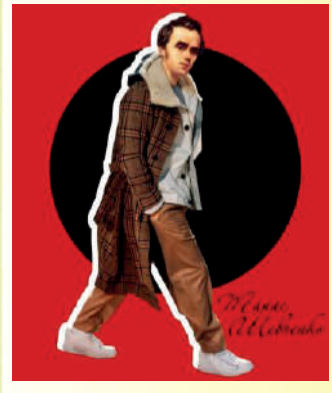
Позаяк Шевченко теж був широкоплечої статури, то піджак сидів на Романові як улитий. Зате штани виявилися короткуватими і підкреслювали оригінальний фасон чорних черевиків, що не могло не подивувати тутешніх модників.

По дорозі директор музею вибудовував план своїх дій. Але спочатку слід було з'ясувати, який нині день і рік.

Са́жин Миха́йло (1818–1887) — художник, знайомий Тараса Шевченка ще з навчання в Петербурзькій академії мистецтв. Разом з Шевченком планували змалювати визначні місця Києва.

Відшукайте в доступних вам джерелах інформацію про те, як одягався Тарас Шевченко, які речі носив.

Тарас Шевченко свого часу був модником чи не зважав на вбрання? Доведіть свою думку принаймні двома фактами.

Розгляньте зображення Назара Дубіва із серії «Осучаснені класики».

А який вигляд, на вашу думку, мав би сьогодні Тарас Шевченко?

РОЗДІЛ 7

Яся і Яна теж телепортувалися до кімнати Сажина.

РОЗДІЛ 8

Софійський собор

Михайлівський собор

Андріївська церква

Путівець привів Романа Лук'яновича від Козиного болота просто до Хрещатицького майдану, оточеного невеликими кам'яними та глиняними одноповерховими будинками. Посередині величезної площі розташовувались ятки з товарами, між якими вешталися покупці. Сюди сходилися віялом одразу п'ять чи шість вулиць, тож це було звичним місцем зустрічей для мешканців Старого міста, як називали тоді цей район кияни.

По суті, це були межі колишнього княжого Києва із головними святинями — Софійським та Михайлівським соборами, Андріївською церквою. Унизу під Старим містом підковою тягнувся гомінливий торговий Поділ, що прилягав до Дніпра. Уздовж річки на південь на пагорбах та у видолинках розташовувався Печерськ зі знаменитою Києво-Печерською лаврою та військовою фортецею, яку посиленими темпами будували російські імператори, боячись втратити «матір городів руських».

Були, ясна річ, іще численні околиці. Але Київ середини XIX століття знаходився в основному в цих межах. На лівому пологому березі Дніпра, де починалася Чернігівська губернія, вже темніли соснові бори. Кияни там не жили. Це все Роман Лук'янович вичитав, готуючись до мандрівки.

Із Хрещатицького майдану чудово проглядався Інститут шляхетних панянок, який неначе нависав над площею кількома своїми білими корпусами на пагорку. З іншого боку виднівся новозбудований польський костел Святого Олександра. Київ швидко розростався.

Пан Роман від збентеження захотів пити. Мимоволі запхав руку до кишені і намацав жменю дріб'язку. Віддавши хвалу Шевченкові, який завжди носив мідяки для жебраків, він підійшов до тітки у білій хустці, що продавала узвар. Купивши за копійку велике горня золотавого напою із сушениць та ще й на додачу жменю солодких бубликів, Роман Лук'янович став повільно трапезувати в тіні полотняної ятки, з насолодою роздивляючись ці живі картини з минулого.

Базар гудів, як роздратований бджолиний рій. Чулася польська мова. Поруч щось ґерґотів тарабарською говіркою сухий, як комар, єврейський торговець шапками у довгому чорному лапсердаку. Поміж свитками манячили капелюшки, пальта, ряси. Продавали харчі здебільшого жінки в українському

народному одязі, які гомоніли по-своєму, лише іноді вживаючи московські словечка, коли покупець був зовсім здалека.

Це в них виходило кумедно, і директор музею зміркував, що саме так зароджувався отой мовний суржик, яким досі балакають мешканці значної частини України. Дівчата пишалися в кольорових стрічках, вплетених у коси, та в разках барвистого намиста. Черниці в темному, як галки, вбранні збирали пожертви на монастирі. Мов пень посеред трави, стирчав на площі жандарм із невдоволеною пикою і нафарбованими вусами, що випиналися, мов дроти.

Худ. Тетяна Копитова

Через майдан, здіймаючи куряву, сунули відкриті брички і закриті фіакри, мчали військові вершники в яскравих мундирах, круторогі воли поволі тягнули навантажені крамом вози з Подолу, босоногі діти гнали корів та кіз смакувати першою травичкою по довколишніх яругах. Одне слово, теперішня головна площа України виглядала вельми екзотично.

Роман Лук'янович упивався цими мальовничими сюжетами, і в його голові зринали сторінки з повістей Нечуя-Левицького та Квітки-Основ'яненка.

Для історика побачити все на власні очі — як для релігійного фанатика побувати на небесах. Вищого блаженства не вигадаєш. Директор музею навіть забув, чого, власне, так квапився в цей час. Він відчував піднесення у душі і ні про що не хотів думати. Просто сприймав світ очима і вухами, насолоджувався виглядом цих вусатих дядьків у високих смушкових шапках та довгих свитах, славних молодичок у вишитих сорочках і керсетках чи блідих панянок у білих широких суконях та пишних капелюшках.

У якому творі, прочитаному на уроках української літератури у восьмому класі, також описано ярмарок?

Чи є щось схоже в описах?

Однак, як відомо, щастя триває недовго, тому його так катастрофічно не вистачає. Не встиг пан Роман замовити собі ще одне горня пахучого узвару, як його ззаду хтось ляснув з такою силою, що аж оніміло плече.

— Матінко рідна! Чи це мені сниться? — прогудів хтось над вухом у директора. — А ми вже думали, що ти, бурлако, геть від товариства відбився.

Роман Лук'янович, попри неформальний вигляд, не любив показного панібратства. А тому різко розвернувся, аби продемонструвати нахабі свого могутнього кулака.

Олекса́ндр Афана́сьєв-Чужби́нський (1816–1875) — український письменник, етнограф, історик, мовознавець, мандрівник.

Народився на Полтавщині в родині дрібного поміщика. Навчався в Ніжинській гімназії вищих наук разом з Євгеном Гребінкою.

У 1843 році познайомився з Тарасом Шевченком, якого у 1845–1846 роках супроводжував у подорожі Лівобережною Україною.

Після арештів у Києві переїхав у Росію. Видав дев'ять томів своїх творів.

У 2015–2016 роках в Україні перевидані його книжки подорожніх нотаток — «Нариси Дніпра».

Однак той сам відступився, побачивши за великими окулярами розлютовані шпари очей, що ладні були просвердлити наскрізь.

— Д-даруйте! — промимрив невідомий. — У мене розгулялися нерви. Я випадково сприйняв вас за художника Шевченка. У нього достоту такий самий костюм і бриль. Ми колись разом його купували... Але зараз бачу, що ви вищий за нього і старший.

Обличчя молодика видалося Романові Лук'яновичу знайомим.

На око йому було років тридцять – тридцять п'ять. Можливо, його робила старішим іспанська борідка і бакенбарди. Вбраний він був у чепурний жилет і трохи потертий синій сюртук. Штани були по-модному звужені і зі штрипками. Хусточка в крапочку зав'язана на шиї бантом.

В руках добродій тримав елеґантну палицю. Видно було, що панок дбає про реноме.

— З ким маю честь розмовляти? — підняв свого бриля директор музею, збагнувши, що цей тип може стати йому в пригоді.

— Афанасьєв, — торкнувся краю свого блакитного циліндра франт. — Олександр Степанович.

— А-а! Афанасьєв-Чужбинський! — кинувся його обіймати Роман Лук'янович, чим викликав спантеличення у нового знайомого. Адже це був не хто інший, як третій квартирант, який проживав у будинку з Шевченком і Сажиним.

— Ви назвали мене Чужбинським? — здивувався той. — Але чому?

— Так це ж ваш літературний псевдонім!

— Але я не підписую свої твори псевдонімом.

— Будете! — запевнив його Роман.

— Афанасьєв-Чужбинський... — замислено промовив молодик, наче пробуючи слово на смак.

— А й справді — Афанасьєвих у Росії — хоч греблю гати. А Чужбинський буде один! Я вам дякую за ідею, пане...

— Попадинець. Роман Лук'янович! — простягнув широку правицю директор музею.

— Дуже приємно! — міцно потиснув йому руку молодий літератор. — За таку слушну думку я мушу вам поставити могорич.

Він любив спілкування і не виносив одноманітності. Тому з радістю кидався у нові знайомства.

— Ходімте у кафе-шантан у Царському саду. Сьогодні п'ятниця, і під вечір гратиме військовий оркестр. Я вас пригощу найкращим шампанським! Зіграємо партію у преферанс або в більярд!

Далі він почав щось плести французькою, але Ромашка, хоча й займався мимохідь французькою вже кілька років, нічого не втямив. Мабуть, за півтора століття вона вельми змінилася. Або акцент в обох франкоманів був далеко не паризький.

Худ. Тетяна Копитова

Поки вони йшли до парку, який тягнувся схилом з чудовими краєвидами на Дніпро, Роман Лук'янович вираховував, скільки часу він має. Адже якщо музей зачинять, то він не зможе потрапити додому. У нього вперше стиснуло серце при думці про Ся. Він же ж дитину ні про що не попередив! Та й де Попадинець ночуватиме, якщо зостанеться тут? До закриття Шевченкового музею залишалося дві години, і за цей час слід було все встигнути.

— Олександре Степановичу, ви не нагадаєте сьогоднішнє число? — запитав Ромашка, коли вони простували довгою липовою алеєю.

— 5 квітня, якщо не помиляюся.

— А рік?

— 1847-й, — із подивом глипнув на співрозмовника Афанасьєв і тепер уважно до нього придивився. Йому впали в око чудернацькі окуляри, нетутешні черевики. Та й взагалі — говорив той, наче іноземець. Його мова, попри знайомі слова, звучала якось інакше.

Чи колекціонуєте щось ви? Чому ви це робите? Поміркуйте й озвучте думку щодо суспільного значення колекціонування.

— А ви, даруйте, чим займаєтеся? — запитав він дебелого нового знайомого. — Ви з панів чи підпанків?

— Я? — знітився директор музею, хапливо думаючи, як відповісти на таке просте запитання. — Е-е... Колекціоную старі речі... Хочу відкрити приватний музей.

— Чудова ідея! — запалився одразу Афанасьєв. Схоже, він належав до тих натур, які швидко запалюються, хоча й хутко перегоряють. — Геніально! У Києві поки що немає жодного музею! Ваш стане першим!

— А колись буде ціла сотня! — вирвалось ненароком з уст Ромашки, аж він прикусив язика.

— Ціла сотня... чого? — зупинився Афанасьєв, згораючи від цікавості.

— Ну, я вірю, що Київ з часом стане видатним культурним центром, яким він був за часів Ярослава Мудрого.

Афанасьєв підозріло подивився на співрозмовника, але нічого не

сказав. Роман Лук'янович вирішив бути обережнішим і занурився у вправи з датами. Отже, якщо сьогодні 5 квітня, то коли вірити довіднику Петра Жура «Труди і дні Кобзаря», сьогодні Шевченко... Роман увімкнув свій комп'ютер на широких плечах... має прибути до Києва! Як він про це забув! От дірява голова! Скільки часу він змарнував на нікчемні бублики! Адже саме через приїзд Шевченка Попадинець і вирішив негайно випробувати крісло-гойдалку у меморіальному музеї.

— Ви впевнені, що сьогодні саме 5 квітня 1847 року? — схопив він за рукав Афанасьєва. До їхнього вуха уже долинав гомін публіки, яка щедро вкрила галявину перед кафе-шантаном, що виднілося крізь дерева.

— Я переконаний в цьому так само, як те, що я — поет! Між іншим, мої вірші плутають із Шевченковими. Ми часто на вечірках читаємо разом.

— Знаєте що, люб'язний Олександре, у мене є достовірні відомості, що нині до Києва має приїхати Тарас Григорович. Давайте його зустрінемо на березі Дніпра. На біса нам здався цей військовий оркестр?

— Геніальна думка! А потім ми приїдемо сюди з Тарасом. Якщо зможемо! Ха-ха! Я його знаю: він завжди після довгих розлук прагне надолужити пропущене. Але спочатку тут вип'ємо по келиху шампанського для настрою, а тоді вже гайнемо на Поділ! Не переймайтеся! Все буде в ажурі!

— Нащо гаятися? Краще зробімо це із видом на переправу через Дніпро, аби ми не проґавили Шевченка!

У Афанасьєва, який згодом став-таки Чужбинським, вже виразно сформувалася думка, що цей «колекціонер» — особа, м'яко кажучи, непевна. Звідки він знає про приїзд Шевченка, якщо Афанасьєв, співмешканець і приятель, нічого не відає? Хто він збіса такий? Його ім'я і прізвище всюдисущий літератор чув уперше. Справа видавалася темною, і в поета закралася підозра, що до цього причетна поліція. Це найперше спадало на думку, зважаючи на нещодавній арешт професора Костомарова та кількох студентів університету, про що шепотівся весь Київ. Подейкували, що наступним у черзі значиться Шевченко.

Біля кафе-шантана стояла вільна бричка — візник щойно привіз штабс-капітана у блискучих еполетах із дамою. Тож, не гаючи часу, новоспечені знайомі кинулися до вільної брички і невдовзі з вітерцем помчали на узвіз, яким кияни спускалися зі Старого міста на Поділ.

Однак у стосунках між ними на мить запанувала певна настороженість. Кожен міркував про своє, боячись висловити вголос здогади. Афанасьєв гадав, як йому чинити зі шпиком: прикинутися його спільником, аби заробити у жандармів свідчення лояльності на майбутнє, чи навпаки — ризикнути і завадити вистежити Шевченка. «Сочинитель», хмурячи темні брови, розривався між цими протилежними варіантами. Натомість Ромашка сумнівався: чи варто відкритися новому приятелеві? Та й як пояснити, що перед ним — прибулець із майбутнього? Це ж звучатиме цілковитим безглуздям!

У таких болючих сумнівах бричка привезла добродіїв до переправи коло Боричевого узвозу, де купка подорожніх виглядала пором, що вже наблизився до середини Дніпра. Тут походжали жандарми з офіцером.

РОЗДІЛ 9

Роман Лук'янович потрапляє до в'язниці, тому що співав «Ще не вмерла Україна» і вигукував політичні гасла.

Директор музею знав, що багатьом видатним письменникам довелося сидіти за ґратами. Шевченко, Куліш, Костомаров, Франко, Тесленко, уся плеяда 1920–1930-х років, шістдесятники... Перебування під арештом було наче утвердженням у сонмі українських класиків. Однак Роман Лук'янович уперше опинився під замком.

Його завели у тісну облуплену камеру, що тхнула мишами. Від промерзлих ще взимку стін віяло вогкістю. В кутку біля дверей стояло велике цебро, наповнене до половини нечистотами. На соломі лежало кілька обшарпаних волоцюг. Хтось сидів за злодійство, хтось за бійку. Лише директор музею не міг доладу пояснити, за що його заарештували.

РОЗДІЛ 10

Афанасьєв (який згодом стане Чужбинським) не на жарт перелякався. Він був із тих, кого називають «хочу працюю, хочу — ні». Тому звик жити легко і безтурботно, мов горобці під стріхою. Аж тут несподівано на нього напосілася така правдива халепа. Цар у Російській імперії ламав людські долі, як сірники, — не тільки за дії, а навіть за не дозволені думки. Жодної критики не існувало в принципі. Будь-яке невдоволення вважалося зазіханням на існуючий лад і суворо каралося. Суди були лише бутафорією і виконували вказівки верховної влади. Тому потрапити в немилість до політичної поліції означало поставити хрест на своїй кар'єрі, а можливо, й на долі.

Фундукле́й Іва́н (1804–1880) — київський цивільний губернатор.

Особисто брав участь в арештах, обшуках і допитах членів Кирило-Мефодіївського братства. Відомий своїми зацікавленнями в історії, меценат. Автор книжок про Київ та Київську губернію.

Першою думкою Афанасьєва було якнайшвидше зникнути і перечекати бурю хоч би у власній шафі. Перегодом він зрозумів, що його особу легко встановлять і швидко знайдуть. По-перше, невідомо, що наплете цей божевільний пройда, якого, вочевидь, затримали. По-друге, жандарми бачили їхню бричку, а в Києві не так багато візників. Тож відсидітися в тихому куточку не вийде. Треба було грати на випередження. Афанасьєв був лютий сам на себе і надумав першим зголоситися владі. Тим паче що його всі добре знали через широкі знайомства.

Уже на Козиному болоті він наказав візнику їхати до київського цивільного губернатора Івана Фундуклея.

— Шевченкові вже ніщо не допоможе, — зітхнув Афанасьєв. — Хіба

Чи міг, на вашу думку, Тарас Шевченко дослухатися порад Афанасьєва? Чому?

Як ви можете схарактеризувати позицію Афанасьєва?

Чи всі люди сміливі? Чим це може бути зумовлено?

Пи́сарєв Мико́ла (1806–1884) — правитель канцелярії київського, волинського і подільського генерал-губернатора Дмитра Бібікова. Брав безпосередню участь у викритті Кирило-Мефодіївського братства.

[1] *Богє́ма* — це матеріально незабезпечені люди з інтелігенції, переважно актори, музиканти, художники, що живуть легковажно, безладно.

[2] *Кири́ло-Мефо́діївське бра́тство* — таємна організація українців, що діяла у 1845–1847 рр. Її метою була боротьба за національні та політичні права України.

Худ. Тетяна Копитова

що молитви печерських старців. Скільки я йому казав: не пиши крамольні поезії! Нащо тобі та гнила політика? Не гавкай на владу! Віршуй про життєдайне сонечко, каштанові алеї, дніпрові хвильки… Оспівуй небесну вроду жінок — вони цього так прагнуть!..

РОЗДІЛ 11

Офіцер завів Романа Лук'яновича до кабінету начальника. Тут за масивним столом сидів у червоному шкіряному кріслі Микола Еварестович Писарев, керуючий канцелярією київського генерал-губернатора.

М'яка пишна шовкова шевелюра надавала його гордовитому обличчю поетичного виразу. Однак цей перший чиновник генерал-губернатора займався далеко не богемними[1] справами. Саме він провадив розслідування антидержавних змов в Україні. Щойно надійшов донос про існування таємного товариства Кирила і Мефодія[2], як негайно розпочалося слідство.

Були заарештовані головні змовники — чиновник Гулак, історик Костомаров, письменник Куліш, учитель Білозерський, студенти Посяда та Андрузький. Сьогодні вдалося схопити художника Шевченка на переправі. Тож настрій у Миколи Еварестовича був просто чудовий. Що більше викрито змов, то вища нагорода його чекає.

Роман Лук'янович потрапляє до в'язниці. Виявляється, у сусідній камері сидів Тарас Шевченко. Роман почав гукати митця.

— Чого треба? — раптом озвався з-за стіни притишений голос.

В'язні одразу підхопилися.

— Ми — ваші шанувальники! — проказав Ромашка, озираючись на металеві двері з вічком, за якими на стільці куняв вартовий.

— Тільки й того… — почувся понурий голос за стіною.

Роман Лук'янович хотів сказати, щоби поет не журився, адже його чекає світова

слава, що «Кобзар» розлетиться на цитати. Але як це все звучало би безглуздо тут, у цій миршавій кутузці на Подолі! Тим паче, наперед знаючи, що Шевченка чекають важкі десять років солдатчини.

— Ну, чого замовкли? — знову озвався голос з-за муру. — Що вам відомо? Кого ще взяли?

— Нам відомо ВСЕ, — гордо підвів голову директор музею і нарешті збагнув, у чому полягала його історична місія.

РОЗДІЛ 12

Жандарми забирають Афанасьєва до в'язниці для зустрічі з Романом Лук'яновичем. Той продовжував грати виставу про кумів — і обох випускають на волю. Афанасьєв і Роман ідуть до Дніпра. Попадинець зізнається, що він з майбутнього й розповідає про славу Тараса Шевченка та Афанасьєва-Чужбинського.

РОЗДІЛ 14

Микола Еварестович Писарєв — правитель канцелярії генерал-губернатора. Він навідав ув'язненого в камері № 2.

...Маленьке віконце не давало достатньо світла, тому тут панував напівморок. На соломі, зіпершись спиною об стіну, сидів молодик тридцяти п'яти років із бакенбардами. На ньому був білий фрак, який дико контрастував із соломою на підлозі. В руках арештант тримав затерту книжку, яку він закрив, вочевидь почувши, що до нього заходять.

— Миколо Еварестовичу? — здивувався арештований. Адже більше року Писарєв був його безпосереднім начальником в Археографічній комісії. Він давав вказівки, що йому змальовувати у подорожах Україною.

— Так, пане Шевченко, це я. Власною персоною... Кажуть, що у темряві вірші краще складаються...

Він кивнув офіцеру, аби той залишив їх удвох.

— Спробуйте, ваше високоблагородіє! — Шевченко розвів руками у тюремних сутінках.

— Нам віршів писати ніколи!.. Зайшов попрощатися з вами перед від'їздом.

— Ви кудись їдете? — підвівся ув'язнений.

— Ні, це вам завтра зрання належить вибиратися в далеку дорогу, — Писарєв крутив довгими пальцями золотого ґудзика на віцмундирі.

— У Петербург?

— Так. При вас знайшли вірші обурливого змісту. Слідство у вашій справі буде вести III відділ його особистої імператорської канцелярії, — мовив він з притиском.

У душі Писарєв торжествував. Адже в Києві всі заздрили неймовірному успіхові цього вчорашнього кріпака. Тож падіння Шевченка для багатьох означало вищу справедливість.

— До жандармів у лапи, значить...

— Так. Шкода, що все так нещасливо обернулося. Адже вас уже було призначено учителем малювання Київського університету.

— Так, Костомаров мені писав.

— Може, маєте якесь особисте прохання? — мовив для годиться Писарєв. Він уже задовольнив свій гонор розпачливим виглядом учорашнього київського кумира.

— Миколо Еварестовичу, хотів би перевдягнутися перед далекою дорогою. А то у фраку їхати якось не до ладу…

— Еге ж, не на бал везуть. Гаразд, я скажу черговому, аби відправили посильного за вашими речами. Ви на Козиному болоті живете?

— Так.

— Тоді бувайте, пане Шевченку!

— До побачення!

Тарас ступив крок наперед, аби попрощатися зі своїм колишнім начальством. Але той правицю у білій рукавичці показово сховав за спину, тож вони лише глянули одне одному у вічі. Тепер Писарєв і Шевченко були по різні боки барикад. Але попрощалися ненадовго, бо вже на допитах у Петербурзі їм знову доведеться зустрітися. Однак про це вони ще не відали.

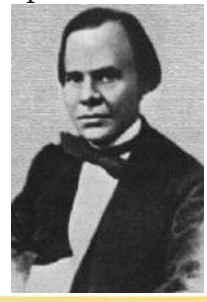
Від невідомого за стіною Шевченко вчора дізнався, що заарештовано Костомарова, Куліша, Гулака і Білозерського.

Костома́ров Мико́ла (1817–1885) — видатний історик, громадський діяч, письменник. Приятель Тараса Шевченка. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Заарештований у 1847 році. Рік пробув в ув'язненні в Петропавлівській фортеці

Кулі́ш Пантелеймо́н (1819–1897) — видатний громадський діяч, учений, письменник. Творець української абетки. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Приятель Тараса Шевченка. Заарештований і засуджений у 1847 році

Білозе́рський Васи́ль (1882–1899) — український громадський діяч, журналіст. Видавець першого українського журналу «Основа». Був одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Заарештований у 1847 році

Гула́к Мико́ла (1821–1899) — український громадський діяч, науковець, перекладач. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Виявив найбільшу мужність під час слідства. У 1847–1850 роках перебував під арештом у Шліссельбурзькій фортеці

Щоправда, більше нічого не вдалося довідатися, бо вартовий почув, що вони перегукуються. «Тарасе Григоровичу, у вас велике майбутнє!» — останнє, що розчув поет за стіною.

Шевченко криво усміхнувся і заходив по камері. «Еге ж! Тепер моє майбутнє справді велике! У ведмежому жандармському барлозі! Тьху! Чому ж так сталося? І саме тоді, коли Куліш знайшов гроші на мою поїздку до Італії, батьківщини мистецтв. А тепер зашлють у Сибір чи на Кавказ. А може, все ще обійдеться? Адже це тільки вірші!»

Однак, знаючи долю інших невгодних режиму літераторів, надії було мало, що цар Микола I, який славився нетерпимістю до інакодумства, проявить великодушність. Тим паче що у віршах Шевченко висміював і самого царя, і його дружину. Господи! Він таки збожеволів! Сам собі зламав долю…

— Що накажете принести, пане? — виструнчився перед ним, як на параді, літній відставний солдат, якого всі звали Кузьмичем. Він виконував різні дрібні доручення при відділку за миску казенної каші. Зранку замітав сміття на подвір'ї та засипав калюжі.

Шевченко видер порожній аркуш з книжки і швидко щось на ньому написав олівцем.

— Передаси це моїм співмешканцям Афанасьєву або Сажину. Якщо їх не буде, то господарю будинку Івану Житницькому чи в крайньому разі — його донькам. Затямив?

— Афанасьєв, Сажин, Житницький! — повторив відставник, узявши під козирок. Його бронзове обличчя з сивими вусами і розумними темними очима ховалося у сітці зморщок. — Кузьмич хоч і не молоденький, але спішненький! За годину доставлю!

— Ось тобі за службу! — тицьнув йому Шевченко монету.

— Радий старатися! Одна нога тут, друга — там! — ще раз козирнув йому колишній вояка двома пальцями і подався надвір, ледь накульгуючи.

По дорозі Кузьмича зустрів Роман Лук'янович і запропонував замість нього піти до Сажина.

Він мав вигадати план порятунку Шевченка. Доля давала йому шанс. Тож комп'ютер на дужих плечах запрацював на повну потужність.

РОЗДІЛ 15

Роман Лук'янович з Афанасьєвим зустрічають Яся і Яну. Разом герої міркують, як визволити Тараса Шевченка.

РОЗДІЛ 16

Олексій Петров був студентом другого курсу юридичного факультету.

Петро́в Олекси́й (1827–1883) — студент Київського університету, за доносом якого були заарештовані члени Кирило-Мефодіївського братства.

Можливо, тому в нього змалку проявився нахил до підозр та розслідувань. А може, зіграло роль те, що його покійний батечко сам служив у жандармах. Як би там не було, саме Петров вистежив і доніс начальству, що в Києві виникло товариство Кирила і Мефодія, яке мало на меті створення федерації вільних слов'янських народів. У той час як Російська імперія не визнавала українців окремим народом, кирило-

мефодіївці проголошували їх за самостійний і давній народ із власного мовою, культурою та історією. Царат усвідомлював, що такі думки рано чи пізно можуть призвести до сепаратизму та відокремлення українців в окрему державу, а тому нещадно боровся з українофілами. Усіх причетних до Кирило-Мефодіївського братства заарештували. У Петербурзі розпочалося слідство, за яким наглядав особисто імператор Микола І.

Однак Петрова жандарми попросили й далі не втрачати пильності і проводити стеження. Афанасьєва не заарештували, бо він не приятелював з головними організаторами Кирило-Мефодіївського братства — Гулаком, Костомаровим і Білозерським. Ніхто не вказував на політичну чи громадську діяльність чепуруна-віршомаза, відомого довжелезними римованими бездарними присвятами. Але те, що студент-нишпорка сьогодні почув і побачив, могло докорінно змінити загальну картину. Напад на в'язницю — це вже майже збройне повстання! Інших трьох осіб Петров раніше не бачив. Були вони нетутешніми і поводилися дивно.

«Завтра доповім про все начальству, — вирішив Петров. — А сьогодні ще прослідкую за поліцейським відділком на Подолі».

Петров не знав, що заарештований Шевченко перебуває у цій каталажці. Він був переконаний, що того утримують у київській цитаделі, де знаходилися сотні солдатів і офіцерів. Якби Петров пронюхав, що готується втеча Шевченка, то одразу би подався до самого Миколи Писарєва, який займався розслідуванням у Києві. Але, на щастя, навіть шпики таємної поліції відають не про все.

Закутавшись у шинелю, студент терпляче сидів у кущах бузку й черемхи. Із сутінками на Подолі затихав гуркіт і гамір. Близько півночі десь поруч пугукнула сова. Озвалася писком сонна пташка, стривожена поривом вітру. Оддалік промчав спізнілий екіпаж, і ліниво загавкали собаки.

Від Дніпра повіяло нічною свіжістю. Одразу похолоднішало. На далекому березі проглядалися вогнища рибалок та плотарів, які везли ліс із верхів'їв річки. Як добре там сидіти у дружньому колі біля запашної юшки з казана! Петрову навіть запахло рибою. Він з гіркотою ковтнув слинку, адже часто жив упроголодь. Утомлений за день шаленої гонитви, студент нарешті зігрівся в шинелі і закуняв.

Але його вухо таки розчуло, коли двері відділку, ледь скрипнувши, відчинилися. Студент вихопився з неглибокого сну і на порозі помітив старого солдата у безкозирці. Той махнув комусь рукою у темряву і зник. Одразу з пітьми вирину чотири постаті, які пригинцем побігли до будинку. За мить вони зникли за дверима. Довколишні вулиці поринули у благодатний сон. Лише біля Житнього базару чувся спів двох п'яничок.

Петров і собі кинувся крадькома до відділку. Але в двері не забіг, а став під вікном. На біду, воно було зашторене, тож нічого розгледіти не вдалося. Тоді студент поволі обійшов увесь будинок. У кімнатах, що виходили на задній двір, були маленькі вікна, що ліпилися аж під стелю. В одній із них грав відблиск свічки і чулася тиха розмова.

Петров став дослухатися.

— Тарасе Григоровичу, не слід нехтувати цим шансом, — запально гув бас. — Завтра вас повезуть у Санкт-Петербург, а через два місяці відправлять солдатом у казахські степи — на цілих десять років без права писати і малювати.

З вікна долинув короткий стогін. Мабуть, того, до кого зверталися.

«Хто ж це такий? — думав Петров. — Тарасе Григоровичу? Тарас... Невже.... Тю, Тарасом може бути лише Шевченко!»

— Поки варта спить, нам слід мерщій звідси тікати! — переконував той же голос.

Тепер Петрову все стало ясно. Зрада! У самісінькому поліцейському відділку! Слід негайно здіймати тривогу!

І на підтвердження почулися слова:

— Україна не може розкидатися Шевченком, бо він у неї лише один!

Худ. Тетяна Копитова

Петров побіг Подолом у пошуках поліцейського чи військового патруля, що наглядали у місті за охороною порядку. Він пригадав, як солдат подавав таємний знак лиходіям перед тим, як ті забігли у відділок. Значить, охорона була у змові зі злочинцями. Або й пов'язана чи навіть убита...

А тим часом у камері, де знаходився Шевченко, тривала завзята дискусія. Художник не вірив, що кара за вірші може бути така сувора. Адже він їх уже майже не пише. За останній рік створив лише дві балади. До того ж від царя ніде не сховаєшся, а до кордону дуже далеко, та ще й слід його щасливо подолати. Втеча вже сама по собі є важким злочином, за який загрожує каторга в Сибіру. Краще вже дочекатися присуду за вірші.

— Гаразд! — махнув рукою Попадинець. — Ми вас тоді заберемо в майбутнє! Уявляєте, яке це матиме значення для літературознавства? А які враження отримаєте ви особисто! Це неймовірний експеримент!

Афанасьєв, який стояв у темному кутку, аж заскрипів зубами від заздрощів. Його ідею хочуть подарувати іншому! Приголомшені Ясь і Яна поїдали очима живого Шевченка, скуйовдженого, неголеного, а хлопчик ще й фіксував на телефон увесь перебіг розмови.

— Либонь, це все мені сниться! Гарний сон, нічого не скажеш! — усміхнувся Шевченко. — Це від перенапруження останніх днів!

— Тарасе, послухайся цих людей! — втрутився Афанасьєв. — Вони твердять, що прибули з XXI століття!

— Це виглядає чудовою казкою, але ж ми з вами — дорослі люди...

— Тарасе Григоровичу, благаю вас! — не витерпів Ромашка. — Ходімо з нами! Хочете, я впаду перед вами на коліна? Хоч раз послухайте голос розуму, а не серця!

Звіддалік почулося пронизливе сюрчання поліцейського свистка. Усі переполошилися. Тривожне сюрчання наближалося, начебто до відділку хтось біг. До камери завалився переляканий Кузьмич.

Худ. Тетяна Копитова

— Усе, ласкаві добродії! Баста! Аудієнція скінчилася! Когось чорти несуть!

— Тарасе Григоровичу! — ще раз благально звернувся до Шевченка Роман Лук'янович. — Ви не маєте права погубити свій талант!

— А я його й не гублю. Ви ж кажете, що мені судилося ще пожити на світі. От і писатиму скільки зможу! Не переймайтеся мною. Як кажуть у народі — по спині й хрест.

Сюрчання свистка вже пролунало на вулиці, де стояла в'язниця, і за мить почувся швидкий тупіт кількох ніг.

— Прощавайте! — мовив Шевченко й обійняв гостей по черзі. — Краще враз згоріти, ніж тліти все життя…

— Ви геть здуріли! Ану тпрусь звідси! — благав відставник Кузьмич. — Хочете, щоб засадили за ґрати ще й нас із вами?

У тьмавому коридорі вже заворушилися сонні вартові у московських мундирах з червоними комірами. Але нічним відвідувачам не дорікнули жодним словом, бо знали про домовленість. Навпаки, ще й відвернулися до стіни, аби нікого не розгледіти.

Щойно наші герої зникли в тіні широкого будинку, оточеного чавунними прутами огорожі, як до відділку підбіг Петров із трьома поліцейськими. Патруль він зустрів біля фонтана, де мешканці Подолу традиційно брали воду. Однак вхідні двері, оковані залізом, були зачиненими. Старший з переслідувачів, унтер-офіцер Сидоренко, з червоним обличчям та настовбурченими, як у кота, вусами, почав бухати до них кулаком.

— Чого треба? — невдоволено озвався зсередини голос.

— Відчиняй, мурло! Поліція!

За мить поліцейські вдерлися у відділок. Яким же було їхнє здивування, коли вони виявили бадьорих вартових, що грали в шашки.

— Покажіть камери! — наказав унтер з круглою, як кавун, головою. Він був войовничо налаштований.

У першій кімнаті спало на підлозі п'ятеро людей, у другій — один. Сидоренко посвітив недопалком свічки біля обличчя самотнього арештанта, від чого той скривився, прикривши очі долонею.

— Ім'я і прізвище? — запитав поліцейський.

— Тарас Шевченко, — відповів в'язень.

Присадкуватий унтер повернувся до Петрова:

— Ви, пане студент, мабуть, перевтомилися від науки. От вам всяке й привиджується…

Отетерілому донощику стало ніяково. Він розумів, що зараз перед ними сторожа розіграла комедію, але спростувати цього не міг.

— Я знаю, де живуть зловмисники, які хотіли викрасти Шевченка! — прошепотів він унтерові, коли вони вийшли на ґанок. — Це недалеко — на Козиному болоті…

— Гаразд! — потеребив котячі вуса Сидоренко. — Про всяк випадок перевіримо і їх. Нам все одно до ранку не спати.

Вони вийшли з відділку і хутко подалися темною вулицею до Андріївського узвозу.

Тим часом Афанасьєв потай завів гостей до свого будинку, в якому вже ніде не світилося. Ясь увімкнув ліхтарик на мобільному, чим викликав справжній шок у Шевченкового приятеля. Той уже не сумнівався, що це — прибульці. Щоправда, занадто потаємні.

Худ. Тетяна Копитова

Навшпиньки вони прокралися до кімнати Шевченка. Прислуга спала внизу, у цокольному приміщенні. Житницький з дітьми ночував в іншому крилі. У покої опівнічники запалили свічку, зробили на згадку костюмоване селфі і перебралися у звичний одяг. Однак настрій був пригнічений. Так чудово вибудований план порятунку національного пророка зазнав краху через характер Шевченка.

— От упертюх! — поправляв великі окуляри Роман Лук'янович. — Невже солдатчина йому миліша за мандрівку в часі? Затьмарення розуму і занепад волі!

— Характер у нього і справді заклятущий! — погодився Афанасьєв. — Як упреться, то й возом не зрушиш.

— А може, воно й на краще? — зауважила Яна. — Половину своїх віршів Шевченко написав після арешту. А ще й додайте до цього вісім повістей, щоденник. А тепер уявіть, що ми б його забрали до нас? Тоді Україна втратила би половину спадщини Кобзаря. На чому би формувалися всі наступні покоління українців?

— Ай справді... — пощипав вуса Ромашка. — Видно, воно так задумано на небесах. Ми зробили все, що в наших силах, але обставини виявилися сильнішими за нас.

Знадвору почулися стишені голоси, і хтось гучно шарпнув дубову браму, яку вони зачинили на засув.

— Кого ще лиха принесла? — визирнув Афанасьєв з-за фіранки на вулицю і зблід. — Поліція!

— Це, напевно, ті, що хотіли нас піймати у відділку. Хтось нас весь час здає! — стривожився Ромашка.

Поліція постукала в їхню шибку, бо вона виходила якраз на вулицю. Всі перезирнулися і завмерли. Першим бажанням було загасити свічку і зробити вигляд, що тут давно сплять. Але це виглядало би подитячому.

Роман Лук'янович кивнув Афанасьєву, аби той підійшов до вікна, а сам, узявши Яся та Яну за руки, потроху скрадався до кімнати Сажина.

— Затримайте їх якомога довше! — благально прошепотів він літераторові, тихо відчиняючи двері. Звідтам долинало гучне хропіння.

Першим у крісло-гойдалку сів Ясь. Цього разу він навіть не сперечався, бо всі розуміли критичність ситуації. Школяр упівголоса мовив: «Свято наближається!» і прокрутився з кріслом довкола осі. Яна з Романом Лук'яновичем напружено за ним спостерігали, розуміючи, що від успішної телепортації залежить їхня доля.

— А в чому справа? — почули вони із сусідньої кімнати м'який баритон Афанасьєва.

— Ми хочемо зайти до будинку, — сердито відповів рипучий голос знадвору.

— Але в нас уже всі сплять. Тут троє дітей. Я засидівся за книжками.

Тим часом директор музею посадив у крісло завідувачку фондів, сторожко озираючись на канапу, де спав Сажин. Той чомусь перестав хропти. Яна заплющила очі і, склавши молитовно долоні, проказала упівголоса: «Свято наближається!»

— Чорт забирай, ви бажаєте, аби ми увірвалися силою? — гнівався під вікном широкоплечий унтер.

— Я тут не господар! — виправдовувався Афанасьєв. — Лише квартирант. Треба запитати власника будинку!

На підтвердження його слів почувся рух і в кімнатах Житницького. Господар запалював великий свічник, щось говорив дітям. Відчинилися бокові двері, і з дитячого покою до кімнати Сажина прошмигнула мишкою мала Марійка. Вона встигла побачити, як крісло-гойдалка з дядьком Романом крутнулося довкола осі. Коли ж воно зупинилося, то було порожнє. Розпелехана зі сну дівчинка завмерла з широко розплющеними очима.

Житницький із великим свічником в руці почовгав відкривати ворота поліцейським. Переляканий і блідий Афанасьєв у накинутому поверх вбрання халаті нарешті вийшов з кімнати Шевченка. Його очі бігали по всіх закутках, але прибульців у покої Сажина не було.

«Невже вони повернулися в майбутнє? — замислився він. — А мене, виходить, так і не взяли... Прокляття! А так все гарно складалося... Чому я такий непутящий? Хоча — ні, вони обіцяли, що я буду відомим і через двісті років. Вийдуть дев'ять томів моїх творів. Так, вище носа, Афанасьєв! Ні, від сьогодні — Афанасьєв-Чужбинський! Саме під таким прізвищем мене пам'ятатимуть нащадки.

Що ж, до побачення, маленькі пройдисвіти! Допомігши вам, я, можливо, спробував зробити своє життя достойнішим. А може, до зустрічі?»

У поета аж тенькнуло в грудях, коли він згадав симпатичну прибулицю у сірій шалі. Її незвична врода справила на нього магічне враження. А коротка зачіска вбила наповал. Як це сміливо і до лиця! Чому у нас так не носять?

Невже вони більше не побачаться з цією кралею? А він уже почав писати вірша про те, як панна Яна мило відгортає за вушко неслухняне пасемце, що раз у раз падало на бездонні смарагдові очі.

У кріслі-гойдалці Афанасьєв помітив зіщулену Марійку у довгій нічній сорочці. Вона чомусь щасливо всміхалася.

— До зустрічі, ельфи! — прошепотіла загадково дівчинка і підібгала босі ніжки під себе.

РОЗДІЛ 17

Мандрівники в часі повернулися, але почали готуватися до нової пригоди...

У повісті «Врятувати Тараса Шевченка» зображено перетин двох світів – XXI і XIX ст. Олександр Гаврош в одному з інтерв'ю зізнався, що хотів розповісти сучасним дітям про життя Тараса Шевченка нетрадиційно, не так, як у школі. Завдяки повісті діти мають змогу взяти участь у своєрідному літературному квесті та краще пізнати київський період Тарас Шевченка.

Повість пригодницька, але містить пізнавальний матеріал про геніального поета і художника Тараса Шевченка, його оточення та Київ 1847 року.

5. Відшукайте на google-карті місця та архітектурні пам'ятки, згадані в повісті. Прокладіть маршрут пригод героїв твору в XIX столітті.

6. Що реальне, а що фантастичне в повісті?

7. Чому Олександр Гаврош використовує прийом мандрівки в часі в минуле?

8. Пригадайте визначення детективу (за потреби зверніться до словника). Доведіть, що повість «Врятувати Тараса Шевченка» має ознаки детективу.

9. Які історичні постаті зображено в повісті?

10. Випишіть у два стовпчики персонажів твору: а) історичні постаті; б) вигадані персонажі. За потреби скористайтеся інформацією на плашках у тексті.

11. Які риси характеру притаманні Афанасьєву та Тарасові Шевченку в повісті?

12. Яких людей уособлює образ Писарєва? Наведіть дві цитати на користь думки, що автор зневажливо ставиться до свого героя.

13. Чи можна ототожнювати історичну постать з художнім образом? Чому?

14. Сформулюйте тему та ідею повісті. Назвіть проблеми, порушені у творі.

15. Робота в групах. Перекажіть сюжет твору від імені: а) Тараса Шевченка; б) Афанасьєва; в) Писарєва; г) директора музею; ґ) сина директора музею.

16. Визначте основні частини сюжету твору. Який епізод можна вважати кульмінацією повісті? Чому?

17. Наведіть приклади елементів композиції твору — сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) та позасюжетних елементів (портрет, пейзаж, інтер'єр).

18. Складіть у зошиті таблицю «Проблематика твору «Врятувати Тараса Шевченка»» (з двох стовпців), зазначивши образи, через які розкрито відповідні проблеми (сміливість і слабкодухість, батьки і діти, дружба і зрада, вірність переконанням, відповідальність за власні вчинки).

19. Робота в групах. Створіть літературний (цитатний) диктант «Упізнай героя / героїню за цитатою». Об'єднайтеся в групи по 4–5 осіб.
Утворіть спільний документ для роботи — це може бути електронний документ чи ватман, на який прикріпите цитати.
Кожен учасник групи виписує з тексту по дві цитати, додає їх у спільний файл. Так утвориться літературний диктант. Також створіть файл чи аркуш із відповідями. Обміняйтеся з іншими групами матеріалами й виконайте їхнє завдання та поверніть свою роботу для перевірки.

20. Складіть ментальну карту «Історичні постаті в повісті Олександра Гавроша «Врятувати Тараса Шевченка».

21. Напишіть розділ-продовження пригод Попадинця Романа Лук'яновича та його сина Яся.

22. Перейдіть за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/NeBkr9g8 і виконайте інтерактивну вправу.

Драматургія XIX століття

- **Григорій Квітка-Основ'яненко.** «Сватання на Гончарівці» *(скорочено)*
- **Михайло Старицький.** «За двома зайцями» *(скорочено)*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- **Тарас Шевченко.** «Назар Стодоля»
- **Іван Карпенко-Карий.** «Сто тисяч»
- **Збірка п'єс сучасних драматургів.** «Дощ в акваріумах площ»

«Різні по вдачі — міцні на любов».

Кераміка. Твори митця художньої кераміки Радислава Швеця

ДРАМАТУРГІЯ XIX СТОЛІТТЯ

Завдання театру — не залишати
людину порожньою.
В'ячеслав Довженко

Драматургія (грецьк. dramatıurgia) — «драма» в широкому значенні слова, або ж сукупність драматичних творів певного письменника (наприклад, «драматургія Григорія Квітки-Основ'яненка»), певної літератури («українська драматургія»), певної доби («драматургія романтизму»).

Термін «драматургія» вживають і для означення сюжетно-образного втілення театральної вистави, здійсненої режисером, чи кіносценарію.

Театральні вистави були започатковані в Давній Греції. Їх ставили на честь бога родючості та виноградництва Діоніса. Творчі українці також майстри театральних постановок (наприклад, виконання обрядових пісень, вертеп). Згодом професійні актори грали на сцені персонажів п'єс, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Григорія Квітки-Основ'яненка, Михайла Старицького та ін.

Так, як усе циклічно відбувається в природі, так і відтворюється в драматичних формах: сум, жалоба, похмурість, холод — трагедія, а радощі з приводу воскресіння, пробудження природи — комедія.

Трагедія (грец. tragōedia, буквально: «пісня цапів») — один із жанрів драми, твір, який ґрунтується на якихось гострих, непримиренних конфліктах, що зазвичай призводять до загибелі персонажів.

Найвідомішими давньогрецькими трагіками були Есхіл, Софокл і Еврипід. Згодом надзвичайної популярності набули, до прикладу, трагедії англійця Вільяма Шекспіра: «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Король Лір», «Отелло», «Макбет» та ін.

Комедія (від грец. *komodia*, від *komos* — «весела процесія» і *ode* — «пісня») — один з видів драми, який створює такі життєві ситуації та характери, що викликають сміх. Засобами викриття є сатира, карикатура, буфонада, гротеск, іронія, сарказм, гумор.

Комедія зазвичай висміює негативні суспільні та побутові явища, людські вади. Наприклад, у комедії «Сватання на Гончарівці» Григорія Квітки-Основ'яненка засуджено надмірне прагнення до збагачення будь-яким шляхом (батьки ладні віддати доньку Уляну за недоумкуватого Стецька лише через те, що його батько заможний).

Театр (від фр. *théâtre* < грец. θέατρον — «місце видовища») — вид сценічного мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами, а також установа, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів; приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави.

Театр як мистецтво називають також і **театральним мистецтвом**, а науку, що вивчає теорію та практику театрального мистецтва, — **театрознавством**. Окрім театрів, ролі в яких виконують безпосередньо актори, є театр ляльок, де головні герої — театральні ляльки, якими керують і які не є іграшками в прямому розумінні.

Мелодрама — драматургійний жанр, для якого характерні перебільшені драматичні ефекти та моралізація; твір цього жанру.

Драми Михайла Старицького (1840–1904) характеризуються контрастими ситуаціями, піднесеними монологами, ефектними сценами, як у мелодрамах.

Цікавим жанровим комедійним різновидом XIX ст. був **водевіль** — легка сентиментальна комедія зі співами. В основі водевілю лежить інтрига, анекдотичний сюжет із несподіваною розв'язкою, музикою і танцями.

І хоча царські укази XIX століття забороняли українську мову й національний театр, завдяки наполегливості українських митців українська драматургія розвивалася.

У другій половині XIX ст. в Україні активно діють театральні гуртки і трупи в Полтаві та Чернігові, у Єлисаветграді, Києві та Харкові. А зародженню першого українського професійного театру — театру корифеїв — сприяла активність гастролей західноукраїнськими містами: Коломиєю, Станіславом (тепер — Івано-Франківськ), Чернівцями театру «Руська бесіда» (Львів, засновник Юліан Лаврінський).

Трупа Марка Кропивницького

Актор Марко Кропивницький входив до складу театру корифеїв, працював не лише актором, а й режисером, поставив театр на реалістичну основу. Після повернення на Наддніпрянщину він відіграв важливу роль у становленні театру корифеїв, біля витоків якого стояли також Микола Лисенко, Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий.

Театр корифеїв — перший український професійний театр. Його виникнення — заявка зрілості української культури.

ГРИГО́РІЙ КВІ́ТКА-ОСНОВ'Я́НЕНКО (1778 – 1843)

Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу...
Тарас Шевченко

Так Кобзар звертався до Григорія Квітки-Основ'яненка, *зачинателя і першого класика художньої прози*, називаючи його другом і батьком.

Григорій Квітка-Основ'яненко був представником дворянського роду козачого старшинського походження. Члени роду Квітки обіймали посади полковників різних слобідських полків і мали стосунок до заснування міста Харкова, брали активну участь у державному, громадському, релігійному та культурному житті міста.

Зображення герба роду Квітки

Григорій Квітка народився 29 листопада 1778 року у дворянській родині в слободі Основа поблизу Харкова. Звідси його літературний псевдонім — Основ'яненко. Письменник прожив усе життя в Харкові.

Він мав музичний хист: грав на флейті та фортепіано.

У 1793–1797 рр. Григорій Квітка перебував на військовій службі, а в 1804–1805 рр. упродовж кількох місяців прислуговував у монастирі. Саме філософ Григорій Сковорода, який був добре знайомий із родиною Квіток, умовив майбутнього письменника йти в ченці.

Перейдіть за покликанням або відскануйте QR-код і дізнайтеся більше про письменника

https://cutt.ly/XePm8v54.

Чи граєте ви на музичних інструментах? Яких саме?

Чи подобаються вам ці заняття?

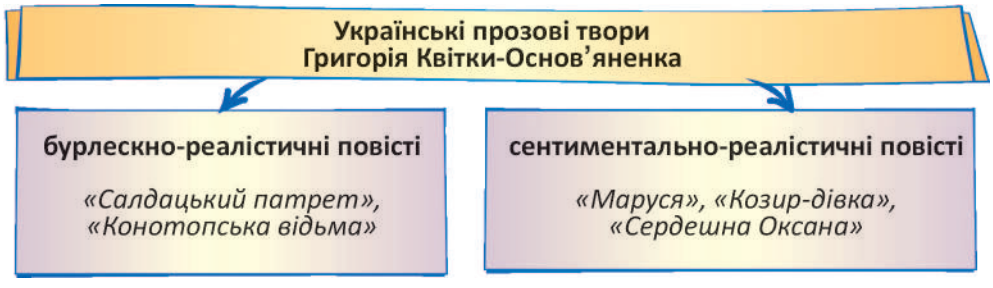
Квітка вів активну культурну та громадську діяльність. У 1812 р. Григорій Квітка очолив Харківський театр, брав участь у заснуванні інституту шляхетних панянок. Через такі суперечливі шукання письменника вважали диваком. Саме з його ініціативи в Харкові започаткували приватний театр, у якому Квітка був і режисером, і директором. Цього ж року Григорій організував благодійне товариство і взяв участь у відкритті інституту шляхетних панянок, на утримання якого сам пожертвував багато грошей.

У 1833 р. в Харкові з ініціативи письменника було відкрито губернську бібліотеку. Проте його діяльність не обмежувалася лише рідним містом: Григорій Федорович заснував кадетський корпус у Полтаві.

У Харкові Квітка став дуже впливовою людиною. Він багато зробив для розвитку міста як культурного центру. Окрім благодійницької та просвітницької діяльності, Григорій багато часу приділяв громадським і державним справам: був суддею, головував у палаті карного суду.

Письменник вважав, що суспільство можна вдосконалити завдяки реформам та впливу на нього засобами літературного та театрального мистецтва. Він виступав з пропагандою народної теми в літературі.

На початку 30-х років XIX ст. Григорій Квітка почав писати українською мовою. Усі його твори сповнені любові до земляків, у них багато гумору, незлої сатири. Письменник щиро вважав, що ідеальні герої є в реальному житті. Спираючись на літературну традицію, започатковану Іваном Котляревським, народну пісенність і гумор, Григорій Квітка написав українською комедії, які й досі популярні, — «Сватання на Гончарівці» (1835), «Шельменко-денщик» (1835), «Бой-жінка» (1840).

Парк імені Григорія Квітки-Основ'яненка

Коли Григорій Квітка знайшов своє покликання, йому було вже 40 років, і наступні 25 років він поєднував службову діяльність (предводителя дворян, голови цивільного суду) із літературною. Науковці обрали Григорія Квітку-Основ'яненка членом королівського Товариства антикваріїв (археології) Півночі (Копенгаген).

У червні 1843 р. Квітка захворів на запалення легень.

Помер Григорій Федорович 8 (20) серпня 1843 р. у своєму маєтку в Основі, у якому провів майже все життя. На похорон письменника зібралось все місто.

Там, де раніше був маєток, засновано парк на честь письменника.

СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ

Опера в трьох діях

Дійові особи:

Прокіп Шкурат — житель Залопані.
Одарка — його жінка.
Уляна — дочка їхня.
Олексій — селяни дідича[1].
Павло Кандзюба — житель із Захаркова.
Стецько — син його.
Осип Скорик — солдат у відставці.
Тиміш — житель Заіковки.
Дівчата, подруги Уляни

Дія відбувається в Гончарівці.

[1] *Дідич* — у XIV–XIX ст. титул спадкового власника певного маєтку, уділу, землі тощо, який володів нею дякуючи спадковому праву (вотчина).
[2] *Йти на вóльну* — відвідувати шинок.
[3] *Притягти за пáтли вп'ять* — притягнути за волосся вкотре.
Читаючи твір, випишіть фразеологізми, пояснюючи, що вони означають.

ДІЯ ПЕРША

Вулиця у Гончарівці. Удалечині видно Холодну гору.

Ява перша

Прокіп *(виходить із свого подвір'я без поясу і шапки, свиту несе через плече і співає).*

Спить жінка, не чує, Я тим часом одягнуся.
Що мужик її мандрує. Та на вольну заберуся[2],
Спи, жінко, спи! А ти, жінко, спи!

(Крадеться через театр).

Одарка *(виходить із хати).* А куди-то вже потяг, йолопе? Чи то вп'ять на вольну? Вернися лишень сюди!

Прокіп *(незадоволено, у сторону).* От чортова доглядачка! Таки і вздріла! Чого там вертатися? Ніколи!

Одарка. Яке там ніколи припало? Вернися, бузовіре! Вернись, кажу тобі, вернись! Чи хоч, щоб за патли вп'ять притягла[3]? Вернись, вернись!..

Ява друга

До Одарки й Прокопа приходить Кандзюба. Кандзюба пропонує Одарці стати сватами: його син хоч і дурний, зате заможний.

Ява третя

Одарка та Уляна повертаються з базару. Уляна хвалиться новою хусткою. Одарка запитує, для чого тій хустка.

Уляна признається мамі, що кохає Олексія, коваля.

Одарка. Та що се ти узяла у голову? Чи він же тобі рівня? Правда, він парень добрий, коваль мудрий, усячину зробить, не п'є, з бурлаками не гуля, протів мене звичайний; усе правда. Так що ж? Кріпак!

Уляна. Що нужди, мамо, що кріпак. Пани у нього добрі, про них усюди така чутка іде...

Одарка. А того і не подумаєш, як тебе поженуть на панщину?.. Ох, мені лихо! Мою Улясю та на панщину!

Уляна. А чим панщина страшна? Так зате не знатимемо ні подушних, ні десятських, ні хвонарних; усе то пани за своїх людей платять. Та і на мойці — чи мало там панських? Так усі-то, крий боже, як то хвалюються, що як добре за панами жити!

Одарка. Та вже ж, Улясю, як собі хоч, а я тобі мати, так я тобі скажу: скоріш в мене на долоні волосся виросте, чим я віддам тебе за Олексія. Та вже тут нічого патякати: я вже старому Кандзюбі казала, щоб сьогодні і старостів присилали.

Пригадайте, як у драматичному творі називають розмову двох осіб. А однієї? Зачитайте виділені рядки вголос інтонаційно. Які почуття Уляни вони передають?

Уляна. Ох, мені лихо! Сьогодні?..

Одарка. Сьогодні, сьогодні. Чого тут відкладати? Постій же, доню, тут; Стецько прийде, та й поговорите собі любенько; а ти не безумствуй, будь до нього приязна...

Уляна. Об чім з таким дурнем і говорити? Я не вмію...

Одарка. Потурай! Дівка з парубком аби б зійшлись, а то найдуть, об чім говорити, а часом і мовчки ще й лучче подружать; я се добре знаю. Посидь же за воротами, а я піду лагодити обідати.

Уляна *(одна)*. **Так такая-то моя доленька нещасливая? Так такому-то дурневі достанеться орудувати надо мною? Так такий-то йолоп наругається над моєю русою косою? Що мені у його багатстві? Казала ж наша паламарка: через золото, каже, сльози ллються. Наварю і борщу, і усякої страви, та як воно буде розведено моїми слізоньками, чи піде ж у душу? Буде і одежа хороша, і постіль біла, та коли стіна німа, з ким буду розмовляти, у кого порадоньку узяти? З Олексієм пішла б на край світа, старцевому сухареві буду рада, з калюжі водиці нап'юся, аби б він, мій милий, мій голубонько сизий, мій Олексієчко, мені подав! Коли ж горе і біда постигне, то аби б він був біля мого серденька, він не дасть мені сплакнути; а як приголубить мене, то і усю бідоньку забуду.** *(Розглядає куплену хустку).*

Ява четверта

Уляна та Стецько йдуть швиденько. Стецько із розкритим ротом, розмахує руками...

Стецько. Та й патлата! *(сміється голосно).* А що в вас варили?

Уляна *(стоїть, не звертаючи на нього уваги)*. Нічого!

Стецько. Ну!.. ну!.. а тепер... що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що? Нічого.

Стецько. Брешеш-бо, як нічого! Батько казав, розпитай її обо всім. А чорт її зна, об чім її розпитувати! Я усе позабував.

Уляна. Так піди до батька та і розпитай, коли позабував єси!

Стецько. Так він-бо добре казав, не іди, каже-говорить, від неї, поки обо всім не домовишся.

Уляна. Ні об чім нам домовлятися.

Стецько. Як ні об чім, коли вже ти за мене ідеш?

Уляна. Ні, голубчику, сього ніколи не буде.

Стецько. А чом не буде?

Уляна. Тим, що я за тебе не піду.

Стецько. А чом не підеш?

Уляна. Тим, що не хочу.

Стецько. Та чому не хочеш?

Уляна. А не хочу — тим, що не хочу.

Стецько. Ну, тепер твоя правда. А батько казав, що ти підеш.

Уляна. Не піду.

Стецько. Ну, а батько казав: не потурай їй, поженихайся, та пісеньки заспівай, то вона і піде. От я і заспіваю:

На курочці пір'ячко рябоє;
Любимося, серденько, обоє.
Диб, диб на село,
Кив, морг на нього.
Я не дівка його.
Не піду я за нього.
Ой полола дівчина пастернак
Та сколола ніженьку на будяк.
Диб, диб на село... и проч.
Не так болить ніженька з будяка,
Ой як болить серденько від дяка.
Диб, диб... и проч.
Ой, чия ти, дівчино, чия ти?
Чи ти вийдеш на вулицю гуляти?
Диб, диб... и проч.

А що? чи хороша моя пісня?

Уляна. Така точнісінько, як ти, що нічого і не второпаєш. Ось слухай, яку я тобі заспіваю. *(Співає)*.

Багато висловів Стецька стали крилатими. Їх уживають, коли хочуть висміяти егоїстичну людину.

Любо слухати, як розмовляють між собою закохані Уляна й Олексій або навіть коли сваряться Одарка й Прокіп.

А от щодо мови Скорика, то це суржик, московська мова, якою засмічували українську.

Чи зрозумілі для вас слова пісні Стецька? У чому її абсурдність?

Як реагує на цю пісню Уляна?

Яка роль пісень у творі загалом?

Ява п'ята

Ті ж і Олексій. Підслуховує.

Стецько. Оце ж увечері і старостів пришлемо. Чи присилать?

Уляна. Аякже? Присилай, присилай. *(В сторону)*. Побачиш, якого облизня піньмають.

Стецько. А піч колупатимеш[4]?

Уляна. Як-то вже не колупатиму? Оттак усю поковиряю. *(Дре йому по лиці).*

Олексій *(стає між Одаркою й Стецьком)*. Здорова, Уляно! Нехай тобі бог помага!

Уляна *(біжить до нього)*. А, мій Олексієчку! Де ти узявся?

Олексій *(відштовхує)*. Дурний, що і прийшов, не чув би об своїм нещасті.

Уляна. Ох, мені лихо! А що там за нещастя?

Олексій. Тобі лихо? Не знаю кому! Ох-ох-ох! От правда на світі! Здоров, Степане! Поздоровляю тебе засватавшись!

Стецько. Спасибі.

Олексій. Так оце увечері до Уляни і за рушниками пришлеш?

Стецько. Пришлемо.

Олексій. Боже ж вам помагай!

Стецько. Спасибі.

Олексій. Прощай, Уляно!

Стецько. Іди здоров!

Уляна *(в сторону)*. О батечки! що робити? Він нічого не зна, сердиться і утіка, коли мені світ не милий. Як би його зупинити? *(Голосно).* Олексію!

Олексій *(в сторону)*. Схаменулась! Нехай покортить! *(Ніби не чує).*

Уляна. Олексію-бо!

Олексій *(зупиняється)*. А чого там?

Уляна. Чого-бо ти сердишся?

Олексій. Чи се ж таки правда, що ти ідеш за його?.. Уляно, Уляно! Як же мені не сердитись? Як мені стояти і слухати, що ти, забувши, як десять разів божилася, ген там, на Холодній горі, у ліску, як з тобою за горіхами ходили, що ні за кого не підеш, опріч мене, а тут при мені кажеш, щоб присилав за рушниками... Гріх тобі, Уляно! Занапастила ти мене! Я ж кажу: коли се правда, що ти ідеш за Стецька, що у посміх на увесь город за навіженного, за дурня...

Стецько. Брешеш, брешеш, брешеш! Оце вже, голубчику, брешеш! Тривай лишень: я ще не зовсім дурний, а батько каже, коли ще й він не бреше, що в мене не усі дома. Та дарма: хоч би і дурний, так хіба не можу женитися? Тут не розуму треба; я вже знаю.

Олексій. Так що ж у тім, що оженишся, та як не вмітимеш жінку утримувати? Треба її годувати. Ніякої худоби не стане, коли не будеш сам робити! А вмієш ти що робити?

Стецько. Робити, пожалуй, вмію, так талану[5] щось нема. Раз батько таки протурив мене на тік. Дарма, я і пішов, узяв ціп і молотю з дядьком Панасом, а він ще, братику, лисіший, чим мій батько. Я чи вдарив раз по снопові, чи ні, а його як учищу, замість снопа та по лисині, а він як гепне об землю, так сторчака і дав! *(Сміється).* А я собі: ких, ких, ких! кишки порвав регочачись. Годі після того часу молотити! Батько сказав: нема талану, лучче чумакувати та у дорогу ходити.

[4] *Колупати піч* — ніяковіти.

[5] *Талáн* — доля людини. Не плутайте із словом «талант» — здібності.

Пригадайте, як називають слова, які звучать майже однаково, але мають різне значення.

Олексій. Ходив же ти у дорогу?
Стецько. Ходив.
Олексій. А куди?
Стецько. З хурою, до моря.
Олексій. До якого місця?
Стецько. Аж до Основи.
Олексій *(сміється).* Крий боже, як далеко! Аж дві верстви!
Уляна. О, щоб тебе, Стецю! і мене розсмішив...
Олексій. Через що тебе не прийняли у салдати?
Стецько. Та так, біда сталася: не зумів пальців перелічити. *(Перебирає пальці).* Та й до біса ж їх на руках: Станеш їх лічити, та так один одного і попережа. Ось бач! На якого гаспида так багацько пальців? Еге? А я знаю. Ось, бач, Уляно! Як би ти з одним пальцем та зложила собі дулю? Еге! Не можна-бо, хоч як, та не можна.
Одарка Уляно, Уляно! А іди обідати!
Уляна. Зараз, мамо, прийду.
Одарка. Коли Стецько тут, клич і його.
Стецько. Ось-осьдечки я. Обідати? Зараз. Що то вже я люблю обідати! Я б і вдень і вночі усе б обідав. *(Іде в двір).*
Олексій. Що, Уляно, чула? От за якого дурня ідеш!
Уляна. Чи я ж сама за нього іду, чи що?
Олексій. А як же? Коли і за рушниками веліла присилати? Прощай, Уляно! Бог з тобою! Тільки мене і бачила. Сам собі смерть заподію.
Уляна. Олексієчку, мій голубчику! І я без тебе не хочу на білім світі жити! Не вмирай без мене, озьми і мене з собою! Не покинь сиротинкою!
Олексій *(стоїть і не обнімає її).* Так се правда? Де ж твоя божба, Уляно? Тяжко моєму серцю, коли вже й ти не держиш правди і міняєш того, хто тебе любив, від щирого серця... дуже, дуже любив... і міняєш на кого? Не боїшся ж ти бога, га?
Уляна *(обнімає його).* Бога я боюсь, люблю тебе, мій лебедику, мій сизий голубоньку; чає від часу більш люблю, чим уперш на вулиці зійшлися. Не покинула б я тебе нізащо на світі; що ж будеш робити? Не моя воленька: мати силує!
Олексій. Ти ж їй казала, що мене любиш?
Уляна. Казала усе: що не хочу за Стецька, казала, що коли не за тебе, то й ні за кого не піду; так і говорити не дає. Та вже ж: на усе піду, а за Стецьком не буду. Приголуб же мене у останній разочок! *(Обнімаються).* Умру без тебе, Олексію!
Олексій. Собі я смерть заподію! *(Обнімаються).*
Стецько *(виходить із-за воріт).* Чи то тебе довго ждати? Вже й борщ поїли, і яловичину покришили, а вона і не іде. *(Побачив, що закохані обнімаються).* Бач, з ким тут, вона! Мати не збрехала, казала, що вона, мабуть, з Олексієм розмовля; а вона добре розмовля, що женихається! Іди ж, іди. Казала мати, що коли, каже, честю не послуха, то жени її у потилицю!

Багато населених пунктів, які були окремими, сьогодні приєднані до інших міст і сіл.

Поміркуйте і озвучте, що є причиною такого «злиття» міст-сіл.

ДІЯ ДРУГА

Та ж вулиця.

Ява перша

Скорик зачарований красою Захаркова і ввічливістю та добротою його мешканців. Він прибув у місто на прохання старого Кандзюби одружити дурного Стецька і заробити на тютюн.

Ява друга

Скорик й Олексій.

Чому Олексій сумний? У чому причина його переживань?

Олексій. Ходив, ходив — а все-таки не знайшов свого щастя. Був і на кладбищі, позавидував покійникам: їм-то ні печалі, ні воздиханія, як співають дяки. Лежать собі і вже ні об чім не думають; а наш братчик терпи! Думай собі та гадай, та нічого не видумаєш. *(Підходячи до подвір'я Прокопа).* Обіщала ж Уляна після обіда вийти; підожду, коли не збреше. Що ж їй скажу? Що ж я видумав? Нічого. Зійдемось, посумуємо, поплачемо... та й тільки; а увечері гаспидський Стецько буде хусткою вихвалятися!

Скорик *(упізнає його і говорить тихо).* Та он же Алексій! *(Йому).* Паслушай, маладец!

Олексій *(оглянувшись, до нього).* Га? Здрастуйте, господа служивий! *(Не звертаючи уваги, йде у двір).*

Скорик. Алексій! Ти меня і не познал?

Олексій *(підходить до нього і вдивляється).* Ні, щось не пізнаю. А відкіля ви?

Скорик. Та відтіля, відкіля і ви... Та што тут, нєгде дєтись: я Осип, дядюшка твой.

Олексій *(упізнав).* А! так і є. *(Обнімаються).* Здорові ж, дядюшка, були! Давно не бачив вас та й не пізнав.

Розмова Скорика й Олексія про родичів завершується тим, що Скорик повідомляє, що приїхав виконати обов'язки старости: засвати Стецька Кандзюбенка до дочки Прокопа Шкурата. Почувши це, Олексій просить дядька не йти сватати Уляну, бо між молодими людьми вже давно горить кохання.

Ява третя

Уляна, вийшовши на подвір'я і побачивши Скорика – затерпає.

Чому українець Скорик намагається розмовляти російською? Якими можуть бути причини?

Чи можна говорити про комплекс меншовартості в контексті цього образу? Думку доведіть.

Олексій. А іди, Улясю; а іди, галочко, сюди! Та не соромся. Се мій рідний дядюшка вернувся з походу. *(Приводить її до Скорика).* Ось розкажи йому, як ти мене любиш.

Уляна. Зділайте милость, уступітесь за мене, нещасную! Хотять мені світ зав'язати, хотять мене силою віддати за Стецька, за того дурного...

Скорик. Ах, ти, девушка, девушка! Повези тебя у Францію, так би там тебя назвали мамзель;

а у Туреччині — марушка. Я усе їх язики знаю. Ну, как тєбя аддать за Стецька, кагда ти любиш маво племянника!..

Уляна. Ох, батечку! Як ясе ви оце відгадали, що я його люблю?

Скорик *(хвастливо)*. Ну, да так; не усьо спраста. Ходили таки па паходам, видали свєту, та дешто і знаем. Ну, такти любиш єво?

Уляна *(стидливо)*. Мені стидно сказати! Адже ви знаєте?

Скорик. Ну, Алексій тебя любіт?

Уляна *(скоро)*. О! про його скажу: він мене любить так, що і сказати не можна, і каже, що краще мене нема ні меж селянами, ні меж городянами. Я б і про себе сказала б вам, як я його люблю, так не годиться про се розказувати. Я тільки матері сказала, що люблю його дуже-дуже і що краще його і у всім Захаркові нема. А вам сього не скажу.

Скорик. Што ж матушка? Каково чорта вона ретирується-та?

Уляна. Каже, що крепак. Боїться, щоб мене у селі не обіждали.

Скорик. Крепак? Та што ж за біда? Вана не хадила по свєту, так нічаво і не знаєт. А вот как я хадил па паходам, так видал, што і у Франції, і у Туреччині за памещиками крепакам житьйо доброе...

Олексій. Постарайтеся ж і об нас, дядюшка! Киньте Кандзюбенка, ходім до Шкуратки, та поговоріть, нехай не губить нас.

У розмові Скорик, Уляна й Олексій доходять висновку, що треба щось придумати, аби не допустити шлюбу Уляни й Стецька.

Ява четверта

Олексій просить Стецька не женитися на Уляні. На що той відповідає, що така воля батька, та й де зараз кращу дівчину знайти...

Ява п'ята

Прокіп радіє такому зятю, як Стецько, бо може з ним ходити на вольну.

Ява шоста

Ті ж і Одарка.

Одарка. Чи се ж тобі, дівко, звичайно середу дня з парубком на вулиці стояти? Чи се тобі хіба вечір? Не вміла б де у куточку постояти, щоб ніхто і не бачив, а то і маяче усім у вічі, як та верства! Що люди скажуть?.. Та й тобі, Олексію, чого тут ханьки м'яти? Вже вона мов просватана; відрізана скибка. Шукай собі другу, а її вже не обдурюй.

Олексій. Ні, паньматко, ніколи я нікого не обдурював; не моя се натура, її ж я полюбив, от від макотруса буде другий год; та, правду тобі скажу, так її полюбив, що коли не віддасте за мене, то не знаю, як і на світі проживу. Одаріє! Не знаю, як вас по батюшці, паньматко! Згляньтесь на бога, не занапастіть моєй душі; кажу вам, що вмру або у салдати піду, коли її рішусь. Пожалійте мене, сироту: батька у мене нема, мати при старості, одна, нікому її, бідної, буде доглянути. Я буду тут-здесь на заробітках, а Уляна і господарюватиметь і стару матір доглядатиметь. Захочете і ви до нас перебратись? — найдемо куток, буде і хліба шматок. Буду на вас робляти, буду вас почитати і послухати як матір ріднесеньку. Худого

слова від мене не почуєте. Буде вам гарно в мене жити. Коли і було яке лихо, то усе позабуваєте, тільки віддайте за мене Уляну.

Одарка. Олексієчку, мій голубчику! Послухай же й мене, що й я тобі скажу. Я й сама тебе люблю, мов ріднесенького сина. Парень ти против мене звичайний, слухняний; що озьму у руки ту чаплію, що ти мені сковав, то зараз тебе і згадаю. Та як же за тебе віддати? Ти собі на лихо крепак! Та й за Кандзюбенка як не віддати? Хоч дурний — міри нема, так багатий, не узяв його чорт і з батьком. Сама собі господиня, свекрухи нема; у хороші походить і у волі поживе. Ні, не віддам з волі та у неволю.

Олексій. Та яка се неволя? То ви не буваєте по селам та й не знаєте, як тепер добре за панами жити! І казенні дівчата, аж вибрикуючи, ідуть у села за панських; одна одну попережа.

Одарка. Та воно, Олексійку, і правда твоя; чула і я дечогось про се багацько: ідуть і наші городяни за селян, та ще й за панських; та мені ось що: Кандзюбина худоба, а її до біса! Жалко, як достанеться кому другому, а не моїй дитині. Нехай вже, Олексію, так буде, як воно є. Ти з Уляною розійдись та приходь на весілля, буцімто нічого і не було.

Олексій *(тяжко вздихнувши)*. Ой паньматко, паньматко! Ти мене такими річами мов гарячою шиною у серце шпигаєш! Щоб я на весілля прийшов? Не хочу, не хочу!.. Не можу із собою зовладати, бо любов, як сон: ні заїси, ні зап'єш, коли кого нападе. Коли ж нема у вас жалю, піду прямо до свого барина, упаду у ноги і проситиму, щоб віддали у салдати, та й піду на край світа, у Туреччину, де дядько був.

Уляна *(плаче)*. Тогді, мамо, тільки ти мене і бачила!

***Дует* Уляна.**
Матусенько ріднесенька!
Зозуленька милесенька!
О що ж оце мені ти робиш?
За що мене нещасну топиш?

Олексій.
Не пий ти нашій крові!
Не розривай щирої любові!
Худобу всю мою озьми,
Без неї щасливі будем ми!

(Разом).
Нема біди, Дасть і радость,
Нема нужди, Дасть і щастя
Де щира любов. Нам вірна любов!

(Обнімаються. Одарка в стороні плаче).

Одарка *(підходить до доньки й заспокоює)*. Годі ж, Улясю, годі, моя доненько! Не розривай мого, серця! Іди у хату та вбирайся; вечір близенько, скоро старости прийдуть.

Олексій. Тривай, паньматко! Поки ще Уляна не заручилась, поки ще мені не гріх назвати її своєю, нехай ми попрощаємось, як довг велить. *(*Улясю! серденько, рибонько! Бачить бог, як тяжко мені на душі!.. Не можу тобі розказати, як надривається моє серце!.. Прощай... Улясю! *(Плаче, й Уляна гірко ридає)*. Прощай, моя зірочко!.. Нехай... тобі бог помога!.. Казав би я тобі — не забувай мене, так закон не велить; ти довжна любить і шанувать, кого тобі бог дасть. А об мені... і не спом'яни!.. Знаю; як ти мене любила, та знатиму, яково буде твоєму серцю жити з нелюбом. Не горюй, Уляно, та не вбивайся!.. Нехай я один за нас за двох буду горе пити!.. Нехай я один буду страждати!.. Коли ж почуєш, що була

війна, то й знай, що мене перша куля зведе з світу... Заплач нишком, та й... як собі хочеш. *(Тихо плаче і хоче її залишити).*

Уляна *(обнявши, стримує його)*. Олексієчку! Мій лебедику, мій соколику! На кого ж ти мене покидаєш?.. Чи так же я тебе любила, щоб пережила розлучення з тобою?.. Ще ти не далеко зайдеш від Захаркова, а мене приньме сира земля! Дойде сяя вісточка до тебе, мій Олексієчку! — не журись, поплач трошки, відпоминай ту, що тебе щиро до смерті любила, та і надійсь, що бог нас зведе на тім світі докупоньки. Прощай, Олексієчку, прощай!.. була твоя і буду твоєю! Ходім, мамо; робіть зо мною, що хочете; уже я не тутешня!..

Одарка *(плачучи)*. Світа не бачу за горючими слізоньками!.. Я ж кажу: коли б мені не Кандзюбова худоба, то я б і не подумала за того стидкого та бридкого Стецька віддати таке золото, як моя Уляна; та ба! *(Виходить).*

Подискутуйте на тему грошей.
Добре, коли грошей мало чи багато? Чи доречний баланс у цьому випадку? Чи справді гроші у світі вирішують усе?
Свої думки обґрунтуйте.

Олексій *(задумано)*. Усе то гроші, усе то гроші! Таки куди не подивись, усе вони на світі орудують! З грішми, що не задумай, так усе і уродиться! З грішми, хоч лежінь, кажуть трудящий; з грішми дурня, невігласа, і почитують і шанують лучче, чим доброго, розумного і роботящого. З грішми можна і бездільничать і других обдирать, та ще замість щоб такого у Сибір, так такому ще і кланяються. Та чого тут далеко ходити? З грішми от і Стецько шанується, мов чоловік; а він, по правді сказавши... що він? — Стецько!

ДІЯ ТРЕТЯ

Селянська хатина. По праву сторону — великий стіл, вкритий скатертиною. На столі — хліб. Навколо стола — лавки. Піч.

Ява перша

Прокіп лежить на лаві за столом і спить.

Одарка *(виходить і оворить за куліси)*. Гляди ж, Улясю-душко, не барись. Пов'язавши скиндячки, пришпили квітку з правого боку, щоб знати було, що молода, та й виходь піч колупати. Вже скоро і люди прийдуть... Та що ми без батька будемо робити? Хоч поганенький, та був; а теперички із-за свого та треба позичати. Де то він шляється?.. О, лиха моя година!

Ява друга

Ті ж і Олексій заходить сумний.

Одарка. Е! Се Олексій.

Олексій. Дай боже вечір добрий! Помагайбі вам на усе добре!

Прокіп *(поважно)* Спасибі.

Одарка. Просимо до господи. Сідай, Олексію, щоб, як кажуть, старости сідали. Ти таки прийшов до нас?

Олексій. Прийшов, тітко, коли не виженете. Знаєте, що я вам скажу: ходив собі по вулиці та ось що зомороковав. Не віддаєте Уляни? так і бить, бог з вами! Дядько каже: не тільки світа, що у вікні, не во гнів

вам сеє слово. Є дівчат по усьому світу; заплющившись, десяток нагарбаю. Невдаха женитись на Уляні — найду собі другу. А мені подозвольте подивитись, як люди сватаються; повчусь і собі.

Одарка. Добре се ти, Олексію, вигадав, що покинув за Уляною вбиватись, а теперечки і вона, побачивши твоє роздум'я, і сама схаменеться і полюбить Стецька. Посидь же з нами; казали дівчата — прийдуть на сватання, і музику достанемо, от і ти з ними потанцюєш і Уляні розвадиш.

Олексій. А де вона? Я б з нею поговорив і навів би її на розум.

Одарка. От там у кімнаті убирається. — Уляно! Уляно! А ходи вже сюди! *(Стукає тричі в двері).* Ох, мені лихо! Оце вже старости! Ти, Олексію, сядь тут окроме біля дверей; а ми, старий, з тобою, як голуб з голубкою. Еге! Уляно, Уляно! Іди піч колупай; старости вже прийшли. *(Стук у двері).* Та іди-бо; що ти не йдеш? От тут стій, та соромся, та почервоній-бо; бач, яка блідна, та ні на кого не дивись, усе колупай.

Уляна *(із сльозами).* Ох, боже мій — і Олексій тут!

Олексій *(підійшовши до неї, говорить тихо).* Мовчи та диш. Давай певно рушники, а з хусткою підожди, поки дядько-салдат навчить.

(Знову стук у двері)

Одарка *(усівшись біля чоловіка).* Ну, тепер зовсім. Починай, старий!

Прокіп *(поважно і голосно).* Коли добрі люди, та з добрим словом, то просимо до господи; а коли так собі, то вибачайте.

Ява третя

Скорик та Тиміш входять з палками; у першого під пахвою — хліб. Стецько в новій свиті і високих черевиках; заходячи в кімнату, не знімає шапки.

Скорик *(тихо Тимішу).* Ти ж, товаришу, как у паходах не бувал, света не видал и нечаво не знаєш, так у речах не суйся за умілими, а ожидай команди, та только подтакуй. Вот і увесь пароль. *(Стецьку тихо).* Та сніми ж шапку, новобранець!

Прокіп *(очень важно).* А що ви за люди, і відкіля бог приніс?

Скорик *(так же поважно).* Прежде усєво позвольте во фрунт стать і без темпов вам честь отдать, а просто покланитца и добрым словом прислужитца. Прежде паслушайте нас, а после уж будет от вас приказ. Кагда будет теє, так ми і онеє; когда ж наше слово не в прийом, так ми адретируємося і проч пайдьом. А што ми не дезертьори, і не марадьори, і без худої науки, так вот вам хлеб святой у руки. *(Подає хліб).* Пожалуйте.

Тиміш *(кланяється).* Так-таки, так.

Прокіп *(приймає хліб і цілує).* Хліб святий приньмаємо, а вас послухаємо; коли ж ваша річ не до діла, то не треба і вас, і вашого хліба. Сідайте, люди добрі; може, здалека ідете? А відкіля ви, панове, з якої землі?

Скорик. Ми з землі дальної. Кали слихали, аж з Франції.

Стецько. Вже й видно — москаль, зараз і збрехав. Ми притьмом з Захаркова *(Тиміш його стримує).*

Скорик розповідає всім, яка їхня місія щодо приходу в хату Прокопа.

Скорик. Тепер ми себе розсуждаем: певно, наша ні птиця, ні куниця, а красная дівиця, у вас у хаті, тут єйо і палучить желаем. А па євтой мові будьте усе здарови. Нашому слову канець, а ви дайте делу вінець.

Тиміш Так-таки, так.

Одарка *(Уляні, яка стоїть заворожено).* Колупай швидше піч, колупай!

Прокіп *(поважно).* Ось що ми зробимо: хліб святий приньмаємо, доброго слова не цураємось; а щоб ви нас не порочили, буцімто ми передержуємо куниці або красні дівиці, так ми вас пов'яжемо. Чи так, жінко?

Одарка *(весело і ласково).* Роби як знаєш. Ти батько і як скажеш, так і буде.

Прокіп. Еге! Дочко, а годі піч колупати, давай чим оцих хранцузів пов'язати.

Стецько *(налякався).* Ану, ну; до чого дійдеться, то я і навтікача.

Одарка *(підходячи до Уляни, весело).* Іди ж, іди. Чуєш, що батько велить? Може, нічого не придбала та вже і соромиться. Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, в'яжи ж хоч валом. А ке лишень, що в тебе там є? Та іди-бо; ще й опинається.

Скорик *(стримує Одарку).* Пастой! Кагда не знаете порядку, спрашуйте бувалих. Прежде надобно сполнить закон. Ми усьо знаем: видали, как єто делается і у Франції, і у Туреччинє... Вота што: садись, мать. А ти, девка, пакланися батюсьці і матусьці на-троєча, дякуй за хлєб, і соль, і за науку, і праси благаславения на добройо дело. Вот как усюда делаєтця.

Тиміш Так-таки, так.

Скорик *(Уляні).* Кланяйся ж у ноги, без темпов, по слову. *(Уляна заливається сльозами, кланяється в ноги три рази, а Скорик примовляє).* Раз, у другой, у третьой. Полно.

Прокіп *(коли вона йому кланяється).* Та буде ж, буде; та годі ж, годі. Давай швидче по чарці.

Скорик. Ну, тепер матусьці: раз, у другой, у третьей. Полно.

Уляна Ненечка моя ріднесенька! Лебідочко... перепілочко! У останній раз прошу тебе: не топи свого дитяти!.. Дай мені на світі пожити!..

(Олексій стоїть збоку і також плаче).

Одарка *(крізь сльози).* Годі ж, Улясю, годі, доненько! Устань же, кажу тобі. Сього вже не буде. Давай там, що є.*)*. Та кажу ж тобі, що давай. От тільки не винесеш, то я тебе зроду не била, а тут за патли потягну.

Тиміш. Так-таки, так.

Уляна *(у розпачі)* Боже мій милосердний! *(Іде і звертається до Олексія).* Тепер прощай на віки вічні! *(Виходить, заливаючись сльозами).*

Одарка. Дурна, дурна! Так і я не хотіла за свого Прокопа, на стіну лізла; а далі — й нічогісінько.

Стецько. Еге! Воно так: спершу не хоче, а далі і сама захоче.

(Уляна виносить два рушники для сватів).

Скорик *(взявши рушник, кланяється, тримаючи його в руках).* Спасіба батюсьці і матусьці, што свайо дитя рано будили і доброму делу учили.

Спасіба і маладой, што рано уставала, тонко пряла і харошеньки рушнички придбала!

Тиміш. Так-таки, так.

Скорик *(Тимішу)*. Ану, товаришу, зав'яжи мне, а я табе. *(Один одному зав'язують рушники через плече)*. Вот так: штоб не зводили на людей напраслини. Уперьод наука. Завсем — скачи, козак. А што ж? Делайте дело з канцом. Ми приведьонние, ми не стак віноваті, зв'яжіте і колонновожатаво.

Стецько. А князя і забули? Хоч би тобі на сміх чим-небудь оплутали.

Одарка. Давай же, Улясю, хустку молодому.

Прокіп. Ну-бо, ну-бо, мерщій; пора частувати.

Уляна Вже ж, матінко, що хоч роби зо мною: лай, бий, хоч до смерті вбий, а не дам нелюбу хустки!..

Одарка Та що се ти, Уляно? Чи на тебе біс напав? Кінчай діло, кажу тобі!

Уляна. З місця не піду, хоч вбий!

Стецько. Та чого ти їй у пику дивишся? За патли та в потилицю!

Тиміш. Так-таки, так.

Одарка *(сердячись)*. Та що се ти задумала? Як се можна хустки не давати? За якого ж ти гаспида рушники подавала? Та я з тебе дух виб'ю!.. Та я не подивлюсь, що ти молода...

Скорик *(піднімайтесь)*. Пастой, мать, це не просто. *(Дивиться в очі Уляні)*. Наслано, я вам гаварю, што наслано; та не побаїмся насипки, умеем і аталать... Пайдьом сюда, у куток. Не смей ніхто падхадить к нам. *(Відводить Уляну вбік. Після переговорів дівчина стає веселішою)*.

Одарка. Наслано! Ох, мені лихо! А хто б то і наслав? Чи не врагова Сосюрчиха? Так і є. Колись на базарі полаялись з нею, так і похвалилась: я тобі, каже, віддячу. А учора я і бачила, що усе округ двора сновала, чи збирала що, чи підкладала, а я й байдуже! От же таки і віддячила!

Стецько *(позіхає)*. Цур йому, сватанню: яке довге! Коли б швидше спати!

Уляна *(вислухавши все від Скорика — вибігає)*. Зараз, дядьку, зараз.

Скорик. Как рукой знял. Вибрикуючи пабєгла і зараз усьо принесьот...

Одарка. А що, пане старосто, якби я вас попросила: чи не можна що подіяти мому Прокопові? П'є непросипуще! Я б вам спасибі сказала.

Скорик *(підходить і дивиться в очі Прокопу)*. Дано, зразу вижу, што дано; та ста хто-то з умом і дав. Много минє будет мароки. Вота, каби его у службу, та до нашаво хвельтхвебеля, так тот би атучил. *(Сміється)*. Тот би без нагаворов, а просто, палочками; так би і глядеть на сивуху не стал. Тот-то служба святая. *(Співає)*.

Адначе не бойся, старой, не бойся; я пашутіл. Справимся і без палочок. Недаром хадили па Франції, па Туреччинє, завертали-ста: што-небудь да знаем. А вот што сделаем: даждьом маладика, так нада-те будет єво, как ястреба, три-девять зарей виводить, та кае-што па-французськи гаварйть, што знаем, а там падкурим та напоїм. *(Тимішу)*. Юк, мусье?

Тиміш. Так-таки, так.

Скорик. Ну, харашо, когда так; будеш дяковать.

(Уляна, весела, румяна, виносить щось прикрите шовковою хусткою і вручає Стецьку, кланяючись).

За звичаєм українців, дати гарбуза — означає відмовити нареченому у сватанні.

Стецько *(беручи, весело дякує батьку-матері)*. Спасибі матері... що вчила батька спати... та будила... прясти...

(Поки він говорив, Олексій зняв хустку із підноса. Усі побачили великого гарбуза. Стецько завмер. Уляна підбігає до Олексія).

Олексій. Тепер ти моя на віки вічні!

Уляна. Не покину тебе до смерти!

Одарка. Що се, що се таке? Що се?

Стецько *(закривши Олексія та Уляну, підносить їй до лиця гарбуза)*. Гарбуз! Хіба повилазило? Ось бач; хоч покуштуй!

Одарка Що се таке? Та се нас обморочено!

Олексій *(кидається до неї)*. Ні, матусенько, се не морока, се правда святая, хоч перехрестись. Таке моє щастя: мені досталася хустка, а урагу мому — гарбуз.

Стецько. Так поміняймось же.

Уляна *(до матері)*. Матусенько, моя ріднесенька! Божая воля на те, щоб я пожила ще на світі. Благослови ж мене і мого Олексія!

Стецько. Поблагослови їх оцим гарбузом по потилиці.

Одарка *(гнівно)*. Щоб я вас благословила? Нехай вас сей та той благословить. Не буде сього, не буде...

Тиміш. Так-таки, так.

Прокіп. Та ну-бо швидше благословляй; пора по чарці.

Одарка *(кричить)*. І ти, п'яниця, туди ж? Знай свою вольну, а у моє діло не мішайся; тебе не довго то й битиму. А вас от як благословляю: тебе, проклятий халахуре, волоцюго, поблагословлю тією чаплією, що мені на лихо скував... А тобі увесь гарбуз розтовчу об голову, усі патли тобі пообриваю, коси твої вирву, та таки з Стецьком і обвінчаю, обвінчаю, таки обвінчаю! А ти, пройдисвіте, вон з моєї хати! Подай лишень хустку сюди; подай, подай, подай... *(Хоче забрати хустку від Олексія).*

Скорик. Трррр! трррр! трррр! настоящий батальной огонь. Тепер пайдьом у сикурс на штики. *(Стає між Одаркою й Олексієм).* Послушай, паньматка, меня, бувалаво...

Одарка. Не хочу, не хочу нічого слухати...

Скорик. Та паслушай...

Одарка. Нехай віддасть хустку Кандзюбенку, а сам віється з хати і щоб мого двора й не знав!

Скорик *(притупнув ногою)*. Так цить же, кажу-гаварю табе. Зараз кабилою станеш, вот только скажу французское слово.

Одарка *(налякавшись, закриває рот)*. Ох, мені ж лихо! не буду ж, не буду!

Стецько *(з радістю)*. Ану, ну: зроби її кобилою; я ще не бачив, як чоловік звірякою перекидається. Так коли б ще заржала; то-то б сміху було.

Скорик *(Стецьку)*. Малчи і слушай камандних слов. Не бісись, Одарко, і поблагослови своїх дєтушок.

Одарка. Як собі хочете; біситись не буду і благословляти не хочу. Нехай віддасть хустку. Я в нього з горла видеру...

Скорик *(пригрозив йому)*. Смирно! — Ну, так во всех землях такой закон: каму дана хустка, тот і жених, каму паднесуть гарбуз, вот как би нашему Кандзюбенку, тот ступай вон. Єта ужо спаконвєку так, і закону переменіть не можно. А хто ад єтаво закону адступиться, таму грех смертельной и на скатину падьож будет.

Одарка. Та у нас ні волика, ні коровки. Усе мій старий попропивав...

Скорик. А миру хрестьянскаво не жалеєш? А што тогда скажеш, как у всьом светі повиздихає скатина? Так што табе тагда будет? Зараз тебя на абвахту та пад ваєнной суд.

Прокіп. А під суд як підложуть, так там і по-поворушитись не можна.

Стецько. Ану, ну; до чого-то воно дійдеться?

Скорик. Єто первое дело. А другую речь пагаваря: зачим не хочеш аддать дочки за Алексія? Парень важной, разумной, ремесной, да іщо і племенник мой.

Одарка. Так крепак...

Скорик ворожить для Одарки.

Скорик. Банжур, мадам Одаріє, снято! Ат каво прийшло, на таво найшло. Паздравляю, мадам Одаріє! не рябей! Вота, сматрітє усе у воду смєлаво: хоч би тебе адна скатинка, али коровка, али што-небудь із Кандзюбиной худоби. Нічаво нет; усьо пашло геть. Сматріт, сматріт!

Стецько *(внимуважно дивиться в миску)*. Хоч би тобі одна скотина; тільки сама моя пика зосталася.

Тиміш *(теж дивиться)*. Так-таки, так.

Одарка Чому ж там і зостатися, коли я сама бачила, як усе повиплигувало геть!

Скорик. От так же, Одаріє, повиплигует і уся худоба Кандзюбина з тваєй пам'яти, как ти ефтую воду вип'єш, п'ючи єйо каждоденно по напьорстку, натощака. Как воду кончиш, так і жалковать перестанеш. А наші молодиї, как будут любитця та, дружно жить, та не лінуючись работать, так і зберут іщо паболш, чим у Стецька. Да вот і я: ходил па Туреччинє па Франції, па Рассєї да і сабрал п'ятьдесят целкових; так па смерти маєй усьо запавєдаю Алексею; он меня і пахавает...

Стецько. Якби мені гроші віддав, я б тебе, урагового москаля, сього дня б у домовину. Вже я бачу, до чого воно іде.

Одарка. О, спасибі, пане старосто! Таки як руками зняв. Тепер не тільки що Стецька, та і усії його худоби нічогісінько не жалко. А Олексія вже полюбила, мов ріднесенького. Ходіте ж, діточки, сюди. *(Обнимає Олексія й Уляну.)* Будьте здорові, як вода, а багаті, як земля, а красиві, як весна!

Скорик Ура! наша взяла!

Стецько *(налякався від крику)*. Тю на твою голову. Ще й весілля не було, а він вже і гука. Оттака-то московська віра!

Скорик. Тепер, таваришу, падавай знак сюда. Спасіба ж вам, данове-сватове, за ваше паслушаніє і любов. Тепер нада-тє сполнить закон і канчать дело. Сідайте ж ви тут. А ми, таваришу, тут. А маладиї пастойте.

Стецько *(сідає біля старостів)*. А князь осьдечки сяде.

Скорик І нет, брат; уж не здивуй. Минулось твайо княжество! Али сядь себе, али вон пайди. Нуте ж, скажем законнойо слово: панове сватове!

Прокіп і Одарка *(разом)*. А ми раді слухати.

Скорик. Што ви жалали, то ми здєлали. А за сії речи дайте горілки гречи.

Одарка. Просимо на хліб, на сіль і на сватання!

Скорик. Вот тепер нада-тє садавитца по закону. Молодиї! Просимо на посад. Тут батюшка, а матушка здеся, штоб близько поратись. А ми, товаришу, здесь.

Прокіп. Та мерщій давайте отраву; пора по чарці.

Стецько. Бач, як попарувались! Я вже бачу, до чого воно дійдеться.

Одарка. Та сідай, Стецю, з нами, та й повечеряєш. А от скоро і дружечки прийдуть, то й потанцював би з ними.

Стецько *(співає)*.

Бодай не дождали,
Щоб я з вами їв!
А ось що скажу
Оттут вам усім:
Мати, ісказися,
Батько, подавись,
Жених, провалися,
Москаль, утопись.
Тепер же ти, Уляно,
Аж ось мене послухай:
Ой, плач тепер, небого,
Потилицю чухай.
Жених твій крепак
(Нехай йому болячка!),
Через нього і ти стала
Не хто, як крепачка.
Крепачка, крепачка,
Крепачка, крепачка,
Крепачка...

(Забирає шапку й гарбуз, виходить, повторюючи: кріпачка!).

(Одарка розставляє на столі тарілки).

Скорик *(ріже хліб)*. Вот тепер па трудах можно і порцію подавать.

Усі співають. До хати на вечерю знову повертається Стецько.

Фінал

Всі.

Поки добра на світі ждати,
Так нам оттут хіба дрімати?
Ану! почнем лишень гуляти!
Горілка є, музика гра.
Дівчата! Нуте танцювати!
Трара-рара, трара-рара.

(Усі танцюють).

П'єси Григорія Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик» і «Сватання на Гончарівці» до вподоби читачам більше, ніж його прозаїчні твори. Вони не сходять зі сцен українських театрів.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ

Нація, яка хоче мати власне майбутнє, має шанувати своє минуле. Прадід автора «Сватання на Гончарівці» був одним із тих українських козаків, які закладали основи сучасного Харкова. До речі, про «основи»: як вам уже відомо, село, де народився Григорій Квітка, так і називалося — Основа. Тож недарма він обрав собі псевдонім «Грицько Основ'яненко», і тепер знаний як Григорій Квітка-Основ'яненко.

Письменник добре розумів важливість історичної пам'яті народу, яка фіксується зокрема в топонімах. Недаремно його не влаштувала перша назва комедії — «Сватання» (1836). Відтак твір виходив під назвою «Сватання на Гончарівці».

Гончарівка — це місцина неподалік Харкова, яка нині вже стала його районом, як сусідня слобода *Залопань* («за річкою Лопань»), де мешкала родина Шкуратів (Прокіп, Одарка й Уляна). На час дії комедії Залопань уже злилася з Гончарівкою, тому твір і називається не «Сватання на Залопані», а саме «Сватання на Гончарівці». Але в тексті ще часто згадуються «Залопань» та «залопанці», що може збити непідготовленого читача з пантелику. А наречений-невдаха Стецько Канзюба разом із батьком мешкали в іншій приміській території (слободі) — *Захаркові* («за рікою Харків»). Зараз і Залопань, і Захарків увійшли до міста Харків.

На жаль, у деяких джерелах іноді наявні фактичні помилки. Так, можна прочитати, що Кандзюби, мовляв, були «із-за Харкова» або навіть «із Харкова». Це спотворює не лише історичну правду, а й саму логіку твору. Адже головним «козирем» нерозумного Стецька була величезна кількість худоби, якою володів його батько і якої не можна (чи не зручно) було би тримати в межах міста.

Але важливіше те, що Григорій Квітка-Основ'яненко засвідчив у тексті саме українське (а не московитське, як дехто хотів би довести) походження не лише міста Харків, а й усієї Слобожанщини (сучасної Харківщини), яка є надійним форпостом України на її східних кордонах.

1. Чи вдалою є назва твору? Поясніть.

2. Яку роль виконують у творі пісні?

3. Як ви оцінюєте вибір Уляни? Обґрунтуйте свою думку.

4. Чи був якийсь інший вихід із ситуації, що склалася? Чому?

5. Оформте інфографіку з характеристиками дійових осіб комедії.

6. Які особливості романтизму та реалізму наявні у творі?

7. Випишіть особливості комедії. Доведіть, що «Сватання на Гончарівці» комедія.

8. Розіграйте комічні сцени драматичного твору Григорія Квітки-Основ'яненка.

9. Поміркуйте над думками Олеся Гончара про Григорія Квітку-Основ'яненка й оформте три тези, які б розкривали внесок письменника в літературний процес України XIX ст.

«Внесок Г. Квітки-Основ'яненка в літературний процес вагомий і різнобічний. Видатний прозаїк і драматург широко відкрив двері у велику літературу. Ним були закладені основи нової української прози, введені жанри повісті, оповідання, соціально-побутові комедії.

Письменник розробив і утвердив в українській літературі принципи просвітительського реалізму, який у 30-х роках XIX ст. став в Україні провідним творчим методом і літературним напрямом. Проза і драматургія письменника мала велике значення для утвердження статусу української літератури серед інших літератур».

10. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на с. 265. Перегляньте телевізійний фільм «Сватання на Гончарівці» (режисер Ігор Земгало). Порівняйте кіно- й літературну версії.

11. Виконайте інтерактивне завдання за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/zeBktR7b .

МИХА́ЙЛО СТАРИ́ЦЬКИЙ (1839 – 1904)

Живеш в Україні,
то знай її мову!
Михайло Старицький

Михайло Старицький народився на Черкащині. Рано залишився без батьків, отож його виховував дядько по матері з родини Лисенків.

Удома в Лисенків була велика бібліотека. Закоханий у козацьку історію, Михайло знав багато дум і старовинних пісень, які виконував у супроводі бандури.

Після здобуття початкової освіти хлопчика відрядили до Полтавської гімназії, яка була однією з найкращих.

Із двоюрідним братом Миколою Лисенком, який згодом став відомим композитором, Михайло вступає до Харківського університету. Проте в 1860 р. брати переводяться до Київського університету, там вони навчаються на фізико-математичному, а відтак — і на юридичному факультеті. Стають членами Київської (Старої) громади.

У травні 1861 р. брати разом зі студентами-шляхтичами Михайлом Драгомановим, Петром Косачем, Тадеєм Рильським узяли участь у перепохованні тіла Тараса Шевченка. Вони впряглися в траурний повіз і доправили труну до церкви Різдва на Подолі в Києві.

У 1871 р. Старицькі переїхали до Києва. Михайло цілком віддався громадсько-культурницькій і літературній діяльності. Він зробив переклади творів Генріха Гейне, Джорджа Байрона, Адама Міцкевича, надрукував свої вірші у львівських виданнях «Правда» і «Нива» (під псевдонімом *Гетьманець*).

Прослухайте пісню «Ніч яка місячна…», перейшовши за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/RePm8Czz.

Ця пісня Михайла Старицького — приклад літературної (авторської) пісні. Вона набула такої популярності, що згодом її стали називати народною…

Навесні 1861 р. Старицький повернувся в рідне село. Там молодий чоловік закохався: на вечорницях його вразила врода селянки Степаниди. Маючи чесні наміри, Михайло попросив у її батька дозволу на зустрічі. Саме цій дівчині він присвятив рядки вірша *«Ніч яка, Господи, місячна, зоряна, видно, хоч голки збирай»*.

Але Степанида була вже зарученою. З розпачу парубок тяжко захворів.

Ви́ходила його кароока Софія, сестра Миколи Лисенка. Вона покохала Михайла (свого троюрідного брата) і зробила все, щоб спалахнуло взаємне кохання.

Попри невдоволення сім'ї, у 1862 р. молоді люди одружилися, хоча нареченій було лише чотирнадцять років. Шлюб був міцним, щасливим і багатим на дітей.

Михайло Старицький і Марко Кропивницький. Одеса, 1884 р.

На відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві, 1903 р. Зліва направо: Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Старицький, Гнат Хоткевич, Володимир Самійленко

До речі, саме Михайло Старицький увів в українську мову низку неологізмів — «нестяма», «страдниця» та багато ін.

Пригадайте, що неологізми — це нові слова.

Разом із Миколою Лисенком і родиною Ліндфорсів Михайло Старицький організував перший аматорський гурток, силами якого поставлено спочатку їхню першу оперету «Чорноморці», а в 1874 р. — оперету «Різдвяна ніч». Саме з прем'єри цієї оперети розпочалася історія українського театру, зокрема оперного.

Був період, коли Михайло Старицький емігрував за кордон. Це відбулося після виходу Емського указу та під тиском імперської влади в 1878 р. Та вже за два роки повернувся на Батьківщину й знову розгорнув видавничу і театральну діяльність.

Зустріч на початку 1880-х рр. у Києві Михайла Старицького та Миколи Лисенка з організаторами Єлисаветградського аматорського гуртка Марком Кропивницьким і Миколою Садовським започаткувала першу українську професійну трупу під керівництвом Михайла Старицького.

До неї ввійшли Марія Заньковецька, Марко Кропивницький, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Марія Садовська-Барілотті, Іван Карпенко-Карий та інші.

Невдовзі трупа розділилася на два колективи, один із яких очолив Марко Кропивницький, а другий — переважно молодь — Михайло Старицький. Він усі свої кошти віддавав на театр, перебував у безкінечних переїздах, працював у холодних приміщеннях.

У 1893 р. Михайло Старицький через серйозну хворобу серця залишив трупу й цілком віддався літературній творчості.

Допомагала батькові в літературній роботі дочка Людмила. У майбутньому вона написала мемуари «Двадцять п'ять років українського театру (Спогади та думки)».

Михайло Старицький до кінця своїх днів провадив активну громадську діяльність. Тому на світлинах його часто можна побачити в колі однодумців.

Життя Михайла Старицького обірвалося 27 квітня 1904 р. Він похований у Києві на Байковому кладовищі.

Одним із найпопулярніших драматичних творів Михайла Старицького є комедія «За двома зайцями». Самого автора вважають одним з корифеїв українського побутового театру.

«ЗА ДВОМА ЗАЙЦЯМИ»

(Скорочено)

Комедія із міщанського побиту зі співами, танцями в 4-х діях

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

Прокіп Свиридович Сірко — міщанин, має крамницю.
Явдокія Пилипівна — його жінка.
Проня — дочка їх.
Секлита Пилипівна Лимариха — сестра Сірчисі, перекупка.
Галя — її дочка.
Свирид Петрович Голохвостий[1] — промотаний цилюрник.
Настя, **Наталка** — подруги Пронині, манірні.
Химка — наймичка у Сірків.
Пидора — поденщиця у Лимарихи.
Степан Глейтюк — був наймитом у Лимарихи, тепер слюсар.
Марта — бублейниця.
Устя — черевичниця гості у Лимарихи.
Меронія — живе при монастирі.
Два баси
Йоська — жид.
Квартальний, катеринщик, міщане і люд.

[1] *У переліку дійових осіб Голохвостий, проте герой називає себе Голохвастов.*

ДІЯ ПЕРША

(Глибокий яр. Під горою наліво гарненька хатина Сірків з садком; за ним баркан і знов якийсь садок і будиночок, направо — гора, баркан, а далі яр. На дальній горі видко Київ. Вечір.)

ВИХІД І

(**Прокіп Свиридович** і **Явдокія Пилипівна.** *Сидять на лавці біля дому.)*
Єсть на старість і шматок хліба, і закуток.

Явдокія Пилипівна. А працювали ж зате як, рук не складаючи!

Прокіп Свиридович. То що ж! Хто дбає, той і має! Неперестанно труділеся, да не увійдете в напасть! Аби чужого хліба не заїдали та з чужої кривавиці не користувалися!

Явдокія Пилипівна. ...Нам же треба було дбати: дочка росла — єдиначка; треба було на посаг складати.

Прокіп Свиридович. Та так, так... А наградив-таки нас господь дочкою — розумні!

Явдокія Пилипівна. І вже! Що розумні, так на весь Подол! Так не жалували ж на їх і грошей: у який кошт та наука увійшла — страх! Скільки отій мадамі до пенціона переплачено!

Прокіп Свиридович. А за який час? Довго там побула?

Явдокія Пилипівна. Мало хіба? Аж три місяці! Ти б уже хотів свою рідну дитину запакувати у науку — на муку, аж до загину!

Прокіп Свиридович. Я не про теє: мені ті пенціони і не до смаку, а коли гроші за рік заплачено, то треба було б принаймні за їх одсидіти!

Явдокія Пилипівна. Грошей шкода було, а дитини то ніц, що за три місяці змарніла та знівечилась, хоч живою в труну клади! Там уже

Чи легко читається цей твір? Чому?

Якими сталими висловами наділена мова героїв?

Чи погоджуєтеся ви із словами Прокопа Свиридовича: «Хто дбає, той і має!»? Відповідь обґрунтуйте.

мало того, що науками вимучили, вимордували, та ще й голодом морили! Дитина не видержала й утекла!

Прокіп Свиридович. То нічого: одпаслися ж дома; одно тільки негаразд...

Явдокія Пилипівна. Що там? Уже знов почав вередувати?

Чути знавдалі гуртову пісню:

Не щебечи, соловейко,
На зорі раненько,
Не щебечи, манюсенький,
Під вікном близенько!

Явдокія Пилипівна. А славно співають! Я страх люблю хлоп'ячі співи!

Прокіп Свиридович. Славно, славно! Затра неділя, а вони гукають.

Явдокія Пилипівна. А коли ж їм і погуляти, як не під свято! За будні натрудяться!

Прокіп Свиридович. То й розходились би спати, а то й самі не сплять, і другим не дають... *(Позіха).*

Явдокія Пилипівна. То й іди ж собі спати, хто ж боронить?

Прокіп Свиридович. Та я б уже такий, щоб і лягати, та Проні ж ждемо.

Явдокія Пилипівна. А правда, чого вони так забарились? Уже й ніч надворі; ти б пішов та знайшов їх!

Прокіп Свиридович. Де ж я їх буду шукати? Та їх і кавалер проведе.

Явдокія Пилипівна. Та проведуть... кавалерів за ними, як полови за зерном, а все-таки страшно.

ВИХІД II

(Через кін переходить кілька пар: — дівчата з хлопцями і самі дівчата; за остатніми уганя Голохвостий у циліндрі, піджаці, рукавичках. Позалицявшись, одскакує до других.)

Голохвостий *(до себе).* А славні тут дівчатка-міщаночки, доложу вам: чистоє амбре! Думав, що знайду між ними ту, що коло Владимира бачив, — дак нема, а вона, здається, з цього кутка. От пипочка, що просто тільки — а-ах та пере-ах! Трохи чи я даже не улюбився у єйо, чесне слово: просто з голови не йдьоть... Господи! Що ж це я? Чи не проґавив за нею главного предмета, Проні? От тобі й на! Побігти шукать. *(Пішов хутко яром направо).*

(На вулиці хлопці починають сперечатися, хто розумніший. Одні викрикують: «Голохвостий!». На що інші — заперечують).

ВИХІД IV

(Голохвостий сам.)

Голохвостий. Дурні хахли! Ідіть здорові! Што значить проста мужва? Ніякого понятія нєту, ніякой делікатной хвантазії... так і пре! А вот у меня в галавє завсегди такий водеволь, што только мерсі, потому — образованний чоловєк! Да што, впрочем, про них?.. Годі, довольно! От як би Проні не пропустить! Шукаю: нігдє нєту; чи не пройшла

развє? Дак кудою ж пройтить їй, когда ми калавурим? Удивительне діло! Нужно подождати. Треба сьогодня на нейо рішительно налягти. Здається, єй пондравился… Ну, да кому я не пондравлюсь? А вот, штоби Проні не випустить з рук, то необходимо. Багата: який дом, сад! А лавка, а дєнєг по скринях! Старого Сірка струсну, то так і посипляться карбованці! Одна надія на її придане, бо іначе не можу поправити своїх ділов: такий скрут, хоч вішайся. Довгів стільки, як блох у курнику! З дому вийти удень страшно, щоб який жидюга не піймав, єй-богу, правда. Тут особенно Йоська єсть; дак уїдливе, кляте, што ніяким хвисоном його не обійдеш. Де здибав, то й давай гроші, то й давай! От як, дасть бог, на Проні женюсь, себто на її добрі та на її грошах, тоді я бритви через голову у Дніпро позакидаю, а заживу купцем первой гільдії, зав'ю такі моди алад'ябель! Тільки ж Проня й погана, як жаба… Та якби запустить пазури у її скриню, то ми при боці заведемо таке монпасьє, що тільки пальці облизуй! От би, приміром, ту дівчину, що коло Владимира ганяв! А-ах!

Хто така Проня? Схарактеризуйте її зі слів батька-матері.

Що ви дізналися про освіту героїні?

Чи можна за мовою героя зрозуміти, що то за особистість? Чому?

Проаналізуйте мовлення Голохвастого.

Який висновок можна зробити про Голохвостого, прочитавши його монолог?

Прокоментуйте, як ви розумієте прізвище Голохвостий. З яких слів воно утворено? Чи можна це прізвище вважати ключем до розуміння образу? Чому?

ВИХІД V

(Голохвостий, Проня, Настя і Наталка.)

Голохвостий. А ось і вони з кумпанією. Ну, Голохвостий, держись!

(Проня, Настя і Наталка мляво ідуть і прощаються з якимсь кавалером.)

Голохвостий. Як би ето підойти похвисоніще, щоб зразу шиком і пройняти? *(Пробує кланятись).* Ні, не… *(Обсмикує одежу на собі).*

Проня *(наближається; за нею подруги).* Голохвастов, здається?

Голохвостий *(підліта).* Бонджур! Моє серце розпалося, мов щипсі, поки я дожидав мамзелю!

Проня *(манірно).* Мерси, мусью! *(До подруг).* Таки вдався: я нарочито проманіжила.

Голохвостий. Рекомендуйте мене, пожалуста, баришням! Хоч я і не знаю їх, но надєюсь, што ви не будете водить компанію лиш би з ким!

Проня. Разумєється. Єто маї близькі приятельки і сасіди.

Голохвостий. Рикомендуюсь вам: Свирид Петрович Галахвастов.

Настя. Мені здається, що ми десь стрічались.

Голохвостий. Нічаво нєту вдивительного — міня знаєт увесь Київ чисто.

Наталка. Невже?

Пам'ятник Проні Прокопівні та Свириду Голохвастову — героям п'єси Михайла Старицького «За двома зайцями» в Києві

Якою є поведінка Голохвастова? Чи є в нього шанси почути від Галі позитивну відповідь? Чому?

Голохвостий. Рішительно. Міня вездє принімают как сваво, значить, без хвисона!
Проня. Там, вєрно, красавиць найшли.
Голохвостий. Што мнє краса? Натирально, перве дєло ум і обхождєніє: делікатні хранцюзькі маньори, штоб вийшов шик!
Проня. Разумєється, не мужицькі: фе! Мове жар!
Наталка *(до Насті).* Який він гарний!
Настя. Нічого собі; тільки штукований!
Наталка. Ая вас сьогодні десь бачила.
Голохвостий. Я чоловік не очень дуже посидящий: люблю у праходку з образованними людьми ходить. Ноги чоловіку, видите, для того й дадені, штоб бити ними землю; потому вони і ростуть не з голови…
Наталка *(до Насті).* Який він розумний та гострий як бритва!
Проня *(до подруг).* А я ж вам не казала, що первий кавалер!
Голохвостий. Не вгодно лі, баришні, покурить папироски?
Наталка. Што ви, я не куру!
Настя. І я ні; та чи пристало ж баришням?
Голохвостий. Перва мода!
Проня. А ви не знаєтьо? Дайте мінє! *(Закурює і закашлюється).*
Голохвостий. Может, крепкі? Я, якшто дозволите, Проню Прокоповно, принесу вам натиральних дамських. Чим же мінє баришень прекрасних поштувати? Позвольте канахветок! *(Вийма з кишені)*…
Настя *(до Наталки).* Ходім додому, бо ця витрішкувата чапля почала з своїм пенціоном, як дурень з торбою…
Наталка *(до Насті).* Це вона нам вибива очі!
Настя. Принідя чортова! *(До Проні).* Добраніч вам!
Наталка. Ходім уже!
Голохвостий. Што ж, баришні, так сейчас домой? Хадьомте у праходку: при мєсяце такой шик! ?
Настя. Ні, спасибі вам, ходіть здорові самі вже!
Наталка *(до Проні).* Прощайте, нам не затиняйте, а ми вам не мішаємо!
Голохвостий одночасно залицяється й до Галі, обіцяє обсипати її золотом, але дівчина з гідністю відмовляє.

ВИХІД IX

(Ті ж і Секлита.)
Секлита *(зуздрівши).* А то що, Галька? З паничем? Ой лихо моє! Ой нещастя моє! Добігалась, каторжна! От і устерегла! Ах ти, подла! *(Підскакує до Галі. Голохвостий оторопів.)*

Галя *(плачучи)*. Мамо! Начепився, хто його зна хто й звідки...

Секлита. Як! Хто його знає? А ти не знаєш — свята та божа! Ах, обманщиця чортова, матері хочеш очі одвести? Так і повірили! *(Тим часом Голохвостий, оправившись, хоче тікати. Секлита його за поли.)* А ти, паничу, куди? Навтікача? Ні, з моїх рук так не вийдеш! Я за свою дочку тобі очі видеру з лоба!

Голохвостий *(замішавшись)*. Хіба це ваша дочка?

Секлита. А то ж чия?

Голохвостий. На вас анітрішечки не похожа; у неї голосок, як соловейко в лузі, а ви як з бочки гуркаєте!

Секлита. Ах ти, харцизнику! Ти ще сміятись здумав? Наробив бешкету та й зуби скалить!

Голохвостий. Та не зіпайте так, бо всіх кожум'яцьких собак збентежите!

Галя. Мамо, киньте його! Не робіть слави! Єй-богу, начепився вперве!

Секлита. Заступаєшся! Геть мені зараз додому! Ще на губах молоко не обсохло, а вона уже обнімається. Я тобі дома обірву оті патлі, сибірна!

Галя *(плаче)*. За віщо ви, мамо? Хіба я винна?

Голохвостий *(набік)*. Як би його вирватись від цієї відьми? От влопався!

Секлита *(до Галі)*. Іди звідси! Не слинь мені! Дома побалакаємо! *(Галя відходить плачучи.)*

ВИХІД X

(Секлита і Голохвостий.)

(Голохвостий кинувся було тікати, але Секлита не випустила піджака, так що він аж злетів з одного рукава. Секлита тоді вхопила обома руками за жилетку.)

Секлита. А куди, каторжний? Щоб ще такого шелихвоста не вдержати, та не була б я Секлита Лимариха!

Голохвостий. Що ви? Чи при своїм умі? Не робіть, пожалуста, шкандалю! *(Все позира на дім Сірків)*. Я вам заплачу, я багатий...

Секлита *(ще дужче)*. А щоб ти не діждав, щоб я за дочку гроші брала? Щоб я рідну дитину продавала? Не діждеш! Не втечеш! Не пущу! У мене одна дитина, як одно сонце у небі! Нащо ти зводиш її з ума?!

ДІЯ ДРУГА

ВИХІД XI

(Проня сама.)

Проня *(з одчаєм)*. Господи, чи все ж у мене на своїм місці? Чи по-модньому? Ой мамо моя, брансолета забула надіти! *(Біжить до шухляди й надіва)*. Чи шалю, чи мантилю? Не знаю, що мені більш до лиця?.. Або, може, й те й друге? Так! Нехай бачить! А книжки й нема! Коли треба, то як на злість! І, певно, знов занесла ота каторжна Химка до кухні, щоб

Проня здобувала освіту. Чи можна вважати її освіченою дівчиною? Чому? Яким є мовлення героїні? А інтереси? Про що це свідчить? Яких людей втілено в образі Проні? Чи актуальний цей образ сьогодні? Чому?

пироги на листках саджати! Ось, слава богу, знайшла якийсь кавалок… Все одно! Ху, господи, як у мене тіпається серце. Аж пукет по грудях скака!.. *(Задумується, позираючи в дзеркало).* Як би його прийняти: чи ходячи, чи стоячи, чи сидячи? Ні, краще лежачи, як і наша мадама в пенціоні приймала свого любезного. *(Бере книжку й лягає на дивані).* Ей, Химко, проси! Панича клич!

Химка. Так би й казали! *(Пішла).*

ВИХІД XIII *(Ті ж, старі Сірки й Химка.)*

(Сірчиха у кумеднім чепчику і хустці. Сірко в довгім сюртуці і великій хустці на шиї, виходять і низько кланяються.)

Проня. Рикомендую вам мого хорошого знакомого.

Голохвостий *(кланяється з пристуком).* Свирид Петрович Голохвастов з собственною персоною. Позвольте до ручки? *(Цілує).*

Явдокія Пилипівна. Дуже раді! Вас уже так хвалили дочка наша, Проня Прокоповна… Дуже раді, просимо!

Голохвостий. Проня Прокоповна по ангельской добротє, так і понімаєм, мерсі! *(До Прокопа Свиридовича).* Честь імею рикомендувать себя: Свирид Петрович Голохвастов!

Прокіп Свиридович. Дуже радий, що бачу розумного чоловіка; такого послухать — велика втіха! *(Тричі цілує).* Дуже раді! Просимо, сідайте!

Проня *(тонно).* От кресло; прошу, мусью!

(Всі сідають; Голохвостий на кріслі коло неї ж направо; наліво ж на дзиґликах старі Сірки. Химка визира з пекарні; яка хвилина — тихо.)

Прокіп Свиридович. Позвольте спитати: ви синок покійного Петра Голохвостого, що цилюрню держав за Канаваю?

Проня. Ви, папонько, не знать как говорите: їхня хвамилія Голохвастов, а ви какогось хвоста вплели!

Чому Голохвостий називає інше прізвище?

Чи є духовною парою Проня й Голохвостий?
Думку прокоментуйте.

Голохвостий. Да, моя хвамілія натиральна — Галахвастов, а то необразованна мужва коверкаєть.

Проня. Разумєється.

Явдокія Пилипівна *(до старого).* Бач, я казала, що не той! А який розумний!

Прокіп Свиридович. Вибачайте, добродію, ми люди прості, що чули… Так ви, значить, не його, не цилюрника синок?

Голохвостий *(змішавшись).* То єсть по натуре, значить, по тєлу, как водиться; но по душе, по образованності, дак ми уже не та хворма…

Проня. Авжеж, образованний человек: хіба можна його рівняти до простоти?

Явдокія Пилипівна. Куди вже там?!

Прокіп Свиридович. Так, так… *(Яку хвилину тихо.)*

Химка *(од дверей).* Чи зараз давати вино і шклянки?

Проня *(аж схопилась).* Іди собі!

(Прокіп Свиридович докірливо махає головою, а стара рукою.)

Прокіп Свиридович. Гм, гм… дак ви уже цилюрні не держите?

Проня. Я уже раз вам гаварила: палікмахтерська, а ви все-таки цилюрня, цилюрня!.. Разумєється, што розумний чоловєк зовсєм інчаго; вот і мині тепер все інче здається, бо я недарма у пенціонє вчилась!

Явдокія Пилипівна. О, то правда, що вчилась: не жаліли кошту — всяких мод зна! Які у неї плаття, шалі, сукні... яких квіток позаводить...

Проня. Мамонько!

Голохвостий. О, Проня Прокоповна мает скус! Єжелі когда человєк подиметься разумом вгору вище од лаврської колокольні да глянет оттудова на людей, то вони йому здаються-кажуться такі маненькі, как пацюки, пардон, криси! Позволіте папіроску?

Явдокія Пилипівна. Куріть, здорові! *(До старого).* Ну й розумний же!

Прокіп Свиридович. Аж страшно!

Голохвостий *(до Сірка).* Не вгодно лі?

Прокіп Свиридович. Спасибі, я не вживаю; от нюхати, то друге дєло, аж ніс тремтить... Ну та й табака ж у нашого дячка, скажу вам, і чорт його зна, що він кладе туди? Ну, цілий день ходиш та нюхаєш пучки...

Проня *(до батька).* Та годі вже про вашу табаку! *(До Голохвостого).* Позвольте і мені папіроску!..

Міщанки. Ха-ха-ха! Ну, й не шибеник оцей панич?!

Другі. Як вогонь! А гарний!

Марта *(до Секлити).* Та скажіть-бо, хто це?

Секлита *(одводить Марту і таємно).* Я сьогодні два празника справляю: іменини й заручини! Отой красень, Голохвостий, жених моєї Галі. Капосна дівка зловила такого жениха, що мій покійний Лимар проти його як свиня проти коня.

Марта. Гарний, гарний!

Секлита. І багатий... Тільки, серце кумо, не кажіть нікому, бо, може, ще з того сватання весілля не буде. *(Цілується і одходить до гостей).*

Марта *(кличе Устю набік).* Чи ти знаєш новину? Оцей гарний панич сьогодні заручився з Галею. Тільки нікому, нікому не кажи, борони боже! Такий приказ! *(Одходить між гурт).*

Устя. Побий мене святий хрест, як скажу!

Меронія *(наближається).* Про що це вона вам шептала?

Устя *(тихо).* Оцей панич сьогодні заручився з Галею, тільки нікому не кажи, щоб ніхто не знав, чуєш?

Меронія. Ой гріх! Та мовчатиму... Заціп мені язик, святий Мовчало!

(Одходять і шепчуться на вухо, дивуються, здвигують плечима.)

Степан *(почувши).* Ніт, так і туї! Видержать більше несила... Того й дивись, що з кулаками кинусь, краще піти! *(До Секлити).* Прощайте!

Секлита. Чого се ти? Куди?

Степан. Та там робота єсть...

Секлита. Та посидь ще: закуси, випий!

Степан. Спасибі, у вас і без мене багато: ми вже залишні будем!

Секлита. Як знаєш... *(Одійшла).*

Степан *(до себе)* Ну, або виведу тебе на чисту воду, або голову провалю!

ВИХІД XIV *(Ті ж без Степана.)*

Секлита всім повідомляє, що Голохвостий посватав її дочку Галю.

Голохвостий *(набік)*. Ну, пропав тепер, навіки пропав!

Секлита *(плаче)*. А мене не має не тільки за тітку, а навіть за наймичку, та ще кричить, що од мене гнилицями тхньоть, горілкою смердить! Така у мене небога! *(Хлипа)*.

Голохвостий. Що його в світі божому робить? Просто вже й ума не приложу.

Марта. Та я б їй, отій вашій Проні!..

Секлита. А ти ж думаєш як? Секлита Лимариха їй подарувала? Ого! Не на таку напала! Та я отой носатий пенціон так одманіжила, так вишустрила на всі боки, що аж баньки повитріщали! Плюнула межи очі та й зацурала: ні я, ні Галя й ногою до смерті не будемо!

Голохвостий *(набік)*. Слава богу, вони, значить, в сварці! Мов світ мені піднявся, аж од серця одлягло!

Голохвостий лукавить: він каже, що не знає Проні, хіба один раз її бачив.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

(Світлиця у Сірків, та ж, що і в 2-й дії.)

ВИХІД I *(Химка сама.)*

Химка *(прибира хату)*. Другим людям неділя, а тобі нема ні неділі, ні свята у цих хазяїв! Весілля, бач, справляють! Ще й не видано, й не чутно, щоб таке було хапане весілля: шити, мити, білити — завтра Великдень! Щось непевне... А тут через них і ніг під собою не чуєш: увесь двір підмела, ще й піском підсипай та травою труси, бо, бач, І івелика пані поїде вінчатись! Багато таких панів, та на греблю нікому! Он ще підлоги вигадала оливою мастити, та ще кадить заставить... А остобісіла вже вона мені, хоч би вже швидче йшла до дідька в болото!

ВИХІД III *(Проня сама.)*

Проня *(виходить у білій вінчальній сукні, у білих квітках, обвішана цяцьками)*. Аж не стямлюсь од радості, що таки, хвалити бога, діждалась свого свята! А який же гарний жених! Сиділа, сиділа, так зате ж висиділа! Образований, модний, душка, чисто як огірочок! Як я улюбльона, аж горить у мене все всередині, а серце тільки — тьох, тьох! Не знаю вже, чи й доживу до вечора... Як я пригорну його, як... Ой, ой, як здумаю... Когда б только скоріще! *(Закрива очі рукою)*. Ото-то будуть усі заздрити! А я так під руку з ним та на них тільки: пхе, пхе, пхе! А шлейфом шелесь, шелесь, шелесь! На Хрещатику такою панією сяду; та все по-модньому, по-хранцюзькому... *(Пішла по хаті і стала перед дзеркалом)*. Чи не вкоротив він мені шлейфа. Єй-богу, вкоротив, жидюга, вкрав! І казала ж мамі, щоб оддали на Хрещатику, так хіба ж з тією простотою зговориш! Ой лишенько, і це ж не по-модньому! Хто ж так високо талію робить? Ні плечей, ні грудей! А по моді усе должно бути на виставці! *(Походжа павою)*. Пхе! Тут тільки тхне чимсь? Оливою од підлогів, пхе! Химко! Химко! Кади мені швидче по хатах, та більше, та поодчиняй вікна! Химко, Химко!

Голос Химки. Та чую, не позакладало...

Проня. Так повертайся ж швидче. Піти ще по двору проходитись, хай дивляться та губи кусають! *(Виходить)*.

ВИХІД IV *(Химка й Устя.)*

Химка *(входить з смолкою)*. Уже повіялась, шелепа! От уїлась! Хоч би вже тебе викурити оцим куривом!

Устя *(вбіга)*. Добридень вам, з неділею будьте здорові! А де старі Сірки?

Химка. Та там десь колотяться…

Устя. Чого ж то? А Проня де?

Химка. А, і не питайтесь!

Устя. Чого це ваші до Секлити на іменини не прийшли? А там сватання було: просватали Галю за Голохвостого.

Химка. Тю на вас!

Устя. Ти, дівко, не тюкай, а слухай! Пропили ми навіки Галю, а Голохвостий найняв катеринку та аж сюртука скинув, так вибивав тропака.

Химка. Брехня!

Устя. Що ти мені брехню завдаєш? Стара вже я, дівко, щоб брехати; то, може, твоя мати брехала, як на лавці лежала!

ВИХІД VI *(Ті ж і Меронія.)*

Меронія *(спотикаючись і шкандибаючи)*. Оце летять! Так штовхонули, аж тім'ям об двері ударилась! Господи, сине божий, помилуй нас!

Меронія. Чи чули? Галю просватали за Голохвостого!

Марта. Спізнилась!

Устя. Він, чуєте, сьогодні вінчається з Пронею!

Меронія. Ой гріх який!

Марта і Устя. Ми йдем до Секлити зараз звістити.

Меронія. І я з вами. Ой не біжіть тільки так, бо я не зійду: у мене ноги покалічені! Ой не біжіть-бо! *(Вибіга за ними)*.

Химка *(сміючись у вікно)*. Та пождіть-бо, бо впаде! Ну й оказія! От зух! На двох вінчатись хоче! Чистий салтан! Ха-ха-ха!

ВИХІД VIII *(Ті ж і Проня.)*

Проня *(входить і поважно вітається)*. Здрастуйте вам.

Наталка. Ах, яке на вас убрання, аж очі вбира!

Настя. Чудо, чудо! У вас таки смаку, як у тії кралі.

Наталка. Та яке модне!

Проня. У первому магазині на Хрещатику шилось.

Наталка. А як до лиця все вам, хоч малюй!

Настя. Ви сьогодні дуже гарні, мов та квіточка, що в віночку!

Проня. Мерси за компліман!

Настя *(до Наталки)*. Не передавай куті меду!

Наталка *(до Насті)*. Та чорт її бери! *(Вголос)*. Ой, який же у вас, Проню, брансолет, а сережки аж горять, мов саме сонце вскочило в хату!

ВИХІД X *(Голохвостий і два митрополичі баси.)*

Голохвостий *(ввіходить у фраці, при циліндрі, за ним два митрополичі баси)*. Оце всьо, як видите, беру: двор величезний, садок, дом і те, што в дому.

1-й бас. О, Сірки не убогі! Сіркова лавка швидко перейде на першу вулицю на Подолі.

Пригадайте, що про хату Секлити говорив Голохвостий.

Чи відрізняється вона від двору Сірків?

Як називається такий прийом у літературі? Для чого його використовує автор у творі?

2-й бас. Наберете в кишені добра.

Голохвостий. Авжеж, наберьом немало добра: не в дурнів удались! Через неделю міста ви й не пізнаєте сього двору. Отут на вулицю вчищу кам'яний дом первого хвисону на два етажа під бляшаною кришею; а в старий дом я буду свиней заганять.

1-й бас. Тобі пощастило, брате, єй-богу!

2-й бас. Тільки слухай сюди, пане Свириде: я пам'ятаю дочку Сірків, здається, мов погана...

Голохвостий. То не мешаєть, пустоє, значить дєло: аби побольше дєнєг, то ми, брат, при боцє заведемо... гм...

2-й бас. Важно!

1-й бас. Люблю!

Голохвостий *(б'є по плечу)*. Хе-хе! *(Одходить набік)*. Коли б уже скрутитись швидче: у мене просто через ту Секлиту душі нєту... Ну, що як ускочить? Хоч з Києва тікай, не то што! Здається только, я їх уложив добре, да вони й у сварці, на щастя... Господи, пом'яни царя Давида і всю кротость його!

ВИХІД XI

(Ті ж, Проня, Наталка, Настя. Проня входить, за нею подруги.)

Голохвостий *(підліта з квітами)*. Позвольте, дорогая нєвєста, ради, значить, щасливєйшого для меня дня, подать вам пукета і поцєловать ручку?

Проня *(соромливо бере)*. Ах, мерси! Бонджур!

ВИХІД XII

(Ті ж і гості.) (Ввіходять поважні міщане й міщанки.)

Гості. З неділею святою будьте здорові і з чесним весіллям! Дай боже щастя сьому домові!

Міщанки. А де ж хазяї? Не видко...

Другі. Ото, певно, жених з квіткою. А нічого, з себе гарний!

Міщанки. Тільки худий, нічого й в руках подержати!

(Голохвостий упада коло подруг.)

ВИХІД XIII

(Ті ж і старі Сірки, за ними Проня й Химка.)

(Сірко йде попереду, за ним Явдокія Пилипівна з хлібом з сіллю, Проня, похнюпивши очі; за нею у дверях становиться Химка.)

Прокіп Свиридович *(до Голохвостого, обнімаючи)*. От тепер ви вже наш: тепер нас ніхто не розлучить! Будьте ж щасливі в новій жизні!

(Голохвостий цілує руку Явдокії Пилипівні.)

Явдокія Пилипівна. Дай боже вам усякого щастя й здоров'я! Любіть мою дочку: одна тільки й є!

Прокіп Свиридович *(бере Проню)*. От передаю вам їх з рук на руки, любіть і жалуйте! *(Цілує Проню)*. Пошли вам боже всякого благополучія; а ви нас, дочко, у щасті не забувайте і вибачайте вже, що ми прості!

Явдокія Пилипівна *(цілує Проню і плаче)*. Ніхто не знає, одна мати знає, як тяжко видавати заміж одним одну дочку. Була, жила в хаті, а завтра ні до кого й слова буде промовити!

Старовинний обряд сватання. Сцена з театральної вистави

Проня. Мамо! Годі! Коли б уже швидче!

Міщанки *(плачуть)*. Так, так! Справді!

Міщанє. Не тепер, то в четвер, а все-таки дівчат не мине те лихо!

Прокіп Свиридович. Не плач, стара: треба ж колись віддати.

Явдокія Пилипівна. Ох, тяжко ж мені з дочкою розстатись.

Голохвостий. Не баріть, папонько й мамонько, діла: в церквє поп дожидаєть!

Прокіп Свиридович. Пора, пора, стара!

Явдокія Пилипівна. Химко, давай швидче килимця! Поблагословимо зараз та й до церкви!

Голохвостий *(до басів)*. Гукніть на хвайтона, щоб готові були! *(Про себе)*. Винеси, господи!

(Простилають килима. Старі сідають на стільці з хлібом з сіллю. Молоді становляться на килимі, два баси, Настя і Наталка з свічками по боках.)

ВИХІД IV

(Ті ж і Секлита, Устя, Марта і Меронія, а потім і Галя.)

Секлита *(за вікном)*. Пустіть, пустіть! Пропустить Секлиту Лимариху! *(Всі потопріли.)*

Голохвостий *(набік)*. Пропав я!

Проня. Тітка?

Сірко. Сестра?

Степан *(з-за вікна)*. І-і! Тітка Секлита, ще поміша весіллю, треба сповістити жида.

Секлита *(вліта несамовито)*. Стійте, не благословіть! Не благословіть, кажу!

Явдокія Пилипівна. Бог з тобою, сестро!

Прокіп Свиридович. Господь з вами!

Секлита. Га! Злодіяцьке весілля? Хотіли вкрасти мого зятя, жениха моєї Галі, та не вкрадете? Я вам доважу, що не вкрадете!

Сірко. Сестро, опам'ятайся, чи ти при собі?!

Проня. Що це за шкандаль! Якого жениха?

Секлита. Я при умі: Секлиту Лимариху не обійдете! Я за своє дитя встою, встою! Не пущу до вінця! Стійте, І не підете! Не пущу, хоч лусну!

Марта. Не пускайте, кумо, не пускайте!

Прокіп Свиридович. Не кричіть: дивіться, скільки по вікнах людей!

Явдокія Пилипівна. Сестро! Секлито Пилиповно! Не роби сорому нам, прошу тебе! Чим же ми винні?

Секлита *(кричить)*. Не винні? Одбили жениха у моєї дитини? Я на всі Кожум'яки кричатиму: розбій, розбій!

Проня. Ой шкандаль! Шкандаль!

(Коло вікон ціле стовпище, одне на одного лізе, ґвалт, крик: «Ой, не душіть!», «Пустіть хоч руку!», «Шибка, шибка!». Врешті верхня шибка луснула і брязнула на долівку. Меронія, Марта, Устя то до вікон шепчуть усім, то до Секлити; вони дуже раді бешкету.)

Прокіп Свиридович й **Явдокія Пилипівна**. Зачиняйте вікна, одгоньте людей!

Голохвостий. Що ж це, впустили якусь самашедшу!

Секлита. Я самашедша? Ти мене самашедшою зробив!

Проня. Вона п'яна! Залила очі та й лізе!

Явдокія Пилипівна. Голубко, сестро, не безчесть нас, не губи нашої Проні! Одна ж тільки! *(Плаче)*.

Секлита. Сестро! В тебе дочка і в мене дочка! Нехай я буду й сяка й така, і проста, і ликом шита, а все-таки я мати своїй Галі! Не дам знущатись над моєю дитиною і запанілим поганцям! *(До Голохвостого)*. Нащо ти дурив моє дитя, нащо топтав до неї стежку? Нащо залицявся, коли ти не думав її брати!?

Проня. Свириде Петровичу, що вона каже?

Прокіп Свиридович і **Явдокія Пилипівна**. Як же це, Свириде Петровичу?

Голохвостий. Брехня, брехня! Я вам не позволю публіковать меня! Я вам! я... я...

Устя *(до Секлити)*. Ще й брехню завдає?!

Секлита. Я тобі докажу брехню, перевертню чортовий, пройдисвіте, ланцю!

Голохвостий. Я такого шкандалю не попущу, не прощу нікаким разом! Я вам не хто! Я Свирид Петрович Галахвастов! Мені гаваріть такого чортовиння? Да у мене всі будочники он де! *(Показує кулак)*. Да я вас у часть! Да я вас за брехню в рештанську і замкну трома замками!

Устя. Що, як замкне?

Всі. Під три замки?

Секлита. Ой люде добрі, що ж це! Мене у рештанську за правду? Секлиту Лимариху, чесну хазяйку, під три замки? За те, що ти вчора заручився з моєю дочкою?!

Проня. Ай! То правда? Що ж це?..

Прокіп Свиридович і **Явдокія Пилипівна**. Господи, глум який! Попущеніє боже! *(Плачуть)*.

Меронія. Чисте скушеніє!

Голохвостий. Врьош, стара! Я її знать не знаю, вєдать не вєдаю! З її якоюсь дочкою! Вона сказилась! А ми, Проню, хадьом вінчатись, Прокопе Свиридовичу, когда почали дєло, то надобно якось кончать. Невже нас буде держать одна брехлива баба?!

Секлита. Я брешу?! Я сказилася! А не діждеш ти з твоїм чортовим батьком, з твоєю поганою матір'ю! Не будеш вінчатись: не пущу попа в ризи, хоч роздеріть мене! Ой кумці-голубці, кажіть же ви, хай люде

чують; заступіться хоч ви за Лимариху, — опаскудив мою чесну сім'ю оцей ланець, шарлатан! А сестра рідна за ним руку тягне!

1-й бас *(2-му)*. Що, брат, не горілкою пахне!

2-й бас. От халепа!

Проня *(кричить)*. Докажіть, докажіть!

Марта. Як же, учора заручився, сама власними очима бачила і оцими вухами чула! Щоб я луснула, коли ми не пропили Галю!

Устя. Та ще спочатку за столом, а далі і долі, і заручних пісень співали їм.

Меронія. Та ще цей раб божий і танцював без одіяння скусительно!

Як можна схарактеризувати поведінку Голохвастова?

Чи приємна така ситуація? Чому?

Чи можна назвати таку ситуацію висловом «за двома зайцями»? Чому?

Справді, можна припустити, що назва п'єси походить від прислів'я «За двома зайцями поженешся — жодного не впіймаєш», яке означає «Намагатися одночасно здобути успіх у двох і більше справах; братися за кілька справ водночас».

Проня. Ой! Підступило під серце! Рятуйте! *(Припада до матері)*.

Явдокія Пилипівна. Господи, боже мій! Що ж з нею? Хоч згляньтесь!

Прокіп Свиридович. Що ви зробили з дитиною нашою?

(Кинулись до Проні, розстібують плаття.)

Секлита. А що, не вірили, який зух?

Голохвостий *(з одчаєм до Проні)*. Не вірте їй: це заговор! Вона підпоїла, підкупила свідків. Я їх усєх на суд! Ну, де ж би таки я, Галахвастов, посватався на какой-небудь простой поганкє?

Секлита *(з кулаками до Голохвостого)*. Моя дочка юганка? Ах ти, каторжний, сибірний! Та я тобі очі видеру лоба!

Проня *(нервно плаче)*. Мамо, я не вірю їй? Вона нарочито шкандаль робить... Заступіться ж! Не видержу... давить мене!

Явдокія Пилипівна. Сестро, згляньсяна нас! Не безчесть дочки. Господь тебе покарає на твоїй! *(Рида)*.

Прокіп Свиридович. Слобоніть гостину, сестрице! Бачите, яке лихо!

Секлита. Так так? Мене з хати?!

Проня *(кричить, ридаючи)*. Ідіть собі? Не топіть мене!

Секлита. Дурна ти, навісноголова! За якого харциза заступаєшся! Думаєш, що любить тебе? За гроші тільки. За гроші! Та він тебе вчора привселюдно лаяв, нівечив, гидив!

Голохвостий *(кричить)*. Не ймітьвіри їй: бреше!

Секлита. Ой кумці мої, заступниці мої! Кажіть уже ви, бо були там! Кажіть по правді!

Марта. А лаяв, господи як, і в батька, і в матір величав її совою, чаплею, кислоокою жабою!

Проня. Ой, ой! Зарізав!.. Під серце! Води!..

Явдокія Пилипівна. Боже мій! Убили дитину мою! *(Упада коло дочки, розстібує їй плаття)*.

Проня. Ай, води, води!.. *(Ніби зомліла)*.

Прокіп Свиридович. Химко, води швидче! Господи, одпусти і припусти!

Явдокія Пилипівна. Ой рятуйте! Нежива!

(Химка приносить воду. Прискають удвох на Проню. Степан продирається в двері і щось шепоче Галі.)

2-й бас. Пропала вже випивка!

1-й бас. Ходім мерщій, щоб ще до мирового не попасти!

Проня *(істерично)*. То такі ви? При мені у очі мало не вскочите, а за очі банітувати… Ох! Ох!

Голохвостий *(одступа)*. Та що ви їм вірите!

Проня. Чого ви ходили до мене? Нащо ви божились, клялись, падали передо мною на коліна?

Голохвостий. Та стійте ж…

Проня. Не за ваші магазини йшла… я… вас любила… а ви назнущались… осоромили на весь Подол… На весь Київ!.. Гетьте! Ой смерть моя! *(Мліє)*.

Прокіп Свиридович. Вон, вон з нашого двору, щоб і слід тут ваш не смердів!

Явдокія Пилипівна. Вон, вон! Не треба нам такого зятя!

Голохвостий. Ну, до свіданья!

Секлита *(хапа його за поли)*. Ну, тепер я вже не пущу!

Голохвостий *(вириваючись)*. Одчепіться!

Секлита. Не пущу, не пущу! Думаєш, що багатий, так і безчестити мене можна? Женимо!

Степан. Та який він багатий? Він банкрот!

Секлита й **Сірки.** Банкрот… банкрот!

Голохвостий *(виступа наперед, з запалом)*. Чого витріщились? Ну, банкрот, так і банкрот! А ви думали, как би я був багатий, то пошов би до вашого смітника?! Ха-ха-ха! Свинота необразованна! Авжеж, мені ваших дєнєг тольки й нада било! Так і понімайте! А вони заклали сібе в голову, що я на їхніх дочок задивився. Антересно дуже! Не найшов би где? Поліз би на смітник! Да я, как первий кавалер, і у Липках би знайшов настоящих баришень з отакими куделями, а не сватався б на вашій дурній поторочі, поганій Проні!

Проня. Ай! *(Зомліла)*.

(Секлита розвела руками.)

ВИХІД XV

(Ті ж, жид і квартальний.)

Жид. Ай, гвулт! Фарфал! Беріть його — он тамечки шарлатан, мошенник!

Квартальний. Пожалуйте в часть!

(Всі остовпіли, Голохвостий опустив циліндра.) (Картина)

(Завіса)

На початку 1880 рр. українська театральна та письменницька інтелігенція створила культурний гурток, який мав на меті «розширення та збагачення» українського репертуару.

Михайло Старицький почав опрацьовувати п'єсу Івана Нечуя-Левицького «На Кожум'яках». Навесні 1883 року роботу було закінчено, залишилося тільки домовитися з автором оригінального твору.

Так, 17 березня 1883 року Михайло Старицький звернувся до нього з листом, у якому зазначив: «*...Драматичний комітет доручив переглядіть Ваші «Кожум'яки» і виробить план, як би їх пририхтувать до сцени. Я зробив це; отож тепер засилаю його до Вас на санкцію...*»

Сам твір вважали спільним, і перша його публікація містила прізвища обох письменників. Після прем'єри 4 листопада 1883 року в Києві комедія мала великий успіх і вже не сходила зі сцени українського театру. Відомо, що роль цирульника Голохвостого зіграв Панас Саксаганський, Проні — Марія Садовська, Сірка — Іван Карпенко-Карий.

На тодішніх афішах писали іншу назву, яка відповідала поширеній традиції використання народних прислів'їв: «Панська губа, та зубів нема». І лише в дужках додавали: «За двома зайцями». Утаємничені київські театрали знали, що твір, за яким поставлено спектакль, був переробкою, написаною ще 1875 року «міщанської комедії» Івана Нечуя-Левицького «На Кожум'яках». Розгледівши ідейно-естетичний потенціал драми Івана Нечуя-Левицького, Михайло Старицький узявся до роботи та модифікував цю п'єсу для сучасного йому театру.

1. Як ви розумієте назву твору «За двома зайцями»? Що означає цей вислів?
2. Чи можна визначити головних і другорядних героїв комедії? Схарактеризуйте їх від імені: а) автора; б) читача / читачки XXI ст.; в) одного з улюблених героїв літературного твору.
3. Які засоби комічного використовує автор для змалювання подій твору та поведінки героїв?
4. Прочитайте визначення драматичного твору та прокоментуйте кожну з ознак, поданих нижче.

Драматичний твір — п'єса соціального, історичного чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі. Персонажі — переважно пересічні люди. Автор прагне розкрити їхню психологію, дослідити еволюцію характерів, мотивацію вчинків і дій.

Чи всі ознаки драматичного твору, зазначені нижче, наявні в комедії Михайла Старицького: а) яскраво виражений конфлікт; б) перелік дійових осіб; в) ремарки; г) ліричні й авторські відступи; ґ) відсутність автора у творі?

5. Визначте, які проблеми порушує автор у творі «За двома зайцями».
6. Складіть паспорт твору за такими розділами: назва твору, автор, тема, ідея, дійові особи, композиція, проблематика тощо.

7. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на с. 283. Опрацюйте наведений матеріал. Поміркуйте, у чому секрет популярності комедії «За двома зайцями».
8. За QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/geBkuaP6 виконайте інтерактивну вправу.

9. Літературознавець і письменник Володимир Панченко назвав комедію «За двома зайцями» Михайла Старицького «національним хітом». Доведіть цю думку, написавши п'ять тез на її підтвердження. Поміркуйте, чи є факт, який заперечив би думку українського критика?

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Алегóрія (від грецьк. «allegoria», від «allos» — «інший» і «agoreuo» — «говорю», букв. «говорю про інше», «інакомовлення») — це втілення абстрактних понять («добро / зло», «вірність / зрада», «чесність / обман») у конкретних образах. Напр., «лисиця» є алегорією хитрості (хитра людина — «лисиця»), «заєць» є алегорією боягузливості тощо.

Амфібрáхій (від грецьк. «amphi» — «обабіч» і «brachys» — «короткий») — трискладова стопа з наголошеним другим складом (див. «Дивлюсь я на небо» М. Петренка).

Анáпест (від грецьк. «anapaistos» — «обернений, зворотний /щодо дактиля/») — це трискладова стопа з наголосом на останньому складі.

Анáфора (єдинопочáток) (від грецьк. «anaphero» — «піднесення нагору, повторення») — повторення однакових слів і / або словосполучень на початку віршованих рядків, строф або речень. Зазвичай *А.* використовують для підсилення емоційності вірша.

Ашúкська (ашугська) поéзія (від тюрк. «ашик» — закоханий) — це гілка східної лірики, що виникла переважно в тюркомовних народів (Азербайджан, Туреччина, Крим).

Бáйка — це 1) ліро-епічний жанр; 2) невеликий твір (зараз — переважно віршований) передусім сатиричного спрямування. Головна мета *Б.* — висміювання людських і суспільних вад. В алегоричному сюжеті *Б.* дійовими особами зазвичай є умовні «байкові» звірі (Вовк, Лисиця, Ворона), рослини (Тернина, Кедр, Реп'ях), рідше — люди (Хлібороб, Пан, Селянин) або й предмети (Папір, Чорнило тощо). **Байка-приказка** — це твір, що поєднує ознаки байки й приказки.

Балáда — (від прованс. «ballar» — «танцювати») — це невеликий ліро-епічний твір фантастичного, легендарно-історичного, героїчного чи соціально-побутового змісту з драматично напруженим сюжетом. *Б.* властива невелика кількість персонажів, відсутність деталізації. Гострота, трагічність сюжету поєднуються з яскраво-ліричним забарвленням розповіді.

Барóко — (італ. «*barocco*» — «дивний, химерний»; португ. «*perola barocca*» — «перлина неправильної форми»; фр. «*baroquer*» — «розмивати, пом'якшувати контур») — культурна доба й напрям у літературі та мистецтві XVII–XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню. Поезії *Б.* притаманні пишні метафори, використання *зоропоезії* тощо.

Бíблія — (від гр. «*biblia*», букв. «книга») — зібрання стародавніх текстів, що є священними для юдеїв і християн. Складається з двох великих частин: Старого Завіту (визнають юдеї та християни) та Нового Завіту (визнають лише християни).

Віршóвана мóва — ритмічно впорядкований текст, у якому рядки зазвичай римуються.

Віршовúй ритм — рівномірне чергування певних елементів вірша (наголосів, складів, рядків тощо). Головне в ритмі — постійна повторюваність цих елементів.

Водевíль (від фран. «vaudeville») — це легка комедійна, переважно одноактна п'єса з анекдотичним сюжетом, наповнена динамічними діалогами, піснями, танцями.

Газéль (від араб. «газаль» — «ліричний вірш») — лірична форма поезії, що виникла приблизно в VII ст. у східних народів (персів, таджиків та ін.); ліричний вірш, який складається з 3–12 двовіршів (бейтів), пов'язаних між собою наскрізним римуванням другого рядка кожного з бейтів (крім першого бейта, де два рядки заримовані між собою). Другі рядки бейтів мають назву «*місри*». Отже, схема римування газелі така: 1-й бейт — *АА*; 2-й бейт — *БА*; 3-й бейт — *ВА*; 4-й бейт — *ГА* (і так далі, аж до 12-го бейта), де «міср» позначений літерою *А*.

Герóй («романтичний герой», «реалістичний герой») — *тут:* те саме, що «персонаж, дійова особа твору». Так, *Г.* романтичних творів притаманні незвичайні, виняткові риси, які виявляються у надзвичайних обставинах. Напр., у романтичній повісті Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок» діє навіть нечиста сила.

Гіпéрбола (від грецьк. «hyperbole» — «перебільшення») — художній прийом, який полягає в навмисному перебільшенні (рис людини, властивостей та ознак предмета чи явища тощо) для надання зображуваному більшої виразності. Напр., у старинах сила Іллі Муромця гіперболізована: він самотужки знищує вороже військо, яке тримає місто в облозі.

Гýмор (від латин. «humor» — волога; «humour» — англ. «настрій») — різновид комічного, доброзичливий сміх; бачення й відображення смішного в житті в жартівливому тоні.

Гумористúчна пóвість — повість (див. нижче «повість»), у якій персонажі, події та описи подані в беззлобно-добродушному, жартівливому тоні.

Громадя́нська (патріотúчна) лíрика (див. «лірика») — поетичні твори, присвячені актуальним проблемам суспільного життя.

Дáктиль (від грецьк. «daktylos», «палець, міра довжини») — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Двоскладóві віршовí рóзміри: *хорей* — двоскладова стопа, у якій наголос падає на перший склад; *ямб* — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

Детекти́в (від англ. «detective» — «нишпорка, сищик») — різновид пригодницької літератури; твори про загадкові злочини та їх розкриття.

Детекти́вна інтри́га (від латин. «intrico» — заплутую) — складне й заплутане розгортання подій твору з метою зобразити гостру боротьбу між персонажами, досягти особливого напруження дії та заінтригувати, зацікавити нею читачів.

Драматурги́я (грецьк. dramaturgia) — «драма» в широкому значенні слова або ж сукупність драматичних творів певного письменника, певної літератури, певної доби. *Д.* називають також теорію драматичної творчості. Термін *Д.* вживають і для означення сюжетно-образного втілення театральної вистави, здійсненої режисером, чи кіносценарію.

Ду́ма — жанр фольклору; ліро-епічні твори української усної словесності про події з життя козаків XVI–XVIII ст. *Козацька дума* — це жанр українського речитативного народного та героїчного епосу, який виконували мандрівні музики-співці: кобзарі, бандуристи, лірники в Центральній і Лівобережній Україні.

Епі́тет — художнє означення, що виділяє в зображуваному характерну рису («*золоте* серце», «*квітуча* земля»). *Е.*, які часто стоять при тих самих словах, називають *постійними* (так, у народних піснях трапляються постійні епітети, напр., «*червона* калина»).

Епі́чний твір — зазвичай прозовий твір, у якому описані певні події, явища, характери (казка, оповідання, повість тощо).

Зоропое́зія — поетичні твори, у яких поєднано словесний і графічний образи відтворюваного явища (див. «бароко»).

Іде́я тво́ру — головна, провідна думка, яку автор втілює у своєму творі.

Інтер'є́р (у літерату́рі) — вид опису, змалювання приміщень зсередини та предметів, які оточують персонажів твору.

Істори́чна по́вість — повість на історичну тематику (зазвичай про важливі історичні події, історичних персонажів тощо).

Істори́чна пра́вда — реальні, науково (історично) підтверджені факти. Зазвичай у творах художньої літератури *І. П.* поєднана з художнім вимислом.

Коме́дія — (від грецьк. «kōmōidía», від «komos» — весела процесія і «ode» — пісня) — різновид драми, який створює такі життєві положення та характери, що викликають сміх. Засобами викриття є *сатиричне загострення*, *карикатура*, *буфонада*, *гротеск*, *іронія*, *сарказм*, *гумор*. *К.* висміює негативні суспільні та побутові явища, людські вади.

Коми́чне (від грецьк. «komikos» — «смішний») — естетичне явище, смішне в житті та його втілення в художній творчості; головні різновиди комічного: *гумор* і *сатира*.

Компози́ція тво́ру — побудова літературного твору, що передбачає сюжетні (*зав'язка*, *розвиток подій*, *кульмінація*, *розв'язка*) та позасюжетні (*інтер'єр*, *портрет*, *пейзаж* тощо) елементи.

Конфлі́кт — зіткнення протилежних сил, героїв тощо. Напр., головний конфлікт казки — це боротьба добра зі злом (зазвичай добро перемагає зло).

Кошма́ — вироблена народними співцями-ашиками форма вірша із 3–5 дубейтів (чотирирядкових строф), римування: АБВБ, ГГГБ, ДДДБ; іноді перший дубейт із перехресним римуванням; у кожному рядку по 11–12 складів.

Курйо́зний вірш — вірш, у якому найрізноманітніші (часом несподівані — «курйозні») графічні форми поєднують принципи звукового та візуального (зорового) зображення. Винайшов цю віршову форму давньогрецький поет Сіммій (вірші у формі сокири, крил та яйця).

Леге́нда (від латин. «legenda» — «те, що слід прочитати») — невелика оповідка про події, людей, богів, походження географічних назв тощо, у якій правда поєднана з вигадкою.

Лі́рика (від назви муз. інструмента «ліра») — сукупність творів (переважно віршованих), що не мають чітко окреслених сюжетів, подій. Їм притаманні емоційність, схвильованість, задушевність. ***За проблематикою*** *Л.* поділяють на *патріоти́чну* (уславлення любові до Батьківщини), *інти́мну* (відтворення почуттів і переживань), *пейза́жну* (зображення природи), *філосо́фську* (заглиблення в ідейно-філософські проблеми) та ін. ***За джерелом походження*** *Л.* поділяють на *фолькло́рну / народнопісе́нну* (створену народом, яка не має конкретного автора) та *а́вторську* (створену конкретними поетами). Водночас автори можуть використовувати фольклорні твори, або навпаки — авторські твори можуть ставати народними (напр., лірика Т. Шевченка, який спирався і на укр. фольклор, і поповнював цей фольклор).

Лірори́чний геро́й — образ, що виникає в уяві читача під враженням утілених у творі почуттів, переживань, роздумів. Ліричний герой не обов'язково тотожний з автором.

Лірори́чний ві́дступ — прийом у ліро-епічному творі, коли автор ніби відступає від головних сюжетних ліній твору. Водночас у художніх творах ці відступи відіграють важливу роль.

Лірори́чний твір — поетичний текст, що належить до лірики (див. вище «лірика»).

Ліро-епі́чний твір — художній твір, у якому поєднано *ліричні* (див. «лірика») та *епічні* (див. «епічний твір») підходи до зображення життя.

Літерату́ра — (від латин. «litera» — «літера, буква») — буквально: «те, що написане літерами» (див. нижче «художня література»).

Літерату́рний твір — текст, що належить до художньої літератури (фольклору): прислів'я, приказка, за́гадка, казка, вірш, оповідання тощо.
Літо́та (від грецьк. «litotes» — «простота») — зображення предмета та явища в нарочито зменшеному вигляді (на противагу *гіперболі*).
Мета́фора — слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи контрасту: *комп'ютерна мишка*, *ніс човна* тощо.
Мисте́цтво — вид творчої діяльності, зображення дійсності в конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів.
Моти́в (у літер. тво́рі) — 1) те саме, що й те́ма; 2) складова теми літературного твору.
На́прям (літературний) — творча єдність значної групи письменників певної історичної доби, близьких один до одного за художньо-естетичними орієнтирами. Явища меншого масштабу, які входять до Н. Л., називають *літературними течіями.* Напр., романтизм — це Н. Л., а в його межах вирізняють «вальтерскоттівську течію» (за ім'ям письменника В. Скотта).
Оповіда́ння — невеликий прозовий твір, у якому йдеться про одну або кілька подій із життя одного чи кількох головних персонажів протягом обмеженого проміжку часу.
Пейза́ж — зображення природи, довкілля в художньому творі.
Пейза́жна лі́рика — ліричний твір, у якому зображено пейзаж (див. вище «пейзаж»).
Персона́ж тво́ру — дійова особа художнього твору (книжки, спектаклю, кінофільму тощо).
Персоніфіка́ція (різновид метафори) — перенесення властивостей людини на предмети чи явища природи. Напр.: *сонечко всміхається, тінь лягає, час іде*.
Пі́сня — невеликий словесно-музичний твір, призначений для співу.
По́вість — розповідний художній твір, що за обсягом посідає проміжне місце між *оповіданням* і *романом.* У *П.* зазвичай ідеться про історію одного людського життя чи його значної частини, яка перетинається з долями інших персонажів. Важливими є наявність у *П.* однієї сюжетної лінії, низки епізодів, а також — обсяг життєвого матеріалу, що лежить в основі твору.
Повча́ння («поученіє») — жанр середньовічної укр. літератури, твір, написаний у формі звернення людини з великим життєвим досвідом до своїх дітей та нащадків (напр., «Повчання» Володимира Мономаха). Крім світських повчань, тоді існували й релігійні.
Порівня́ння — пояснення одного предмета / явища через зіставлення з іншим, схожим на нього.
Портре́т (у літературі) — це опис зовнішності персонажів художніх творів.
Посла́ння — віршований літер. твір, написаний у формі звернення до особи / групи осіб. *П.* є в Біблії. Відомим світським *П.* (стилізованим під Святе письмо) є вірш Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє».
Приго́дницька науко́во-фантасти́чна по́вість — повість, у якій зображено пригоди (часто небезпечні) літературних персонажів та фантастика.
При́казка — стислий крилатий народний вислів (іноді вкорочене прислів'я, але без властивого йому повчання): *як рак на горі свисне*; *як моє не в лад — я з своїм назад* тощо.
Прислі́в'я — короткий ритмічно організований вислів із повчальним змістом (*Життя без книжок — мов небо без зірок. Будити без гачка і вчитися без книги — даремна праця*).
При́тча — невеличка оповідка з глибоким повчальним змістом, яка містить якусь моральну настанову в алегоричній (прихованій, непрямій) формі.
Прозо́ва мо́ва — ритмічно невпорядкована мова (на відміну від віршованої).
Прототи́п (від грецьк. «prototipon») — сучасна авторові історична особа, життя та діяльність якої бралися до уваги під час творення літературного образу в конкретному творі.
Реалі́зм — це напрям у європейській і американській літературі, який характеризується правдивим і всебічним зображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ.
Ренеса́нс (Відро́дження) (від фр. «Renaissance» — «Відродження») — це культурно-філософський рух у Європі кінця XIII–XVI ст., що ґрунтувався на ідеалах гуманізму (уваги й поваги до людини) та орієнтувався на спадщину доби Античності.
Речетати́в — (італ. recitative, від лат. recitare — «читати вголос») — наспівна декламація, що характеризується емоційно забарвленою інтонацією, зміщенням, посиленням / зниженням логічних і ритмічних наголосів, смисловим наповненням пауз, застосуванням стилістичних фігур тощо. Зміна тексту позначається на Р., яким виконуються народні думи, голосіння, вокальні жанри (кантати, ораторії тощо), художнє читання.
Рефре́н — приспів у пісні, постійно повторюваний фрагмент вірша.
Ри́ма — співзвучність, суголосся закінчень рядків у вірші, напр.: *красива – невгасима*.
Риторичне запита́ння — фігура поетичної мови, запитання, поставлене не для отримання відповіді, а для підкреслення якоїсь думки.
Риторичне звертання — фігура поетичної мови, звертання, адресоване не для встановлення контакту з якоюсь особою, а для сильнішого емоційного забарвлення тексту. Напр., Т. Шевченко, вживаючи Р. З. до Б. Хмельницького (*Ех, Богдане, Богданочку…*), підкреслював свій докір за те, що гетьман повірив обіцянкам Москви й підписав т. зв. *Переяславську угоду*.

Рома́н (від франц. «романський») — великий за обсягом (більший за *оповідання* та *повість*) і складний за побудовою прозовий (рідше віршований) твір худ. літератури, у якому широко охоплено життєві події, глибоко розкрито історію формування характерів багатьох персонажів, побут тощо. *Р.*, у якому є елемент гумору, легкого, дотепного сміху, називають **«гумористи́чним рома́ном»**.

Романти́зм — напрям у літературі й культурі кінця XVIII – першої половини XIX ст., який характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних (найчастіше бунтарських) пристрастей і характерів, переваги мрії над приземленою буденністю («Дивлюсь я на небо» тощо). У XVIII ст. *романтичним* називали все дивне, мальовниче, що є в книгах, а не в дійсності.

Сати́ра — 1) дошкульний сміх; 2) художні твори різних жанрів, у яких різке викриття зображуваного поєднане з гострим осміянням, глумлінням; спосіб передання комічного.

Си́мвол — умовне позначення явища, поняття, предмета. Напр., у поемі М. Вороного «Євшан-зілля» гіркуватий запах зілля не лише нагадує юнакові про степ, а й символізує любов до батьківщини.

Співомо́вка — короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці або казковому мотиві.

Старина́ (били́на) (від старосл. «быти» — «бути», «те, що було») — східнослов'янські епічні (героїчні) народні пісні про події переважно XI–XV ст., які усно передавалися від покоління до покоління. Первісно їх виконували під музику, пізніше — речитативом без музики. ***За місцем події*** С. (Б.) розподіляють на два головних цикли: *київський* і *новгородський*. ***За змістом*** розрізняють *героїчні*, *казкові*, *соціально-побутові* і *сімейно-побутові*, *сатиричні*. Найбільшу художньо-пізнавальну цінність мають *героїчні* С. (Б.) про боротьбу богатирів з ворогами, захист слабких. Головні герої-богатирі — *Ілля Муромець* та ін.

Стопа́ — група складів у вірші з незмінним для цього тексту розташуванням наголошених і ненаголошених складів.

Строфа́ (від грецьк. «strophe» — «поворот, зміна») — повторюване в конкретному вірші поєднання кількох віршових рядків, пов'язаних певною системою рим та інтонацією.

Сюже́т тво́ру — події літературного твору, подані в певній послідовності. Основні елементи сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Те́ма тво́ру — те, про що автор розповідає читачам, найголовніше питання, розкрите у творі.

Тетрало́гія (від грецьк. «tetra» — «чотири»; «logia» — «слово») — чотири великі за обсягом твори одного автора, об'єднані спільним задумом і головними персонажами.

Те́чія (літературна) — див. «напрям літературний».

Трило́гія (від грецьк. «trilogia») — це три великі за обсягом твори одного автора, об'єднані спільним задумом та головними персонажами.

Трискладо́ві віршові́ ро́зміри (див. *дактиль*, *амфібрахій*, *анапест*).

У́сна наро́дна тво́рчість (фолькло́р) — народні твори, які передавали усно; *Ф.* називають словесну творчість народів: укр. фольклор, англ. фольклор, япон. фольклор тощо.

Фантасти́чна по́вість (від грецьк. «phantastike» — здатність уявляти) — повість, сюжет якої ґрунтується на авторській вигадці, фантазії. Цим фантастичним елементом Ф. П, схожа на казку (повість-казку), водночас відрізняючись від останньої більшою питомою вагою саме авторського, письменницького (а не народного, фольклорного) вимислу.

Фантасти́чне у тво́рі — те, чого немає в реальному житті, вигадане, витворене фантазуванням, уявою (здатність істот перетворюватися на якісь предмети, розмова тварин тощо).

Фе́нтезі (літерату́ра фе́нтезі) — різновид *фантастичної літератури,* де створюється вигаданий, чарівний світ із власною розгорнутою історією, кодексом законів тощо. Практично в кожному фентезі є певні відсилання до історичного минулого (цим «фентезі» й відрізняється від «науково-фантастичної літератури», спроєктованої переважно на майбутнє, зокрема науково-технічний прогрес). Проте іноді вирізняють ще й т. зв. ***історичне фентезі*** (напр., твір Марії Морозенко про відому історичну постать — Івана Сірка).

Фолькло́р (від англ. «folk» — «народ», «lore» — «мудрість») — (див. *усна народна творчість*).

Худо́жній ви́мисел — це елемент художнього твору, який не є історичною правдою. Вживається з метою вивищення естетичної цінності, зацікавлення читацької аудиторії тощо.

Худо́жня літерату́ра (мисте́цтво сло́ва) — 1) вид мистецтва, що відтворює дійсність у художніх образах; 2) сукупність написаних (усних) художніх творів якогось *народу* (напр., укр. літ-ра, англ. літ-ра тощо) чи певної *епохи* (напр., літ-ра Середньовіччя, літ-ра Відродження і т. д.), а також всього *людства* (світова літ-ра).

Худо́жній о́браз — це втілення загального уявлення про життя, природу, людину та людські стосунки в конкретних предметах, явищах, описаних у художньому творі.

Худо́жня дета́ль — виразна подробиця у творі, що має змістове й ідейно-емоційне навантаження.

Щоде́нник (як літ. жанр) — різновид літ-ри, записи про думки й події в житті людини, зроблені нею за хронологією. Водночас є т. зв. *щоденниковий стиль*, коли автор зображує вигадані події як такі, що нібито відбувалися з ним насправді.

Навчальне видання

КАЛИНИЧ Олеся Василівна
ДЯЧОК Світлана Олександрівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

За редакцією проф. Юрія Ковбасенка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У виданні автори послуговуються з навчальною метою матеріалами
(зокрема ілюстраціями, відео- та аудіозаписами) з інтернет-видань,
що розміщені у вільному доступі, із зазначенням джерел.

Літературна редакторка *Ірина Дворницька*
Комп'ютерне верстання *Мар'яна Тераз*
Обкладинка *Мар'яна Дячинська*

Формат 70×100 1/16.
Умовно-друк. арк. 24,7. Облік.-видавн. арк. 19,3. Наклад 89 810. Зам. № 609408

ТзОВ «Видавництво Астон». 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com

Віддруковано у ТОВ «Моноліт-друк»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6043 від 27.02.2018
Юридична адреса 04080, м. Київ, вул. Новокостянтинівська, буд. № 2А
тел. +38 (044) 391-14-71.